

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI**

**ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ İLE *KÂMÛS-I TÜRKÎ* DEKİ FİLLER
ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI ANLAM İNCELEMESİ**

Doktora Tezi

Hadra Kübra ERKINAY

Ankara-2017

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI**

**ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ İLE *KÂMÛS-I TÜRKÎ* DEKİ FİİLLER
ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI ANLAM İNCELEMESİ**

Doktora Tezi

Hadra Kübra ERKINAY

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Murat KÜÇÜK

Ankara-2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ İLE *KÂMÛS-I TÜRKH* DEKİ FİLLER
ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI ANLAM İNCELEMESİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Murat KÜÇÜK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Halil İbrahim USTA

.....

Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN

.....

Doç. Dr. Feyzi ERSOY

.....

Yrd. Doç. Dr. F. Binnur ERDAĞI DOĞUER

.....

Yrd. Doç. Dr. Murat KÜÇÜK

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Hadra Kübra ERKINAY

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	6
KISALTMALAR.....	9
GİRİŞ	11
I. Araştırmanın Konusu	11
II. Araştırmanın Önemi	11
III. Araştırmanın Amacı	12
IV. Araştırmanın Kapsamı.....	13
V. Araştırmanın Yöntemi	14
1. BÖLÜM	19
1.1. TARİHÎ DÖNEMLER.....	19
1.1.1. Eski Anadolu Türkçesi.....	19
1.1.1.1. Selçuklular Dönemi	25
1.1.1.2. Anadolu Beylikleri Dönemi	27
1.1.1.3. Osmanlı Türkçesi.....	29
1.2. ESERLER.....	31
1.2.1. TARANAN ESERLER.....	31
1.2.1.1. <i>Yûnus Emre Dîvânı</i>	31
1.2.1.2. <i>Yûsuf u Zelîhâ</i>	36
1.2.1.3. <i>Sûheyl ü Nev-Bahâr</i>	37
1.2.1.4. <i>Dede Korkut Kitabı</i>	38

1.2.1.5. <i>Marzubân-nâme</i>	40
1.2.1.6. <i>Gülistan Tercümesi</i>	41
1.2.2. Eski Anadolu Türkçesi Döneminin Söz Varlığı İle Karşılaştırılması Bakımından <i>Kâmûs-ı Türkî</i>	43
1.3. FİİLDE İSTEM	45
2. BÖLÜM	49
2.1. ANLAMIN TANIMI VE ALANLARI	49
2.1.1. Kavram	52
2.1.2. Temel Anlam	55
2.1.3. Yan Anlam.....	57
2.1.4. Çok Anlamlılık.....	60
2.1.5. Alt Anlamlılık	63
2.1.6. Eş Anlamlılık	65
2.1.7. Karşıt Anlamlılık.....	69
2.1.8. Eş Adlılık.....	69
2.1.9. Eş Seslilik	72
2.1.10. Eş Yazımlılık	73
2.1.11. Eş İşlevlilik	74
2.2. ANLAM DEĞİŞMELERİ	74
2.2.1. ANLAM GENİŞLEMESİ	81
2.2.1.1. Mecazlaşma	83

2.2.1.1.1. Deyim Aktarması (Metafor/İstiare/Eğretileme).....	84
2.2.1.1.1.1. İnsandan Doğaya Deyim Aktarması	90
2.2.1.1.1.2. Doğadan İnsana Deyim Aktarması	91
2.2.1.1.1.3. Doğadaki Nesnelere Arası Deyim Aktarması	91
2.2.1.1.1.4. Duyular Arası Deyim Aktarması	92
2.2.1.1.1.5. Somutlayıcı Deyim Aktarması (Somutlaştırma)	92
2.2.1.1.2. Benzetme	92
2.2.1.1.3. Ad Aktarması (Metonimi/Mecaz-ı Mürsel/Düz Değişmece)	95
2.2.1.2. Eylem Aktarması	98
2.2.1.2.1. Anlamın Örneklendirilmesi Yoluyla Eylem Aktarması	98
2.2.1.2.1.1. İşlevsel Eylem Aktarması.....	98
2.2.1.2.1.2. Somutlayıcı Eylem Aktarması.....	98
2.2.1.2.1.3. Duyusal Eylem Aktarması.....	99
2.2.1.2.1.4. Belirti Sunmaya Yönelik Eylem Aktarması	99
2.2.1.2.1.5. Yoksunlaştırıcı Eylem Aktarması.....	99
2.2.1.2.1.6. Örtmeçeselliğe Yönelik Eylem Aktarması.....	100
2.2.1.2.2. Anlamın Bütünleyiciliği Yoluyla Eylem Aktarması.....	102
2.2.1.2.2.1. Eklenimsel Bütünleyiciliğe Dayalı Eylem Aktarması	102
2.2.1.2.2.2. Nedensel Bütünleyiciliğe Dayalı Eylem Aktarması	102
2.2.1.2.2.3. Süresel Bütünleyiciliğe Dayalı Eylem Aktarması	103
2.2.1.2.2.4. Niceliksel Bütünleyiciliğe Dayalı Eylem Aktarması.....	103

2.2.1.2.2.5. Örtmeceyel Bütünleyiciliğe Dayalı Eylem Aktarması	103
2.2.1.3. Terimleşme	103
2.2.1.4. Argolaşma	104
2.2.1.5. Halk Ağzına Geçiş	105
2.2.1.6. Anlam Dirilmesi/Uyarılması	105
2.2.1.7. Çatı Değişirme	105
2.2.1.8. Anlam Ayrışması	106
2.2.1.9. Dilbilgiselleşme	106
2.2.2. ANLAM DARALMASI	107
2.2.2.1. Özelleşme	110
2.2.2.2. Anlam Birleşmesi	111
2.2.2.3. Kaybolma	111
2.2.3. ANLAM İYİLEŞMESİ	111
2.2.4. ANLAM KÖTÜLEŞMESİ	113
3. BÖLÜM	116
3.1. <i>Kâmûs-ı Türki</i> ile Anlam Olarak Eşleşip Çeşitli Anlam Olayı ve Değişmesi Gösteren Fiiller	117
3.2. <i>Kâmûs-ı Türki</i> ile Anlam Olarak Eşleşmeyip Çeşitli Anlam Olayı ve Değişmesi Gösteren Fiiller	282
3.3. <i>Kâmûs-ı Türki</i> ile Anlamları Aynı Olup Herhangi Anlam Olayı ve Değişmesi Göstermeyen Fiiller	286

3.4. <i>Kâmûs-ı Türkî</i> 'de Olmayan Fiiller	333
SONUÇ	355
KAYNAKLAR.....	362
ÖZET	381
COMPARATIVE SEMANTIC ANALYSIS of VERBS IN OLD ANATOLIAN TURKISH AND <i>KÂMÛS-I TÜRKÎ</i>	383
ABSTRACT	383

ÖN SÖZ

İnsanlığın temel yapı taşı dildir. İnsanlık tarihi kadar eski olan dilin kendisi de artan ihtiyaçlarla birlikte gelişmektedir. Doğup büyüyen neticede ölen diller, canlı bir varlık gibidir ve bu gelişim sürecinde dillerin değişmesi tabiidir. Dildeki her gelişim değişmeyi gerektirir. Söz konusu bu değişmeler, çeşitli çalışma ve araştırma konularına kaynaklık eder.

Türk dili, tarihi oldukça eskilere dayanan, çeşitli coğrafyalarda konuşulan, farklı dinlere mensup kişilerce kullanılan, pek çok alfabe değişikliği geçirmiş, değişik kültürlerin etkisinde kalmış zengin bir dildir. Nasıl ki farklı coğrafyalarda, farklı tip toprakların deltasında akan akarsuların biriktirdiği alüvyonlar verimli ve bereketli ise diller de yaşadığı farklı coğrafyalardan topladığı değişik malzemelerle zenginleşir. Türk dilinin Orta Asya'dan başlayıp dünyanın çeşitli coğrafyalarına dağılması serüveninde edindiği birikim, dünyada ender görülebilecek bir durumdur.

Dil incelemeleri, dilin genel olarak işleyişini ele alan dil bilimi ve her dilin yapısını kendi içinde inceleyen filoloji olarak ele alınır. Bilinen eski dil incelemeleri dili genel hatlarıyla ele alan veyahut felsefe, sosyoloji vb. alanlarla ilişkisi bir arada işlenen çalışmalar biçimindeydi. Zamanla dil çalışmalarına gereken ilgi gösterilip dil bilimiyle ilgili birçok çalışma yapılmaya başlanmıştır. Dilin tarihi, ses, biçim, cümle, anlam analizleriyle birlikte psikoloji, sosyoloji, antropoloji, felsefe, mantık, din, tarih, coğrafya gibi diğer disiplinlerle ilintili olarak disiplinler arası çalışmalara yönelim artmıştır.

Türk dilinin tarihi ve dil bilgisi çalışmalarının yanı sıra özellikle son yüzyıllarda dil bilim ve dil bilimin çeşitli dalları üzerine araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırma alanlarından birisi de anlamdır. Dilin söz varlığı, geçirdiği anlam evreleri, toplum üzerindeki etkisi gibi konular ilgi çekici durumdadır. Türk dilinin tarihî dönemleri arasındaki anlam değişimleri, başta tezler olmak üzere çeşitli araştırmalara konu olmaktadır.

Doktora tezi olarak hazırlanan bu araştırmada, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinin son dönemindeki fiiller üzerine karşılaştırmalı anlam incelemesi yapılmıştır. Yüzyıllara yayılmış, pek çok esere sahip her iki dönemdeki fiilleri, fiillerin anlamlarını ve anlam değişmelerini inceleyebilmek amacıyla belli başlı tematik yazılı eserler seçilmiş, art zamanlı inceleme yöntemi kullanılmıştır. Fiilleri ve anlam değişmelerini tespit etmek üzere *Tarama Sözlüğü*, *Derleme Sözlüğü*, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century, Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine kadarki belli başlı tarihî dönem eserlerinin dizin ve(ya) sözlükleri (*Eski Türkçenin Grameri*, *Orhun Abideleri*, *Kutadgu Bilig*, *Nechü'l-Ferâdis* vb.), *Kâmûs-ı Türkî*, *Türkçe Sözlük*'ten yararlanılmıştır. Tezin teorik içeriği oluşturulurken anlam bilimi ile ilgili kitaplar, anlam değişimleri ilgili çeşitli makale ve tezlerden yararlanılmıştır.

Taranan eserlerden Türkçe veya kökü yabancı bir dile ait olup isimden fiil yapım ekleriyle artık Türkçeleşmiş (*haberleş-*, *müjdele-*, *zorla-* vb.) fiiller fişlenmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde fişlenip anlamlandırılan çoğu fiilin *Kâmûs-ı Türkî*'de yer almasıyla karşılaştırmalı anlam incelemesi yapılmıştır. Bazı fiillerin ise *Kâmûs-ı Türkî*'de yer almadığı, yer olsa da herhangi bir anlam olayı veya

değişmesine tabi tutulamayacağı görülmüştür. Elde edilen malzemenin tasnif edilebilmesi adına anlam bilimiyle ilgili yapılmış teorik çalışmalar ile emsal teşkil etmesi bakımından çeşitli tezler incelenmiş ve neticede belli başlıklar altında anlam değişimleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamı ortaya koyarken nahifliği ve insanlığıyla yardımseverliğini esirgemeyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Murat Küçük'e, doktora başlamadan önce girmiş olduğum mülakat sınavından tez savunmasına kadar her daim yanımda olan Prof. Dr. Halil İbrahim Usta ve Prof. Dr. Paşa Yavuzarslan'a, doktora eğitimimde kendisinden ders alma şerefine nail olduğum emektar, sayın Prof. Dr. Hamza Zülfikar'a, Johannes Gutenberg Universität-Mainz Almanya'da bulunduğum tez araştırmaları sırasında düzenli olarak uzmanlık alanı dersi aldığım, her türlü desteği ve deneyimiyle sürecimi anlamlı kılan kıymetli Türkolog Dr. phil. habil. Julian Rentzsch'e, Mardin Artuklu ve Ankara Üniversitesindeki akademisyen arkadaşlarıma, sevgili öğrencilerime, 25 yıllık eğitim-öğretim hayatımda her an yanımda olan, başarımın kaynağı, duacım, biricik aileme sonsuz teşekkür ediyorum.

Hadra Kübra ERKINAY

KISALTMALAR

Ar.: Arapça

bkz.: Bakınız

DK: *Dede Korkut Kitabı*

DLT: *Dîvân ü Lugâti 't-Türk*

DS: *Derleme Sözlüğü*

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

ET: Eski Türkçe

GT: *Gülistan Tercümesi*

İng.: İngilizce

KT: *Kâmûs-ı Türkî*

mec.: Mecaz Anlam

MN: *Marzuban-nâme*

örn.: Örnek

SN: *Süheyl ü Nev-Bahâr*

TaS: *Tarama Sözlüğü*

TDK: Türk Dil Kurumu

TS: *Türkçe Sözlük*

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

YED: *Yûnus Emre Dîvânı*

YZ: *Yûsuf u Zelîhâ*

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusunu Eski Anadolu Türkçesi Döneminden *Kâmûs-ı Türkî*'ye fiillerin anlam olayları ve değişimleri oluşturmaktadır.

II. Araştırmanın Önemi

Türk dilinin zengin anlam dünyası ve söz varlığı ile ilgili çalışmalar son yıllarda artış göstermiştir. Anlam bilimi ile ilgili yapılan kuramsal çalışmalar genellikle İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusçadan çeviri niteliğindedir. Teorik bilgilerin örneklerle desteklenmesi de yine bu dillerdeki verilerle sağlanmaktadır. Dolayısıyla anlam bilimi ile ilgili yapılmış çalışmaların uygulama kısmı da yetersizdir. Gerek ortaöğretim gerekse üniversitede okutulan ders kitaplarında anlamla ilgili ya yabancı kaynaklardan alıntılanan ya da Doğan Aksan, Berke Vardar ve Günay Karaağaç gibi anlam bilimine ciddi katkılar sağlamış araştırmacıların örnekleri ile sınırlı kalmaktadır. Anlam gibi soyut bir konunun zihinde kalıcı, net ve somut bir biçime girmesi, örneklerle desteklenmesiyle mümkündür. Tarihi ve yazılı metinleri yüzyıllar öncesine dayanan, hâlihazırda manzum-mensur eserleri bulunan, zengin söz varlığına sahip Türk dilinin bu ihtiyacı karşılayacak verilere sahip olduğu aşikârdır. Söz konusu verilerin gün yüzüne çıkartılabilmesi ve ilgili alanlara hizmet edebilmesi için bilimsel araştırmalar ve çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Araştırma, 13., 14. ve 15. yüzyıla ait eserlerdeki fiillerin tespiti, anlamlandırılması ve *Kâmûs-ı Türkî* ile mukayese edilerek anlam olaylarının ve değişmelerinin incelenmesi bakımından önem arz etmektedir. Araştırmayı mühim

kılan diğer bir yön ise fiillerin tespiti ve anlamlandırılmasında sadece sözlük ve dizinlerden değil, seçili metinlerin asıllarından istifade edilmiş olunmasıdır. Bununla birlikte Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine, *Kâmûs-ı Türkî*'den Türkiye Türkçesine Anlam Değişmeleri ve Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Eski Anadolu Türkçesindeki Görünümleri (bkz. Çelik, 2010), *Marzubân-nâme* ve *Süheyl ü Nev-Bahâr* eserlerinin artzamanlı anlam incelemeleri (bkz. Özavşar, 2009 ve Ciğa, 2013) vb. çalışmalar yapılmışken Eski Anadolu Türkçesi dönemiyle *Kâmûs-ı Türkî* dönemi arasındaki anlam değişmelerini inceleyen tez yapılmamıştır.

III. Araştırmanın Amacı

Tarihi yüzlerce yıl öncesine dayanan Türk dili ses ve biçim bilgisi gibi özelliklerinin yanında söz varlığı ve anlam gelişimlerdeki farklılıklara göre de belli dönemlere ayrılır. Tarihî metinlerdeki fiillerin gösterdiği ses, biçim özellikleri ile anlam değişmelerini metinlerin sonunda yer alan dizin ve sözlüklerle birlikte metinlerin asıllarından takip etmek mümkündür.

Eski Anadolu Türkçesi, Batı Türkçesinin ilk dönemidir. Ancak bu dönemde yazılan eserlerin bir bölümünde, Orta Asya'da kullanılan yazı dillerinin özellikleri görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesinin ses, biçim ve anlam bilgisi özelliklerinin belirlenebilmesi için bu döneme ait eserlerin taranması gerekmektedir. Araştırmanın temel amacı Eski Anadolu Türkçesi eserlerindeki fiillerin tespiti, tespit edilen fiillerin anlamlarının, özellikle metindeki bağlamından yola çıkılarak belirlenmesi, anlamları belirlenen fiillerin Osmanlı dönemi sözlüğü olan *Kâmûs-ı Türkî*'deki fiillerle mukayese edilerek anlam olayları ve değişmelerini incelemektir.

Eski Anadolu Türkçesindeki fiillerin anlamları ile birlikte tespiti ve Türk dilinin başka bir tarihî dönemindeki geniş kapsamlı sözlükle mukayesesi sonucunda anlam bilimi, söz varlığı, Türk dilinin tarihî dönemleri ve fiillerine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

IV. Araştırmanın Kapsamı

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait oldukça zengin eser listesi mevcuttur. Bu eserlerin bazıları kitap olarak basılmış, bazıları yüksek lisans ve doktora tezi araştırmalarına konu olmuş, bazıları da kütüphanelerde veyahut umulmadık yerlerde çalışılmayı beklemektedir. Metinlerdeki fiillerin anlamı, dizin ve sözlüklerle birlikte bağlam da dikkate alınarak tespit edilmiştir. Araştırmanın belli bir süre içerisinde tamamlanması gerekliliği dönemin belli eserleri üzerinde çalışmayı gerektirmiştir. Fiilleri anlamlandırmak ve birden fazla eseri tek bir satır başında toplamak için gereken emek ve uzun süreç adına eserler sınırlandırılmıştır. Döneme ait toplam 6 eser taranmıştır. Sosyal hayatın değişen görünümünü aksettirmek adına tematik eser seçimi yapılmıştır. Eserler, manzum ve mensur olmak üzere iki türdür. *Yûnus Emre Divanı, Yûsuf ve Zelihâ, Dede Korkut Kitabı, Marzubân-nâme, Süheyl ü Nev-Bahâr ve Gülistan Tercümesi* taranan eserlerdir. Bu eserlerdeki Türkçe basit ve türemiş fiiller taranmıştır. Öz Türkçe fiiller tercih edilmekle birlikte '+IA' ve '+IAN' gibi işlek isimden fiil yapım ekiyle kökü Türkçe olmayan, metinlerde sık geçen bazı fiiller de araştırmaya dâhil edilmiştir: *müjdele-*, *zorlan-* gibi. Birleşik fiiller ise kuruluşu, yapısı ve zenginliğiyle ayrı bir araştırmanın konusudur.

V. Araştırmanın Yöntemi

13., 14. ve 15. yüzyıl mensur-manzum eserler üzerine temellendirilen bu doktora tezinde söz konusu eserlerdeki fiiller anlamlarıyla birlikte tespit edilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde kaleme alınan eser sayısının oldukça fazla olması dolayısıyla değerlendirilecek eserler hususunda sınırlandırma yoluna gidilmiş; hem mensur hem manzum hem de mensur-manzum karışık eserler listeye alınmıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminin belli başlı tematik eserleri tercih edilmiştir. Tespit edilen fiillerin gerektiği durumlarda kökeninin tespiti ve Eski Türkçe dönemiyle mukayesesi adına fiillerin Türkçe kökenli olanlarla sınırlandırılması uygun görülmüştür. Alıntı ve ses yansımaları fiillerin Türkçe eklerle genişletilmiş şekillerine de yer verilmiştir.

Fiillerin ses, biçim ve anlam değişmelerini tespit etmek amacı taşıyan araştırmanın konusu zamanla farklı bir yön kazanmıştır. Öncelikle Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerini, yazarların yaşadığı dönem bile şüpheliyken, yüzyıllara göre kesin çizgilerle ayırmak zor olmakla birlikte elde edilen verilerin kendi içerisinde mukayesesinin pek mümkün olmayacağı anlaşılmıştır. Zira taranan eserlerin fiillerinin anlam özelliklerinin neredeyse aynı ve değişikliklerinin de sınırlı olduğu görülmüştür. Verilerin başka bir dönemle karşılaştırılması ve anlam değişmelerini tespit etmek *Kâmûs-ı Türki*'nin söz varlığından istifade edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Eski Anadolu Türkçesinin diğer dönemlerle (Eski Türkçe, Türkiye Türkçesi) kıyaslanarak anlam değişmelerinin tespit edildiği araştırmalar mevcutken Osmanlı dönemi ile yoktur.

Her yüzyıla ait eserlerden Türkçe kökenli basit ve türemiş fiiller belirlendikten sonra bu fiillerin anlamları metinde geçtiği yerlerle birlikte verilmiştir:

bürün- kaplanmak, sarınmak “*Et ü deri büründüm geldüm size göründüm/Adumî âdem kodum andan zuhûra geldüm*” YED 178/8

Her eserdeki fiiller fişlendikten sonra 6 eserdeki bütün fiiller tek madde başında toplanmıştır. Anlamları eşleşenler tek numarada toplanmıştır. Araştırmada, anlamlar önce tanıkları ile birlikte verilmiş, daha sonra taranan eser sayısının artması ve fiillerdeki anlam sayısının kimi zaman 30’a yaklaştığı göz önünde bulundurularak fiilin geçtiği metinlerden birinin örneğinin yazılması diğerlerin ise sadece geçtiği yerin verilmesi tercih edilmiştir:

avla- avlamak “*Birkaç gündü kim avladum, yidüm.*” GT 39b-7, YZ 6b-1, YED 330-5, DK 20-3, SN 3966, MN 2b-4

Görüldüğü üzere *avla-* fiilinin anlamı ve metinlerde geçtiği yerler ile birlikte verilmiştir. Fiil, *avlamak* anlamı ile 6 eserde de mevcuttur.

tañla- şaşırmaq, hayrete düşmek YZ 32a-3, SN 458; KT 1163b

Yukarıdaki fiilin sadece iki eserde ve *Kâmûs-ı Türkî*’de geçtiği görülmektedir.

Fiillerin zamanla çok anlamlı hâle gelerek birden fazla anlamı karşıladığı da görülmektedir. Fiile kimi zaman o anlamı katan cümle içindeki başka ögeler (durum ekli tamlayıcı gibi) ve bağlamdır. Eserlerdeki fiillerin anlamlarını tek madde başında

toplama amacıyla birbiriyle eşleşebilecek olanlar belirlenip aynı veya çok yakın anlamda olanlar bir arada verilmiştir:

al- 1. almak “*Gel benüm gülistānumdan bir varak alğıl*” GT 4a-11, YZ 43b-11, YED 266-2, DK 182-1, SN 479, **2.** satın almak “*Alalum bāzāra girüp ok kılıç/Kıralum bu şārluyı kalmaya hēç*” YZ 40b-9, YED 242-11, DK 69-13, SN 2436, MN 21a-6, GT 37a-3, **3.** birlikte götürmek “*Bârî ol dostum beni esirgeyüp, on altun virüp halāş itdi ve aldı Haleb’e getürdi*” GT 26b-8, YED 297-6, YZ 28a-4, DK 52-3, SN 522, MN 6a-10, **4.** ele geçirmek, yenmek “*Leşker ü haşem kamusu atlandılar/Aldılar ol kâfileyi döndiler*” YZ 39b-4, DK 148-2, SN 934, GT 44a-6, **5.** çalmak “*Yūsuf eydür almadum boncuğın ben/Ne ho gördüm ben anı baña inan*” YZ 40a-10, SN 2449, DK 155-4, GT 61b-1, **6.** tutmak “*Elin aldı anı getürdi yola/Ol oturdu yol üzre zârî kıla*” YZ 31a-1, YED 230-7, DK 13-12, SN 1771, GT 16b-1, **7.** evlenmek “*Çalab’dan selām getürdi eytdi bil/Zelîhâ’yı al kend’özüñe yâr kıl*” YZ 31b-7, SN 890, DK 100-12, GT 58b-14, **8.** elde etmek “*Han babamuñ yanına men varayın. Ağır leşker bol hazine alayın.*” DK 138-12, **9.** bürümek, kaplamak “*Gider-iken Kızanuñ karagulu gözini uyhu aldı.*” DK 272-9, **10.** sarmak, çevrelemek “*Bigler Kızan-ile oğlınuñ üzerine at saldılar. Çevre aldılar.*” DK 290-5, **11.** yol gitmek, mesafe kat etmek “*ben bugün koñur ata kaķıram, üç günlük yolu bir günde aluram*” DK 43-11, MN 7a-12, **12.** bulunduğu yerden ayırmak “*Asa koyalar tenüñ iyiye/Gele kuşlar bëynüñi ala yeye*” YZ 22b-10, YED 343-10, **13.** içmek “*Bir şordı olança südin aldı, iki şordı kanın aldı, üç şordı canın aldı*” DK 217-3, **14.** kabul etmek “*Velî şol kişi ki zâhiddür ol aķça almaz*” GT 28b-9, YED 415-3, DK 98-9, **15.** kapmak, yakalamak “*Güder-iken kozıların tağılur/Arasında körpe kozım kurd alur*” YZ 3a-3, **16.** koymak, taşımak, dâhil etmek “*...ķaba ağacı yeri-y-ile yurdu-y-ile ķopardı,*

arkasına aldı.” DK 50-8, YED 184-15, **17.** öğrenmek, dinlemek “*Yûnus bu sözleri erenden aldı/Sana dahı gereğise alasin*” YED 279-13, DK 3-12, **18.** oturtmak, yerleştirmek, koymak “*Sürer yüzüni ayağı tozına/Oturur alur başını dizine*” SN 527, DK 73-13, **19.** durmak, mesken edinmek “*Bakdı gördi bir kaç çobanlar yolun kıyısın almışlar ağlarlar*” DK 101-5, SN 2579, **20.** getirmek “*Bigler Tañrı bize bir kür oğul virmiş, varayın anı anası yanından alayın*” DK 134-13, **21.** giymek “*Qazan gelür, yumurlanup yirinden örü tırdı, şamur cübbesin engine aldı*” DK 135-8, **22.** evlendirmek “*Aladum ne şāhuñ kıızıysa anı/Murādına irgüredüm oğlanı*” SN 582, MN 8b-1, **23.** kendinden geçirmek “*Çü işdüm süci uşda aldı beni/Qoyup şabri şūrīde kıldı beni*” SN 1203, **24.** kurtarmak “*...babañ beni on altuna firenk elinden aldı*” GT 27a-3, SN 1709.

EAT’deki fiiller, *Kâmûs-ı Türki*’deki fiillerle karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma yapılırken EAT’de taranan eserlerden elde edilen anlamlar ile KT’deki anlamlar karşılaştırılmıştır. EAT’de tespit edilen anlamlar, KT’de aynı anlamı ifade ediyorsa KT’deki anlam(lar) yazılmamıştır.

Karşılaştırmada taranan eserler ve KT’de yer alan fiillerin farklı tasnifleri yapılmıştır. Çalışmanın asıl inceleme bölümünü *EAT ve KT’de anlam olarak eşleşip çeşitli anlam olayı ve değişmesi gösteren fiiller* oluşturur. Diğer bölümler ise *EAT ve KT’de yer alan anlam olarak eşleşmeyen ve anlam değişmesi gösteren fiiller*, *EAT ve KT’de olup anlam olarak eşleşen ve herhangi bir anlam değişmesi göstermeyen fiiller* ve son olarak *KT’de yer almayan fiiller* biçimindedir.

EAT ve KT’de anlam olarak eşleşip çeşitli anlam olayı ve değişmesi gösteren fiiller:

ķocat- yaşlandırmak SN 4867; KT 659a ‘Çok yormak, çok zahmet vermek: *Bu işler beni kocattı.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

Süheyl ü Nev-Bahâr’da geçen **ķocat-** fiili *Kâmus-ı Türki*’de 659. sayfanın a sütununda geçmektedir. Yani burada kast edilen *yaşlandırmak* anlambirimciğinin *Kâmus-ı Türki*’de de yer aldığıdır. KT’den sonra verilen anlamlar sadece KT’de yer alır ve fiille ilgili yapılacak incelemeler, açıklamalar çeşitli anlam olayları ile anlam değişmeleri bu anlamlar üzerine kurulur.

EAT ve KT’de yer alan anlam olarak eşleşmeyen ve anlam değişmesi gösteren fiiller:

ķarı- 1. yaşlanmak YED 21-4, DK 59-2, SN 1722, MN 38b-5 (Yılmaz vd., 2013: 916), 2. kurumak SN 1213; ‘Hayvanın karnını yoklayıp semizliğine bakmak’ KT 594a

EAT ve KT’de olup anlam olarak eşleşen ve herhangi bir anlam değişmesi göstermeyen fiiller:

avlan- ava çıkmak DK 240-6; KT 81b

KT’de yer almayan fiiller:

ağarıl- boru çalınmak, üflenmek DK 271-2 (Ergin, 2009b: 4)

1. BÖLÜM

1.1. TARİHİ DÖNEMLER

“XI. yüzyıla kadar tek bir koldan gelişen Türk dili, bu yüzyıldan sonra Türk boylarının coğrafya ve kültür değiştirmelerine paralel olarak ayrı ayrı bölgelerde farklı lehçelerle ortaya çıkmıştır” (Akar, 2010: 238). Köktürkçe, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesi dönemlerinden sonra Türk dili, Orta Türkçe döneminde doğuda Çağatay Türkçesi, kuzeyde Kıpçak Türkçesi batıda Oğuzca ile eserler vermiştir. Batı Oğuzcası Tarihî Azerbaycan Türkçesi daha sonra Çağdaş Azerbaycan Türkçesi, Gagavuz ve Eski Anadolu Türkçesi olarak tezahür etmiştir.

1.1.1. Eski Anadolu Türkçesi

Oğuzlar, Köktürklerin tarihine paralel olarak 6. yüzyıldan beri tarih sahnesinde varlığını duyurmuş olan büyük bir Türk kavmidir. 6. ve 11. yüzyıllar arasında (Eski Türkçe döneminde) Oğuz boyları varlıklarını Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türk devletlerinin coğrafyasında sürmüştür; ancak bu süreçte Oğuzca kendini bağımsız olarak ortaya koyamamıştır. Korkmaz, bu durumu, Oğuzların bağımsız bir siyasi varlık gösterememiş olmalarıyla ilişkilendirmiştir (Korkmaz, 2004: 101). “Oğuz Türkçesinin doğrudan doğruya kendi lehçe özelliklerine dayalı özgür bir yazı dili olarak kuruluşu XIII. yüzyıla rastlar” (Korkmaz, 1995c: 205). Dil ve siyasi güç arasındaki ilişki tarihte her zaman önemli olmuştur. Zira siyasi bağımsızlığı olan milletlerin dillerini de güçlendirdiği ve koruduğu aşikârdır. Ya da herhangi bir devlet kuramayan toplumların dillerini geliştiremediği hatta koruyamadığı da tecrübeyle sabittir. Dil, her zaman siyasi, ekonomik, bilim ve teknolojik gelişmeler ile birlikte

gelişir ve güçlenir. Emperyalist devletlerin sömürsü altında bulunan devletlerin zamanla kendi ana dillerini unuttukları, güçlü olan dilin hâkimiyetinin söz konusu olduğu tarihin her döneminde ve coğrafyasında görülen bir gerçekliktir.

Oğuzlar X. yy.da Siri-derya boyları ile Aral gölü kıyılarında merkezi ‘Yenikent’ olmak üzere bir yabgu devleti kurmuşlardır. Bu bölgelerde bazı şehirler de kuran Oğuzların bir kısmı daha sonra Buhara’ya göç etmişlerdir. XI. ve XIII. yüzyıllar arasında Hârizm’in Türkleşmesinde rol oynayan Oğuz Türkleri, ‘Aral Gölü ve Siriderya’ yakasından Horasan’a geldiler ve burada ‘Büyük Selçuklu Devletini’ 1040 yılında kurmuşlardır. Oğuz Türkleri daha sonraları İran, Azerbaycan yoluyla Irak ve Anadolu’ya gelerek Anadolu’yu Türkleştirdiler ve bu bölgede Anadolu’nun Türkleşmesini sağlamışlardır (Özkan, 2013: 59-60). Oğuzların bu siyasi varlığına paralel olarak XI. yy.da ayrı bir yazı diline sahip olup olmadıkları tam olarak bilinmemekle birlikte o dönemin Oğuz Türkçesi Kâşgarlı Mahmut’un verdiği bilgilerden öğrenilmektedir. Kâşgarlı’nın verdiği bilgiler ile “Oğuzca XIV. yüzyılda artık bütün yerli özellikleri ile bağımsız bir yazı dili olarak kurulmuş bulunmaktadır. Anadolu bölgesinde kurulup gelişmiş olan ve XV. yüzyıl ortalarına değin süregelen Eski Anadolu Türkçesi, yerli Oğuz yazı dilinin ilk ve karakteristik örneğidir” (Korkmaz, 2005: 241-243). XII. yüzyıldan itibaren Anadolu’da Oğuzcaya dayalı yazı dilini oluşturan Oğuzca daha önceki dönemlerde, Türkçenin çeşitli kaynaklarından izlenilebilir. Köktürkçe, Karahanlı, Çağatay eserlerinde Oğuzca unsurlar görülmektedir (Gülsevin ve Boz, 2004: 31-46). Oğuzlar, Batı Türkistan’da hâkim olan eski Türk yazı dili geleneğinden kopmaya başlayarak konuşma dili hâlindeki Oğuzcayı yazı diline aktarmaya çalışarak yeni bir yazı dili oluşturma sürecine girmiştir. Millî Edebiyat döneminde, millî bir yazı yaratabilmek adına Osmanlıca

damgasını vuran özellikler atılıp yerine Türkçeye has şekiller yerleştirildiği gibi Oğuzcanın eski Türk yazı dilinden kopuşu da öyle olmuştur (Korkmaz, 1995a: 299).

Eski Anadolu Türkçesinin kökleri Eski Türkçeye kadar uzanır ve Oğuzcanın batı kolu olarak gelişimini sürdürür. “Bu dönem henüz Eski Türkçeden birçok iz barındırmaktadır. Eski Türkçenin izlerini taşımakla beraber yeni bir dönemin oluşumunun da başlangıcıdır. Bu döneme Doğu Türkçesinden ayrı olarak Batı Türkçesi denirecek ses ve şekil ayrılıkları bu dönemde oluşmaya başlamıştır” (Ergin, 2013: 16). Bu dönemi Batı Türkçesinin kuruluş dönemi olarak kabul etmek mümkündür. Bu dönem, Batı Türkçesini Eski Türkçeye bağlayan bir köprü konumundadır. Eski Anadolu Türkçesi, Türkçenin iki büyük kolundan biri olan Batı Türkçesinin ilk dönemidir. Eski Anadolu Türkçesini asıl şekillendiren beylikler dönemidir. Beylikler dönemi Osmanlı Beyliğinin aradan sıyrılarak Azeriler ve Türkmenler hariç tüm Türkleri siyasi bir birlik altında toplamaları ile sona erer. Başlangıç ve bitiş tarihleri kesin olmamakla birlikte 13. yüzyılda başlayıp 16. yüzyılda bittiği söylenebilir (Gülsevin, 2007: 1). “Bu yüzden bu dönemin tam olarak ne zaman başlayıp bittiği kesin değildir” (Korkmaz, 2009: XCI). Bu dönemin başlangıcına ait eserlerin tamamı bulunamadığı için dönemin başlangıç tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak genelde 13. yy olarak kabul edilir. Bitişi ise Osmanlı İmparatorluğunun kurulduğu, Türkçenin ilim ve kültür dili hâline geldiği 15. yy. ortalarıdır. Ancak dönemler arası zaman sınırını aşan kaymalar her zaman olabilir (Özkan, 2013: 39).

Eski Anadolu Türkçesi, 13. ve 15. yüzyıllar arasında Anadolu, Balkanlar, Kuzey ve Güney Azerbaycan, Kuzey Irak ve Kuzey Suriye’de kullanılan ve

Türkçenin Batı kolunu temsil eden Oğuz yazı dilidir (Ercilasun, 2010: 433). Batı Türkçesi (Anadolu sahası); Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlıca ve Türkiye Türkçesi olmak üzere üç döneme ayrılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi, Batı Türkçesinin ilk ve en önemli devresidir. 13. yüzyılda başlar, 16. yüzyılın başlarına kadar sürer. (Ercilasun, 2010: 438).

Anadolu'da Oğuzcaya dayalı bir yazı dilinin ne zaman oluşmaya başladığı tartışmalı bir konudur. Batı Türkçesinin uzun bir süre Doğu Türkçesinin etkisinde kaldığı hatta karışık dilli eserlerin olduğu görülür. XIII. yüzyıla kadar bütün Türkler hangi boya mensup olursa olsun Kâşgarlı Mahmud'un 'Hâkaniye' veya 'Halis Türkçe' adını verdiği yazı dilini kullanmaktadır. Bir Oğuz Türkü olan Rabguzî *Kıyasü'l-Enbiyâ* adlı eserini Oğuz ağzı ile değil Harezmi Türkçesi ile yazmıştır (Ercilasun, 1996: 40-41).

XI. ve XII. yüzyılda Anadolu'ya gelen Türklerin nüfusu yoğun değildi. XIII. yüzyılda Cengiz'in baskısıyla Türkistan'da kalan Türkler de Anadolu'ya gelerek buradaki Türk nüfusunu arttırmıştır. Cengiz ve çocuklarının Batı seferleriyle Türklerin edebî dil muhiti Kaşgar'dan Harezmi'ye taşınmıştır; Anadolu'daki Türklerin söz konusu coğrafyayla temas halinde bulunması daha mümkündür. Oğuzların sahip olduğu sözlü dil geleneği de edebî dilin oluşmasında etkindir. Ve bu nedenlerle birlikte Anadolu Selçuklu Devletinden sonra beyliklerin kurulması Anadolu'da XIII. asırda Oğuz ağzına dayalı bir edebî dilin oluşmasında en önemli nedendir. Zira boy beyleri Arapça ve Farsçaya yabancıydılar ve bu Türkçeyi resmî dil olarak kullanma tutumu göstermişlerdir (Ercilasun, 1996: 44-45).

Selçuklular döneminde bilim dili, medrese dili olarak Arapça, edebiyat dili olarak da Farsçanın kullanılmış olması Türkçenin hâkim dil durumunda olmasını geciktirmiştir (Korkmaz, 2004: 103). Oğuz yazı dilinin gelişme gösterdiği dönem olması hasebiyle Eski Anadolu Türkçesi, önemli bir dönüm noktasıdır (Korkmaz, 2010b: 27). Anadolu Türk yazı dilinin oldukça geç başlamış olduğu görüşü Fuat Köprülü ve bazı araştırmacılar tarafından kabul edilmemiştir. Köprülü, ‘*Anadolu Türk Dil ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumî Bir Bakış*’ adlı çalışmasında Anadolu dil ve edebiyatının başlangıcını daha gerilere götürmekle kalmamış; Anadolu’ya gelen Oğuzların kendileri ile birlikte sözlü edebî geleneklerini de getirdiklerini, Orta-Asya ile Anadolu arasında kültürel ve edebî bağların varlığını ortaya koymuştur. Böylece Anadolu’da 13. yüzyıl sonlarından başlayarak yavaş yavaş sözlü edebî geleneklerle beslenen, fakat halk edebiyatında ayrı, yazılı bir dil ve edebiyatın ortaya çıktığı görüşü benimsenmiştir (Köprülü, 1934: 277).

Eski Anadolu Türkçesinde karışık dilli eserler konusu belli oranlarda çözümlenmişse de farklı ağız özelliklerinin Eski Anadolu Türkçesine giriş nedenleri ve nasıl girdiği araştırmacılar tarafından henüz aydınlatılmış değildir. Eski Anadolu Türkçesinde yazı dilinde görülen farklılıklar bazı değişikliklerle ya da olduğu gibi günümüz Anadolu ağızlarına kadar gelmiştir. Dolayısıyla Anadolu ağızlarının zengin yapısında yer alan çeşitli özelliklerin temelinde Eski Anadolu Türkçesi yatmaktadır (Korkmaz: 2004, 105).

Bu dönemin ‘Eski Anadolu Türkçesi’ olarak adlandırılması tartışmalı bir konudur. “Bu dönemin adlandırılmasında zaman zaman duygusal yargılar da ağır basmaktadır” (Demir ve Yılmaz, 2010: 89). Araştırmacıların çoğunluğu döneme

‘Eski Anadolu Türkçesi’ demekle birlikte bir kısmı da ‘Eski Oğuz Türkçesi’ adını verir. A. B. Ercilasun ‘Eski Oğuz Türkçesi’ adlandırmasında ‘Anadolu’ terimi yerine ‘Oğuz’ terimi kullanmasının nedenini, bu dilin sadece Anadolu coğrafyasında değil, Irak, Suriye, İran ve Azerbaycan gibi Oğuz Türklerinin yaşadığı yerlerde kullanılması ile açıklar. Zeynep Korkmaz dönemin adını ‘Eski Anadolu Türkçesi’ olarak kullandığı gibi parantez içinde ‘Eski Türkiye Türkçesi’ de yazar (Korkmaz, 2009: XCI). Her iki terimi kullananlardan biri de A. Melek Özyetgin’dir (Özyetgin: 12). Timurtaş, ‘Eski Osmanlıca ve Eski Anadolu Türkçesi’ terimlerine 15. yüzyıldaki Balkanlar sahasını dışarıda bırakması hasebiyle karşı çıkar. Türkiye Türkçesinin tarihî şeklini temsil ettiği düşüncesiyle Batı Oğuz Türkçesinin Anadolu sahasının dışındaki bölgelerde yazılan eserleri de içine aldığı göz önünde bulundurarak ‘Tarihî Türkiye Türkçesi’ terimini teklif etmiş ve ‘Eski Türkiye Türkçesi’ (Timurtaş, 2012: VII- VIII; Özkan, 2013: 40; Ercilasun, 2010: 430) terimini kullanmış ve yine bu ismi taşıyan kitap yayımlamıştır. Dil, lehçe ve şivelerin coğrafya adları ile anılamayacağını, yurt veya devlet adının buna uygun olduğunu belirten Hacıeminoğlu’na (2008: 1) göre de ‘Anadolu Türkçesi’ denilmez, ‘Türkiye Türkçesi’ denilir. M. Ergin döneme yalnızca ‘Eski Anadolu Türkçesi’ demek; başlangıçta ise bu dönem için Avrupa’da kullanılan Altosmanische (Eski Osmanlıca) terimi kullanılır (Ercilasun, 2010: 429). T. Banguoğlu konuyu bambaşka bir şekilde sınıflandırarak daha o devirde henüz kurulmamış olan ‘Osmanlı’ adıyla adlandırarak döneme ‘Eski Osmanlıca’ demektedir (Banguoğlu, 1938: 22). Banguoğlu, Doğu Türkçesini Çağatay, Batı Türkçesini ‘Osmanlı Türkçesi’ diye adlandırır ve bu Türkçeyi Eski Osmanlıca, Orta Osmanlıca ve Yeni Osmanlıca olmak üzere üç bölüme ayırır (Banguoğlu, 2007: 16-17). Mustafa Canpolat (Canpolat, 1967: 174) ve

Saadet Çağatay da döneme ‘Eski Osmanlıca’ demektedir. Alman Türkologların bir kısmının dönem için ‘Eski Osmanlıca’ anlamına gelen *Altosmanische* terimini kullanması bu döneme Eski Osmanlıca denmesinin sebeplerindendir (Ercilasun, 2010: 429).

Eski Anadolu Türkçesi dönemi kendi içinde de dönemlere ayrılır: Selçuklu Dönemi Türkçesi, Beylikler Dönemi Türkçesi, Osmanlı Türkçesine geçiş veya Osmanlı Dönemi Türkçesi (Korkmaz, 2009: XCI; Korkmaz, 2010b: 27; Özyetgin: 12; Demir ve Yılmaz, 2010: 89).

1.1.1.1. Selçuklular Dönemi

Selçuklu Dönemi Türkçesi 12. ve 13. yüzyıllardadır. 13. yüzyılda Anadolu'nun edebî kimliğini tanıtan Selçuklulardır ve günümüze kadar ulaşan çoğu eser bu dönemde yazılmıştır (Mengi, 2013: 48). Bilindiği gibi bu yıllarda İran'ın etkisiyle Farsçanın Türkçe üzerinde büyük bir etkisi vardı. Hatta resmî yazışmalarda Farsça; din dili, bilim dili ve dış yazışmalar dili olarak da Arapça önemli bir yer tutmaktaydı (Korkmaz, 2010b: 27). Devleti yönetenlerde durum böyle olduğu hâlde halkta durum farklıydı. Halk doğal olarak birbirleriyle ve resmî makamlarla olan ilişkilerinde Türkçeyi kullanıyordu. Dilin sadece halk arasındaki günlük konuşmalarda kullanılması o dilin uzun ömürlü olması için yeterli olmaz. Bunun için o dille meydana getirilen bir yazı dilinin oluşması lazımdır. Halka sıradan dinî bilgiler vermek ve tasavvuf ilkelerini halka yaymak amacıyla yazılan eserlerin dili Türkçedir (Korkmaz, 2010b: 27). *Behçetü'l-Ĥadâik*, *Kışsa-i Yûsuf*, *Kitâbü'l-Ferâiz* gibi kitaplarla birlikte, Hoca Dehhani, Şeyyâd Hamza, Sultan Veled gibi şairler bir

yazı dili oluşturuyor ve EAT'nin temelleri atılıyordu. "Selçuklular devri, Anadolu'da gelişen Türk yazı dilinin de kuruluş devridir" (Korkmaz, 1972: 101).

Selçuklular döneminde Arapça ve Farsça resmî yazı dili olarak kullanılmasına rağmen Türkçe eserler de kaleme alınmıştır. Önemli bir dil yadigârı olan Behcetü'l-Hadaik fi Mevizetü'l-Halayik üzerinde çalışan araştırmacılar, onun XII. yüzyılın sonu ya da XIII. yüzyılın başında yazılmış olma ihtimali üzerinde dururlar (Ertaylan, 1949: 275; Canpolat, 1967: 175).

Behcetü'l Hadaik'te hem Orta Asya yazı dili hem de Oğuz Türkçesinin dil unsurları yan yanadır. Bu eserden başka h. 630 (m. 1233) yılında yazılmış olan ve yazılış yeri belli olmayan Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u, Ebû Hüseyin Ahmed b. Muhammed el-Kudurî el-Bağdâdî'nin el-Muhtasar adlı Arapça bir eserin çevirisi olan Kudûrî Tercümesi, Fakih Yakut Arslan tarafından Farsça'dan h. 743 (m. 1308) yılında tercüme edilen Feraiz Kitabı, Mehmed bin Bâlî tarafından Türkçeye çevrilen Kitab-ı Güzide adlı eserlerde de söz konusu durum geçerlidir (Özkan, 2013: 64-65). Eserin Bursa nüshası Karahanlı-Harezm ve Oğuz dil özelliklerini bir arada taşımaktadır, diğer nüshalarda ise iki dil özelliği giderilerek dil tamamen Oğuzcaya yaklaştırılmıştır (Koç, 2011: 164-165). Bu eserlerde görülen bu özel durumlar, günümüzde 'olga bolga sorunu' ya da daha yaygın bir ifadeyle 'karışık dilli eserler' tartışmasını beraberinde getirmiştir (Arat, 1960: 225-232; Canpolat, 1967: 170-174; Tekin, 1973-1974: 65). Bu eserler, Oğuzların kendi yurtlarında kendi lehçelerine dayalı olarak meydana getirdikleri ilk edebî ürünlerdir.

Bu dönemde bu eserlerden başka Celâleddin Rumî'nin Türkçe yahut Türkçe-Farsça on manzumesi, Sultan Veled'in İbtidânâme ve Rebanâme mesnevileri ve

Divan'ındaki Türkçe ve Farsça beyitleri, Köprülü'ye göre Anadolu Klasik Türk şiirinin önde gelen üstatlarından biri olan, hayatı hakkında yeterli bir bilgiye sahip olmadığımız 'nakışçı' anlamına gelen 'Dehhânî' mahlasını kullanan Hoca Dehhânî'nin Dehhânî ve Manzumeleri (Mansuroğlu, 1947), XIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIV. yüzyılın başlarında yaşamış olan Yûnus Emre'nin Divan'ı, ahlakî ve öğretici niteliklere sahip mesnevi tarzında 1307 yılında yazdığı 573 beyitlik Risalet'ün-Nushiyye'si, Mevlânâ İbn-i Ala'nın II. İzzeddin Keykavus zamanında ve onun emriyle 1244-1245 tarihinde telif ettiği tahmin edilen Anadolu'daki Türk-Bizans ya da Müslüman-Hristiyan mücadelelerini anlatan Dânişmend-nâme'si (Dânişmend-nâme, üç ayrı müellif tarafından farklı yüzyıllarda yazılmıştır) (Demir, 2004: 18), XIV. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen sûfi şair Şeyyâd Hamza'nın mesnevi tarzında yazdığı Yusuf u Züleyhâ'sı, kaynaklarda yaşadığı yüzyıl hakkında farklı bilgilerin olduğu Ahmet Fakih'in kasîde biçiminde yazdığı Çarhnâmesi tamamıyla Oğuz Türkçesi yazı diliyle yazılmıştır.

1.1.1.2. Anadolu Beylikleri Dönemi

Beylikler Dönemi Türkçesi, 13. yy sonlarından 15. yy'ın başlarında Osmanlı Devletinin Anadolu'da siyasi bir birlik kurmasına kadar Moğol akınlarından sonra yıkılan Anadolu Selçuklu Devletinin yerine kurulan beylikler dönemini kapsar. "Bu dönem Anadolu'da eski Doğu Türkçesinin kalıntılarından da ayıklanmış Oğuzcaya dayalı yepyeni bir yazı dilinin kuruluş dönemidir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılıp parçalanmasından oluşan Anadolu Beylikleri dönemini temsil eder (Korkmaz, 2010b: 28).

Bu beyliklerin bir ikisi hariç diğeri yerel bazda adeta kabile beyliği hüviyetinde tüm Anadolu halklarını bir çatı altında birleştirmekten çok uzak bir yapıya sahipti. Bunlardan en önemlisi Karamanoğulları Beyliğiydi. Karamanoğulları Beyliği'nin Anadolu'daki parçalanmış yapıyı birleştirecek beylik olduğunu düşünüyordu. Beylikler Döneminde Karamanoğulları, Candaroğulları ve Osmanoğullarının Türkçe yazan şair ve yazarları desteklemeleri ile Selçuklular Dönemindeki Arapça ve Farsçanın aksine Türk diline bir dönüş söz konusudur. Aslında EAT beylikler döneminde büyüyüp gelişmiştir. Çünkü üzerinde büyük bir devlet olmanın getirdiği baskılar yoktur. Bu baskılardan uzak olunca Türkçe kendi doğal mecrasında gelişme imkânı bulmuştur. Beyliklerin bilinçli tutumları nedeniyle kısa zaman içerisinde Oğuzca temelinde dil, düşünce, bilim ve kültür hayatı açısından yeni bir filizlenme dönemi başlamıştır ve bu filizlenmeyle telif, tercüme ve uyarılma ile birçok eser ortaya çıkmıştır (Korkmaz, 2010b: 29).

Eski Anadolu Türkçesinin ikinci dönemi olan Anadolu Beylikleri döneminde pek çok eser Türkçeye çevrilmiş, Türkçe de diğeri diller ile birlikte bilim, eğitim ve yazı dili olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan bu dönem Türk dili için önemli hale gelmektedir. Anadolu Beylikleri devri, Selçuklular devrindeki dil tutumuna karşı bir uyanma ve ulusal dile dönüş devridir (Korkmaz, 1972: 103). Türkçe, Anadolu beylikleri döneminde yazı ve bilim dili olarak gelişmiştir. Arat (1960: 226), Oğuzcanın 13. yüzyıldan önceki varlığına değinmekle birlikte Anadolu'daki yazı dilinin 13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın başlarına yani Anadolu Selçuklularının son devirlerinde oluştuğunu ifade eder.

Bu dönemin başlıca eserleri *Mantıku't-Tayr*, *Garipname*, *Süheyl ü Nevbahâr*, *Hüsrev ü Şirin*, *Kabusname*, *Yusuf u Züleyha*, *Kadı Burhaneddin Divanı*, *Gazavatname*'dir.

1.1.1.3. Osmanlı Türkçesi

Bu dönem Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasında geçiş dönemidir, döneme Başlangıç Dönemi Osmanlı Türkçesi de denilebilir. Anadolu Beyliklerinin siyasi varlıklarına son verilip Osmanlı idaresinde birleştirildikleri XV. yüzyılın ikinci yarısını kaplayan bu dönem, Eski Anadolu Türkçesini Osmanlı Türkçesine bağlayan bir geçiş evresidir (Korkmaz, 2010b: 29). Osmanlı Türkçesi Osmanlı Devleti kurulduktan ve İstanbul'un fethiyle bu kentin yeni bir ilim, kültür, uygarlık merkezi haline gelmesiyle özellikle saray çevresinde gelişme gösteren yazı dilidir. EAT'nin son dönemi XV. yüzyıldan başlayıp XX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, beylikleri tek çatı altında toplamış, siyasi birlik ve istikrarı sağlamıştı. Bu bir bakıma dil birliği anlamına da geliyordu. Çünkü her ne kadar konuşulan dil Türkçe de olsa her beyliğin ayrı politikaları olabiliyordu. Osmanlı devletinin Beylikleri tek çatı altında toplaması bu farklılıkları ortadan kaldırıyor. Ancak bu sefer de büyük devlet olmanın getirdiği sıkıntılar Türkçe için baş göstermişti. Bu sıkıntıların en büyüğü Kur'an dili olan Arapça ve edebiyat dili olan Farsçanın, Türkçenin içine sızmaya başlamasıdır. Türkçe, Arapça ve Farsça alıntılarla dolmuş, cümle yapısı ile fiiller ise bu istiladan fazla etkilenmemiştir. Bu dönemde gramer ve söz varlığı bakımından Türkçe, Arapça ve Farsçadan mürekkep karma dil denilebilecek bir dille eserler verilmiştir. XIII. yüzyıldan bu döneme kadar başlangıçta sade bir Türkçe kullanılırken özellikle XV. yüzyıldan sonraki klasik

Osmanlıcanın kurulduğu ve daha çok sayıda yabancı sözcüklerin kullanıldığı görülmektedir (Canpolat, 1967: 165).

Aydın çevrelerde bir eserin Arapça ya da Farsça ile yazılması övünç, Türkçe yazılması ise utanç vesilesi durumunda idi; halka seslenen eserler Türkçe yazılıyorsa bunlar için özür dilendiği bile oluyordu (Korkmaz, 1972: 103). Bu dönemde İran şiirinin ahengine ulaşabilmek için Arapça ve Farsça sözcüklerin sayısında artış söz konusudur. Bu dönemde manzum, mensur, telif ve çeviri her konuda pek çok eser yazılmış; hamse sayısında artış olmuştur. 15 yüzyılın nesir dilinde halkın yararlanması amacıyla yazılmış olan dinî ve tarihî eserlerde sade bir dil kullanılırken kimi eserlerde sanat yapma amacı ön plana alınarak sanatkârane nesir üslubu geliştirilerek iki ayrı yol izlenmiştir (Mengi, 2013: 112). Eski Anadolu Türkçesinin son dönemi olan üçüncü dönem diğer dönemlerden daha farklıdır. Beylikten İmparatorluğa, halktan saraya doğru yönelen bir toplumun dili de ona göre şekillenmiştir. 14. yüzyıldaki sade, halk ağzı, arkaik sözcükler, ekseri Türkçe, Arapça ve Farsça olsa dahi oldukça anlaşılır ifadeler, yerini yoğun Arapça ve Farsça içeren, estetik kaygısı ile yazılmış eserlere bırakmıştır.

Taranan eserlerden tespit edildiği kadar 14. yüzyılda oldukça işlek olan isimden fiil yapma ekleri +lA ve +lAn ekleriyle yapılan çoğu fiil yerini 15. yüzyılda Arapça veya Farsça isim+Türkçe yardımcı fiilden mürekkep birleşik fillere bırakmıştır. Bu da yarım yüzyıl içinde değişen söz varlığı ve alıntı sözcüklerin sayısının arttığını göstermektedir.

Osmanlı Türkçesi dönemi ‘Başlangıç Dönemi Osmanlı Türkçesi, Klasik Dönemi Osmanlı Türkçesi ve Yenileşme Dönemi Osmanlı Türkçesi’ olmak üzere 3

dönemden oluşur. Başlangıç Dönemi Osmanlı Türkçesi, Osmanlı Devletinin kuruluş ve yükseliş devirlerini kapsar ki Eski Anadolu Türkçesinin son dönemini oluşturur. Bu dönemde nesir dili daha sadedir, dönemin sonuna doğru dil ağırlaşmıştır. Klasik Dönemi Osmanlı Türkçesi, Osmanlı Devletinin duraklama ve gerileme dönemlerini kapsar. Dil açısından en ağır dönemdir. Yenileşme Dönemi Osmanlı Türkçesi dönemi ise Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan yenileşme edebiyatının dilidir. Bu dönem, dilde sadeleşmeler başlamıştır.

1.2. ESERLER

Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki fiilleri, anlam olayları ve değişmelerini tespit etmek amacıyla 6 eser taranmıştır.

1.2.1. TARANAN ESERLER

Sosyal hayatın değişen görünümünü aksettirmek adına Eski Anadolu Türkçesi döneminden tematik eser seçimi yapılmıştır. Bu kapsamda taranan eserler aşağıda yer almaktadır:

1.2.1.1. *Yûnus Emre Dîvânı*

“XIII. asır Türkçesi'nin bütün güzelliğiyle Allah aşkının erişilmez heyecanlarını duyurmaya muvaffak olan ilk büyük Türkiye şairi Yûnus Emre'dir” (Banarlı, 2001: 325).

Tarihi ve hayatı hakkında pek az bilgiye sahip olunan Yûnus Emre'nin (Köprülü, 1981: 261) 13. yüzyılın ortalarından 14. yüzyılın ilk çeyreğinde Orta Anadolu havzasında doğup yaşamış bir Türkmen kocası, şair bir eren olduğu söylenir

(Tatçı, 2009: 12). Yûnus Emre, XIII. asırda (kaynaklara göre 1240-1 senesinde doğmuş, 1320-1'de ölmüştür) Orta Anadolu'da yaşayan mutasavvıf şairdir. Tasavvuf öğrenimi için önce Hacı Bektaş-ı Velî'ye gitmiş, onun yönlendirmesiyle Tapduk Emre'nin müridi olmuştur. Menakıba göre Tapduk Emre'ye kırk yıl hizmet ettikten sonra seyr ü sülûkunu tamamlamıştır (Tatçı, 2014: 1). Sosyal çalkantı ve huzursuzluk ortamı içindeki Anadolu'da ümit ve moral kaynağı olmuştur. Şiirlerindeki samimiyet ve sihirli kudretle hissetme, duygulanma ve düşünmeyi harekete geçirmiştir (Demirci, 2008: 128). Hümanizmi ve hoşgörüyü insanlığa telkin ederek şiirleri ve öğretileriyle günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.

Yûnus Emre'nin büyüklüğü, eşsiz bir sanatkâr olmasıyla birlikte taşıdığı insan sevgisi (Demirci, 2008: 127) ve bu sevginin kaynağı olan Allah aşkından ileri gelmektedir. Yûnus'un kullandığı sözcük ve ifade kalıpları, mecaz ve ıstılahlar, Türkçe'nin edebîleşmesi yolunda dönüm noktasıdır. Yûnus'un üslûbu, kendine has bir estetik ve edâ taşımaktadır. (Tatçı, 2008: 75). Yûnus Emre'nin anlatım gücü, şiirlerindeki içtenlik, yalınlık, söyleyiş güzelliği, çeşitli sanatlar ve ritm gibi ögeler sayesinde (Aksan, 2005: 201). Yûnus Emre'yi evrenselleştiren ve diğer şair ve ediplerden ayıran özelliği dilindeki anlatım gücüdür. Şiirlerini özlü ve etkili bir biçimde işler, duygu ve düşüncelerini okuyanlara hissettirir (Usta, 1995: 89). Yûnus Emre, "Ahmed Yesevî ile başlayan halk diliyle tasavvuf edebiyatının en üstün şairidir" (Demirci, 2008: 139).

Anadolu Selçukluları zamanında din ve bilim dili olarak Arapça, edebiyat dili olarak Farsça kullanılıyordu. Yûnus Emre ve çağdaşları eserlerini Türkçe yazarak Anadolu'da yeni bir edebî dil meydana getirmişlerdir. Türkiye Türkçesinin tarihî

devresinin ilk safhasını oluşturan ve Eski Anadolu Türkçesi adı verilen şivenin meydana gelmesinde Yûnus Emre önemli bir rol oynamıştır (Tatçı, 2009: 32). Türkçe, Yûnus'un kalemiyle estetikleşmiş, edebîleşmiş ve yeniden hayat bulup yayılmıştır (Tatçı, 2014: 4).

Yûnus Emre eserlerinde Arapça ve Farsça sözcükleri kullanmakla birlikte halk tarafından anlaşılacak sadelikte bir dili tercih etmiştir. Dîvânı incelendiğinde pek çok Arapça ve Farsça sözcüğün Türkçe fonetiğe uyarlandığı görülecektir (Tatçı, 2008: 76). “Yûnus'un dilinin gücü ilk elde Türk dilinin sonra da Yûnus'un onu kullanma ustalığını gösterir” (Tatçı, 2008: 8). Yûnus'un kullandığı dil sade olmakla birlikte o devrin Türkçesinde olan ve halk tarafından anlaşılan Arapça ve Farsça sözcükleri de kullanmıştır (Tatçı, 2009: 33). “Onun şiirlerinde; halk söyleyiş ve deyimleri, Türkçeye adapte edilen Farsça ve Arapça kelimeler, devrin kültürünü yansıtan, bilhassa, din tasavvuf, toplum, insan, maddi kültür, kozmik âlem ve devrin insan tipleriyle, sosyal ve siyasi düzenini dile getiren ifade ve unsurlar çok miktarda bulunmaktadır” (Tatçı, 2014). Yûnus şiirlerinde hem aruz hem hece kullanmıştır, şiirlerinde hece-aruz ikiliği vardır, Yûnus'u halk şairi saymak doğru değildir, zira dili millî olmakla beraber Yûnus mutasavvıf bir şairdir. (Tatçı, 2009: 29). Kargaşa, savaş, salgın hastalıkların egemen olduğu dönemde Anadolu'da birlik düşüncesini işleyen Yûnus'un benimsenmesinde halka seslendiği arı ve duru Türkçenin etkisi, halka yakınlığı yadsınamaz bir gerçektir. Dilçin'e göre (2011: 402-403) Yûnus, bugünkü anlamıyla bir halk şairi olmamakla birlikte kullandığı dil de halk dili değildir. Dili Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait edebî dildir ve şiirlerinde birçok arkaik sözcük yer edinir. Kullandığı edebî dil halkın anlayabileceği ölçüde yalın ve

açık olsa da anlam yönünden Yûnus'u şiirlerinin derinliğine inebilmek için Kur'an ve hadis bilgisi, tasavvuf ve çağın genel kültürü bilinmelidir.

Yûnus Emre'nin şiirlerinde Köktürkçeden günümüze kadar gelen söz varlığı öğelerinin Eski Anadolu Türkçesi dönemiyle birlikte bu metinlerde ortaya çıktığı görülmektedir. En eski dönemlerin metinlerde geçen öğeler önemli bir değişmeye uğramadan bu şiirlerde yaşar (Aksan, 2005: 27). Yûnus Emre'nin divanında pek çok arkaik sözcük kullanmıştır. Bugün unutulmuş hatta bir kısmının taranan diğer dönem eserlerinde yer almadığı tespit edilen arkaik fiiller söz konusudur: *esenle-*, *karı-*, *öt-*, *şeş-*, *tan-*, *üz-*, vb.

Yûnus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye ve Dîvân olmak üzere bilinen iki eseri vardır (Tatçı, 2009: 26). "Yûnus'un asıl sanatını, düşünce dünyasını ve estetik temayüllerini öğrendiğimiz eseri Dîvân'ıdır" (Tatçı, 2008: 61).

Yûnus Emre Dîvânı'ndaki şiirlerin tamamının Yûnus'a ait olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Yûnus'un Dîvân'ında kendisine ait parçalar olmadığı gibi Yûnus'a ait olduğu kesinlikle bilinen -Mulbahlı'nın XV. yüzyılın ilk yarısında yayımladığı ilahiler gibi- parçalar yoktur (Köprülü, 1981: 290). Yûnus Emre'yi çok seven ve şiirlerinin etkisinde kalan takipçileri, Yûnus'un inanış ve düşüncelerini benimseyerek onun gibi sade, samimi ve akıcı bir üslupla şiir yazmışlardır (Demirci, 2008: 128). İsim ve mahlas benzerlikleri de karışıklığa yol açmaktadır. Araştırmacılar, Yûnus Emre'nin şiirlerinin tespitinde üslup, mutasavvif düşünce, sadelik gibi ölçütleri göz önünde bulundurmuşlardır. Burhan Toprak, Yûnus Emre Dîvân çalışmasında bu konuyla ilgili şu açıklamaları yapmıştır: "Bu eseri meydana getirmek için İstanbul'da, Ankara'da, Konya'da özel koleksiyonlarda ve

kütüphanelerde mevcut olan divanların hepsini inceledik. Tamam veya noksan dokuz yüz kadar şiir topladık. Bunların içinde, divana yabancı şiirlerin karıştığı yüzlerce parça vardı. Mesela: *Sanatın yeğreği namaz imiş hoş ne pişe*, diye başlayan şiirde *Evinde helâline beş vakit namaz öğretgil/Öğüdün dutmaz ise yazugu yoktur boşa* hükmünü veren bir beyit vardır ki, Yûnus'un düşünceleri ile üslubıyla taban tabana zıttır" (Toprak, 2006: 34).

Yûnus Emre Divanı'nın anlam dünyası ve söz varlığı başlı başına bir araştırma konusudur. Yûnus Emre'yi anlamak ve tasavvufi şiirlerini yorumlayabilmek adına Yûnus Emre sözlüğü elzemdir. Yayımlanan *Açıklamalı Yûnus Emre Sözlüğü*'nün (Albayrak, 2014) tezde anlamlandırılacak fiiller için faydalı bir çalışma olacağı düşünülse de eserden yeterince istifade edilememiştir. Zira sözlükte, sözcükler anlamlandırılırken beyitte geçtiği anlamı göz önünde bulundurulmayarak sözcüğün TDK'nin Türkçe Sözlük'te geçtiği anlamları sırasıyla verilmiştir. Örneğin *boz-* fiilinin Türk Dil Kurumu Sözlüğünde onuncu sırada verilen anlamına *kızlığına zarar vermek* N. Albayrak'ın sözlüğünde de yer verilmiştir. Oysaki bu anlam Yûnus Emre'nin Divanının hiçbir beytinde geçmemektedir. Bununla birlikte Hayati Develi, sözlükteki usul ve bilimsel yanlışları açıklayan, sözcüklere verilen anlamların anakronik yani eserin yazıldığı çağa uygun olmadığını bir eleştiri yazısında belirtmiştir (Develi, 2015: 84). Aynı zamanda çalışmanın sözlük ölçütlerine uygun olup olmadığına dair bir başka eleştiri yazısı da Ekrem Sakar tarafından yazılmıştır (Sakar, 2015: 31). Türkiye'de sözlük araştırmacılığı alanında ciddi bilimsel çalışmaların olmayışı bu alanın uzmanlık alanı olarak gelişmesine katkı sağlamamıştır (Usta, 2010: 99).

1.2.1.2. *Yûsuf u Zelîhâ*

Eser, Şeyyâd Hamza tarafından yazılmıştır. 13. yüzyıla ait bir eser olarak addedilse de son araştırmalara göre yazarın 14. yüzyılda yaşadığı bilgisiyle eserin yazılmış olduğu yıl bilgisi güncellenmiştir. Şeyyâd Hamza ile ilgili bilgiler sınırlıdır. “Hacı Kemal’in, hattâ tezkirelerde bile adları geçmeyen en eski Anadolu şâirlerinin de eserlerini içine alan meşhur Câmîü’n-Nezâir’inde Şeyyâd Hamza adlı bir şâirin basit bir lisan ve ibtidâî bir arûz ile yazdığı tasavvufî-ahlâkî bir şiiri vardır ki dil, mevzu’, nazım şekli bakımından eski bir eser olduğunu açıkça gösterir. Tezkirelerde ve hâl tercemesi kitaplarında hiç ismi geçmeyen bu adam hakkında Lâmi’î’nin Lâtâ’if’inde mevcut bir rivâyet onu, Nasre’d-Dîn Hoca ile çağdaş, kerâmet gösteren bir mutasavvîf olarak bildirmektedir” (Köprülü 1981: 236; Dilçin, 1945: 7). Nasreddin Hoca’nın H. 683 (M. 1284-85)’de öldüğü göz önüne alınırsa Şeyyâd Hamza’nın Nasreddin Hoca’nın yanı sıra Yûnus Emre ile de muâsır olduğu kabul edilebilir (Köprülü, 2004: 21-22).

Tezcan (1994: 85), Metin Akar’ın bildirişiyle Şeyyâd Hamza’nın 14. yüzyıl şairi olduğu gerçeğinin ortaya çıktığını belirtmiştir. Şeyyâd Hamza’nın veba salgını üzerine yazdığı 50 beyitlik kasidesinin 48. beyitinde 1348 tarihini verir ve bu bilgiyle 14. yüzyılın birinci yarısında yaşadığı anlaşılır. 1345-1353 arasında insanlığı kırıp geçiren ‘Kara Veba’nın Anadolu’ya girdiği yıl 1348’dir. Bu bilgilerle Şeyyâd Hamza’nın 13. yüzyıl yazarı olmadığı konusunda hemen hemen görüş birliği sağlanmıştır.

Yûsuf ve Zelîhâ mesnevisinin bilinen tek yazması Türk Dil Kurumu Kitaplığında A/301’de kayıtlı bulunan Kitâb-ı Güzîde’nin içinde yer almaktadır.

Yazma h. 952 (m. 1545) yılının Zilhicce ayında Çarşamba günü ikinci vaktinde istinsah edilmiştir. Müstensihin Hasanoğlu Kâsımoğlu ‘Abdu’r-rahmân olduğu eserin sonunda belirtilmiştir. Yazma 103 sayfadan oluşmakta ve her sayfada, genellikle, 15 satır bulunmaktadır (Taş, 2010: 20).

1.2.1.3. *Süheyl ü Nev-Bahâr*

Süheyl ü Nev-Bahâr, XIII. yüzyılda etkisini sürdüren dinî tasavvufî mesnevilerden sonra XIV. yüzyılın ikinci yarısının başında beşeri aşk konulu mesnevidir. İlk olma özelliğiyle birlikte diğer aşk konulu mesnevilere de öncülük etmesi söz konusudur (Dilçin, 1991: 3). Bu yüzyılda Türkçeyi edebî dil yapma gayesi taşıyan şair ve yazarların öncüsü Hoca Mes’ûd’dur. Hoca Mes’ûd’un hayatı, doğum-ölüm yeri, tarihi vb. konularında yeterli ve kesin bilgiler yoktur (Dilçin, 1991: 8-9). 1350 ve 1354 yıllarında yazdığı *Süheyl ü Nev-Bahâr* Hoca Mes’ûd’un yaşlılık yıllarına tekabül etmektedir. Âşık Çelebi’nin sözünden, Şeyhoğlu Mustafa’nın *Kenzü’l Küberâ* eserindeki verilerden yola çıkılarak Hoca’nın 1300-1370 yılları arasında yaşamış olabileceği düşünülmektedir (Dilçin, 1991: 14). 14. yüzyıl Germiyan sahasında yetişmiş Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa, *Kenzü’l Küberâ* ve *Mehekkü’l Ulemâ* adlı eserinde Hoca Mes’ûd’un 22 beyti yer almış ve bu beyitlerin başında şair için hoca ve üstat sıfatlarını kullanmıştır (Yavuz, 2013: 47).

Hoca Mes’ûd, *Süheyl ü Nev-Bahâr*’ı Farsçadan Türkçeye çevirdiğini, eserin aslının Farsça olduğunu mesnevinin birkaç yerinde açıklamaktadır; ancak beyitlerde Farsça’dan tercüme ettiği kitabın adını ve yazarını söylememektedir. Aslında bugüne kadar *Süheyl ü Nev-Bahâr*’ın Farsça aslı bulunmamıştır. Bu nedenler araştırmacılar,

Hoca Mes'ûd'un *Humâ vü Humâyûn* adlı mesneviden etkilenerek eseri yazdığını öne sürerler (Dilçin, 1991: 53-54).

Hoca Mes'ûd'un dili çok sade ve akıcıdır, Türkçenin darlığından yakınsa da Türkçenin bütün anlatım olanaklarını kullanmaya çalışmış ve bunda başarı gösterebilmiştir (Dilçin, 1991: 18-19). Bilinen iki eseri vardır: *Süheyl ü Nevbahâr* ve *Ferheng-nâme-i Sa'di Tercümesi*.

Süheyl ü Nevbahâr'ın bilinen iki yazma nüshası bulunmaktadır. Eski ve tam olan nüshası *Berlin Devlet Kitaplığı (Mordtmann Nüshası)*'da, daha geç tarihte yazılmış olan ikinci nüsha Türkiye'de (Dehri Dilçin nüshası) bulunmuştur (Dilçin, 1991: 28-33). Bununla birlikte halk arasında okunmak amacıyla *Süheyl ü Nevbahâr*'ın hikâyesi yazılmıştır. Mevzubahis mensur eserin iki yazma nüshası vardır: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Seyfettin Özege Nüshası (Dilçin, 1991: 62-63).

Tezin uyguluma bölümünde Cem Dilçin'in çalışması ile birlikte son yıllarda yapılmış tezlerden de yararlanılmıştır (bkz. Ciğa, 2013).

1.2.1.4. Dede Korkut Kitabı

“Türk Dünyasının ve bilim dünyasının üzerinde belki de en fazla durulan ismi olan Dede Korkut, Türk milletinin en meşhur ve en büyük simalarından biridir. Oğuzların Bayat boyundan olduğu kitabında kayıtlıdır” (Özsoy, 2006: 1).

Destani Oğuz hikâyelerini içeren eserin, Dresden ve Vatikan olmak üzere iki nüshası vardır. Eserin Dede Korkut olarak anılmasının nedeni Dede Korkut adındaki ozanlar pirinin eserin bir nevi müellifi durumunda bulunması, eserde toplanmış olan

Oğuz destanlarının onun tarafından düzenlenmiş gösterilmesidir. Dresden nüshası bir giriş ile on iki destanî hikâyeyi içine almaktadır. Vatikan nüshasında ise girişle birlikte hikâyelerin altı tanesi vardır ve bu hikâyelerin beşi tamdır. Hikâyeler birbirinden bağımsız olarak Oğuz beylerinin yaşadığı çeşitli maceraları; bir bütün olarak ise Oğuz topluluğunun maceraları, yaşayışı ve hayat görüşlerini anlatır. Olaylar Kuzeydoğu Anadolu ve Azerî sahasında geçer. Dede Korkut, Oğuz kavminin bütün sıkıntılarını çözen akıl hocasıdır. Ozandır ve her mücadelenin sonunda yapılan şenliklerde kopuz çalıp destanlar söyler. Hikâyelerin asıl karakteri destanîdir; bu bakımdan hikâyeleri destan parçası saymak mümkünken hikâyelerin tek bir kahraman üzerinde toplanmadığı ve zincirleme bir bütün teşkil etmediği için *Dede Korkut Kitabına* destan gözü ile bakmak doğru sayılmaz. Hikâyelerin birbirleriyle ilişkisi bunların büyük bir destandan ayrılmış olduğunu göstermektedir. Dede Korkut Hikâyeleri için en uygun tabir destanî halk hikâyesidir. Hikâyeler manzumensur bir aradadır. Hadiselerin anlatılışı mensurken seslenme ve konuşmalar genel olarak manzum biçimdedir (Ergin, 2009a: 26-53).

Dede Korkut Hikâyelerinin teşekkülü ve tespiti farklı yüzyıllardadır. Zira Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuzların Yakın Doğu'ya gelmeden önceki hayatlarına ait hatıralara dayanmaktadır. Çok eski devirlerden beri mevcut olan bu hatıraların, bazı olaylar etrafında toplanması ise IX-XI. yüzyıllarda Oğuzların Sırderya kuzeyindeki yurtlarında geçen hayatları ile ilgilidir. Bu mücadeleler bu suretle destan hâline gelmiş ve destana Doğu Anadolu'ya gelen Oğuzların mücadeleleri de eklenmiştir. Esas Oğuz destanından ayrılan parçalar böylece bağımsız hikâyeler hâline gelmiş ve sonunda bilinmeyen bir sanatkâr eli ile destan devri bitmeden tespit edilmiştir. Hikâyelerde birkaç devrin birden görülmesi de bundan ileri gelmiş olmalıdır.

Hikâyelerin tespiti XV. yüzyılın ortalarında veya ikinci yarısındadır. Hikâyelerin XV. yüzyıldan önce yazılmış olamayacağını gösteren başka deliller de mevcuttur (Ergin, 2009a: 56). Dede Korkut Oğuznamelerinin en eski biçimlerinin nerede ve ne zaman yazıya geçirildiği hususu çözülmüş değildir (Tezcan ve Boeschoten, 2012: 12).

1.2.1.5. *Marzubân-nâme*

Marzubân-nâme, İran'ın kuzeyindeki Taberistan hükümdarlarından Marzuban bin Rüstem'e aittir ve X. yüzyılda Taberistan halk diliyle yazıldığı düşünülmektedir. Eserin asıl nüshası günümüze kadar gelmemiştir. XIII. yüzyılda Farsça'ya aktarılmış; ilki XIV. yüzyılda Sadreddin Şeyhoğlu ve ikincisi XVIII. yüzyılda Urfalı Nüzhet Ömer Efendi tarafından Türkçeye çevirilmiştir (Sarıkaya, 2014: 7-8).

Germiyanoğulları ilme ve sanatkârlara teveccüh göstermiş, birçok âlim ve şair yetiştirmiş, Arapça ve Farsçadan birçok eserin Türkçeye tercüme edilmesini sağlamışlardır. Bu eserlerden biri Marzuban-nâme'dir ve tercümesi Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa tarafından yapılmıştır (Yavuz, 2013: 11).

Korkmaz, Şeyhoğlu'nun *Marzubân-nâme* eserini devrin padişahlarının mahrum kalmaması ve herkesin yararlanabilmesi için Türkçeye çevirdiğini açıklar. Ayrıca *Marzubân-nâme*'nin alanında en iyi kitap, Kelile ve Dimne'ye göre hikmet ve yarar sağlama bakımından daha üstün olduğunu söyler (Korkmaz, 1973: 71).

Eserin çeviri tarihi kesin bilinmemektedir. “*Marzubân-nâme*'nin bilinen her iki yazmasında da eserin Türkçeye çevrildiği yıl verilmemiştir. Ancak bu çeviri Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın emri ile yapıldığına göre çeviri tarihi 1368-1387

tarihleri arasına rastlamaktadır. Şeyhoğlu eseri, 1389’da tamamladığı, Hurşid-name ve ona takaddüm eden Kâbus-name’den önce bitirdiğine göre yazılış tarihini birkaç yıl önceye almak daha uygundur” (Yavuz, 2013: 18).

Eser, fabl türünde didaktik bir eserdir. Eserde devlet idaresinden bahseden Sadrüddin Şeyhoğlu, padişaha devlet idaresine ait telkinlerinde bulunurken kaynak olarak ayet ve hadisleri kullanmaktadır (Yavuz, 2013: 18). Marzubanname hükümdar ile veziri arasında geçen bir tartışma sonucunda nakledilen hikâyeleri içerir. Eser, kıssadan hisse prensibi üzerine kurulmuştur ve her hikâyenin mesajı vardır (Sarıkaya, 2014: 8). “Eser, kendisiyle hükümdar ve veziri arasında geçen bir tartışma dolayısıyla nakledilen fıkra ve hikâyelere dayanır. Bütün fasıllarda fıkra ve hikâyelerin çoğu Kelile ve Dimne hikâyelerinde ve Binbir Gece Masallarında olduğu gibi başka fıkra ve hikâyelere bağlanmıştır. Hikâye kahramanları hayvanlardır” (Korkmaz, 1973: 69). Şeyhoğlu’nun çevirdiği *Marzubân-nâme* çevirisinin 1944 yılına kadar iki nüshası vardı. Bunlar Berlin Devlet Kütüphanesi’nde ve Varşova Üniversitesi İslam Eserleri Kütüphanesi’nde bulunan nüshalardı. İkinci nüsha bütün hikâyeleri içine almaktadır lakin İkinci Dünya Savaşında yanmıştır (Korkmaz, 1973: 80).

1.2.1.6. *Gülistan Tercümesi*

İran edebiyatının en meşhur şairlerinden olan Sâdi’nin *Gülistan* eseri tüm dünyada rağbet görmüş, birçok dile çevrilmiştir. Türkçeye de XIV. yüzyıldan başlayıp günümüze kadar yirmiden fazla tercümesi yapılmıştır. *Gülistan Tercümesinin* Farsçadan Türkçeye ilk tercümesi 14. yüzyılda (1391 yılında) Kıpçak Türkçesiyle Seyf-i Sarâyî yapmıştır. 1397-8 yılında ise Sobicâbî adlı biri Doğu

Türkçesine çeviri yapmıştır. “Anadolu (Osmanlı) sahasındaki ilk tercümeyle II. Murad devrinin âlimlerinden olan Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs’ın yaptığı kabul edilmektedir. Mahmud tercümesini 833 (1430) yılında tamamlayarak padişah II. Murad’a sunmuştur. Mahmud’un biri manzum, biri mensur olmak üzere iki *Gülîstan Tercümesi* mevcuttur” (Özkan, 1992: 1-3). Manyasoğlu manzum tercümesinde bazen metnin aslından uzaklaşır tercümeyle başka hikâyeler eklemiştir.

Mahmûd bin Kadî-i Manyâs’ın hayatı hakkındaki bilgiler çok azdır. Babası Manyâs kadısıdır, doğduğu yer Manyas, yetiştiği coğrafya ise Üsküp’tür. Burada tahsile devam ederken eserlerinden bazılarını burada telif ederek padişah II. Murad’a ithaf etmiştir. Doğum tarihi gibi ölüm tarihi de belli değildir; Edirne’ye gelerek müdderislik yapmış ve burada vefat etmiştir (Özkan, 1992: 4-5).

Manyasoğlu, “*Devr-i Sa’di dünde kim geçmiş-idi/Târih olmuş-ıdı yüz yetmiş yedi*” beyitinde *Gülîstan*’ı Türkçeye çevirdiği tarihi *Gülîstan*’ın yazılışından 177 sene sonra 833/1430 tarihi olarak belirtmiştir. Manyasoğlu, eseri Çelebi Mehmed’e sunduğunu belirtmekte ise de bu husus eserin tercüme tarihi ile uyuşmamaktadır. Zira Çelebi Mehmed 824/1421 tarihinde ölmüştür. Tercüme tarihi yanlış olmakla birlikte eserin sunulduğu hükümdar Çelebi Mehmed değil de tercümenin yazıldığı tarihte tahtta bulunan II. Murad olabilir. Aynı zamanda *A’cebü’l-acâyib* adlı eserini de II. Murad’a sunmuştur. Her iki tercümede de aynı tarihin zikredilmesi ve diğer eserinin de II. Murad’a sunulmuş olması ‘Mehammed ibni Bâyezîd Hân’ ibaresiyle kastedilen Çelebi Mehmed ibaresinin hattat tarafından sehven yazılmış olduğu düşüncesini ortaya çıkarır (Özkan, 1992: 9-10).

1.2.2. Eski Anadolu Türkçesi Döneminin Söz Varlığı İle Karşılaştırılması Bakımından *Kâmûs-ı Türkî*

Kâmûs-ı Türkî, Türk sözlükçülük tarihinin ilk sözlüğüdür denilebilir. Tanzimat dönemine kadarki sözlükler Arapça-Türkçe, Türkçe Arapça veya Türkçe-Farsça biçiminde iki dilli sözlüklerdi. Tanzimat dönemine kadar olan sözlükler, Osmanlı Türkçesine Doğu dillerinden yapılan tercüme sözlüklerdir. *Kâmûs-ı Türkî*'de Türkçe söz varlığı önemsenmiş, Türkçe sözcükler madde başı olmuştur (Yavuzarslan, 2004: 190). *Kâmûs-ı Türkî*'ye kadar hazırlanan çalışmalara Türkçe adı bile verilmemiştir. Cumhuriyet dönemine kadar Türkçeden Türkçeye sözlük yazılamamış ve sözlükler iki dilli olarak yazılmıştır (Usta, 2006: 225).

Kâmûs-ı Türkî Şemseddin Sami'nin 1901'de hazırladığı Türkçe sözlüktür. Sözlük, Paşa Yavuzarslan tarafından 2010 yılında Latin harfleri biçimiyle hazırlanıp yayımlanmıştır. Yavuzarslan, sözlüğün ön sözünde *Kâmûs-ı Türkî*'den önce hazırlanan sözlükler hakkında şunları belirtmiştir: “Tanzimat dönemine kadar Anadolu sahasında yazılan sözlükler, Arapça ya da Farsça bir sözlüğün esas alınması ve bu eserlerdeki sözlerin Türkçe karşılıklarının verilmesiyle oluşturulmuştur. Yani bu sözlükler Arapça veya Farsçadan tercümedir” (Yavuzarslan, 2010b: 5).

Cumhuriyet döneminden sonra basılan bütün Türkçe sözlükler ya *Kâmûs-ı Türkî*'nin esas alınmış biçimi ya da geliştirilmiş varyantlarıdır (Yavuzarslan, 2010b: 6). Sözlük, TDK'nin hazırladığı Türkçe Sözlük başta olmak üzere birçok sözlüğe kaynaklık etmiştir. Sözlük, sadece sözcüklerin anlamlarını vermez bununla birlikte orfografik, fonetik, morfolojik ve etimolojik açıklamalarda da bulunur (Yavuzarslan, 2004: 199). Yavuzarslan sözlüğün önemini şu şekilde belirtmiştir: *Kâmûs-ı Türkî*,

Osmanlı Türkçesinin temel söz varlığını bugünkü sözlük ilkeleri doğrultusunda işleyen ilk sözlüktür ve sözlükçülüğün yönünü Batı sözlükçülük geleneğine çevirmiştir. Sözlük sadece ismi bakımından değil aynı zamanda sözlükçülük ilkeleri bakımından diğer Osmanlı sözlüklerinden ayrılmaktadır. *Kâmûs-ı Türkî* diğer dillerden geçen alıntı sözcüklerin üzerine yaptığı açıklamalarla etimoloji sözlüğü niteliğindedir (Yavuzarslan, 2010b: 6).

XX. yüzyılın başlarında Şemsettin Sami tarafından yazılan adında ilk Türk kelimesinin geçtiği, dilin aslı ve yabancı menşeli kelimelerle bir kabul edildiği, Anadolu Türkçesinde unutulmuş veya terk edilmiş eski kelimelerin de yer aldığı, yeri geldiğinde kelimeler hakkında parantez içerisinde açıklamaların yapıldığı, Türkçeyi zenginleştirmek için dile tekrar kazandırılması gerektiği düşünülen Doğu Türkçesine ait kelimelerin de yer aldığı, Türkçeden Türkçeye *Kâmûs-ı Türkî* (1985: XVII) Türk lûgât tarihindeki önemi asla tartışılmayacak yegâne eserlerden biridir. *Kâmûs-ı Türkî*, 1985 yılında Tercüman gazetesi tarafından güncelleştirilmiş ve ‘Temel Türkçe Sözlük’ adıyla yeniden yayımlanmıştır (Atmaca, 2011: 20).

“Bu eser gelişmiş bir sözlükte bulunması gereken hemen her şeyi içinde bulundurmaktadır. 29.085 madde başından oluşan *Kâmûs-ı Türkî* bugün de ihtiyaç duyulan sözcüklerin büyük bir kısmının karşılığını doğru bir biçimde vermekte ve ilmî çalışmalara olan katkısını da hâlen sürdürmektedir” (Çiçek, 2009: 191). Kısacası *Kamûs-ı Türkî*, bugünkü Türkçe sözlüklerin esaslarını ve varlıklarını oluşturan ve Türk sözlükçülüğüne yeni bir boyut kazandıran sözlüktür (Yavuzarslan, 2004: 200).

1.3. FİİLDE İSTEM

Türkiye Türkçesinde *fiil rejimi*, *valenz*, *valence*, *birleşim değeri* gibi terimlerle de karşılanan *istem*, fiillerin anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan, fiilin anlamının gerçekleşmesi için ihtiyaç duyduğu ögedir. “Fiiller, yapıları itibariyle bağımsız kullanılmayan, hem başka unsurlara ihtiyaç duyan, hem de başka unsurların ihtiyaç duyduğu bağımlı unsurlardır. Ek boyutunda fiil çekim ekleri ve yapım ekleri, öge boyutunda yüklem tamlayıcı ögeler, kelime boyutunda fiil niteleyicileri, bu bağımlılığın oyuncularını olarak değerlendirilir” (Akçataş, 2011: 53). Cümlede fiili yöneten ögelerden bazıları dil bilgisi açısından zorunlu iken bazıları zorunlu değildir. Bir cümlenin dil bilgisi açısından doğru olarak kurulabilmesi için kullanılması gereken zorunlu ögeler temel ögeler iken anlam açısından cümleleri zenginleştiren sözcükler ise seçimlik ögelerdir. Temel ögeler cümlelerin iskeletini oluşturur; seçimlik ögeler ise dil bilgisi yapısı açısından kullanılması zorunlu olmayan çeşitli cümlelere eklenip çıkartılır (Erkman-Akerson ve Ozil, 1998: 66). Bazı fiiller tamlayıcıya ihtiyaç duymayan bir anlam özelliğine sahipken bazıları ise mutlaka bir tamlayıcı ile kullanılırlar. Fiilin gerçekleşmesi özne dışındaki bir unsura bağlıdır. Bu tamlayıcıların hangi hâle fiile bağlanacağını tayin eden fiilin anlamıdır (Karahan, 1997: 211). Bazı fiiller birtakım durum ekli tamlayıcıları çok sık almaktadır (Kahraman, 1996: 81). Fiiller alma ihtiyacı duyduğu tamlayıcı, ikinci derecede çok istediği tamlayıcılar olarak sınıflandırılabilir (Kahraman, 1996: 311).

“Fiil-tamlayıcı ilişkisinin varlığını belirleyen fiilin anlamıdır. Meselâ, ‘soğu-’ fiili ‘ısınsını kaybetmek’ anlamıyla tamlayıcısız bir fiilken ‘birine karşı sevginin veya bir şeye karşı isteğin kalmaması (birinden/bir şeyden soğumak)’ anlamında

kullanıldığında tamlayıcı bir fiile dönüşebilmektedir” (Karahan, 1997: 212). Fiillerin anlamları ve metinlerin türü (tercüme olması vb.) durum eklerinde farklılık görülmesinin nedenlerindedir. Örneğin Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait satır arası ilk Kur’an tercümesinde geçen “...*dağı kâfirler-i yıldırım ér-di...*” cümlesinde yönelme durum eki alması gereken *kâfirler* belirtme durum eki almıştır ve “...‘*avratların-ı evlenm-mek harâmdur size...*” cümlesinde araç durumu eki alması gereken *avratların* belirtme durum eki almıştır (Küçük, 2010: 131-132). Fiil ve tamlayıcı ilişkisinin niteliğini fiilin anlamı belirler. Fiil ile tamlayıcı arasındaki münasebet hâl ekleri ile kurulur. Dönemler ve sahalar arasında hâl ekli tamlayıcıların kullanımında farklılıklar görülebilir. Bu farklılıkların nedenleri tamlayıcıdaki ekin farklı işlevde kullanılması ve fiilin istem değiştirmesidir. Fiil ile tamlayıcı ve tamlayıcılar arasındaki münasebeti kuran hâl ekleridir. Fiillerin taşıdıkları farklı anlamlar, tamlayıcıların çeşitlenmesine ve aldıkları hâl eklerinin farklılaşmasına neden olmaktadır (Özkan, 2011: 521-524). Dil sınıflandırmalarında aynı grupta yer alan dillerin fiillerinin aldığı tamlayıcılar büyük benzerlik gösterebilmektedir. Örneğin Türkçe ve Moğolcanın sondan eklemeli olması, yapım ve çekim eklerindeki benzerlikler, zamirlerde ve kelime hazinesindeki ortaklıklarla birlikte fiil-tamlayıcı ilişkileri bakımından da iki dil arasında ortak yönlerin oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir (Ersoy, 2006: 97).

“Bir fiilin cümleden cümleye sözden söze değişik anlamlar veya anlam içerikleri ile kullanılmış olması, o fiillerin gerektirdiği isim hallerinde de değişiklik yapılmasına, dolayısıyla fiilin rejimi meselesine yol açmaktadır. Böylece, herhangi bir fiilin bazen bölge ve metinlere göre değişen farklı isim halleri de aldığı da görülebiliyor” (Korkmaz, 1995b: 225). Bazı lehçelerde *atı binmek* ifadesinin Türkiye

Türkçesinde *ata binmek* biçiminde olması algılayıştaki tasavvurdan kaynaklanır. O hâlde fiil-tamlayıcı ilişkisinin şeklini, niteliğini dili kullananların belirlediği söylenebilir. Fiillerin çok anlam da kazanması fiil-tamlayıcı ilişkisini değiştirebilir. Bununla birlikte fiillerin anlam özelliği, aldıkları tamlayıcı sayısını belirler (Karahan, 1997: 212-213). Fiil, tamlayıcıların sadece morfo-sentaktik sınırlılıkları değil bununla birlikte semantik sınırlılıkları da belirleyici ögedir. Tamlayıcılar fiilin semantik istekleriyle uyumlu olmak zorundadır (Doğan, 2011: 62).

Yüklem, cümleye kurucu öge olarak atanır ve söz konusu cümlede hangi ögelerin görev alacağını belirler (Boz, 2013: 59; Martinet, 1998: 148). Cümleyi oluşturan ve diğer ögeleri kendisine bağımlı kılan yönetici öge fiildir. Fiil, hangi tamlayıcıyla ilişki kuracağını, tamlayıcının ad durumunda bulunacağını tayin etme özelliğine sahip şekillendirici konumundadır. Çekimli fiilin anlamını belirginleştirmek üzere fiille tamlayıcı arasında bir ilişki ortaya çıkmaktadır (Gümüştam, 2014: 426). Fiil tamlayıcıları dönemden döneme, lehçeden lehçeye farklılık arz edebilir. Bununla birlikte fiil tamlayıcılarının sayıca çokluğu da fiilin anlamına göre değişmektedir. “Her lehçe ve dil için fiilin anlamlarının yanı sıra tamlayıcılarının belirtilmesi son derece önemlidir” (Güneri, 2009: 515).

Geleneksel dil bilgisi cümleyi çizgisel düzeni içinde inceleyerek özne ile yüklemi cümlenin ana kurucuları arasında değerlendirir. Bağımsal dilbilim ise özneyle yüklem arasındaki birimlerden birinin idarecilik işlevini yüklediğini, ötekinin ona bağımlı unsurlar olduğunu kabul eder (Toklu, 2003: 86). Tesnière, cümlenin ögelerini eyleyen (actants) ve tümleyen (circontans) şeklinde ikiye ayırmıştır. Fiillerin belirli sayıda eyleyen alma kabiliyetini atomun birleşim değeriyle

karşılaştırmıştır. Eyleyenlerin zorunlu, tümleyenlerin ise seçimli olduğunu kabul etmiştir (İleri, 1997: 157). ‘Şeyma oturdu.’ cümlesinde yönetici ile zorunlu öge arasına ‘Şeyma odasında oturdu.’ > ‘Şeyma odasında saatlerce oturdu.’ gibi seçimlik unsurlar eklenebilir. ‘Şeyma’ ve ‘otur-’ fiili, cümleyi meydana getiren ana unsurlar yani dolaysız kurucular iken sonradan eklenen ögeler seçimlik yani dolaylı unsurlardır.

Çalışmada fiillerin aldıkları durum ekli tamlayıcıları anlamların belirlenmesinde aktif rol oynamıştır. Örn. *gider-* fiili *gidermek*, *ortadan kaldırmak* anlamındayken belirtme durum eki almıştır: “*Gerek çıka fağfūr taşra yarın/Ki giñ yirde gidere göñli tarın.*” Fiil, *kaçırmak* anlamındayken ayrılma durum eki almıştır: “*...şunuñ gibi avı elüñden giderdüñ, saklayımaduñ.*” Durum ekli tamlayıcılar, fiillerin anlamlarının ayrılmasında etkenken belirlenmesinde her zaman tek başına yeterli olmayabilir. Bağlam ve cümledeki diğer ögeler anlam belirleyici diğer unsurlardır.

2. BÖLÜM

2.1. ANLAMIN TANIMI VE ALANLARI

Anlam ve onun yerini tutan *anlamlandırma* sözcüklerinin her ikisi de İngilizcede fazlasıyla tartışılabilir terimlerdir ve anlam bilimciler çalışmalarının gerekli ön hazırlığı olan *anlamın anlamı* bulmacasını çözebilmek için bu konuya çok fazla zaman harcarlar (Leech, 1981: 1). Dilin teorisinde en belirsiz ve tartışmalı terimlerden biri anlamdır (Ullmann, 1970: 54).

Anlam tanımları şu şekilde sıralanabilir: “Dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram, tasarım ya da düşünceye genel olarak *anlam* denir” (Günay, 2007: 56), “Bir dil biriminin ilettiği kavram, tasarım, düşünce” (İmer vd., 2011: 25), “Bir kelime, bir söz, bir hareket ve olgudan anlaşılan şey; bunların işaret ettiği, hatırlattığı kavram veya nesne” (Topaloğlu, 1989: 24), “Dilde birer ‘gösterge’ niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram” (Aksan, 2016: 61), “Dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram, tasarım, düşünce ve içeriktir” (Vardar, 2002: 18), “Sözcükler veya sözcük öbekleri ile onları belirleyen nesne ya da düşünceler arasındaki ilişkidir” (Hartmann ve James, 1998: 92a-b), “Beş duyu organıyla gerçekler dünyası olan doğadan, dil yoluyla da saymacalardan oluşan yapay bir dünya olan dil ve düşünce dünyasından alınan bilgilerin kişinin önceki bilgileri ışığında yorumlanmış biçimine *anlam* (*sense, meaning*) denir” (Karaağaç, 2013b: 19), “Kelimenin zihinde uyandırdığı izlenim” (Hatiboğlu, 1969: 12), “Bir kelimedenden, bir sözden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey, bunların hatırlattığı düşünce veya nesne, mana, fehva, deme, mazmun, medlul, valör” (TS, 2011: 127),

“Bir göstergenin betimlediği düşünce ve kendisine bir düşünme nesnesi bağlanabilen kavram” (Guiraud, 1994: 57), “Kelimenin tek başına veya söz içindeki öteki öğeler ile bağlantılı olarak zihinde yarattığı kavramlardan her biri” (Korkmaz, 2010a: 18), “1. Bir kelimenin belirttiği ifade ettiği, düşündürdüğü şey. 2. Bir önermenin, bir hükmün veya düşüncenin anlatmak istediği şey. 3. Dilsel bir ifadenin, bir iletişim ortamında taşıdığı muhteva, Bir sözün, bir kelimenin, bir ifadenin zihinde bıraktığı içerik, muhteva, izlenim” (Bolay, 2013: 20), “Anlam, dilin kurallarının yalın ve karmaşık ifadelerle ilişki içine soktuğu şey” (Richard, 2015: 373), dile ilişkin gündelik deneyimlerin dolaysız ve temel verisi anlamdır (Tamba-Mecz, 1998: 5).

Anlam sorusu her zaman kullanılan ama neyin kastedildiği konusunda karmaşaya yol açan bir sorudur (Tokat, 2014, 13). Anlam terimi aşına olunan bir terimdir fakat sözlüklerde anlam teriminin farklı birçok anlamı bulunur. (Palmer, 2001: 13). Anlam sözcüğü genellikle değişik yönlerde kullanılır ve anlamın bir ölçütü doğrulama ilkesidir (Ayer, 2010: 140). Anlam, çeşitli açılardan ve dil bilgisi, psikoloji, felsefe gibi farklı disiplinlerin çerçevesiyle incelenir (Grünberg, 2006: 25). Anlam, sözcüklerle sınırlı değildir; sözcük düzeyinin altında (çekim, son ek, ön ek vd.) ve üstünde (sözcük öbeği, cümle vd.) de vardır (Ullmann, 1978: 355).

Anlam, ifadelerin bir niteliğidir yani simge ya da sözlerden çok türlerin niteliğidir. Anlam, bir dil öğrenildiğinde öğrenilen ifadelerin kullanımları ile ilgili uzlaşımlar tarafından belirlenir. İçerik ise bireysel ifadelerin niteliğidir (Richard, 2015: 362). Herkesi bağlayan standart anlam olmayacağı için objektif anlam aramak yersizdir (Tokat, 2014: 169). Her sözcük zamanla farklı anlamlar kazansa da sözlükte ilk anlam olan temel anlama ve bir dili konuşanlar arasında ortak olan, başka bir

deyişle sosyal olan mecaz anlamlara sahiptirler (Karaağaç, 1993: 86). Sözcüklerin bağlamdan bulunabilecek anlamları dışında genel geçer, herkesçe kabul edilen sözlük anlamı vardır. Anlam bir anlaşmaya dayanır (Guiraud, 1975: 19). Bir nesneyi veya durumu adlandıran, kavramı bildiren sözde belli anlam(lar) bulunur. (Ahanov, 2008: 85). Sözcüklerin anlamları yoktur, kullanımları vardır. Konuşmada ya da söylemde iletilen anlam, sözcüğün aynı bağlamdaki öbür sözcüklerle kurduğu ilişkilere bağlıdır (Guiraud, 1975: 27). Benzetme, aktarma vb. anlam olayları ve fiil tamlayıcısı ile yeni anlamlar kazanan sözcüklerde bağlam akışı mühimdir.

“Anlam sözcüğü iki aşama ile gerçekleşir: Anlamlama ve anlam alanı. Anlam alanı, bir kavramın ortak özelliklerini belirtir. Anlamlama ise, vericinin bildirisini oluşturma aşamasında yaptığı etkinliklerin tümüdür” (Günay, 2007: 58). Anlamlama, bir nesneyi, bir varlığı, bir kavramı, bir olayı, bunları anlığımızda canlandırabilecek bir göstergeye bağlayan oluştur (Guiraud, 1975: 15).

Son yıllarda anlam ve anlam bilimi çalışmaları üzerinde sıkça durulmuştur. Anlam bilimi kendi içerisinde değerlendirildiği gibi metinleri anlamada, analiz etmede kullanılacak semantik yöntemlerin öneminin bilincine varılmasıyla anlamın diğer disiplinler ile -din, psikoloji, sosyoloji, felsefe vb.- ilişkisi ve ilgisi incelenmeye başlanmıştır. Bu kapsamda sadece dil bilimciler değil aynı zamanda diğer bilim dallarıyla ilgilenenler çalışmalarında semantik yöntemin teorisi ve örnekleri üzerine değerlendirmelerde bulunmuşlardır (bkz. Kasapoğlu, 2013).

Anlam alanı ile ilgili tanımlar şunlardır: “Sözlüksel alana bağlanan göstergelerin salt içerik düzlemi, anlambirimcikler evreni” (Vardar, 2002: 24), “Aynı gerçeklik kesiminde yer alan olguları belirten, anlam açısından ortak bir paydaya

indirgenebilir sözlüksel birimlerin içerik düzlemindeki bağıntılarından kurulu düzen” (Vardar, 2002: 24), “Zihinde aynı veya birbirine yakın kavramlar oluşturan kelimelerin meydana getirdikleri ortak alan” (Korkmaz, 2010a: 18), “Söz, söz öbeği ve cümle gibi bir dil biriminin gerçek ve öğretilme anlamlarının oluşturduğu alana, *anlam alanı* denir” (Karaağaç, 2013b: 132), “Bir dilin sözvarlığında anlam açısından birbiriyle bağıntılı sözcüklerin kümeler oluşturarak içinde yer aldıkları varsayılan alan” (İmer vd., 2011: 229). Sözcük alanı olarak da tanımlanır. Anlam alanları içinde renk, akrabalık, yiyecek en çok incelenen sözcük alanlarıdır (İmer vd., 2011: 229). Anlam alanını, anlamca akraba, anlam yönünden birbiri ile ilişkileri olan sözcükler oluşturur ve söz varlığının anlam ilişkisi ve yakınlığına göre bir kesitidir. Bu alanlar çeşitli büyüklükte ve dış çizgileri çoğu kez kesişen, aralarında boşluk bulunmayan küçük parçalardan oluşmuş bir mozaığe benzer (Toklu, 2003: 100). Kavram alanı ise “Belli bir kavram alanındaki sözcüklerin anlam ilişkilerinin oluşturduğu bütünlük. Trier’in ürettiği bu terim kavramlardan birinde beliren değişikliğin, onunla bağıntılı sözcük anlamlarında da görüleceği öne sürülür” (İmer vd., 2011: 171).

Çalışmada *çıkmaq* ve *tırmanmaq* fiillerinin anlam alanını oluşturan sözcükler şunlardır: *ağ-* (SN 613, SN 2940) / *çık-* (YZ 7b-11, DK 115-8).

2.1.1. Kavram

Kavramla ilgili tanımlar şunlardır: “Bir terimi açıklamak için tasarlanmış temel kavram” (Hartmann ve James, 1998: 27a), “Ortak özellikler taşıyan bir dizi olgu, varlık ya da nesneye ilişkin genel nitelikli bir anlam içeren, değişik deneyimlere uygun düşen, dilsel kökenli her türlü tasarım, düşünü, imge; bir nesne, varlık ya da oluşun anlaksal imgesi; gösterilen” (Vardar, 2002: 132), “Bir nesnenin,

bir duygunun ya da düşüncenin anlıktaki soyut ve genel tasarımıdır” (Bilgin, 2013: 25). Kavram, nesnelere, biçimlerin, hareketlerin dilde anlatım buluşudur. Bu anlatım değişik ses, biçim ve yollarla gerçekleşerek somut ve soyut kavramları oluşturur. Kavram nesnelere ortak niteliklerine dayanır (Aksan, 2009: 151).

Kavramların nasıl oluştuğuna dair bir yanıt tam anlamıyla mevcut değildir. Doğanın çevrelediği karışıklığı düzenlemek ve bunları gereksinimlere uygun olarak kategorize edebilmek amacıyla kavramlar ve sonrasında kavram adları oluşur. Bu adlar oluşturulurken genelden özele mi özelden genele mi bir yol izlendiği belirsizdir. Yani önce ağaçlara tıpkı insanlar gibi tek tek özel adlar yakıştırıp benzer şeylere genel bir adın mı verildiği yoksa benzer şeylere genel adlar verilir daha sonra ayrıntıya inildiği konusu belirsizdir. Bununla birlikte insanların belli şeylere adlar taktığı, her adın bir kavramın yerini tuttuğu bilinen bir gerçektir (Erkman-Akerson, 2008: 188-189). “Kavramlar sahip olduğumuz bilgilerin temel taşlarıdır. Zihne özgü birimler olan kavramlar, dünyada çevremizle olan ilişkiler sonucunda edindiğimiz deneyimlere dayanır. Dünyaya ilişkin bilgimiz uzun süreli bellekte depolanmış durumdadır ve bu bilgi hem ulamsal hem de bireyseldir. Anlamı kavramsal birimler belirlemektedir” (Toklu, 2003: 89).

Kavramları kullanmadan düşünmek imkânsızdır. Düşünme eylemi dilin sunduğu kavramlarla yapılır. Düşüncenin oluşması için kavramlar tek başına yeterli değildir, bununla birlikte kavramlar bir araya getirilir, aralarında ilişkiler kurulur, dil bilgisinin olanaklarından yararlanır ve bu şekilde kavramlarla oynanır. Kavramlar, bireysel değildir, dışarıdan yani toplumdandır. Küçüklükten itibaren öğrenilir ve içselleştirilir. Her yeni kavramı hazırlayan dil içi ve dil dışı birçok etmen vardır.

Kavramlar, iletiřimi kolaylařtırmak, dūřünce ve algıları dūzenlemek ve dıř dūnyayla iliřkilere kolaylık getirmek için yaratılan yapay bir ayrımdır (Erkman-Akerson, 2008: 95-96).

Kavramlar sahip olduğumuz bilgilerin temel taşıdır. Anlam ve kavram i ie girmiş gibi görünen ve aralarında ince bir çizgi bulunan iki terimdir. Kavram bir dilsel biçimle bağlanmışsa anlamdan söz edilebilir ve bu açıdan bakıldığında dilselleştirilmiş, bir sözcük biçimiyle kaplanmış kavram anlamdır. Her anlam bir kavramdır fakat her kavram bir anlam değildir (Toklu, 2003: 89). Anlam sözcüğün yansıtığı kavramları anlatır, yani tasarım durumundaki kavramın dile gelmiş halidir (Bilgin, 2013: 26). Kavram bir genelleme, soyutlama biçiminde ve oldukça kaypaktır, bir sözcüğün daha keskin bir anlam ve değer kazanması ancak bir bağlam içine girdiğinde gerçekleşir (Akerson, 2005: 104). Her nerede ve ne zaman bir sözcük varsa orada ve o anda bir kavram bulunur ve bu kavram o sözcüğün anlamıdır (Palmer, 2001: 40). Anamlar dūřünceciir. İnançların, arzuların ve diğer zihin ifadelerinin meydana getirdiği soyut bir varlık olan kavram ise bir sözcüğün konuşulması, yazılması, işaret edilmesi veyahut sadece dūřnlmesi ile dile getirilir (Richard, 2015: 163). Anlam biliminde *kavram* terimi bazen *anlama* alternatif olarak kullanılır (Hartmann ve James, 1998: 27a).

J. Trier'in "Akıl Kavram Alanı İçinde Alman Sözvarlığı Bir Dil Alanının Tarihi" kitabıyla kavramların zihinde birbirinden ayrı olarak değil, bir mozaik parçasını andırır gibi birbirini etkiledikleri alanlar oluşturduklarını belirtir. Kavram alanı teriminde kelimeler tek başlarına değil, kendileriyle ilişki içinde ve yakınlığı olan diğer kavramlarla ele alındığı takdirde gerçek değerleri anlaşılabilir (Toklu,

2003: 100). Sözcüklerin zihnimizde oluşturduğu kavram karmaşıktır ve birden çok niteliği olan bir kümenin öğelerine gönderme yapar. Buna sözcüğün ‘kavram alanı’ da denir. Bir sözcüğün kavram alanındaki öğeler, “anlambirincikler”i meydana getirir (Erkman-Akerson, 2005: 262). Sözlüklerde ortak kavram alanında sözlük birimlerinin birbirleriyle uyumlu olması gerekmektedir. Boz’un çalışmasında (2009: 183) sözlükler arasında ortak kavram alanı oluşturan sözlük birimlerinin tanımları arasında tutarlılık olmadığı tespit edilmiştir. Sözlük birimlerinin tanımlarında ortak kavram alanı oluşturan sözlük birimleri bir arada değerlendirilmelidir.

2.1.2. Temel Anlam

Bir sözcüğün birinci anlamı, sözlükteki tanımıdır (Günay, 2007: 69). Bir sözcük söylendiği zaman zihinde canlanan tasarımdır. *Göndergesel anlam, asıl anlam, sözlük anlamı, nesnel anlam, düz anlam, başat anlam, konuluş anlamı, ilk anlam* gibi farklı terimlerle de karşılır. *Asıl anlam* (Korkmaz, 2010a: 26), *çekirdek anlam* (Bilgin, 2013: 30) olarak da bilinir. “Dil birimlerinin nedensiz kullanımları, onların düz anlamlarını verir. Göstereni ile gösterileni arasında, toplumsal uzlaşıldan doğan nedensiz ve saymaca bir ilişkinin olduğu göstergeler olan dil birimleri, düz anlamlı göstergelerdir” (Karaağaç, 2013b: 266). Sözcüğün sözlük anlamı, birincil ve düz anlamı, karşıladığı ilk, ana kavramdır. Çağırışım sonucu akla ilk gelen ve yaygın anlamıdır (İmer vd., 2011: 106; Korkmaz, 2010a: 26; Erkman-Akerson, 1991: 72), “Bağlam ve konu içinde olmaksızın tek tek sözcüklerden yola çıkarak göstergelerin söylendiğinde ya da yazılı olarak önümüze geldiğinde zihnimizde oluşturdukları tasarım, görüntüler” (Aksan, 2016: 64), “1. Bir gösterenin gösterilenini oluşturan kavramın kaplamı, gösterenin belirttiği nesnel sınıfı 2. Yan

anlama karşıt olarak, bir birimin mantıksal, bilişsel, nesnel anlamı” (Vardar, 2002: 85), “Sözcükler bir yandan bir kavramı dile getirirken bir yandan da belli bazı duyguları ve beğenileri canlandırabilir. Bu durumda dile getirilen kavrama *düz anlam* denir” (Huber, 2008: 175).

Her sözcüğün bir temel anlamı bir de bağlamsal anlamı vardır. Anlamı bağlam belirginleştirir ve her durumda ad kesin bir kavramı canlandırır. Bir adın birçok anlamı olabilir, belli bir bağlamda anlamlardan ancak biri gerçekleşebilir. Her sözcük bağlamıyla sıkı sıkıya ilişkilidir ve anlamını ondan alır. Bağlamsal anlam teknik sözcüklerde temel anlamla kaynaşabilir. Çünkü bu tür sözcüklerin bağlam alanı son derece sınırlıdır. Ama çoğunlukla bağlamdan anlam ayrılıkları doğar. Bağlam ayrılıkları temel anlamlarda bölünmelere yol açabilir ve bu durumda apayrı ve ilişkisiz görülen iki sözcük ortaya çıkar (Guiraud, 1975: 35-36).

Sözcüğü gerçek ve düz anlamda kullanmak dil birimlerini sembolik ve nedensiz göstergelere dönüştürür. Mecaz veya metaforik anlam nedenli kullanım ile alakalıdır ve söz diziminde gerçekleştirilebilir. Bu kullanım benzerlik, neden-sonuç, parça-bütün veya herhangi bir ilişki ile oluşturulabilir. Gösteren ile gösterilen arasında toplumsal veya bireysel bir bağ oluşturulmuşsa nedenli gösterge söz konusudur. Bu nedenli kullanımlar da sözcüğün yan veya öğretilmeli anlamlarını verir. Temel anlam nedensiz iken yan ve metafor anlam nedenlidir (Karaağaç, 2013b: 266-268).

2.1.3. Yan Anlam

“Bir sözcüğün sürekli anlamsal öğelerine ya da düz anlamına, kullanım sırasında katılan ve alıcıların tümüncü algılanmayan (ya da aynı biçimde algılanmayan), ikincil kavramlara, imgelere, öznel izlenimlere vb. ilişkin olan duygusal, coşkusal ikincil anlamlardır” (Günay, 2007: 69). “Öznel duygusal anlamlarla bağlantılı bir sözcüğün ya da sözcük öbeğinin anlamının bir görünüşüdür. Aynı zamanda duygusal veya duyusall anlam olarak da bilinir” (Hartmann ve James, 1998: 28a-b). Sözcüklerin temel anlam dışında zamanla edindikleri yeni anlam ve kullanımlar söz konusudur. Her gösterge başlığında bir kavramın simgesidir ve zamanla öteki kavramlar eklenir ve sözcük çok anlamlı duruma gelir. Sözcüğün çok anlamlı duruma geçmesi aktarmalar, benzetmeler, mecazlarla gerçekleşir. Sözcüğün temel anlam dışındaki anlamları geniş çerçevede yan anlamlardır (Aksan, 2016: 75-77; Kılıç, 2009: 35) ve bir gösterge, temel anlamı dışında yansıttığı bir başka kavramı değil, onun yanı sıra dile getirdiği çeşitli duyguları, çağrışımına yol açtığı değişik tasarımları duygu değeri terimiyle karşılar (Aksan, 2009: 171), “Bir varlığı, kendi adıyla değil, neden-sonuç, parça-bütün, benzerlik-aykırılık vb. ilişkilerde bulunduğu komşu bilginin adıyla anmaya yan anlam denir. Yan anlam, nedensiz dil göstergelerinin, herhangi bir ilişkiyle, bir başka varlık için kullanıldığı ve söz diziminde gerçekleşen anlamdır” (Karaağaç, 2013b: 36). *Çevresel anlam* olarak da bilinen yan anlam, çekirdek yani temel anlamın çevresinde yeni anlam halkalarının oluşmasıdır (Bilgin, 2013: 31).

Yan anlam, göstergelerin, düz anlam dışında ifade ettikleri ikincil, duygusal ya da kültürel anlamlardır. Yan anlam/iğretilemeli anlam nedensiz dil göstergelerinin

herhangi bir ilişkiyle bir başka varlık için ve söz diziminde nedenli kullanım ile oluşur (Karaağaç, 2013b: 531). Dilbilimsel görüngenü olan yan anlamda iki farklı gösterge dizgesi vardır ve bu dizgeler bir biçimde birbirleriyle ilişkilidir (Jameson, 2013: 144). Sözcüklerin yan anlam kazanması çağrışımlarla gerçekleşir. Sözcükler kendileriyle bağlantılı başka kavramları, nitelikleri çağrıştırırlar. Yan anlamların oluşması gereksinimlerin sonucudur. (Bilgin, 2013: 31-32).

Anlamlamanın iki temel ve karşıt türü düz anlam ile yan anlamdır. Bildirilerin çoğunda bir araya gelmelerine karşı düz anlam ağırlıklı veya yan anlam ağırlıklı olmalarına göre ayırt edilebilir ve bu kapsamda düz anlam bilim, yan anlam sanat türündendir. Bilimsel düzgüler, ilke olarak tek anlamlıdır ve biçimsel değışkenlikler ve yan anlam olanaklarını dışlar. Buna karşılık aynı olanaklar, birden fazla yaklaşımın işlendiğı sanatsal düzgülerde büyük ölçüde kullanılır. Düz anlam, gösterilenin nesnel olarak ve olduğu gibi kavranmasıyla oluşur. Yan anlamlar ise göstergeye biçimi ve işlevi nedeniyle bağı özel değerler anlatır (Guiraud, 1994: 45). Bir kavramı oluşturan anlambirimcikler her zaman somut niteliklerden oluşmaz, bunlara bazen soyut nitelikler de eklenebilir. Divan şiirindeki *gül yanaklı sevgili* ibaresinde zihinde canlanan *çiçek*, temel anlam; *sevgilinin yanağının* güle benzetilmesiyle *yanak* yerini alan *gül* ise yan anlamdır (Erkman-Akerson, 2008: 196). Anlam değışmelerinin yüzeysel çalışmaları işlenmiş ve soyut anlamların somut anlamlara göre daha büyük oranda gerçekleştiğini gösterir (Bloomfield, 1973: 429). Sözcükler bir yandan kavramı dile getirirken öte yandan duyguları canlandırabilir. Dile getirilen kavram düz anlam iken çağrışımsal anlamı yan anlamdır. “Örneğın su sözcüğünün düz anlamı “içilebilen, renksiz, kokusuz sıvı” kavramıdır. Bu, Türkçe bilenlerin hepsi için stereotipik bilgi niteliğiyile, böyledir. Oysa, bütün gün su

içmemiş, susuzluktan dudakları çatlamış bir kişi için çağrıştırdıklarıyla, korkunç bir sel felaketi geçiren birisi için çağrıştırdıkları tümüyle farklıdır, birisi için su sözcüğünün yananlamı [+Hayat kurtarıcı], öteki kişi içinse aynı sözcüğün yananlamı [+Ölümcül] olmaktadır” (Huber, 2008: 175). Temel anlamda (denotation) sözcüklerin açıklanması yani tanım genel mevzuyken daha öznel veya duygusal görünüşlerde yani yan anlam (connotation) üzerinde anlaşmaya varmak ve bunu sözlükte ele almak zordur (Hartmann ve James, 1998: 36b). Temel/düz anlam bir birimin mantıksal, bilişsel, nesnel anlamını belirtir. Temel anlam sözlüklerdeki anlamlardan birisidir, yan anlam duruma bağlı geliştirilebilecek değerlendirme ve anlam verme işidir. Bilimsel dilde temel anlam, edebî dilde yan anlam hâkimdir. Temel anlam sözcüğün birincil ve zorunlu anlamıdır ve yan anlam, temel anlamın üzerine gelişen bir anlam olgusudur. Yani yan anlam, temel anlam üzerine kurulan ikinci derecedeki anlamsal değerdir (Günay, 2007: 70; Aksan, 1989: 174). Yan anlam (*konotatif anlam* veya *çağrışımsal anlam*), temel anlam ile mecaz anlam arasında konumlandırılır. Yan anlamla çoğunlukla benzetme ile kazanılan yeni anlamda sözcüğün gerçek anlamıyla bağlantı söz konusudur ve mecaz anlamdaki gibi gerçeklik payı tamamen kaybolmamıştır (Demirci, 2014: 200).

Aksan’ın (2016: 77) tasnifine göre yan anlamlar, somuta yeni somut anlamlar eklenmesi, somuta yeni soyut anlamlar eklenmesi, soyuta yeni soyut anlamlar eklenmesi, soyuta yeni somut anlamlar eklenmesi doğrultusunda göstergelere bağlanır.

2.1.4. Çok Anlamlılık

Bir sözcüğün birden fazla anlamı karşılaması durumudur. “Bir dildeki tek bir gösterenin birden çok gösterileni olması durumunda *çokanlamlılıktan (fr. polysémie)* söz edilir” (Günay, 2007: 188), “Bir sözcük veya sözcük öbeğinin farklı anlamları arasında edindiği ilişki” (Hartmann ve James, 1998: 110b), “Aynı kelimenin farklı farklı anlamlara sahip olma durumu” (Palmer, 2001: 82). Çok anlamlılıkta sözcüğün temel anlamı dışında yeni yan ve mecaz anlamlar türer. Çok anlamlılık anlam genişlemesi yoluyla gerçekleşir. Bu durumda sözcükler birden çok kavramı yansıtır duruma gelir (Aksan, 2016: 89; Hazar, 2014: 80; Karaağaç, 2013b: 215; İmer vd., 2011: 76; Aksan, 2009: 188).

Çok anlamlılığın birçok nedeni vardır. Çok anlamlılık, konuşmadaki temel özelliştir ve birçok yolla ortaya çıkabilir. Çok anlamlılığın kaynağı beş nedenle sınırlandırılmıştır. Bunlar uygulamadaki değişiklikler, sosyal çevredeki özelleştirmeler, mecazi dil, eş sesli yorumlamalar, yabancı etkiler olarak sıralanabilir (Ullmann, 1970: 159-165). Metafor, metonimi, sünekdoma, örtmeceler, dolaylı anlatımlar çok anlamlılığa yola açan semantik olaylardır (Erdem, 2009: 51). Çok anlamlılığın kaynakları, anlam değişmelerinin yol açtığı çok anlamlılık ve biçim birleşmelerinin yol açtığı çok anlamlılıktır. Anlam değişmelerinin yol açtığı çok anlamlılık anlam bölünmelerinden kaynaklanır. Bilgilenmenin artması, yeni adlandırmaları beraberinde getirir ve bu da çok anlamlılığa neden olur. Biçim birleşmelerinin yol açtığı çok anlamlılık, düzensiz ses değişimleri veya alıntılar yoluyla birleşen biçimlerde görülür. Aslında bu sözcüklerde aldatıcı çok anlamlılık söz konusudur zira bu sözcüklerde eş seslilik söz konusudur (Karaağaç, 2013b: 217-

218). Çok anlama sahip aynı sözcük ve tesadüfen aynı yazım veya sesletim biçimindeki sözcükler arasında bir ayırım yapılabilir (Hartmann ve James, 1998: 110b).

Bilgi ve teknoloji ilerledikçe yeni kavramlara ad bulma ihtiyacı artmıştır. Yeni kavramlara ad bulunurken genellikle birbirine benzer niteliği ve işlev açısından yakınlığı olan nesnelere arasında ilişki kurulması yöntemi yaygın olarak kullanılmış, bunun sonucunda bir kelime ilk yansıttığı kavramın yanında başka kavramları da yansıtır duruma gelmiştir. Yani bilgilenebilmedeki hızlanma dilde çok anlamlılık anlam olayının gerçekleşmesine yol açar. Birbirine benzer niteliği ve işlev açısından yakınlığı olan nesnelere arasında ilişki kurmasıyla bir göstereyi ilk yansıttığı kavramın yanı sıra başka bir nesneyi de anlatır duruma getirmesi, daha canlı ve kolay bir anlatıma yönelmesi sonucunda çok anlamlılığın oluşumu gerçekleşir (Aksan, 2006: 65). İnsan-varlık ilişkilerinin değişkenliği dilleri, sözlük ve dil bilgisi değişikliklerine götürür. Sözlerin yer aldığı ortamlar sürekli değişince anlam değişmesi olur. Bu değişmelerin gerçekleştiği yer ve zamanlarda yeni veya değişen bilgilere yeni adlar bulununcaya kadar sözcükler birden fazla anlam yüklenmek zorunda kalabilir. Bu durumda sözcük tek anlamlılıktan çok anlamlılığa doğru geçiş yapar (Karaağaç, 2013b: 33).

Her doğal dilde cümlenin, anlam bilimi teorisine göre iki yaklaşım arasında ayrımı söz konusudur. Bunun bir tarafı resmî kullanma yolu üzerinden gerçekleşir ki bu söz dizimsel bileşenlerdir. Bir diğer yandan gevşek olarak adlandırılan ve anlamın bazı temel yollarla konuşmacının ortaya koyduğu cümlelere dayanır (Borg, 2008:

264). Bu da bağlamdır. Bağlamdaki çok anlamlılıktan kaynaklı birtakım belirsizlikler olabilmektedir.

Çok dillilik bir dilin gelişme ve bünyesinin alameti, halk ruhunun zindelik ve elastikiyetinin işaretidir (Üçok, 2004: 94). Günümüzde çok anlamlılıkla birlikte ahenk, ses, duygu, düşünce, özgünlük bir yapının yazınsallığını belirten ögeler olmuştur (Uçan, 2013: 23). Yazınsal metin, çok anlamlıdır ve bir metni yazınsal kılan en önemli özelliktir (Uçan, 2013: 48). Ad aktarmasıyla gerçekleşen çok anlamlılık ile kolay anlatım yolu olur. Anlam çokluğu halkın zekâsını, nüktedanlığını ifade eder (Hazar, 2014: 80). Dilin gelişme sürecinde sözcükler çeşitli yan anlamlara sahip olur ve çok anlamlı hale gelirler. Bu çok anlamlı sözcükler dillerin zayıflığını değil, zenginliğini, anlam imkânının genişliğini ve elverişliliğini gösterir (Ahanov, 2008: 103). Yani çok anlamlılık bir dilin zenginliğini saptamada önemli bir anlam olayıdır. Nitekim bugün kültür dili sayılan dillerde çok anlamlılık sık görülmektedir (Aksan, 2006: 67; Akarsu, 1984: 29). Çok anlamlılık, bire bir karşılamaya engel ve birtakım yanlışlıkların, anlaşmazlıkların kaynağı olduğu için iletişim kusuru olarak görülmektedir (Karaağaç, 2013a: 601; Üçok, 2004: 94). Bir sözcük, ifade veya cümle birden fazla anlama sahipse belirsizdir. Böyle bir durumda ya konuşucunun dili özensiz kullandığı ya da dilin kendisinin yetersiz olduğu düşünülür. Çok anlamlılık, linguistik açıdan iki tip belirsizliğe neden olur. Bunlardan birisi hemen hemen her sözcüğün birden fazla anlama sahip olduğu leksikal belirsizlik ötekisi ise bir cümlede oluşan sentaktik belirsizliktir. Çok anlamlı sözcüklerde sadece temel anlam düşünülürse akış bozulmakla birlikte anlaşmazlıklara yol açılmış olur (Demir, 2015: 43-45; Ricoeur, 2007: 56; Üçok, 2004: 92; Ullmann 1978: 357). Çok anlamlılık ve eş seslilerde görülen belirsizlikler *açıklaştırma* ile giderilebilir. Bu belirsizliğin

giderilmesi için söz dizimi, anlam ve ses bilimi kavramları kullanılır (İmer vd., 2011: 11). Çok anlamlı göstergenin anlam belirsizliği, bağlam içinde ortadan kalkar (Guiraud, 1994: 45; Ullmann, 1970: 158; Ullmann, 1978: 358; Önler, 2001: 370; Hengirmen, 2009: 107; Üçok, 2004: 95; Aksan, 2016: 91-92). Ricoeur'a göre (2007: 57) çok anlamlılığın, dildeki belirsizliğin üstesinden gelmek ancak belli bir dil düzeyinde olanaklıdır.

Sözün kullanıldığı her farklı alan farklı bir anlam olduğu için çok anlamlılık ortaya çıkar. Dillerin belirli yer ve zamanlarında aynı ses değerine sahip anlamca farklı eş sesli biçimlerle, aynı biçimle karşılanan farklı anlamlara sahip çok anlamlı sözler yer alır. Dillerin ses ve anlam yapılarının sürekli değişmesi, çok anlamlılıktan eş sesliliğe, eş seslilikten çok anlamlılığa sürekli bir geçişin kapısını açar. Eş seslilik ve çok anlamlılık birbirini izleyen durumlar olduğu için sık sık karıştırılır. Sadece dilden hareketle işin içinden çıkılmayarak dil dışı konulara, sosyal, tarihsel alanlara ve kültürel alışverişlerine başvurmak gerekir (Karaağaç, 2013b: 216-217).

Çalışmada çoğu fiilin tarihî süreç içerisinde çok anlamlı duruma geldikleri görülmektedir. *al-*, *gel-*, *git-*, *gör-* gibi işlek fiillerin ise ondan fazla anlamı vardır.¹

2.1.5. Alt Anlamlılık

İlk kez A. J. Greimas'ın 1966'da yayımladığı eserinde kullandığı *hyponymie* (*alt anlamlılık*) ve *hyperonymie* (*üst anlamlılık*) terimleri kısa sürede benimsenmiştir (Tamba-Mecz, 1998: 101).

¹ Çok anlamlılık ile ilgili bkz. Erkınay, H.K. "Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerindeki Dut-/Tut-Fiilinde Çok Anlamlılık", Turkish Studies, Volume 11/21 Fall 2016, Ankara/Turkey, p. 821-838.

“Daha genel bilgilere ad olan anlamların altında yer alma ve daha dar bilgilere ad olma durumu, alt anlamlılık olarak bilinir” (Karaağaç, 2013b: 124), “İki sözcük arasında içerme belirten anlam ilişkisi” (İmer vd., 2011: 23), “Anlamı, üst anlamlılığa sahip kelimelerden daha dar olan kelimelerin anlamlılığıdır” (Filizok, www.ege-edebiyat.org, 20.09.2016 tarihinde erişildi), “Sözlüksel birimler arasındaki anlamsal içerilme bağıntısı” (Vardar, 2002: 17), “Aralarında anlamsal yakınlık bulunan ya da aynı kavram alanına giren göstergelerin bir üst kavram altında toplanarak betimlenmesi” (Toklu, 2003: 96), “Sözcüklerin veya sözcük öbeklerinin ve onların üst anlamlarının üyeleri arasında anlam edinme ilişkisidir” (Hartmann ve James, 1998: 70b).

Derecelendirmede alt sırada yer alan sözcüktür. *Hayvan* sözcüğü üst mertebedeysen *tavşan* sözcüğü daha alt kategoride olan bir türdür. Bu yüzden *tavşan*, *hayvan* sözcüğünün *alt anlamlısıdır* (Hazar, 2014: 72). Alt anlamlılık veya özel terim anlamı, üst anlamlılık ya da genel terim tarafından içerilmektedir denilebilir. Örneğin *çiçek* veya *sebze*, *bitki* tarafından kapsanır. Bu ilişkiden tanımlama yapılırken faydalanılır. Örneğin *çiçek bir... şöyle bitkidir* veya *sebze bir... şöyle bitkidir* ve teknik terimlerin olduğu terminolojide hiyerarşi veya kavramsal zincirlemeler düzenlenebilir. Örneğin köken bilimi sözlüğü, tarih sözlüğü, sözlüğün çeşitleridir (Hartmann ve James, 1998: 70b). Alt ve üst anlamlılık yeni bir kuramın bulunuşu değil daha önceden bilinen kavramların yapısal sözlük bağıntılar düzeyine ulaşmasını gösterir. Örneğin *kıkırdamak*, *gülmek* sözcüğünün alt anlamlısı; *gülmek* de *kıkırdamak* sözcüğünün üst anlamlısıdır (Tamba-Mecz, 1998: 100-101).

2.1.6. Eş Anlamlılık

“Eşanlamlılık, (fr. *synonymie*) tek bir gösterilenin birden çok göstereni bulunması durumu ya da aynı gösterilenin iki ya da daha çok sayıda gösterende gerçekleşmesini belirtir. Söylemlerde farklı biçimler sunan ama özdeş ya da benzeri anlamı olan ve aynı biçimbilimsel-sözdizimsel konumu paylaşan sözcüklere *eş anlamlı sözcükler* denir” (Günay, 2007: 165), “Sözcük ve tümcelerin özdeş anlamlı olma durumu” (İmer vd., 2011: 118), “Anlamları aynı veya birbirine yakın olan dil birimleri, eş anlamlı dil birimleri olarak bilinir” (Karaağaç, 2013b: 274), “İki ya da daha fazla sözcüğün aynı anlama, aynı içeriğe sahip olması” (Hengirmen, 2009: 158), “Anlamları birbirine yakın, birbirine benzer sözler” (Ahanov, 2008: 122), “Birkaç ismin tek bir anlam karşılığının olabilmesi” (Ricoeur, 2003: 131), “Yakın anlamlı kelimeler” (Aksan, 1975: 531). Anlamdaş olarak da bilinir (Üçok, 2004: 96).

Anlam bilimciler tam eş anlamlılığın söz konusu olmayacağını, böyle bir durumun iki sözcüğün bütün bağlamlarda birbirinin yerine kullanıldığı takdirde mümkün olabileceğini öne sürerler (İmer vd., 2011: 118).

Eş anlamlılık, iki sözcüğün aynı anlama gelmesi şeklinde tanımlansa da bazı dil bilimciler iki farklı sözcüğün bire bir aynı anlamı vermesinin mümkün olamayacağını belirtir. Birbirinin aynı, eşi anlamında birden fazla yerli sözcük yoktur, o yüzden bu terim pek de yerinde bir kullanım olarak sayılmaz. Eş anlamlı kabul edilen birçok sözcük ayrı köklerden gelip çeşitli gelişim ve değişimlerle birbirine yaklaşmış sözcüklerdir. Bu nedenle eş anlamlı sözcüklere yakın anlamlı sözcükler denilebilir (Aksan, 2006: 68; Aksan, 2009: 190; Kılıç, 2009: 49; Palmer, 2001: 76; Toklu, 2003: 94; Üçok, 2004: 96). Bununla birlikte eş anlamlı sözcükleri

sadece birbirine yakın ya da aynı olarak değerlendirmek yeterli değildir zira eş anlamlı sözcüklerin farklı dereceleri vardır. Bunlar; *bütünsel*, *bilişsel* ve *yakın eş anlamlılık* olarak üç düzeyde incelenebilir (Doğan, 2011: 87).

Sözlük yazarlarına göre pek çok sözcüğün veya sözcük grubunun aynı anlama sahip olduğu gerçeği söz konusudur. Sözlük yazarları kimi sözcükleri tanımlarken tanımladığı sözcüğün eş anlamlısından faydalanır. Okuyucu her iki sözcüğü de bilmiyorsa sözlük, vazifesini yerine getirmemiş olur. Sözlükler, nadiren sadece eş anlamlılığa dayanırlar; okuyucuyu aydınlatmak için tasvir ve açıklamalarda bulunur (Palmer, 2001: 75). Eş anlamlı sözcükler birbirine benzer olmakla birlikte birini diğerinden ayıran bir ayrıntı söz konusudur. Eş anlamlı sözcüklerin anlam farklılıklarını açıklamak zordur (Ahanov, 2008: 123).

Aynı anlama gelen iki sözcüğün aynı dil içinde yaşayabilmesi pek mümkün değil gibidir. Eş anlamlı sözcüklere bakıldığında onların birbirinden farklı olduğunun görüleceği beş yol vardır. Bunlardan birincisi eş anlamlı sözcüklerin bir dilin farklı lehçelerine aittir. İkincisi farklı stiller/deyişler veya kayıtlarda kullanılan sözcüklerle ilgili bir durum söz konusudur. Üçüncüsü bazı sözcüklerin sadece duygusal veya değerlendirici anlamları yönünden farklılık arz edebileceğidir. Bu sözcüklerin geriye dönük tüm anlamları yani bilişsel anlamları aynı kalmaktadır. Dördüncüsü bazı sözcüklerin kullanımının sadece başka sözcüklerle birlikte vuku bulabildiğidir. Beşincisi pek çok sözcüğün anlamlarının birbirine yakın olduğu veya birbirleriyle örtüştüğüdür. Eş anlamlılığın gevşek ya da zayıf bir yönü mevcuttur (Palmer, 2001: 76-79).

Çok anlamlılığın ve eş sesliliğin yol açtığı eş anlamlılık söz konusudur (Karaağaç, 2013b: 276). Eş anlamlılık ödünçleme yoluyla meydana gelebileceği gibi dilin kendi kelimelerinin zamanla farklı bağlamlarda kullanılarak aynı göstergeye işaret edecek hâle gelmesiyle oluşabilir (Özden, 2014: 161). Ödünçlemenin ve alıntılamanın oldukça az olduğu Eski Türkçe döneminde de eş anlamlı sözcükler kullanılmıştır. Bu da dilin kendi söz varlığında eş anlamlılık olduğu anlamına gelir. Özellikle Arapça ve Farsçadan alıntılanan sözcükler ile birlikte dilin kendi söz varlığında olan sözcüklerin bir kısmı unutulmuş bir kısmı da ödünçlendiği sözcük ile birlikte kullanılır olmuştur. Bununla birlikte ödünçlemeler de eş anlamlı sözcüklerin oluşmasına neden olmuştur. “Analojik olarak ele alındığında eş anlamlılık da zihinlerde var olan nesnelere, durumların veya eylemlerin farklı şekillerde ifade edilmesi durumu olduğuna göre örtmece kelimeler de eş anlamlılığın oluşmasına katkı sağlamaktadırlar” (Özden, 2014: 164).

Ahanov (2008: 127-128) eş anlamlılığın çeşitli oluşma yollarını şu şekilde belirtmiştir:

1. Sözün anlam yönünden gelişmesi, yan anlamlara sahip olması,
2. Nesne veya durumların ilk anda fark edilmeyen özel vasıf ve görünüşlerini, birer birer açıklayarak adlandırmak için veya anlam ayrıntılarını ifade etmek için yeni sözler türetilmesiyle dilin söz varlığının gelişme ve zenginleşme göstermesi,
3. Yazı dilinin ağızlardan söz alması sonucu,
4. Belli bir biçimde kullanılan örtmeceler,

5. Bir dilin sözcük varlığına alıntılanan sözcükler

“Bir dil içinde yerli kökenli eş anlamlıların bolluğu dilin anlatım gücünü artırmaktadır. Bunun yanı sıra dilin eldeki en eski ürünlerinde özellikle anlamca birbirine çok yakın eş anlamlılar bakımından görülen zenginlik –bunlar başlangıçta ayrı ayrı kavramları yansıttığı, zamanla birbirine anlamca yaklaştığı için- dilin eskiliğine de ışık tutmaktadır” (Aksan, 2009: 191). “Sinonimler bir milletin fikir hayatının hangi istikamete doğru yöneltilmiş olduğunu gösterirler. Çünkü zihnin işi benzer şeylerin aralarındaki ince farkı bulup çıkarmaktır; yani mevcut olan sinonimlerden hangisinin nerede kullanılacağını zihnimiz ayırt eder. Bu yüzden anlamdaşlardan yana zengin olan diller daha ziyade medenileşmiş dillerdir. Sinonimler, bütün başka dil şekilleri gibi, ilk önce daha önce düşünen fertlerde vücut bulur ve sonradan herkesin malı olur” (Üçok, 2004: 73). Eş anlamlı sözcükler her zaman birbirinin yerine kullanılmaz. Modern Oğuz Türkçesinde bütün bağlamlarda birbirinin yerine geçen eş anlamlı unsurlar (*gönder-, yolla, i:ber-; bul-, tap- vb.*) ile birlikte bütün bağlamlarda birbirinin yerine geçemeyen eş anlamlı unsurlar bulunmaktadır (Erdem, 2009: 65).

“Eş anlamlılar eş seslilere zıt bir yapıdadır. Eş sesliler anlamları farklı, söylenişleri ortak kelimeler iken; eş anlamlılar, anlamları birbirine yakın olan farklı kelimelerdir. Eş sesliler de, eş anlamlılar da farklı sözlerden oluşur” (Erol-Arslan, 2002a: 81).

2.1.7. Karşıt Anlamlılık

“Karşıtanlamlılık (*fr. antonymie*) anlamları karşıt olan iki sözcük arasındaki bağıntıyı belirtir” (Günay, 2007: 177), “Anlam bakımından birbirinin karşıtı olma durumu; eş anlamlılığın tersi” (İmer vd., 2011: 170), “Anlamları bakımından birbirine karşıt olan, birbirine karşı duran bilgilerin adları olan sözcüklere karşıt anlamlı sözcükler, birbirlerinin ses, yapı ve kullanım alanlarını doğrudan etkilerler; çünkü karşıtlık, varlık hakkındaki insan bilgilerinde, en temel eksenlerden biridir” (Karaağaç, 2013b: 363). “Karşıtanlamlılık, iki sözcük arasında bulunan A olursa B olmaz ilişkisidir. Örneğin bir şey yeniyse eski değildir. Bu örnekte yeni ve eski sıfatları karşıtlık ilişkisindedir” (Huber, 2008: 173). Birbirleriyle karşıt (zıt) anlam oluşturan dil birimleridir. *Zıt anlamlılık, ters anlamlılık* (Aksan, 2016: 161) gibi terimlerle de karşılanan karşıt anlamlılık, “Dereceli karşıtlık, kutupsal karşıtlık, ilişki karşıtlık” (Toklu, 2003: 95-96), “İkili, biçimsel ilişkili, ilişki karşıtlık, yön gösteren” (Aksan, 2016: 162-164), “Bütünleyici karşıtlıklar ve görece karşıtlıklar” (Huber, 2008: 174) biçiminde bölümlere ayrılır.

2.1.8. Eş Adlılık

“Eşadlılık (*fr. homonymie*), gösterileni ayrı, göstereni özdeş olan sözcüklerin özelliğidir” (Günay, 2007: 200), “Dillerde ses ve yazım açısından aynı göstergenin iki ya da daha çok değişik kavramı karşılamasıdır” (Toklu, 2003: 93), “Biçim olarak eş fakat anlam olarak farklı olan iki ya da daha fazla sözcük arasındaki ilişki” (Hartmann ve James, 1998: 69a), “Gösterileni ayrı, göstereni özdeş olan sözcüklerin özelliği” (Vardar, 2002: 93), “Aynı kelimenin farklı kavramlar yerine kullanılması” (Lakoff ve Johnson, 2010: 140), “Birkaç anlamın bir isim için olabilmesi” (Ricoeur,

2003: 131). Söyleyiş aynı anlamları farklı sözcüklerdir. Yani bu sözcüklerin ses yapısı ortaktır. İki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı göstergelerle dile getirilmesi (Üçok, 2004: 96; Ahanov, 2008: 110; Hengirmen, 2009: 158; İmer vd., 2011: 118) biçiminde tanımlanan eş adlılığın oluşmasında farklı anlamlardaki iki ya da daha çok sözcüğün, zaman içerisinde geçirdikleri ses ya da biçim değişikliğiyle yaklaşması ve yabancı dilden alınan bir sözcüğün yerli dildeki bir başka ögeyle aynı ses bileşimiyle birlikte kullanılır duruma gelmesi iki etken olarak belirlenir (Aksan, 2016: 166).

Türkçe sözlüklerde eş adlı sözlük birimlerin tanımlanması ve bunların anlamlarının belirlenmesi sözlük yazarları ve sözlük kullanıcılarının karşılaştığı önemli bir sorundur (Doğru, 2011: 133). Çok anlamlı sözlük birimlerin içerdiği anlamların gerçekten çok anlamlılığa bağlı olarak mı yoksa eş adlılığa bağlı olarak mı ortaya çıktığını tespit etmek, sözlük birimin yeni anlamlar mı kazandığını yoksa rastlantısal olarak farklı kavramların aynı göstergeyle mi ifade edildiğini söyleyebilmek ve tanımları buna göre yapmak bu sorunu ortadan kaldıracaktır (Doğru, 2012: 40).

Eş adlılık nedenleri daha ciddi ve çarpıcı olmasına rağmen çok anlamlılığa göre daha az karmaşıktır. Eş adlılığın nedenleri fonetik yakınlık, eş adlı çatışmaları ve yabancı etkilerdir (Ullmann, 1970: 176-180). Eş adlı sözcükler ses ve yazım açısından aynıken köken ve anlam bakımından farklıdır. Çok anlamlı sözcükler ise aynı sözcüğün dilde genellikle eğretileme yoluyla farklı anlamlar kazanması ile ortaya çıkmıştır (Toklu, 2003: 94). Çok anlamlılıktaki aynı adın birçok anlama gelmesi söz konusuysen eş adlılıkta başlangıçta ayrı olup sonradan ses değişimi sonucu aynı

biçime bürünmüş sözcüklerin bulunması durumu vardır (Günay, 2007: 200). “Eş adlılarda, sesçe aynı olan göstergeler arasında anlam açısından hiçbir ilişki bulunmazken çokanlamlılıkta aynı sözcüğün değişik anlamları arasında mutlaka bir ilişki vardır” (Aksan, 2009: 192-193). Türkçede sesçil bir yazım kullanılmakta ve yazımdaki eski biçimler genellikle yazıya yansıtılmaz; kimi dillerde eş adlılığın eş yazımlı ve eş sesli olmak üzere iki türü vardır (Aksan, 2016: 93). Türkçenin kullandığı sesçil yazı özelliği Türkçede eş adlılık, eş seslilik ve eş yazımlılık terimlerinin kimi zaman birbirinin yerine kullanılmasına ve bu terimlerin tanımlarında tutarsızlıklar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eş seslilik, eş yazımlılık ve eş işlevlilik kavramları eş adlılığa dâhildir ve bunların her biri ayrı ayrı eş adlılık örneğidir (Hartmann ve James, 1998: 69a).

Ullmann’a göre (1978: 358) eş adlılığın üç çeşidi vardır:

1. Eş sesliler: Benzer biçimde söylenen, ayrı biçimde yazılan sözcükler.
2. Eş yazımlılar: Benzer biçimde yazılan, ayrı biçimde söylenen sözcükler.
3. Kesin anlamda eş adlılar: Hem yazımları hem söylenişleri benzer olan sözcükler.

Eş sesliler ile eş yazımlılar, eş adlılar olarak değerlendirirken yazım ve söyleyiş dikkate alınır. Söylenişi aynı, yazılışı ayrı sözler eş sesliler, yazımı aynı olup vurgusunun farklılığından değişik söylenişe sahip sözler eş yazımlılar diye adlandırılır (Ahanov, 2008: 120).

Çalışmada ‘bitki vb. çıkıp yetişmek’, ‘çıkmaq, türemek, meydana gelmek, görünmek’ anlamlarındaki bit- (I) ile ‘sona ermek’, ‘tükenmek’ anlamlarındaki bit- (II) fiilleri eş adlıdır. Yazılışları ve söylenişleri aynı olduğu halde anlam olarak bir ortaklıkları yoktur.

2.1.9. Eş Sesslilik

“Eşseslilik (fr. homophonie), anlamları farklı sesletimleri aynı olan sözcükler için kullanılır” (Günay, 2007: 201), “Söylenişleri aynı, anlamları değişik olan sözcükler için kullanılan bir terim; örn. Türkçede *yüz/yüz*; İng. *right/write, know/no*” (İmer vd., 2011: 122), “Ayrı anlam veya görevdeki kelime ve eklerin ses ve yazılış bakımından aynı olmaları durumu” (Korkmaz, 2010a: 88), “Kimi dillerde görülen yazılışı ayrı, söylenişi aynı olan sözcüklerin özelliği” (Vardar, 2002: 95), “Sesçe aynı, anlamca farklı olan dil birimlerinin ilişkisi, bir eş sesslilik durumudur. Eş sesli bir dilde yer alan, anlam ve işlevce farklı; fakat aynı ses değerine sahip biçimlere denir” (Karaağaç, 2012: 637). Eş sesslilik Divan Edebiyatında cinas olarak adlandırılır. Cinaz sözcükler yazılış ve sesletimleri aynı olup anlamları farklıdır ve bu cinas ile beyit sonunda bir ahenk sağlanır. Eş sesli kelimeleri bir arada kullanmadaki temel amaç şiirde ahenk/ritim oluşturmaktır. Karaağaç’a göre eş sessliliğin kaynakları çok anlamlılık, ses değişimleri ve alıntı biçimlerdir (Karaağaç, 2012: 640-642).

Çok anlamlı sözcüklerin anlamları arasında önceleri bir bağ varken zamanla anlamları arasındaki iletişim zayıflar ve her anlam ayrı bir sözcüğü karşılar duruma gelir bu da eş sessliliğe yol açar. Tarihî dönemlerde çok anlamlı olan fiilin anlamlarının birbirleriyle olan bağlantısının zayıflamasıyla Türkçe Sözlükte eş sesli olarak verilmiştir. Örn. *dik-* fiili. Birtakım eş sessliler de sözcüklerin ses değişimleriyle söyleniş bakımından aynı olmalarıyla oluşmuştur.

Eş sesli sözcüklerin sesçe yani söyleyiş olarak aynı olduğu görüşündeki ortaklık yazılışları konusunda sağlanamamaktadır. Hem söyleyiş hem yazılışın aynı olduğu sözcükler eş yazımlı; söyleyişi aynı yazılışı farklı sözcükler eş sesli olarak

tanımlanabilir. Eş seslilik ile eş yazımlılık, eş adlılığın ses ve yazım bakımından değişiklik göstermesi durumudur.

2.1.10. Eş Yazımlılık

“Eşyazımlılık (fr. homographie) anlamları farklı, sesletimleri farklı ancak yazılışları aynı olan sözcükler için kullanılır” (Günay, 2007: 201), “Kimi dillerde görülen, söylenişi ayrı, yazılışı aynı olan göstergelerin özelliği” (Vardar, 2002: 96), “Söylenişleri ayrı olmasına karşın yazılışları aynı olan sözcüklerden her biri” (Hengirmen, 2009: 163), “Sesletimi ayrı, yazılışı aynı sözcüklere eş yazımlı sözcükler denir” (Huber, 2008: 171) biçiminde tanımlanır. Eş yazımlı sözcükler aynı yazıma sahiptir ama anlam, köken ve kimi zaman sesletim bakımından birbirinden farklıdır. Yani eş yazımlı sözcüklerin sadece yazılışı ortaktır.

Eş yazımlı sözcüklere daha çok yazısı eski olan dillerde rastlanır (Hengirmen, 1999: 163). “Eşyazımlılık ve eş adlılık konusu sadece Türk dilinin sözcük varlığını toplayan sözlüklerde değil, diğer dünya dillerinde hazırlanan sözlüklerde de daima bir sorun teşkil etmiştir. Eşyazımlılık konusu Türk dili için Arap harfleri metinlerin sözlüğünü ve dizinleri ile Arap harfleriyle düzenlenmiş Çağatay ve Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde bir sorun oluştururken, Latin harfli Türkçe sözlüklerde eşyazımlılık hemen hemen sorun olmaktan çıkmıştır” (Yavuzarslan, 2010a: 66). Tarihî metinlerde, Çağatay ve Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde yazılışları aynı ve benzer olan eş yazımlı pek çok sözcük tek madde başı altında toplanarak tek bir sözcüğün farklı anlamları gibi gösterilmiştir: *su+baş* ile *sü+baş* gibi (Yavuzarslan, 2010a: 70).

Eş adlı sözcüklerde yazılış ve sesletim aynıdır; eş sesli sözcüklerde yazılış farklı sesletim aynıken eş yazımlı sözcüklerde yazılış aynı sesletim farklıdır.

2.1.11. Eş İşlevlilik

Hem yazımı hem de sesletimin ortak olduğu *band* (bant, şerit) ve *band* (müzisyen grubu) örnekleriyle açıklanan (Hartmann ve James, 1998: 69a) eş işlevlilik (İng. *homologue*), farklı anlamda olmasına rağmen biçim ve köken olarak birbirine benzeyen dil birimleri arasındaki ilişkidir. İşlevdeşlik (Rifat, 2010: 26) olarak da ele alınan eş işlevlilik; yapı, değer ve durum itibarıyla aynı olan, bir başkasının tam olarak yerini tutan, iki farklı dil ya da lehçenin paylaştığı sözcüklerde görülür.

2.2. ANLAM DEĞİŞMELERİ

Bir sözcüğün daha önceki anlamına göre zamanla farklı etkenlerle anlamında değişiklikler meydana gelmesi olarak tanımlanan anlam değişimleri daha çok anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam iyileşmesi ve anlam kötüleşmesi ile işlenir. “Anlam değişiklikleri genel olarak iki bölümde incelenir: 1. Anlam daralması ve anlam genişlemesi. 2. Anlam iyileşmesi ve anlam kötüleşmesi” (Toklu, 2003: 92). Anlam değişimleri ile ilgili yapılan tanımlar şu şekilde sıralanabilir: “Anlamlı dil birimlerinin içerik düzlemlerinde ortaya çıkan değişiklik” (Vardar, 2002: 20), “Sözcüklerin veya sözcük öbeklerinin birtakım faktörlerin hareketiyle anlamlarını kaybetmesi veya edinmesi” (Hartmann ve James, 1998: 123), “Tarihsel süreç içinde bir sözcüğün anlamında çeşitli nedenlerle ortaya çıkan, gösterge ile sözcük ya da gösterilen arasında var olan ilişkinin değişmesi” (İmer vd., 2011: 27), “Bir kelimenin

gösterdiği anlamdan az veya çok uzaklaşarak yeni bir anlam kazanması olayı” (Korkmaz, 2010a: 19-20), “Bilgilenmenin, varlığı daha ince dilimlere ayırmanın dildeki yankısı” (Karaağaç, 1993: 92), “Dil birimlerinin, dillerin toplumsal uzlaşılarla dayalı saymaca ve öğretilmeli, iki ve çok katmanlı göstergelerindeki değer değişimine *anlam değişmesi* denir” (Karaağaç, 2013b: 32), “Dil birimlerinin içerik boyutunda ortaya çıkan, çeşitli nedenleri ve alt türleri olan evrim olgularıdır” (Vardar, 2001: 121).

Dil birimlerinin gösterge değerlerini ve bu değerlerdeki değişiklikleri izleyen dil bilgisi kolu olan anlam bilimi, ses birimi dışındaki söz ve söz dizimi yapılarındaki anlam değişmelerini inceler. Bir yandan anlam değişme yollarının yapısını inceler ve diller arasındaki evrensel kuralları bulmaya çalışır, öte yandan dilin söz ve söz dizimindeki anlam değişmelerini izler (Karaağaç, 2013b: 31). *Semantik* dilsel (linguistik) iletişimin incelenmesidir. Bu inceleme herhangi bir dilin gramer, sentaks, tarz, edebiyat ve etimoloji bilgisinden çok daha fazla şeyi içerir (Wilson, 2002: 17).

Anlam değişir, çünkü mantıksal ya da anlatımsal amaçlarla kavramlara bilinçli ad verilir. Anlamın değişmesinin diğer nedeni çağrışımlardan birinin bağlamsal anlam, anlatımsal anlam ya da toplumsal değerlerden olup ikincil olması ve bu anlamın zamanla temel anlamın yerini alarak evrim geçirmesidir. İlk durumda bireysel, bilinçli ve kesintili bir değişim söz konusuyken ikinci durumda toplumsal, bilinçsiz ve aşamalı bir değişim gerçekleşir. Mantıksal adlandırmada bir şeye çağrışım yoluyla bağıntı kurulan bir başka şeyin adı verilir ve bu çağrışımsal bağıntı, öğretilmede nesnelere benzerliğine; kapsamlayış ve düz değişimcede nesnelere bitişikliğine dayanır. Anlatımsal adlandırma konuşucunun nesneye yüklediği

duygusal, isteksel, sanatsal ve törel değeri dile getirir. Anlam değışmelerinde duygusallığın da önemli yer tuttuğu göz önünde bulundurularak bilinçaltındaki coşkusal güç de addedilir. Her türlü büyük coşkuda, kızgınlık, aşk, coşkunluk vb. beklenmedik sözcükler, özgün benzetiler kendiliğinden ortaya çıkar. Anlam değışmelerinin öteki kaynakları tabu, konuşmadaki tutumluluk, eş adlılar çatışmasıdır. Eş adlılar çarpışmasında dil tepki göstererek sözcüklerden birini yenilemeye yönelir (Guiraud, 1975: 64-73). Tabu ve örtmece, sözcüklerin anlam alanlarının değışmesinde önemli bir faktördür (Erol-Arslan, 2002b: 35). Sözcüklerin anlamlarının değışmesinin bir nedeni de örtmeceye dayanır. Çok anlamlı bir sözcüğün hoş olmayan veya çirkin bir anlamı varsa bu anlam için yeni bir sözcük oluşturulur böylece sözcüğün anlam alanında bir daralma gerçekleşir. Çok anlamlı sözcük çok anlamlı sözcüğün anlamını daraltırken yeni kelimenin anlam alanını genişletebilir (Erol-Arslan, 2002b: 53). Eski Türkçe döneminde sadece *çiçek* anlamıyla kayıtlı olan sözcük zamanla *çiçek hastalığı* anlamında kullanılmaya başlanmış ve sözcüğün örtmece biçiminde kullanımıyla birlikte anlam alanında genişleme olmuş, bir bitkinin adıyla birlikte bir hastalığın da adı olmuştur (Erol-Arslan, 2002b: 47).

Dilde sıkça görülen fonetik, morfolojik ve sentaktik değışiklikler, yapısal değışikliklerdir. Dilin hareketli ve enerjik durumunun en çok etkilediği semantik değışiklikler ise insanın beyinde ve düşüncesinde gerçekleşir. Zihinsel düzlemde gerçekleşen bu değışim yapısal değışikliklere göre daha hızlıdır. Zihin, bir bağlantı yakaladığı anda mevcut olan bir sözcüğü yeni çıkan bir durum için görevlendirir. Zihin, sözcüklerin anlamlarında oynama yapar ve sözcüklerin eski anlamını

korumasını önemsemez. Yeni anlamıyla kullanılan sözcüğün eski anlamı bazen unutulabilir (Demirci, 2014: 198).

Sözcüklerin hisler üzerinde bıraktıkları etkiler yüzünden anlamları bazen kötüleşir bazen de iyileşir. Bunun sonucunda anlam kötüleşmesi (mana bayağılanması, pejoratif) ve anlam iyileşmesi (mana iyilenmesi, melioratif) denilen değişimler oluşur (Üçok, 2004: 99). Anlam iyileşmesi ve kötüleşmesi kişi ve toplumların ruhu üzerinde etkili olan nesne ve olaylar sonucunda değişim gösteren sözcüklerden kaynaklanır; bu nedenle subjektif olabilir.

Anlam değişimleri her dilde çok uzun bir süre içinde gerçekleşir. Bu süre bazen birkaç yüzyılı bulabilir. Dil ihtiyaç ve kültürel alışveriş sonucunda karşılaştığı yeni kavramları kendi öz öğeleriyle doğrudan karşılayamaz. Yeni anlamlarla birlikte eski anlamlar da dilde varlığını bir müddet korur (Dilçin, 1983: 23). Fakat toplumdaki hızlı değişimler kimi durumlarda, özellikle Türkiye’de dili özleştirme sırasında olduğu gibi, dil planlaması çabası nedeniyle çok daha kısa zamanda gerçekleşebilir. Standart dilde anlamı değişen sözcüklerin eski anlamları lehçe ve ağızlarda uzun bir süre korunur (Aksan, 2016: 116-117; Dilçin, 1983: 23). Önler’e göre (2001: 370) de dilde zaman içerisinde fonetik, morfoloji ve anlam alanlarında ortaya çıkan değişimlerden en kısa süreli değişimler geçiren anlamdır. Bir sözcüğün çok kısa süreler içerisinde yeni anlamlar kazandığını, kullandığı anlamlardan uzaklaştığını belirtmektedir.

“Dil dünyayı değil, dünya dili belirler; bu yüzden, dillerdeki her türlü değişimin kaynağı, o dilleri kullananların dünyalarında olup biten değişimlerdir” (Karaağaç, 2013b: 529). Göndergenin (référent) yok olmasıyla bazı sözcükler

kullanımdan çıkar, bazıları anlam kaymasına uğrar ve söz varlığına yeni sesler eklenir. Dil canlı bir varlık gibi serpilir, gelişir ve zenginleşir. Bu değişimin nedenleri nüfus hareketleri, göçler, toplumu derinden etkileyen olaylar (savaşlar, devrimler), ticari ilişkilerin gelişmesi, yeni siyasal koşullar, bilimsel ve teknik alandaki dönüşümler gibi dış etkenlerle açıklanabilir (Sav, 2003: 149). Toplumların kültür, düşünce ve inanışlarının değişmesiyle anlam değişimleri gerçekleşir (Üçok, 2004: 97). Sözcükteki anlam değişmelerinin nedeni toplumun ihtiyaçlarıdır. İhtiyaç duyulan kavram için dilde var olan sözcüğe yeni anlamlar yüklenebilir: *gece*, *karanlık* anlamlarına gelen *tün* sözcüğünün zamanla *tünek* biçimiyle *zindan* ve *mezar* anlamlarında kullanılması gibi. Biçim ve anlam değişmesinin nedeni ölüm gerçeğinin olması ve bu inanca bağlı olarak ölen kişinin mezara gömülmesi ihtiyacıdır (Üşenmez, 2008: 403; Aksan, 1989: 172). Kavramların içeriği değişir ve gereksinimlere göre genişler (Erkman-Akerson, 2008: 190). Anlam değişmelerinin çok farklı sebepleri olmakla birlikte bunların en önemlisi ihtiyaçtır. Yeni ortaya çıkan herhangi bir şeye (mal, malzeme, fikir, kavram, madde, ürün vb.) isim bulma ihtiyacı enerjik olan dili harekete geçirir. Dil bu ihtiyacı kimi zaman alıntılarla, ödünçlemelerle karşılarken çoğu zaman kendi iç dinamiklerinden istifade eder. Bunu da benzetme, aktarma, mecaz vb. yollarla eski sözcüğe yeni anlam yükler. Böylece asıl anlamla yola çıkan sözcük birçok yan anlamlar kazanır. Bu değişimler bazen sözcüğün ilk ve son anlamı arasında bağ kurulamayacak derecededir (Demirci, 2014: 1999). Anlam değişmelerinin nedenleri tarihsel nedenler, dilsel nedenler, toplumsal nedenler, ruhsal nedenler olarak sınıflandırılır (Guiraud, 1975: 81-82; İmer vd., 2011: 27). Anlam değişmelerini yöneten genel faktörlerin belki de en önemlisi sözcük hazinesi yapısıdır (Ullmann, 1970: 195). Değişimlerin genel nedenlerinden

biri dilsel kökenlidir. Sözcüklerin belirttiği nesnelere değişmesi tarihsel nedendir (Vardar, 2001: 122-123). Bilimlerde, kurumlarda, törelerde görülen değişimler tarihsel; seslere, biçimlere, söz dizimine ilişkin nedenler bulaşmaya, köken yakıştırmaya ya da yerileştirmeye, eş adlı çatışmasına yol açan dil bilimsel; sözcüğün dar bir toplumsal kesimden geniş bir kesime aktarılmasıyla toplumbilimsel; anlatımlılığı artırma çabaları ruhbilimsel nedenleri oluşturur (Vardar, 2002: 21). Anlam değişmelerinin farklı nedenleri ve türleri bulunmaktadır. Kimi zaman toplumdaki değişmeler, kullanılan araç gereçlerdeki gelişmeler anlam değişmelerine neden olur (Aksan, 2016: 113). Yansımalar, aktarmalar, biçimsel yapıya ilişkin yaratımlar ve anlam değişmeleri dilin yeni sözcük yaratma olanaklarıdır (Guiraud, 1975: 44).

Anlam değişmesinin ve yeni anlamların ortaya çıkmasının nedenleri dış ve iç dilliliktir. Sözün kullanılış sahasının değişmesi anlamı değiştirir. Toplumdaki iletişim ve üretim yönteminin gelişmesine bağlı olarak anlam da çeşitlenir. Yeni öğrenilen nesne ve durumları adlandırmada sözcükler yeni anlama sahip olur veyahut anlamı değişebilir (Ahanov, 2008: 104-105). Anlam değişmelerinin nedenleri psikolojik, benzetmeye bağlı, duyu alanının değişmesi, duyguların etkisi ve sentaksa dair olabilir (Üçok, 2004: 100).

Diğer dillerde de ses değişimi yoluyla anlam genişler, daralır veya değişebilir (Sarica ve Eratalay, 2008: 538). Karaağaç (2013: 33-34), anlam değişmesinin nedenlerini yer (coğrafya), zaman (tarih), eksik öğrenme (çocuklara verilen ana dili eğitimi) olarak belirler. Anlam değişmelerinin çoğunun kaynağı dildedir ama geleneksel anlam bilimine göre bunlar birer rastlantı ve sınırsal durumdur, onun için

başlıca değişmeler dıştan tanımlanır ve düşünülür. Bréal ve izleyicileri dilsel nedenlerden çok mantıksal, ruhsal, tarihsel nedenleri öncelemişlerdir (Guiraud, 1975: 88).

Fiiller sayıca isimlerden az olsa da birden çok varlığın aynı hareketi yapması, fiillere çok anlam yüklemesiyle fiillerdeki anlam zenginliği isimlere göre çok daha fazladır (Karaağaç, 2013b: 166). Fiiller değişik varlıklar tarafından sıklıkla kullanıldığı için değişmeye daha müsaittir. Kutadgu Bilig’te geçen *kör-* fiilinin 21 farklı anlamı tespit edilmiştir (Besli, 2015: 167). Fiillerin çok anlamlılığı dilin üretkenliğini ve anlam inceliklerine sahip olduğunu göstermektedir.

Sözcüğün temel anlamlarına bağlı olarak benzetme ya da herhangi bir ilgiyle yan anlamlar kazanması sonucu anlam değişmeleri gerçekleşmiş olur. Bir sözcüğün her durumda temel anlamı vardır; yan anlamı bağlama bağlı olarak gelişebilir. Sözcüğün yan anlamlar kazanması çeşitli yollarla gerçekleşir. Bunlar:

I. Yakın anlam: Bir sözcüğün ilk anlamıyla ilgili olarak kazandığı yeni anlamdır.

II. Aktarmayla oluşan anlamlar:

-Değişmece

-Düzdeğişmece

-Eğretileme

-Deyiş aktarımı

III. Kalıplaşmayla oluşan anlamlar

-Deyim

-Terim

-Argo

-Dolaylama (Günay, 2007: 69-70).

Hartmann ve James (1998: 123b) anlam değişmeleri sürecinin çeşitliliğini daralma (azalma/kaybolma veya özelleşme yoluyla), genişleme (genellemeyle), olumlu anlama kayma (iyileşme) veya olumsuz çağrıştırmaya (kötüleşme) ile açıklar. Bu değişmeler sonucunda anlam genişler, daralır, iyileşir, kötüleşir. Ullmann (1970: 227-231) ise anlam değişmelerini çeşitlilikteki değişmeler (anlamın genişlemesi ve daralması) ve değerlendirmedeki değişmeler (kötüleşme ve iyileşme gelişmeleri) biçiminde sınıflandırır.

Sözlük birimi düzleminde gerçekleşen anlam değişmeleri, anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam iyileşmesi ve anlam kötüleşmesi başlıkları altında ele alınmaktadır. Bir anlamda aynı anda birden fazla anlam değişmesi görülmesi mümkündür: Örneğin *çapkın* sözcüğü önceleri *koşan herkes* anlamındayken zamanla *kadın peşinde koşan*; *canavar* sözcüğü *hayvan* anlamındayken daha sonra *cana kıyan yabani hayvan* anlamına gelerek hem anlam daralmasına hem anlam kötüleşmesine uğramıştır (Aksan, 1989: 182).

2.2.1. ANLAM GENİŞLEMESİ

Genellikle anlam kapsamı dar olan bir sözcüğün zamanla, ilgili kavramlara yayılması, genişlemesi olarak tanımlanan anlam genişlemesi, aynı zamanda bir sözcüğün temel anlamından başka yeni anlamlar kazanarak çok anlamlı duruma gelmesi ile de açıklanabilir. Bir sözcüğün ilk anlamına ek olarak daha geniş anlam üstlenmesi, dar kapsamdan geniş kapsama geçmesidir. Anlam genişlerken alt anlamdan üst anlama geçer (Hatipoğlu, 1982: 15; Vardar, 2002: 21; Hengirmen,

2009: 30; TS, 2011: 128; İmer vd., 2011: 27; Karaağaç, 2013b: 42), “Bir gösterge, başlangıçta bir nesnenin, bir varlığın, bir eylemin bir bölümü ya da türünü anlatırken zamanla onların bütünü anlatır duruma gelmişse bu olaydan söz edilir” (Aksan, 2016: 114; Topaloğlu, 1989: 26). Karaağaç, anlam genişlemesini iki gruba ayırır: “1. Sözlüklük anlam genişlemesi, 2. Söz dizimlik işlev genişlemesi” (Karaağaç, 2012: 576).

Anlam genişlemelerinde bağlam önemlidir. Sözcüklerin sözlük anlamlarıyla birlikte bağlamdan da yeni anlamlar kazandığı gerçeği ortaya çıkar. Sıradan bir anlam genişlemesi durumunda, eski ve yeni anlamların her ikisinin uygulanabileceği biçim için bağlama bakılmalıdır (Bloomfield, 1973: 440).

Bir nesnenin bir kısmını, türünü vs. gösteren bir sözcüğün zaman içerisinde o nesnenin öncekine göre daha çok kısmını, türünü vs. göstermesi *birinci dereceden anlam genişlemesi*; tek veya çok anlamlı bir sözcüğün zamanla yeni bir anlam daha kazanarak daha çok anlamı karşılar duruma gelmesi *ikinci dereceden anlam genişlemesi* ile karşılanır (Selçuk, 2000: 7-8).

Türk dilinde tarih boyunca sözcüklerin anlamları genişlemiştir. Art zamanlı yapılan tüm çalışmalarda anlam genişlemesi örneklerinin daralma, iyileşme ve kötüleşmeye göre daha fazla olduğu görülür. Anlam genişlemeleri gerçekleşirken birtakım anlam olayları vesile olur. Çalışmada da hemen her anlam genişlemesinin bir anlam yoluyla gerçekleştiği görülmüştür. Anlam genişlemelerinde rol alan ve pek çok farklı türü bulunan anlam olayları şu başlıklarda sıralanabilir:

2.2.1.1. Mecazlaşma

Sözcüklerin gerçek anlamından iyice uzaklaşıp kazandığı yeni anlam mecaz anlamdır ve bu çoğu zaman benzetmeden kaynaklıdır (Demirci, 2014: 200). Mecaz anlam, soyuttur ve sözcüklerin somut olan temel anlamlarıyla ilişki ve yakınlıkları ile birlikte sözcüklerin gösterdikleri şeylerin özelliklerinden yararlanılarak oluşturulmuştur (Aksan, 1989: 175). Mecaz anlam bir kelimenin, kullanım içinde bir başka kelimenin anlamını *geçici* olarak üstlenmesiyle edindiği, ancak bir bağlam (tamlama, deyim, cümle) içinde oluşan anlamdır. ‘*Bu işleri başımıza sen sardın*’ cümlesindeki *baş* kelimesi, kelimenin gerçek anlamlarından birini vermemekte, parça-bütün ilişkisi yoluyla *bütünü* (kişileri) anlatmaktadır (Çolak-Bostancı, 2009: 151; Uğur, 2007: 23-25).

Bir sözcüğün birincil, en basit ve en kısa anlamda kullanılması ve kökenbilimsel anlama uygun anlamı öz anlam/asıl anlamdır. Bunun karşısı betilenmiş anlamdır ve bu anlamda somut bir imgeden soyut ilişkilere geçilmesi söz konusudur. Anlam değişmesi genelde değişmece yoluyla olmaktadır. Her türlü değişmece sözcüğün asıl anlamına yapılan ek bir katkıdır. Mecazlaşma genelde eğretileme, düz değişmece ve kapsamlayış yollarıyla yapılır. Bu üç değişmece arasındaki ayırım asıl anlamı betilenmiş anlama bağlayan ilişkinin mantıksal durumuna göre yapılabilmektedir (Günay, 2007: 71-73).

Fiillerin birincil ve akla ilk gelen anlamı temel anlamdır. Mecaz anlam temel anlam üzerinden oluşturulur. Bununla birlikte fiil temel anlamının yanı sıra yeni yan ve mecaz anlamlar kazanmakta hatta kimi fiillerde temel anlamın unutulması mecaz anlamın temel anlam yerine geçtiği görülmektedir. Örneğin; *kırmak*, *koparmak*,

kesmek anlamındaki *üz-* fiilinin temel anlamı –ağızlarda hariç- kaybolarak mecaz olan *incitmek*, *üzmek* anlamı akla ilk gelen anlam durumuna geçmiştir. Yapılan alan araştırmasına göre bugünkü Türkçenin söz varlığında yüzden fazla sözcüğün, sözlüklerde mecaz olarak belirtilen bazı anlamlarının temel anlam durumuna geçtiği kanıtlanmıştır (Çolak-Bostancı, 2009: 150).

2.2.1.1.1. Deyim Aktarması (Metafor/İstiare/Eğretileme)

“Herhangi bir şeyin ya da olayın karşılaştırılabileceği başka bir şeyden söz ederek betimlenmesine *eğretileme* (fr. *métaphore*) denir” (Günay, 2007: 73), “İki nesne ya da kavram arasındaki benzerlik ilişkisine, benzer anlam özelliklerine dayanarak birinin adını diğerine aktarma” (Toklu, 2003: 97), “Bir varlığın bir başka varlığın göstereni olması durumudur. Gösteren olmak, kendisi dışında bir başka varlığa işaret etmektir. Gösteren ile gösterilen ilişkisi, anlamlı göstergeleri oluşturur” (Karaağaç, 2013b: 307), “Her iki terimde ortak olan bir ya da daha fazla semantik özelliğe bağlı olarak bir terimin yerine bir başkasını geçirmemizdir” (Eco, 2008: 79), “Aralarında eşdeğerlik ilişkisi kurulan anlamlı öğelerden birini, öteki yerine kullanma sonucu oluşan değişmece türü” (İmer vd., 2011: 112), “Aralarındaki benzerliğe dayanılarak bir sözcüğü başka bir sözcüğün yerine kullanma” (Hengirmen, 2009: 116), “Deyim aktarması, sözcüğün dile getirdiği kavramla onun gösterileniyle bir başka kavram arasında çoğu kez benzetme yoluyla bir ilişki kurarak sözcüğü o kavrama aktarma olayıdır” (Aksan, 2009: 183).

Deyim aktarması adlandırmasının yerinde bir adlandırma olup olmadığı tartışma konusudur. Deyim aktarmasını gerçekleştiren anlamın kimi zaman tek sözcükle karşılandığı görülür. Bu durumda deyimlerin tek bir sözcükle karşılanıp

karşılanamayacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Deyimlerin öbeklerden oluşmuş genellikle gerçek anlamdan uzaklaşmış söz varlığı olduğu düşünülürse deyim aktarmaları adlandırmasının yerine sadece aktarma ya da aktarım terimleri kullanılarak karışıklık giderilebilir (Uğur, 2007: 187-205). Anlam ve dil bilimi üzerine yapılan çalışmalarda *deyim aktarması* adlandırması sıklık bakımından yaygın olduğu için bu çalışmada da tercih edilmiştir.

Metaforun genellikle olağan yani gündelik dille ilgili değil de olağandışı dille ilgili olduğu düşünülür ve bu kapsamda poetik muhayyile ve retorik gösteriş hilesi olarak tanımlanır. Bununla birlikte metafor, genellikle dilin karakteristiği, düşünce ve eylem sorunundan çok sözcükler sorunu olarak görülür. Lakoff ve Johnson (2010: 25) bunun aksine metaforun gündelik hayatta sadece dilde değil, düşünce ve eylemde de yaygın olduğunu belirtmektedir. Gündelik kavram sistemlerinin kendileriyle düşünülen ve eylemde bulunan terimlerin doğası gereği metaforik olduğu belirtilmiştir. Metaforik kavramlar düşünme ve konuşmanın gündelik harfiyen konuşma ve düşünme tarzlarının ötesinde figüratif, poetik, renkli, düşsel düşünce ve dil diye adlandırılan dilin menzili istikametinde genişletilebilir (Lakoff ve Johnson 2010: 35). Metaforların tabanda yani temelde işlediğine dair ilgi çekici bir fikir söz konusudur (Guttenplan, 2009: 95). “Eğretilemedeki yenilik, belirgin olmayan [uygun olmayan] bir nitelime yoluyla yeni bir anlamsal belirginlik [uygunluk] üretmeye dayanır. Eğretilemede ve anlatıda henüz söylenmemiş olan/yeni olan, dil içinde belirir” (Ricoeur, 2011: 15-16). Deyim aktarmaları sonucunda yeni anlamın sözcüğe yerleşmesi oldukça güçlüdür, bu aktarmadan doğan yan anlam olduğu anlaşılır. Bu yan anlam sözcüğün türemiş anlamı gibidir (Ahanov, 2008: 107).

Eğretileme halk adlandırması denilen adlandırmanın değişmez biçimini oluşturur. Özellikle bitkiler, hayvanlar, araçlar birbirlerine ad alıp verirler ve insan vücudu bu mantıksal eğretilemelerden pek çoğunun kaynağıdır (Guiraud, 1975: 65). Adlandırmalar nedenlidir, başlangıçta sık rastlanılmayan bir varlığı ya da az kullanılan bir nesneyi belirtmek söz konusudur, varlık ya da nesne kendisine benzeyen ve daha iyi bilinen bir varlık veya nesneye bağlanır (Guiraud, 1975: 66).

Metafor, anlam değişikliklerinden sayılır (Ricoeur, 2003: 129). Metafor ve metonimi genellikle anlam değişmelerinin iki mekanizması olarak kabul edilir (Traugott ve Dasher, 2004: 27). Anlamların benzerliği yoluyla ad aktarımı anlam değişimlerinin en sık rastlanan türüdür. Bu türün en yaygını eğretilemedir (Guiraud, 1975: 57). Eğretileme, benzerliğe dayalı bir değişmecedir. İki şey arasında bazen tutumları bazen şekilleri bazen belli bir bağlamda birlikte belirledikleri için benzerdirler. Bir benzerlik keşfedildiği zaman bu benzerlik sonsuz bir süreç içerisinde bir başka benzerliğe işaret edecektir. Yorumcunun hakkı ve görevi, benzerlik mantığının egemen olduğu bir evrende bir göstergenin anlamı olduğuna inanılan şeyin aslında bir başka anlamın göstergesi olduğundan kuşkulandırmaktır (Eco, 2008: 61). Eğretilemeli anlam oluşumunda, iki kavramın gösterilenleri arasında benzerlik ilişkisi kurulur. İki öge arasında eş değerlik ilişkisi bulunan anlamlı ögelerden birinin diğerinin yerine kullanılmasıyla eğretilemeden bahsedilir. ‘-e benzer, -e gibi’ kavramlar kullanıldığında benzetme durumu söz konusuysen eğretilemede bu kavramlar kullanılmaz (Günay, 2007: 73-75). Temel anlamda nedensiz bir kullanım söz konusuysen yan anlam ve metaforunda nedensiz olan sözlük birimlerini söz diziminde nedenli kullanma amacı vardır. Bu nedenli kullanım söz

diziminde gösterilen varlık ile benzerlik kurma yoluyla gerçekleştirilir (Karaağaç, 2013b: 268).

Dil kendi doğası bakımından analogik veya fetişisttir. Dil zorunlu olarak dolaylı söze başvurur. Dolaylı söz ise içeriğin boş merkezini bir başka şeyle doldurmak zorundadır veya içeriğin neye benzediğini söyleyerek eğretileme yoluyla ya da yokluğunun bağlamını ve konturlarını tanımlayarak çevresindeki şeyleri sıralayarak düz değişmeceyle bunu yapar (Jameson, 2013: 114). Benzeşim sözleşme gibi belirli ölçülerde olur ve belirli ölçülerde kendini belli eder. Benzeşim ya eğretilemeli ya da düzsapmacalıdır. Bu da gösteren ile gösterilenin benzeşimini saklayan ortak nitelikler bulunmasına ya da uzamda, zamanda bir yakınlık bağıyla birbirini çağrıştırmasına bağlıdır (Guiraud, 1994: 43).

Dili mucizevî kılan metaforlardır. Dil, dünyayı metaforlar aracılığıyla açığa çıkararak ve gizleyerek sunar. Metaforlar bazen anlamı saklarken bazen de anlatılanları çok daha görünür kılar. Metaforlar, dünyanın açığa çıkarıcı ve gizleyici takdimi olan dilin aslî varlığıdır (Demir, 2015: 122). Kinayeli anlatımın kinayesize, dolaylı anlatımın doğrudan anlatıma göre daha etkili olduğu, istiarenin bir üstünlük ve güzellik taşıdığı, mecazın gerçek anlatımdan etkili olduğu belâgatçiler tarafından kabul edilmiştir (El-Cürcânî, 2015: 80). Deyim aktarmaları çoğunlukla anlatıma güç kazandırmak, etkili olmak amacıyla özellikle edebî dilde kullanılır. Metaforlar da çok anlamlı sözcükler gibi dilde belirsizliğe yol açar ve bu tür belirsizliklerin yanlış anlaşılmalara neden olacağı düşünülür. Bu belirsizlikler gündelik dilde oldukça yaygındır ve fark edilmez. Metaforlar bünyesinde dinleyicinin veya okurunun yorumlayacağı karşıt anlamlar barındırır ve bağlam alternatif yorumlardan birini

okuyucu için açık kılar. İki anlamı kavramak yorumlamak demektir (Ricoeur, 2007: 21).

İstiareler düz anlatıma göre daha etkileyici ve güzeldir. Örneğin ‘Bir aslan gördüm’ sözü ‘Yiğitlik, gözüpeklik ve düşmanını yakalayıp ele geçirme bakımından aslandan farkı olmayan bir adam gördüm’ sözünden daha üstündür. İstiareli anlatım daha vurguludur; yalnız vurgudan kasıt mananın özünde bir artış olduğu değil ifade tarzının daha etkili ve güçlü olduğu anlamındadır. Yani ‘Bir aslan gördüm’ sözünde daha fazla bir benzerlik iddiası olmayıp o kişi ile aslanın eşit durumda olduğu iddiasının vurgulu bir dille anlatımı söz konusudur. O halde istiaresinin mananın özünde değil, sadece manayı ifade ediş tarzında etkisi vardır (El-Cürçânî, 2015: 82).

İki şey benzerse biri ötekinin göstergesi haline gelebilir. *Domuz* sözcüğü ne domuza benzer ne Noriega’ya ne de Çavuşesku’ya... Domuzun fiziksel alışkanlıkları ile diktatörlerin ahlaki alışkanlıkları arasında kültürel olarak belirlenmiş bir analogi temelinde *domuz* sözcüğü bu şahıslardan birini göstermek üzere kullanılabilir (Eco, 2008: 61-62). İstiarelerde benzetme ilişkisi söz konusudur. ‘Aslan gördüm.’ cümlesinde kişinin cesareti, yiğitliği aslana benzetilmiştir. Kişinin çok cesaretli olduğunu söylemek yerine aslanın tercih edilmesiyle etkili bir anlatıma başvurulmuştur. Bu nitelik şüphe götürmez bir kesinlik taşır ki bir aslanın ürkek olması ihtimali yok gibidir. İstiare yerine düz yoldan benzetme ile ‘Aslan gibi bir adam gördüm.’ cümlesinde varlığı ile yokluğu mümkün olan bir şey ifade edilmiş olur. Dolayısıyla benzetmede gereklilik vurgusu yoktur ve bu açıdan istiareden ayrılır (El-Cürçânî, 2015: 84).

Lakoff ve Johnson (2010: 277), metaforlar ile ilgili dört görüşün hatalı olduğunu belirtmişlerdir. Bunlardan birincisi metaforun mekânının sözcükler değil kavramlar olduğudur. İkincisi metafor genellikle benzerlikle temellenmez, bunun yerine tecrübeler içinde kesişen bağlantılarda temellenir ve metafor dahilindeki iki alan arasında algılanan benzerlikler doğurur. Üçüncüsü en derin ve daimi kavramların- zaman, olaylar, nedensellik, ahlâk ve zihnin kendisi- bile çok yönlü metaforlar aracılığıyla anlaşılacağı ve muhakeme edileceğidir. Dördüncüsü kavram metaforları sisteminin bedenlerin ortak doğası ve paylaşılmış gündelik hayatta faaliyette bulunma tarzlarının şekillendirdiğidir.

Lakoff ve Johnson (2010: 36-49) metaforları yönelim metaforları ve ontolojik metaforlar biçiminde sınıflandırmaktadır. Bir kavramı diğerine göre yapıya kavuşturmayan, bunun yerine bütün bir kavramlar sistemini diğer kavramlar sistemine göre organize eden türü *yönelim metaforları*dır. Bunlar uzay ve mekân ile ilişkilidir: yukarı-aşağı, içeri-dışarı, ön-arka, beri-öte, derin-satır, merkez-çevre. Metaforik yönelimler keyfi değildir, temeli fiziksel ve kültürel tecrübelerdir. Yukarı-aşağı, içeri-dışarı vb. karşıt yönelimler olsa da yönelim metaforları kültürden kültüre değişebilir (Lakoff ve Johnson, 2010: 36). Uzay-mekan yönelimlerine ilişkin temel tecrübeler yönelim metaforlarını doğurduğu gibi fiziksel nesnelere tecrübeler de olağanüstü farklı ontolojik metaforlara yani olaylara, aktivitelere, hislere, düşüncelere entiteler ve tözler olarak bakma tarzlarına temel sağlar (Lakoff ve Johnson, 2010: 50).

Aksan (1999: 64-68), deyim aktarmalarını insandan doğaya, doğadan insana, doğadaki nesnelere arasında, somutlaştırma ve duyular arasında aktarma olmak üzere 5'e ayırmıştır.

2.2.1.1.1.1. İnsandan Doğaya Deyim Aktarması

İnsanlara ait olan birtakım özelliklerin doğadaki nesnelere adına ya da onlara ait özelliklere aktarılması olayıdır. Organların ve vücut bölümlerinin doğadaki nesnelere aktarılması yoluyla yeni anlamlar kazanması da insandan doğaya deyim aktarmasını içerir. Deyim aktarmalarının bütün dillerde yaygın olan türü insanın kendine en yakın bulduğu kendi organ adlarında, vücuduyla ilgili kavramlarda görülür (Aksan, 2009: 183). Organ adlarının yan anlam kazanması sık rastlanılan bir durumdur. İnsandan doğaya aktarmanın bir türü, insana ait fiziksel ve ruhsal özelliklerin doğadaki varlıklara aktarılmasıyla gerçekleştirilir. Edebiyat ve şiir dilinde görülen bu tür, doğadaki varlıkları bir bakıma kişiselleştirdiği için *kişileştirme* adıyla da anılır (Aksan, 2016: 82-83). İnsana ait özelliği insan dışındaki varlıklara yükleme söz konusu olduğu için *kişileştirme (teşhis)* adıyla da bilinir. “Ancak her insandan doğaya aktarmada belirgin bir kişileştirme olmayabilir... *kitabın yüzü, ayakkabının burnu* ifadelerinde de *yüz* ve *kitap* kelimeleri birer insandan doğaya aktarmadır. Bu aktarmaların birer kişileştirme olduğunu söylemek ise oldukça güçtür” (Sürmeli, 2005: 71).

Genelde ve bazen de kötü bir biçimde ölü metafor (*dead metaphor*) olarak adlandırılan kavram vardır. Ölü metafor mevzusu, ölü metafor örneklerinden daha ilgi çekicidir. Ölü metafor ifadesi en az iki yolla anlaşılır. Bir taraftan ölü metafor, bir ölü veya papağan gibi tekrarlanmış konulara benzeyebilir. Bu tasarı üzerinde ölü

metaforlar sadece metafor değildir. Diğer yandan ölü metafor, daha çok piyano üzerindeki ölmüş tuş gibidir; ölü tuşlar hala tuştur, güçsüz veya duygusuz olmasına rağmen ve belki de ölü metafor, canlılıktan yoksun olsa da her şeye rağmen metafordur. Bir başka örnek, abartılı fiziksel egzersiz yapıldıktan sonra kendinizi *öldüm* biçiminde tanımlamak gibi. Ama elbette ki siz bittiğinizi değil gerçekten çok yorulduğunuzu kast ediyorsunuz (Guttenplan, 2009: 183).

2.2.1.1.1.2. Doğadan İnsana Deyim Aktarması

Doğadaki nesnelere adlarının ve bunlarla ilgili sıfatların insanlar için kullanılmasıyla oluşur (Aksan, 2016: 83). Doğadaki nesnelere ait olan birtakım özelliklerin insana ya da insana ait özelliklere aktarılması olayıdır. Divan Edebiyatında *açık istiare* olarak adlandırılır. İnsan tarif edilirken insan ve doğa arasındaki ilgi sayesinde çeşitli varlıklardan istifadeyle farklı yollara başvurulur. “Aslında doğadan insana aktarma sadece deyim aktarması yoluyla olmaz. Benzetmelerde de doğadan insana aktarmalar söz konusudur. Türkçede günlük hayatta görülen ve insanlar için kullanılan tilki, keçi, kart horoz gibi kullanımlar birer doğadan insana aktarma örneğidir” (Sürmeli, 2005: 73).

2.2.1.1.1.3. Doğadaki Nesnelere Arası Deyim Aktarması

Doğadan insana aktarmalar gibi, doğadaki varlıklar arasında da yine, benzerliklere dayanan ve benzetmenin ileri bir aşaması olan aktarmalar her dilde görülür. Bunlar arasında hayvandan bitkiye, hayvandan hayvana, nesnelere bitkiye, nesnelere hayvana gibi aktarmalara rastlanır (Aksan, 2016: 84).

2.2.1.1.1.4. Duyular Arası Deyim Aktarması

Deyim aktarmalarının bir türü de değişik duyu alanlarına ait bazı özelliklerin bir diğer duyu alanına verilmesiyle oluşur. Beş duyunun herhangi birine ait bir kavramın bu duyulardan herhangi bir diğerine aktarılması ve sanki o duyuya ait bir özellikmiş gibi kullanılması durumunda duyular arası deyim aktarması gerçekleşir.

2.2.1.1.1.5. Somutlayıcı Deyim Aktarması (Somutlaştırma)

Soyut, anlatılması güç düşünce ve duyguların, soyut kavramların somut kavramlar aracılığıyla anlatıldığı aktarmadır. Her dilde deyimler, somutlaştırmaya başvurur (Aksan, 2009: 185). Somutlaştırmanın çok sık olarak görüldüğü dil ögesi deyimlerdir. Birden çok göstergenin bir araya getirilerek durumların, davranışların veya olayların dile getirilmesi için soyut şeylerin anlatım için somutlaştırmaya başvurularak canlı ve etkili bir anlatım gerçekleştirilmiş olur (Aksan, 2016: 86). Somutlaştırma içeren deyimlerin bir bölümünü benzetmeye dayanan tamlamalar oluşturur. Somutlaştırmaların bir türü de her dilde görülen ve dilimizde önemli yer tutan, soyut kavramları somut devinim ve işlemlerle dile getiren eylemlerdir (Aksan, 2016: 85). Bu konu somutlayıcı eylem aktarması konusunda da işlenmiştir.

2.2.1.1.2. Benzetme

Benzetme her dilde, anlatımı güçlendirmek, canlı kılmak için yararlanılan dil olaylarından, söz sanatlarından birisidir. Bir nesnenin niteliğini, bir eylemin özelliğini daha iyi anlatabilmek, canlandırabilmek için bir başka nesneden, bir başka eylemden yararlanarak onu anımsatma yoluyla gerçekleştirilir (Aksan, 2016: 77). Bir nesnenin, varlığın niteliğini daha güçlü, daha etkili biçimde anlatmak üzere bir başka

nesneden, daha belirgin niteliği olan bir varlıktan yararlanma eğilimi Türkçede de değişik yollardan, yaygın olarak gerçekleşmektedir (Aksan, 2016: 78). Kavramlar ve nesnelere arasındaki yakınlıklardan, benzerliklerden yararlanarak bunlardan birinden söz ederken diğerinin anılmasıdır. Benzetmede andırma ilişkisi içinde bulunulan başka bir varlık ya da fiil örnek gösterilir. Tam bir benzetmede dört öge bulunur. Zayıf olan öge *benzeyen*, güçlü öge *kendisine benzetilen*, benzetmenin yapılmasına neden olan ortak özellik *benzetme yönü*, karşılaştırmada kullanılan ilgeçlere ise *benzetme ilgeci* denir” (Uğur, 2007: 49; Toklu, 2003: 97). *Ali, keçi gibi inatçı* benzetmesi dört ögeyi içeren ayrıntılı benzetmedir. Belirli şeyler için belirli benzetmelerin yapıldığı Türk dilinde bu benzetmeler, çoğu zaman deyimleşmiş olarak adları ve fiilleri niteler şekilde karşımıza çıkmaktadır. Benzetmeler yapı olarak *gibi*, *kadar* ve *diye* edatları ile kurulup edat grubu oluştursa da bazı durumlarda edatlarını düşürebilirler. Edatlar dışında benzetmelerde *benzetmek* ve *dönmek* fiilleri de kullanılır (Savran, 2010: 494).

Benzetmeler, eğretilmelerin temelini oluşturur, fakat eğretilmelerde benzetmelerde kullanılan *gibi*, *kadar* edatları yoktur (Toklu, 2003: 97). Benzetmeler, gerçek anlamdan değişmece (=mecaz) anlama geçişin eşiklerinden birisini oluşturur. Anlam bilimi üzerine çalışanlar, benzetmenin mecaz anlamı sağlayıp sağlamadığı ve bu durumun koşulları hususunda henüz netlik kazandırmamışlardır. Hemen hepsi ayrıntılı benzetmenin mecazı içermediğini savunurken diğer benzetme türlerinde mecazın nasıl oluşturulduğuna dair bir şey söylemezler. Benzetmenin mecaz anlam içermesi için benzeyenin ya da kendisine benzetilenin diğerine göre daha baskın bir nitelik taşıması gerekir. Bu iki temel öge nitelikçe eşit ya da eşite yakın ise mecaz oluşmaz (Uğur, 2007: 49). “Benzetmeleri de diğer aktarmaların atası olarak kabul

etmek gerekir” (Sürmeli, 2005: 14). “Temelde benzetmeyle başlayan aktarmalar sürekli öge kaybederek yeni ve daha pratik unsurlar hâline gelmiştir. Şüphesiz sanatın ve edebiyatın temelinde benzetme vardır” (Sürmeli, 2005: 70). Bazı aktarmalar kalıplaşarak ilk anlamlarını kaybedebilirler. Bu hadiseye divan şiirindeki *la'l* kelimesi örnek olarak gösterilebilir. *Değerli, kırmızı renkli bir taş* anlamına gelen kelime divan şiirinde zaman içerisinde dudak dışındaki anlamını unutturmuştur (Sürmeli, 2005: 70). Her benzetme mecaz anlam içermez. Mecazın oluşması için anlamın abartılı, gerçek anlamın dışında bir anlamın üstlenilmesi gerekir. Örneğin; ‘Berna’nın da Duygu’nun da sesi güzeldir.’ cümlesinde nitelik eşitliği söz konusudur, Berna’nın sesinin Duygu’nun sesi gibi güzel olduğu belirtilmiştir. ‘Berna’nın sesi Duygu’nun sesi gibi güzeldir.’ cümlesinde ise Duygu’nun sesinin üstünlüğü hissettirilmesi söz konusudur.

Anlatımın etkisini güçlendirmek ve anlatılan olguları somutlaştıran benzetmeler, gündelik dille birlikte edebî dilde de sıklıkla başvurulan söz sanatıdır (Toklu, 2003: 96). Benzetmeler, edebî yapının önemli bir parçası, ifadeyi güçlendirmek için başvurulan anlatım yoludur. Benzetmeler, “Edebi dilde kullanılan aktarmaların başlangıç safhası olarak görülür. Temelde iki varlık arasındaki nitelik ve işlev aktarmasına dayanır” (Sürmeli, 2005: 53). “Gül, gül olduğu için sevgiliye benzetme unsuru olmaz. Onu bu noktaya taşıyan ya güzel kokması ya rengi ya da şeklidir” (Sürmeli, 2005: 53).

Dilde her kavram benzetme unsuru olarak kullanılabilir. “Ancak genel algılamaya aykırı olan benzetmeler yadırganır. Örneğin *can kuşu* benzetmesi zihnimizde gayet normal bir form olarak yer bulur. Ancak benzetme *can salyangozu*

şeklinde kurulursa yadırgatıcı olacaktır. Fakat başlangıçta yadırganan birçok benzetmenin zamanla dile yerleşmesi mümkündür. Ayrıca genel ahlaka aykırı benzetmeler edebi kıymet taşımaz” (Sürmeli, 2005: 54). Benzetmelerin şiir dilinde veyahut günlük dilde kabul edilebilir olması için genel algılamaya uygun olmalıdır.

Benzetmeler; ayrıntılı (dört ögenin yer aldığı), kısaltılmış (benzetme yönü kullanılmayan), pekiştirilmiş (benzetme ilgeci kullanılmayan), yalın (benzetme yönü ve ilgeci kullanılmayan) benzetme olmak üzere dört grupta incelenir (Bilgin, 2013: 43-44).

2.2.1.1.3. Ad Aktarması (Metonimi/Mecaz-ı Mürsel/Düz Değişmece)

“Düzdeğişmece (*fr. mètonymie*), bir kavramın doğrudan doğruya onu gösteren göstergeyle değil, ilgili, bağlantılı olduğu bir başka göstergeyle dile getirilmesidir. Kısacası, bir nesneyi bir başka sözcükle belirtmeye *düzdeğişmece* denir” (Günay, 2007: 79). Bir benzetme amacı güdülmeden, belirtilmek istenen kavramı kullanmadan kavramla ilgisi, neden, mekân ya da zamana dayalı anlamsal bir ilişkisi olan başka kavramın kullanılmasıdır (Toklu, 2003: 99; Hengirmen, 2009: 8). Ad aktarması (*İng. metonymy*) anlatımı kolaylaştıran ve ona güç kazandıran aktarmalardan biridir. Bu aktarmalardan edebiyat ve şiir dilinde çok yararlanır (Aksan, 2016: 87). Adlara yeni anlamlar yüklenmesi, adların başka kavramlara da ad olarak aktarılmasıdır (Uğur, 2007: 174).

Kişileştirme yapılırken insani olmayan şeylere (teorilere, hastalıklara, enflasyonlara vb.) insani nitelikler atfedilir. Böyle durumlarda atıfta bulunulan varlıklar gerçek insani varlıklar değildir. ‘Enflasyon tasarruflarımı çaldı’ cümlesinde

enflasyon terimi bir kişiye atıfta bulunmak için kullanılmaz. Bu tür durumlar kişileştirme metaforu örneği değildir, çünkü anlamın sağlanabilmesi için insani nitelikler yüklenmemektedir. Nesne yerine onunla ilişkili bir diğer şeye atıfta bulunuluyor. Bu duruma *metonimi* adı verilir (Lakoff ve Johnson 2010: 60).

Anlamların bitişikliğinden doğan ad aktarımlarıdır. Bu değişmecelerde bütün yerine parça, içeren yerine içerik, eylem yerine araç ya da tersi durumlarda gerçekleşir (Guiraud, 1975: 59). Düz değişmecenin bütün için parça ve parça için bütün kullanım türü kapsamlamadır (Toklu, 2003: 99). Aksan, ad aktarmasının bir türünün Yunancada *sünekdoché* adı verilen (Fr. synecdoque) aktarmaları kapsadığını ve bunun iki yolla gerçekleştiğini söyler. “1. Bütün yerine parçanın anılması, 2. Parça yerine bütünün anılması” (Aksan, 2016: 88). Düz değişmecedeki nesneye ilişkili bulunduğu bir başka şeyin adı verilir. Bütün ve parça, üretim bölgesi ve ürün, araç ve eylem vb. aktarım aynı zamanda kaynağını bir eksiltiden alır (Guiraud, 1975: 66). “Düzdeğişmece, bir parçayı belirtmek için bütünü ya da bütünü belirtmek için bir kısmı kullanarak anlatmayı belirten bir tür değişmecedir. Düzdeğişmece, adların değişimi anlamındadır ve yerine kullanım betisidir” (Günay, 2007: 82).

Ad aktarmalarında sözcüklerin ilk anlamları mantıksızdır. ‘Dün akşam Peyami Safa’yı bitirdim.’ kastedilen yazarın eseridir, temel anlam düşünülmez (Sürmeli, 2005: 75). Ad aktarması da deyim aktarması gibi çok anlamlılığın oluşmasına yol açan anlam olayıdır (Üçok, 2004: 95).

Karaağaç’a göre (2013: 535) temel anlamın nedenli kullanımı sonucu oluşan öğretilmeli anlam benzerlik ilişkisine ve komşuluk ilişkisine dayanan öğretilmeli anlam olarak ikiye ayrılır. Benzerlik ilişkisine dayalı öğretilmeli anlam birbirinden

ayrı olan varlıklardan birinin, herhangi bir benzetme yönüyle başka bir varlığa işaret ettiği durumlardır. Bu öğretilmeli anlam, metafor veyahut deyim aktarması olarak bilinir. Komşuluk ilişkisine dayalı öğretilmeli anlam da ise varlıklar arasındaki benzerlik dışındaki neden-sonuç, eşlik-zıtlık, parçalık-bütünlük, zaman-mekân, iş-araç, üretim-tüketim vb. türden ortak özelliklere sahip sözcüklerin komşuluk ilişkisi yaratacağı belirtilir. Bu ortak özelliklerden doğan öğretilmeler komşuluk veya kapsamlayıcı öğretilmeler olarak adlandırılır. Komşuluk ilişkisine dayalı öğretilmeli anlam aslında ad aktarımı ile aynı tanımlı kapsamaktadır. “Metonimi metaforunkiyle aynı amaçların bazılarını hemen hemen aynı şekilde hizmet eder; ancak atıfta bulunan şeyin bazı niteliklerine özellikle odaklanmamıza imkân verir. Metonimi aynı zamanda yalnızca poetik yahut retorik bir cihaz olmaması dolayısıyla da metafora benzer. Üstelik sadece bir dil sorunu da değildir. Metonimik kavramlar gündelik olağan konuşmamız kadar gündelik olağan düşünme ve eylemde bulunma tarzının bir parçasıdır” (Lakoff ve Johnson, 2010: 62).

Metonimler bütün-parça, ürün-üretici, kullanıcı-nesne, kontrol edilen-kontrol eden, sorumlu insan-kurum, kurum-mekân, olay-mekân ilişkileri ile gerçekleşir (Lakoff ve Johnson, 2010: 61-65). Metonimler, parça-bütün, içsellik-dışsallık, sonuç-neden, yapıt-sanatçı, nesne-amaç, genel-özel, sonralık-öncelik, özellik-varlık, eklenti-varlık, nicelik-nitelik/sayı-birim, soyut-somut, yer-toplum, yer-ürün, zaman-toplum, zaman-eylem, yer-işlev/amaç, araç-işlev, nesne-görev ilişkileri içerisinde incelenir (Uğur, 2007: 150-160). Metonimler, karşılanacak kavramda, oluşta, duyuştta veya harekette bulunan bir özelliğe dayanarak aktarma yapılması, varlığın bir bölümünün adını, tamamı yerine kullanılması ve varlığın parçası olduğu bütünün adıyla karşılanması yolları ile yapılır (Hengirmen, 2009: 9).

2.2.1.2. Eylem Aktarması

Eylem aktarması, eylem türündeki bir sözcüğün dile getirdiği kavramla bir başka kavram arasında bir ilişki kurarak sözcüğü o kavrama aktarma olayıdır. “Eylem türü sözcüklere yeni anlamlar yükleme, eylemin anlamını değiştirme ya da genişletme olgusudur” (Uğur, 2007: 179).

2.2.1.2.1. Anlamların Örneklendirilmesi Yoluyla Eylem Aktarması

“Bir eylemin anlamsal içeriğini, başka bir eylem için örnek kılacak yönde değiştirmektir” (Uğur, 2007: 179).

2.2.1.2.1.1. İşlevsel Eylem Aktarması

“İşlevsel örneklendirme yoluyla eylemin içeriğinin değiştirilmesi ya da genişletilmesidir. Benzetme ve eğretilmelerin bir kısmı bu yolla gerçekleştirilir. *Çocukluğunun geçtiği yerler ona cennet gibi gelirdi.* tümcesindeki *gelmek* eylemi, *izlenim vermek* anlamını abartmalı bir sonucu benzetmeyle üstlenmiştir” (Uğur, 2007: 179-180).

2.2.1.2.1.2. Somutlayıcı Eylem Aktarması

“Düşünsel ve duygusal eylemlere somut özellikler yakıştırılmasıdır. Kapalı eğretilmelerle benzetmelerin bir bölümü bu yolla sağlanır. *Düşüncelerini toplayamıyordu.* tümcesinde, eylem kapalı eğretilme yapılarak, somut nesnelere ilişkin bir eylemle anlatılma yoluna gidilmiştir” (Uğur, 2007: 180). Sözcükler, genel olarak önceden somut kavramları anlatır, sonradan bu kavramların çeşitli belirti ve

özellikleri aracıyla ve insanın zihnî mekanizmasının işleyişiyle soyut kavramların anlatımına da yarar hale gelir (Aksan, 1989: 172).

2.2.1.2.1.3. Duyusal Eylem Aktarması

“Bir duyuya özgü özelliğin, başka bir duyuyla ilgili eyleme aktarılmasıdır. ‘Sert bakıyor.’ tümcesinde dokunma duyusundan görme duyusuna; ‘Yırtık yırtık konuşur.’ tümcesinde görmeden işitmeye aktarım yapılmıştır. Duyusal aktarımlarda, eylemin doğrudan kendisine değil, niteliğine ilişkin aktarım yapıldığıdır. Eylem, niteliğinden ayrılamayacağı için, aktarılan sözcük, ad kapsamlı olmasına karşın, eylem aktarımı içinde ele alınır. Bu aktarımlar kapalı eğretilene özelliği gösterir” (Uğur, 2007: 180-181).

2.2.1.2.1.4. Belirti Sunmaya Yönelik Eylem Aktarması

“Eylem içeren sözcüğün, sözcük öbeğinin ya da tümcenin, gerçek anlamı yanı sıra, değişmece anlam içerecek özellikte kullanılmasıdır. Bu aktarımlar da değinmece (=kinaye) oluşumuna ilişkindir. ‘Beni görünce titremeye başladı’, ‘Terlemeyi göze almayan bu işe soyunmaz’ tümcelerinde gerçek anlamlarıyla kullanılmış olan *titremek* ve *terlemek* sözcükleri, betimleme yoluyla *korkmak* (ya da *heyecanlanmak*) ve *yorulmak* (ya da *çaba harcamak*) anlamını çağrışım yoluyla vermektedir; bu tümcelerdeki amaç da zaten bu değişmece anlamlardır” (Uğur, 2007: 181).

2.2.1.2.1.5. Yoksunlaştırıcı Eylem Aktarması

“Eylemin, karşıtını ya da çelişenini belirtmek amacıyla kullanılmasıdır. Dağınık çocuğu için annesi, iğneleme amacıyla, *Ortalığı her zaman toplar.* dediğinde yoksunlaştırıcı eylem aktarımı gerçekleşir” (Uğur, 2007: 181-182).

2.2.1.2.1.6. Örtmececellige Yönelik Eylem Aktarması

“Rahatsız edici, ayıp, hakaret sayılacak bir şey yerine ılımlı, kulağı tırmalamayan, dolaylı bir sözcük ya da sözce kullanılması. Örtmece özellikle ölüm, cinsel ilişkiler, bedensel işlevler vb. alanlarda yaygındır; örn. *tuvalete gitmek* yerine *el yıkamaya gitmek*, *ölmek* yerine *hakkın rahmetine kavuşmak*” (İmer vd., 2011: 205), “Anlamı ve çağrışımı korkulan, sevilmeyen, iğrenilen öğeler taşıyan sözcükler yerine, bu çağrışımları engelleyecek başkaca sözcüklerin kullanılması” (Hengirmen, 2009: 199) biçimlerinde tanımlanır. Kabalığı, ayıplığı, sakıncayı vb. örtme, yumuşatma amaçlı anlam olgusu, eylem aktarmalarında da yaygın olarak görülür. ‘Öldü’ yerine ‘göçtü’, ‘gitti’ denilmesi bu eylem aktarımlarına örnek verilebilir. Bu tür eylem aktarımları her dilde hayli çoktur” (Uğur, 2007: 182). Korku telkin eden veya kutsal sayıldığı için kullanımından kaçınılan sözdür. Bu kaçınılan sözcüğün yerine eş ya da zıt anlamlısı kullanılır (Karaağaç, 2013b: 44).

Her türlü tabu, kültürel ve kurgusal bir ilişkiye dayalı öğretilmeli anlam taşır. Bu tür öğretilmeler, bireyin ve toplumun bilgi birikimini, dünya görüşünü, kültürel kimliğini yansıtır (Karaağaç, 2013b: 536).

Örtmecenin yanında *tabu* ve *güzel adlandırma* (İmer vd., 2011: 146) terimleri de kullanılır. Wilson (2002: 40-41), sözcüklerin büyüsel güce sahiplermiş gibi kullanıldığını belirtmektedir. Wilson’un adlandırdığı bu büyülü formun da örtmece olduğu söylenebilir. Birçok dinin, ibadet ettiği tanrının adını tam bir sır gibi saklaması, çeşitli kötü ruhlara ve doğaüstü sihirli güçlere yalvarıp yakarırken özel isimlerin bilinmesi, müstehcen kelimelerin, ağza alınmayan dinî ya da cinsel sözcüklerin her biri örtmecedan kaynaklanır.

Utanma duygusu açık saçık ya da iğrenç imgeleri kullanmamızı önler. Birtakım kötü çağrışımlardan toplumsal incelik gereği kaçınılır. Örtmece olarak adlandırılan bu sözcükler her zaman ruhsal çağrışımsal bir oluşa dayanır, özel nitelikli bir oluştur ve bu durumda maksat çağrışımı nedenli kılmak değil ortadan kaldırmaktır. Bu durumda başvuru en yaygın yöntem anlatımsal değerlerden yoksun bilimsel bir terim kullanmaktır (Guiraud, 1975: 69-70). Tabu önceleri temelde yasak şeyleri anlatmak için kullanılırken zamanla daha kapsamlı bir anlam kazanarak kutsal, tehlikeli, ayıp, kirli şeyleri de anlatan terim haline gelmiştir (İmer vd., 2011: 236).

Bir nesneyi, bir olguyu doğrudan başka bir sözle adlandırmanın sebebi başka bir şey de olabilir. Bir nesnenin adını doğrudan söylemek bazen kaba veya ayıp olabileceği için bunun yerine yumuşak ve nazik sözler tercih edilebilir. Bu durum *örtmece*dir. Ancak örtmeceler, tabu gibi batıl inançtan dolayı değil, kaba veya ayıp kabul edilen sözleri nazik ve saygılı sözlere dönüştürme düşüncesinden doğmuştur (Ahanov, 2008: 136). Örtmece, kaba ve ayıp nesnenin adını doğrudan söylemek yerine yumuşak ve nazik sözlerle değiştirerek kullanmaktır. Tabuda batıl inançtan örtmece ise kaba veya ayıp kaynaklı sözcükten kaçınma durumu vardır. (Erol-Arslan, 2002b: 36). Bu durumda tabu ile örtmece arasında ince de olsa bir ayrım görülmektedir. *Euphemizm* (Yunanca: iyi konuşma) iğrenç veya nezaketsiz koşulları daha hoş veya gerçekte olduğundan daha hoş hale getiren göndermenin uygulamasıdır (Leech, 1981: 45).

Hemen hemen bütün kültürlerde ağza alınmak istenmeyen, korkulan, çekinilen düşünce, varlık, olay veya nesnelere vardır. Toplumların değer yargılarına

göre değişiklik gösteren örtmece sözlerin oluşum yolları da farklı biçimlerle olur. Bu oluşum yolları şekle dayanan örtmeceler, anlama dayanan örtmeceler ve ödünçlemeler biçimindedir (Çabuk, 2015:157).

2.2.1.2.2. Anlamaların Bütünleyiciliği Yoluyla Eylem Aktarması

“Eylemlerin, benzerlik ve çağrışımsallık ilişkisi dışında kalan ilişkilerle, başka deyişle, eklenimsel bütünleyiciliğe, nedenselliğe, niceliksel ilişkiye ve örtmeceselliğe dayanarak yeni anlamlara aktarılmasıdır” (Uğur, 2007: 182).

2.2.1.2.2.1. Eklenimsel Bütünleyiciliğe Dayalı Eylem Aktarması

“Parça-bütün, genel-özel gibi düzdeğişmece ilişkileri içeren eylemlerin, birbirinin yerine kullanılmasıdır. *Caddeyi bir ileri bir geri adımlıyordu.* tümcesinde ‘adımlamak’, ‘yürümek’in anlam içeriğindedir, ‘yürüyordu’ yerine ‘adımlıyordu’ denildiği için parça-bütün; *Mektubu dün gönderdim.* tümcesinde, ‘göndermek’ eylemi ‘postalamak’ anlamını içerdiği için genel-özel ilişkisi yoluyla eklenimsel bütünleyici eylem aktarımı özelliğini taşımaktadır” (Uğur, 2007: 182).

2.2.1.2.2.2. Nedensel Bütünleyiciliğe Dayalı Eylem Aktarması

“Biri, diğerinin gerçekleşmesinin nedeni, sonucu, gerekçesi ya da sonraki gerçekleşmesi olan eylemlerden birinin, diğeri yerine kullanılmasıdır. *Mahallenin sevimli dedesini de toprağa verdik.* denildiğinde ‘öldü’ eylemi yerine bu eylemin sonucu olan eylem ‘toprağa vermek’ kullanılmıştır” (Uğur, 2007: 182).

2.2.1.2.2.3. Süresel Bütünleyiciliğe Dayalı Eylem Aktarması

“Öncelik-sonralık ilişkisi gösteren eylemlerin birbiri yerine kullanılmasıyla gerçekleşen eylem aktarımlarıdır. Kapı ziline ısrarla basan birine *Geldim, acele etme.* sıralı tümcesindeki birinci çekimli eylem, *geliyorum* ya da *geleceğim* anlamında kullanılarak aktarım öncelik-sonralık ilişkisinin bütünleyiciliği yapılmıştır” (Uğur, 2007: 182-183).

2.2.1.2.2.4. Niceliksel Bütünleyiciliğe Dayalı Eylem Aktarması

“Tekilin çoğul, çoğulun tekil ya da tikel yerine kullanılmasıyla gerçekleşir. *Hanımefendi birazdan gelirler.* tümcesinde saygı nedeni sonucu eylem *gelir* anlamında kullanılmıştır” (Uğur, 2007: 183).

2.2.1.2.2.5. Örtmecesel Bütünleyiciliğe Dayalı Eylem Aktarması

“Eylemin daha yumuşak, daha uygun, sakıncayı giderici başka eylemlerle dile getirilmesi olan örtmeceli eylem aktarımlarına *Midesi bozulmuştu, yediklerini sık sık çıkarıyordu* örneği verilebilir. Bu tür aktarım da hayli yaygındır” (Uğur, 2007: 183).

2.2.1.3. Terimleşme

Bir sözlük biriminin terim anlam kazanması olayı ise *terimleşme*dir. “Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah” (TS, 2011: 2330), “Özel bir bilgi ya da etkinlik alanına, bir bilim, uygulayım ya da uzmanlık dalına özgü sözcük” (Vardar, 2002: 192), “Bilim, teknik, sanat, spor, zanaat gibi çeşitli uzmanlık alanlarının kavramlarına verilen sınırlı ve özel anlamdaki ad” (Korkmaz, 2010a: 213), “Çeşitli insan yapıp

etmelerinin herhangi bir alanına ait bilgilerin adları, terimdir” (Karaağaç, 2012: 739-740). Sözcüklerin geniş bir sahadan dar veya özel bir sahaya geçmesiyle halkın söz varlığından dil bilimine geçtiğinde anlamı özelleşerek terim anlamına sahip olur (Ahanov, 2008: 104). Sözcüklerin terim anlamında tek anlamlılığa yönelik söz konusudur, bunda terim dilini kullanan kişilerce anlaşma sağlanması amacı vardır. Yalnız terimlerden nadir de olsa çok anlamlı olanları vardır (Ahanov, 2008: 161).

Çalışmada terimleşme yoluyla anlam genişlemelerinin tıp, ekonomi, sanat vb. alanlarında olduğu tespit edilmiştir.

2.2.1.4. Argolaşma

Bir sözlük biriminin argo anlam kazanması olayı *argolaşma*dır. Toplumdaki genelgeçer dilden ayrı, belli bir topluluk veya meslek grubu tarafından kullanılan, herkesçe anlaşılmayan, dilin lehçelerinden, eskimiş öğelerinden ve yabancı kökenli biçimlerinden, eğretilmelerden de yararlanılarak oluşmuş özel dildir (Vardar, 2002: 24; Korkmaz, 2010a: 24; Hazar, 2014: 72), “Her yerde ve her zaman kullanılmayan veya kullanılmaması gereken çoklukla eğitimsiz kişilerin söylediği söz veya deyim” (TS, 2011: 148), “Bir toplumda aynı uğraş alanındaki kişilerin, toplumun öteki kesimlerinden ayrılmak, korunmak gibi gereksinimlerle kullandıkları özel dil ve bu dili oluşturan sözcükler bütünü” (Bilgin, 2013: 78), “Geniş anlamıyla argo, ortaklaşa kullanılan ölçünlü dili dışında kalan her türlü dil kullanımıdır” (Karaağaç, 2012: 581).

Argo, dil içinde bir dildir. Özel sözcüklerden oluşur, belli bir topluluk veya meslek grubu tarafından kullanılır. Yalnızca külhanbeylerin anlaşma vasıtası

değildir, bir mesleğin gizli terminoloji dilidir. Argonun varlık sebebi kolay ve çekici anlatımı yakalama isteğidir (Hazar, 2014: 72). Argo toplumun öteki kesimleriyle ilişkileri sınırlı çevrelerde -kışla, okul, hapisane vb.- doğar. Genel dil içinde gizli bir dildir. Argoda özellikle aktarmalı anlatımdan yararlanır (Bilgin, 2013: 78). “Genel olarak teklifsiz, kaba, vb. çeşitli konuşma biçimlerini de belirten argo terimi, dil biliminde daha sınırlı bir anlam taşır; ya kapalı bir yaşamı olan ya da kendini gizlemek isteyen dar bir topluluğun özel anlaşma aracını belirtir” (Vardar, 2002: 24).

Çalışmada argolaşma anlam olayı yoluyla fiillerin genellikle ‘hırsızlığa uğramak, soyulmak, eşyaların gasp edilmesi’ anlamıyla genişlediği görülmektedir.

2.2.1.5. Halk Ağzına Geçiş

Halk ağzı (halk dili) bir dilin ses, biçim ve anlam bakımından ölçünlü dil dışına çıkan, yazı diline oranla bazı değişiklikler gösteren ve halk tarafından konuşulan biçimdir (Karaağaç, 2012: 657). Bir sözlük biriminin anlamının halk ağzı niteliği kazanması olayı *halk ağzına geçiştir*.

2.2.1.6. Anlam Dirilmesi/Uyarılması

Zaman içerisinde kaybolan veya sıklık ve bilinirliği düşük olan bir anlamın dirilmesi, yeniden belirmesidir. Türkçede Cumhuriyet döneminde kullanımdan düşen birçok arkaik sözcükler uyarılmış, bu sözcüklerle yeniden sözcük türetilmiştir.

2.2.1.7. Çatı Değiştirme

Çatı (voice), tümcede yer alan öğelerin, ‘tümce öğeleri’nin sayı ve görev açısından yüklemcil eylemle olan anlamsal ilişkilerine dayanan bir dilbilgisel

kategoridir (Uzun, 2006: 75). Çatı, fiilin cümlede özne ve nesneye göre şekillenmesidir yani özne-yüklem ve nesne-yüklem ilişkisini belirleyiciler çatılardır (Boz, 2013: 59).

Çatılar aldıkları eklere ve işlevlerine göre kendi içlerinde *etken çatı (yalın çatı)*, *edilgen çatı*, *meçhul çatı*, *dönüslü çatı*, *işteş çatı*, *ettirgen çatı* diye sınıflandırılır (Korkmaz, 2010a: 57). Çatı değişimleri çatıyı ‘ettirgen’ ve ‘edilgen’ diye bilinen çatılara dönüştürürken ‘dönüslü’, ‘işteş’, ‘karşiedilgen’ gibi başka çatılara geçiş süreçleri de vardır (Uzun, 2006: 76).

Bir cümleden özne veya nesnenin eklenmesi veya çıkarılmasıyla çatı değişikliği söz konusu olur (Boz, 2013: 59). Bu durumda yükleme biçim birimi eklenerek çatı etkenken edilgen veya ettirgen çatıya dönüşebilir.

Herhangi bir çatıda olan temel anlamının kazandığı yeni anlam dışında çatısının değişmesi ile *çatı değiştirme* anlam olayı söz konusudur.

2.2.1.8. Anlam Ayrışması

Bir sözlük biriminin tanımında geçen anlambirimciklerin ayrışarak birden fazla anlamda yer almasıdır. Sözlüklerde tek anlambirimciğin ayrışma yoluyla birden çok anlamda yer alması sayısal olarak anlam genişlemesini beraberinde getirir.

2.2.1.9. Dilbilgiselleşme

“Asıl biçim birimlerinin bağlı biçim birimi haline gelişleri, dil bilgiselleşme olarak bilinir. Bilindiği gibi varlığı adlandırmada kullandıkları malzemenin tamamı, dillerin sözlüklerini oluşturur. Bu üst anlama gelme olayında, sözlük birimleri,

sözlükteki bir bilginin adı olmaktan uzaklaşarak geniş ve genel bir bilginin adı olarak, sözlükten çıkıp dil bilgisel bir öge haline gelirler; burada tam bir anlam boşalmasından çok bir anlam genişlemesi söz konusudur” (Karaağaç, 2013b: 57).

“Türkçede dil bilgiselleşme genellikle, edatlaşma ve yardımcı eylem sürecine girme olarak görülür. Herhangi bir edat veya yardımcı eylem kullanımı, ancak bu anlam genişlemesi yolu ile doğabilir”. ET *bil-* ‘bilmek > (yard. e.) yeterli olmak’, ET *yap-* ‘örtmek, kapamak’ > TT (yard. e.) yapmak, etmek, eylemek’ (Karaağaç, 2013b: 58).

Bu genişlemeyle sözcüklerin sözlüksel anlam genişlemesi değil; söz dizimsel anlam genişlemesi söz konusudur. Yani sözün anlamındaki bir genişleme değil; “Sözlükleri ilgilendirmeyen özel adlar dışında, bazı sözlerin edatlaşmaları ile bazı eylemlerin kullanımları” (Karaağaç, 2013b: 165) ile genişleme gerçekleşmiştir.

2.2.2. ANLAM DARALMASI

Anlam daralması, bir sözcüğün daha sınırlı bir anlam içermeye başlaması, kapsamının daralması ya da zamanla kaybolmasıdır. “Tarihsel süreç içinde, bir sözcüğün ya da birimin anlam kapsamının sınırlı bir biçime dönüşmesi, genel bir anlamdan dar kapsamlı bir anlama geçişi; sözcüğün eskiden anlattığı şeyin yalnızca bir bölümünü anlatır duruma gelmesi, ilk anlamının salt bir bölümünün ya da türünün anlatılması” (İmer vd., 2011: 26), “Bir göstergenin önceden anlattığı nesne ya da devinin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi” (Aksan, 2016: 114; Aksan, 1989: 176), “Sözün kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır

duruma gelmesi, bir sözün genel bir anlamdan özel anlama geçmesi, geniş bir anlamdan dar bir anlama geçişi, anlam daralması olarak adlandırılır. Anlam daralması olayında, sözün anlamından, üst anlamdan alt anlama geçiş söz konusudur” (Karaağaç, 2013c: 128), “Anlamli bir birimin daha sınırlı bir kapsam içermeye başlaması; genel bir anlamdan dar bir anlama geçerek değişmesi durumudur” (Vardar, 2002: 20), “Sözün kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi, bir sözün genel bir anlamdan özel bir anlama, geniş bir anlamdan daha dar bir anlama geçişidir. Anlam daralması olayında sözün anlamında, üst anlamdan alt anlama geçiş söz konusudur” (Karaağaç, 2013b: 42; Topaloğlu, 1989: 25), “Kelimenin kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi; bir kelimenin genel bir anlamdan özel bir anlama geçişi” (Korkmaz, 2010a: 19), “Geniş kavramları olan bazı kelimelerin tek bir anlama da bağlanabilmesi” (Hatiboğlu, 1969: 12), “Geniş kavramları olan bir kelimenin, bu kavramlar içinden tek bir anlam bildirmesi durumu, genel bir anlamdan özel bir anlama geçiş” (TS, 2011: 128), “Bir sözcüğün, anlattığı kavramlardan bir ya da bir kaçının kaybolması sonucunda kavram alanının küçülmesi” (Hengirmen, 2009: 29).

Anlam daralması olayında diğer anlam değişmelerinin (genişleme, iyileşme, kötüleşme) aksine sözcüğün eski anlamının en az ikinci bir görünüşünün bilinmesi şartı vardır (Şen, 2004: 152).

Anlam daralmasının birbirinden farklılık gösteren tanımları vardır. Özelleşme yolu ile kavram alanının daralmasının yanında kaybolma ile kelimenin herhangi bir

anlamı yok olmaktadır. “Sözün anlamında birden fazla olan anlam sayılarının düşmesi de anlam daralması olarak gösterilir” (Özşahin, 2011: 1623), “Çok anlamlı bir kelimenin anlamlarından bir ya da birkaçının kaybolup birinin yaşamaya devam etmesi, gerek Türkçede gerekse başka dillerde görülen bir olaydır. Bu durumda bir bakıma bir anlam daralması sayılabilir” (Göbütöğlü, 1995: 81; Bayraktar, 2000: 210). Anlam daralması ile ilgili tür veya diğer anlam değışmesi türleri için yapılan tanımlara dayanarak bir tasnif yapılmaya çalışıldığında birtakım zorluklarla karşılaşmaktadır. Uygulama alanına geçildiğinde kelimedenden anlam daralması mı özelleşme mi olduğu tespit edilmeye çalışıldığında asıl kargaşa ortaya çıkar. Anlam daralması kelimenin anlam alanının daralması, daha sınırlı bir kapsam içermeye başlaması olarak tanımlanabilir (Erol-Arslan, 2014: 69-71).

Hatiboğlu’nun (1969: 12) mal (geniş anlamda bütün mallar, dar anlamda hayvan, davar), yemiş (geniş anlamda bütün yemişler, dar anlamda incir), salatalık (geniş anlamda salata yapılabilen her türlü sebze, dar anlamda hıyar) biçimindeki anlam daralması örneklerinde aslında daralma değil tam tersine bir genişleme vardır. Sözcük, ilk anlamını yitirmemekle birlikte ikinci bir anlam kazanmıştır. Bir anlamı olan sözcüğün ikinci bir anlam kazanarak iki anlamlı hale gelmesi sayısal olarak da genişlemenin olduğunu göstermektedir (Selçuk, 2000: 5). Dikkat edilmesi gereken husus sözcüklerin anlamlarının değil kavram alanlarının daralmasıyla ilgilidir. Yani tarihî süreç içinde daha genel anlama sahip sözcük zamanla anlam alanı daralarak daha dar bir anlama sahip olur. Sözcük, başka bir kavrama yeni anlamlar yüklemekle beraber eski anlamını da koruyorsa sayısal olarak bir genişlemeden bahsedilir. Anlam daralması, kimi zaman özelleşme kimi zaman anlamın tamamen kaybolmasıyla ve anlam birleşmesi yoluyla sayısal olarak daralması sonucu oluşur.

Ayrıca çalışmada da görüleceği üzere çoğu sözcüğün çok anlamlı olduğu ve bir anlamın kaybolarak veya özelleşerek anlam daralması ve tarihî süreç içerisinde yeni anlamlar kazanılmasıyla da anlam genişlemesinin bir arada olduğu görülmüştür. Bu durum, sözcüğün başlangıçta karşıladığı eski anlamının kullanımdan kalkması neticesinde yeni çıkan anlamın eskisinin ancak bir bölümünü veya türünü anlatır hale gelmesi *birinci dereceden anlam daralması* ya da *gerçek anlam daralması* ve çok anlamlı bir kelimenin anlamlarından birini ya da birkaçını yitirerek artık onları karşılayamaz duruma gelmesi *ikinci dereceden anlam daralması* ile açıklanır (Selçuk, 2000: 6).

Anlam daralması kimi zaman sözcüğün kavram alanının genelden özele doğru geçişiyle gerçekleşirken kimi zaman da sözcüğün tarih içerisinde anlamlarından birinin kaybolmasıyla ortaya çıkar. Anlam daralması gerçekleşirken birtakım anlam olayları bu değişime vesile olur. Bunlar özelleşme, anlam birleşmesi ve kaybolmadır:

2.2.2.1. Özelleşme

“Anlamlı bir birimin içeriğinin daha dar bir kapsama geçmesi” (Vardar, 2002: 157). Dillerin genel adlandırmalardan oluşan sözlükleri yanında, ayrıca bir özel adlar dağarcığı yoktur; genel adların anlam boşalmasına uğratarak kullanılması söz konusudur. Bu kullanımlar her dile zamanla bir özel adlar sözlüğü armağan etmiştir; fakat bu özel ad sözlüğündeki sözlerin ve yapıların tamamı, genel sözlükten veya sözdiziminden alınmıştır (Karaağaç, 2012: 647).

Sözcüğün toplumsal alanının yayılması olan genelleşme anlam genişlemesine buna karşılık özelleşme anlam daralmasına yol açar (Guiraud, 1975: 78). “Anlam

biliminde özelleşen kelimelerin anlamlarının daralması demek, ilk anda kelimedeki ciddi bir anlam kaybının yaşandığını akla getirebilir. Ancak bu anlam olayı, kelimenin anlam boyutunda anlam biliminin bir diğer kolu olan terim bilimine geçişi olarak açıklanmalıdır” (Atmaca, 2012: 139).

2.2.2.2. Anlam Birleşmesi

Bir sözlük biriminin tanımında geçen birden çok anlambirimciklerin birleşerek tek anlamda yer almasıdır. Sözlüklerde birden fazla anlambirimciğin birleşme yoluyla tek anlamda yer alması sayısal olarak anlam daralmasını beraberinde getirir.

2.2.2.3. Kaybolma

Dilde daha önce var olan bir ögenin sözlüklerde bulunan anlamlarının kaybolması, anlamın kullanımdan düşmesi, kullanım sıklığının azalması gibi nedenlerle dilde kullanılmamasıdır. Anlam daralması sözcüğün kavram alanının daralması ve özelleşme kimi zaman da kaybolma yoluyla gerçekleşir. Çalışmada EAT’deki kimi anlamların KT’de olmadığı tespit edilmiştir. Bu fiillerde kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

2.2.3. ANLAM İYİLEŞMESİ

Anlam iyileşmesi, sözcüğün anlamının kötü anlamdan daha iyi bir anlama geçmesidir. “Bir sözcüğün eski anlamından daha iyi bir anlamı yansıtır duruma gelmesi” (İmer vd., 2011: 27), “Göstergenin eskiden taşıdığı anlamda bir iyileşmenin meydana geldiğini anlatır” (Aksan, 2016: 115), “Kötü, bayağı anlamları bulunan bir

sözcüğün, zamanla, toplum içinde hoş karşılanan, iyi olarak görülen bir özelliği, anlamı taşıyor duruma gelmesi” (Hengirmen, 2009: 32), “Önceden kötü anlamı olan kelimelerin zaman içerisinde anlam iyileşmesine uğramasıyla ortaya çıkan durumdur” (Demirci, 2014: 204), “Bir sözcüğün eskisine göre daha iyi bir anlam taşır duruma gelmesidir” (Aksan, 2009: 215; Topaloğlu, 1989: 27), “Kötü anlamlı bir sözün zamanla iyi bir anlam kazanması olayı, anlam iyileşmesi olarak bilinir. Bir sözün gösterdiği anlamdan az veya çok uzaklaşarak yeni bir anlam kazanmasıdır. Totemistik devirlerde ve alıntılarda bolca görülen bir değişmedir” (Karaağaç, 2013b: 43), “Sözcüğün eskisine göre daha iyi bir anlam taşır duruma gelmesine anlam iyileşmesi, anlam güzelleşmesi, anlamın soylulaşması diyoruz” (Sav, 2003: 163). Anlam kötüleşmesine karşılık bazı sözcüklerin manaları iyilenir, yükselir (Üçok, 2004: 100). Anlam değişimleri konusunda yapılmış çalışmalarda içerik büyük ölçüde ortaya konmuş olsa da içeriğin açıklanmasında başvurulan Türkçe örnekler sınırlı sayıdadır (Şen, 2001: 268). Kaynaklarda konuyla ilgili örneklerin sınırlı olması ve *iyi* kavramının göreceli olması iyileşmeden kastın tam olarak ne olduğunu netleştirememektedir. Bu konuyla ilgili araştırmacılar anlam iyileşmelerinde her zaman olumsuzdan olumluya doğru bir gelişim beklenmemesi gerektiğini belirtip yumuşama gerçekleştiğinde de değişimi bu kategori içinde incelemektedirler. Örneğin; DLT’de dışa dönük şiddeti karşılayan *zulmetmek* anlamındaki *gücen-* fiili günümüzde şiddet unsuru kalkarak ferdin duygu dünyasıyla sınırlanmış *üzülmek*, *incinmek* anlamlarıyla ve yine DLT’de *işkence etmek*, *cezalandırmak* anlamındaki *kına-* fiili zamanla yumuşayarak günümüzde *ayıplamak* anlamında kullanılarak anlam iyileşmesine uğramıştır (Şen, 2001: 271). Bununla birlikte olumsuzluk gösteren sözcüklerin aşırılık gösteren bir durumu anlatmak için tercih edildiği

görülür. Böylece sınırın öte tarafındaki sözcükler devreye sokulur. ‘Eşek gibi çalıştım, köpek gibi mücadele ettim, müthiş (Ar. *dehşet* köküyle aynı), harika anlamına gelen *terrific* (İng. *terör* köküyle aynı)’ kullanımlarında da anlam iyileşmesinden söz edilebilir (Demirci, 2014: 204).

Anlam iyileşmesi bazen sözcüklerin zaman içerisindeki değişimleri ile birlikte “bazen de başka sözcük tercihiyle de sağlanabilir. *Ker* ‘sağır’, *kör* ‘ama’, *topal* ‘leng’, *deli* ‘mezcup’ gibi incitici ifadeler yerine önce *sakat*, şimdi de daha korumalı olan *engelli* ifadesi tercih edildi” (Hazar, 2014: 91).

Tabulaştırma da anlam iyileşmesi sayılabilir. Kutsal sayılan, saygı gösterilen varlıkların adı başka adlarla anılabilir (Hazar, 2014: 92). Örn. *yürümek*, *göçmek*, *gitmek* fiillerinin toplum tarafından ötelenen, istenmeyen, acı duyulan *ölüm* mefhumunun fiili olan *ölmek* sözcüğünün yerine kullanılması gibi.

2.2.4. ANLAM KÖTÜLEŞMESİ

Anlam kötüleşmesi, sözcüğün daha iyi bir anlamdan kötüye geçiş yapmasıdır. “İyi anlamlı bir kelimenin zamanla kötü veya kötüye doğru giden bir anlam kazanması; bu yönde bir zayıflamaya uğraması olayı” (Korkmaz, 2010a: 21), “Eski devirlerde totemistik inançlarda ve alıntılarda bolca görülen bir anlam değişmesidir. Kötüleşme, iyi anlamlı bir sözün zamanla kötü veya kötüye doğru giden bir anlam kazanması olayıdır” (Karaağaç, 2013b: 43), “Bir sözcüğün gerçek anlamının kötü bir anlama kayması olayına *anlam kötüleşmesi* denir” (Bilgin, 2013: 46; Topaloğlu, 1989: 27), “Önceden güzel anlamları olan kelimelerin çeşitli sebeplerle anlamlarının kötüleşmesi sonucunda ortaya çıkan dilsel durumun adı” (Demirci, 2014: 204), “Bir

sözcüğün zamanla, toplum içinde hoş karşılanmayan, kötü olarak görülen bir özelliği, anlamı taşıyor duruma gelmesi” (Hengirmen, 2009: 32). Dilbilim Terimleri Sözlüğünde madde başında *anlam kötülenmesi* olarak verilen terim şu şekilde tanımlanmıştır: “Anlam iyileşmesinin tersine sözcüğün eskiye göre daha kötü bir anlamı yansıtır duruma gelmesi, sözcüklerin anlamında çeşitli nedenlerle zamanla olumlu anlam yerine olumsuz, istenmeyen bir anlam ortaya çıkması” (İmer vd., 2011: 28), “Anlam kötüleşmesinde anlam iyileşmesinin tersi bir gelişme söz konusudur” (Aksan, 2009: 216).

Anlam kötüleşmesine neden olan faktörler arasında, çeşitli anlam ilişkileri ve ön yargılar vardır. “Anlam kötülenmesinin çeşitli nedenleri arasında sözcüğün örtmece niteliğinin kaybolmasında (örn. *rahatsız* ‘hasta’ anlamına gelirken psikolojik rahatsızlık anlamında kullanıldığında olumsuz bir anlamı çağrıştırır) kimi önyargılar vardır” (İmer vd., 2011: 28). Gerek anlam iyileşmesi, gerekse anlam kötüleşmesi totemistik inançlarda ve alıntılarda bolca görülen anlam değişimleridir (Karaağaç, 2012: 578). “Bazı durumların ortaya çıkmasıyla eskiden başka bir anlamda olan bir kelime yeni durumu ifade etmek için benzetme yoluyla yahut diğer yollarla yeni durumu adlandırmak için kullanılır. Bazen toplumca tasvip edilmeyen işleri meşru göstermek amacıyla kullanılmasıyla da anlam kötüleşmesi yaşanır” (Demirci, 2014: 204).

Yapılan çalışmalar ve anlam kötüleşmesi için tespit edilen örnekler kötüleşmenin dereceleri olduğunu göstermektedir. Örneğin *çoban* sözcüğü DLT’de *muhtarın yamağı* anlamındayken günümüzde *hayvan güdüp otlatan kimse* anlamındadır. Her ikisinde de meslek anlamında ve aynı görevin sürdürülüyor

olmasına karşın günümüzde karşıladığı meslek daha düşük konumda olduğu için sözcükte anlam kötüleşmesi olduğu belirtilmiştir (Şen, 2001: 274).

Anlam iyileşmesinin tanımında ve örneklerinde tekerrür ile yetersizlik anlam kötüleşmesi için de geçerlidir.

3. BÖLÜM

Bu bölümde EAT ve KT’de tespit edilen anlamlar karşılaştırmalı olarak anlam olayları ve anlam değişimleri kapsamında incelenmiştir. Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden elde edilen 1212 fiilin, 363 tanesi *Kâmûs-ı Türkî*’de yoktur. 849 fiilin *Kâmûs-ı Türkî* ile karşılaştırmalı anlam incelemeleri, anlam olayları ve anlam değişimleri çerçevesinde incelenmiştir. Elde edilen veriler, dört başlık altında incelenmiştir. Aşağıda 3.1., 3.2., 3.3. ve 3.4. başlıkları altında yer alan fiiller, Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden elde edilen verilere göre sıralanmıştır. KT ibaresinden sonra yer alan anlamlar, Eski Anadolu Türkçesinde yer almayıp *Kâmûs-ı Türkî*’de görülen anlamlardır. Fiil ve verilen anlamların ardından karşılaştırmalı anlam incelemeleri yapılmıştır. 3.1’de *Kâmûs-ı Türkî ile Anlam Olarak Eşleşip Çeşitli Anlam Olayı ve Değişmesi Gösteren Fiiller* incelenmiştir. Bu bölümde incelenen fiillerde anlam genişlemesi ve daralması en sık görülen anlam değişimleridir. 3.2’de *Kâmûs-ı Türkî ile Anlam Olarak Eşleşmeyip Çeşitli Anlam Olayı ve Değişmesi Gösteren Fiiller* başlığı ile fiillerin EAT ve KT’de anlam olarak eşleşmeyen, köken olarak aynı fiiller incelenmiştir. 3.3’te *Kâmûs-ı Türkî ile Anlam Olarak Aynı Olup Herhangi Anlam Olayı ve Değişmesi Göstermeyen Fiiller* başlığı altında EAT ve KT’de anlamları genel olarak aynı olup belirgin anlam değişimi göstermeyen fiiller sıralanmıştır. 3.4’te *Kâmûs-ı Türkî*’de yer almayıp EAT eserlerinden tespit edilen anlamlar verilmiştir.

3.1. *Kâmûs-ı Türkî* ile Anlam Olarak Eşleşip Çeşitli Anlam Olayı ve Değişmesi Gösteren Fiiller

acı- 1. sıkıntı ve üzüntü duymak, eziyet görmek “*Anuñ kıymetin bilmedüm lâ-cerem/Firâkından uş yanaram acıram*” SN 4080/**açı- 2.** canı acımak, canı yanmak, acılı ve ağrılı olmak “*Buğanuñ ardundan irdi, yay kirişin boynına atdı. Buğa açımış-idi, kendüyi bir yüce yirden atdı.*” DK 240-11; KT 24b. ‘Esirgemek, kıyamamak: *Emeğime acırım.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. *eziyet görmek* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

aç- 1. açmak “*Açar ol bitigi Yûsuf okıdur/Gözlerinden sêl gibi yaş akıdur*” YZ 43b-10, YED 131-6, DK 27-4, SN 133, GT 34a-4/**aş- SN 3855, 2.** ifşa etmek “*Bir zamân ağlar [u] ol kabri kucar/Göñülinden sırrını söyler açar*” YZ 9a-13, YED 42-8, DK 114-3, SN 1208, **3.** ortaya koymak, çıkarmak “*Hazînelerin açmağa başladı/Mâli dökmeğe saçmağa başladı*” SN 396, YZ 35a-12, **4.** yayılmasını sağlamak “*Bineridi Düldül'e bilinde Zülfekâr'ı/Erenler açdı dîni Tanrı Arslan'ı kanı*” YED 396-8, DK 6-2, **5.** çözmek “*Bölüklerini saçınun açdı kız/Tağıtdı Süheyl üstüne saçdı kız*” SN 1654, YED 138-3, DK 240-5; KT 26b-27a’da ‘yapraklanmak’ ve ‘berrak ve bulutsuz olmak’ anlamlarında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘kazıp hars ve ziraat etmek, işlemek’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. KT’de ‘Tıkalı şeyden tıkaçı çıkarmak: *Şişe, boru açmak*’, ‘Aralığı tevsi edip seyrekletirmek: *Parmaklığı açmak*’, ‘Yufka hâline koymak: *Hamur açmak*’, ‘Tathîr etmek: *Çamaşır açmak*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Dermeyan etmek: *Söz, bahis açmak*’ ve ‘Emniyet edip söylemek, keşf-i râz etmek: *Bana bir şey açmadı*’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam

genişlemesi olmuştur. EAT’de bulunan ‘*ifşa etmek*’, ‘*ortaya koymak, çıkarmak*’, ‘*yayılmasını sağlamak*’ anlamlarına KT’de yer verilmediği için kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

açdur- açılmasını sağlamak “*Hatun gelüp zindançıya kapuyu açdurdı.*” DK 274-8; KT 27a’da ‘başkası vasıtasıyla açmak, açmaya sevk ve icbar etmek’ anlamı ile eşleşirken ‘bir daha işlenmemiş ham araziyi sürmek’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

açıl- 1. açık hâle gelmek, açılmak “...*yaprağın döküb suyun sıkub gözine dürterise gözleri açıla...*” MN 13a-2, YED 71-5, YZ 47b-2, DK 118-13, SN 481, GT 31a-10, 2. düzelmek, kendine gelmek “*Gice gündüz işiyidi ağlamak/Açılmazdı çatmış idi kaç karak*” SN 2852, 3. ifşa olmak “*Ne yirde ki süci içilür olur/Ne kim gizlü sır var açılır olur*” SN 4261, YED 4-8, 4. büyümek, serpilmek, açmak “*Yünus er nazarında taze güller açılmış/Sen gerçek bülbülisen nazarda ötmek gerek*” YED 141-6, MN 7b-1, 5. dağılmak, yoğunluğunu yitirmek ortadan kalkmak “*Çü toz açıla göre her Türk ü Tat/Ki bindügi gölük midür yā hoz at*” SN 260, 6. aydınlanmak, koyuluğunu yitirmek “*Gice zengîsi yine kıldı güzer/Açıldı cihân yine oldu şehir*” SN 2876, 7. belli olmak, görünmek “*Tenüm ortaya açıla yakasız gönlek biçile/Bizi bir arı veçhile yuyanlara selâm olsun*” YED 231-3; KT 26b’de ‘berrak ve açık olmak: *Hava açıldı*’, ‘dağılmak, çekilmek, mündefi’ olmak: *Bulutlar açıldı*’, ‘yapraklanmak: *Gül, çiçek açıldı*’ anlamları ile insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘neşelenmek, inşirâh-ı derûn peyda etmek’, ‘mahcubiyet ve tutkunluktan kurtulup serbestlenmek’, ‘Mevki’-i bahse konmak, geçmek: *Söz açıldı*’, ‘keşf-i râz etmek, emniyet edip her şeyi söylemek’ anlamlarında

mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Temizlenmek: *Bu bez açılmıyor*’ anlamıyla yeni bir anlam kazanarak anlam genişlemesi olmuştur.

ağ- 1. yükselmek “*Resül ağdı Mi’râc’a nazar eyledi hoca/Görün görün kim niçe vasfını dervîşlerün*” YED 149-3, SN 1119, DK 272-6, MN 24b-10, 2. çıkmak “*Sarâyun tamı yavlağıdı yüce/Ağar idi şāhuñ kıızı her gice*” SN 613, MN 61a-14, 3. tırmanmak “*Ol ağaca ağdı atın bağladı/Ağaç altına vü öküş ağladı*” SN 2940, 4. ulaşmak “*...kökleri taht as--sarāya irmiş ve budakları şüreyyāya ağmışdı.*” MN 34b-8; KT 34b’de ‘Tebahhur ve tasa"ud, buhar olup yukarı kalkmak’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*çıkma*’, ‘*tırmanma*’, ‘*ulaşma*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

ağar- 1. beyazlaşmak “*Çün kara sakal ağardı ak çıkdı karayı örtüdi/Anı kim Çalap uyardı ol göze tuman gerekmez*” YED 108-4, 2. şafak sökmek, tan atmak “*Çün tañ yiri başladı ki ağara/Yaradı seçilmeğe ahdan kara*” SN 3459; KT 32a. EAT’deki ‘beyazlaşmak’ anlamı KT’de iki ayrı anlamla verilmiştir: ‘Ak olmak, beyazlanmak’ ve ‘Saç ve sakala kır düşmek, ihtiyarlamak’ anlam ayrışması yoluyla sözlük biriminde sayısal olarak genişleme söz konusudur. ‘Uzaktan belli olmaya başlamak, ufukta akımsı gözüküvermek’, ‘Solmak, rengini atmak’, ‘Sararmak, beniz atmak’, ‘Yıkayıp temizlenmek’ anlamları ile anlam genişlemesi olmuştur.

ağart- 1. beyazlatmak “*Ağardur sakalı kızardur gözi/Karardur göñülü şarardur yüzi*” SN 4234, 2. temizlemek, arındırmak “*Behey miskîn aç gözünü bu fāniden yum gözünü/Günāhdan kara yüzünü hiç ağartmayasın bigi*” YED 414-3; KT 32a. EAT’deki ‘beyazlatmak’ anlamı KT’de iki ayrı anlamla verilmiştir:

‘beyazlatmak’ ve ‘ihtiyarlamak, çok yaşamak’ anlam ayrışması yoluyla sözlük biriminde sayısal olarak genişleme söz konusudur. ‘Soldurmak, rengini attırmak’ anlamı ile anlam genişlemesi olmuştur. ‘Gaile ve zahmetle ömür geçirmek.’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ağırla- 1. misafir etmek “*Atamuz ağırla vü tutma anı/Eyledük biz bizden tutğıl bu kanı*” YZ 40b-5, SN 4634, DK 7-9, MN 20a-14, 2. hürmet göstermek, saymak, saygı göstermek “*Her kim gendü kavmin ağırlayı kendüzin ağırlamış olur...*” MN 34a-1, YZ 43a-11; KT 33a. EAT’de iki ayrı anlamda verilen fiil, KT’de bir anlamda verilmiştir. Anlam birleşmesi yolu ile sayısal olarak anlam daralması söz konusudur. ‘Batâ’et ve teenni peyda etmek’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Taaffün edip ağır koku almak’ anlamında anlam kötüleşmesi söz konusudur.

ağla- ağlamak “*Bunu diyüp ağlar idi zâr zâr/Gözinüñ biñarından ahdı biñar*” SN 563, YZ 6a-7, YED 55-1, DK 25-11, MN 15b-8, GT 12b-1; KT 34a. ‘Yas ve matem etmek’, ‘Tazallüm ve şikâyet etmek’ ve ‘Yalvararak istemek, tazarru ve niyaz etmek’ anlamlarında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ağlaş- ağlaşmak, birlikte ağlamak “*Pes bir gün ol iki keklik bir yirde oturub ağlaşurlardı.*” MN 62a-2, YZ 5b-11, YED 272-1, DK 92-1, SN 1917; KT 34a’da ‘Birlikte ağlamak, birbirini ağlatmak’ anlamı EAT ile eşleşmekle birlikte ‘Teşekkî ve tazallüm etmek, birinin siteminden veya kendi hâlimden şikâyet etmek’ anlamı nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ağlat- ağlatmak “*Baba diyü ağlatdılar, ana diyü buzlatdılar.*” DK 134-5, YZ 46a-14, YED 404-8; KT 34a-b’de ‘Birini canını acıtarak ağlamaya mecbur etmek, ağlamasına sebep olmak’ anlamı eşleşirken ‘Çok tesir etmek’ anlamıyla mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ağrı- 1. ağrımak, acımak “*Ünüm añañ bigler sözüm diñleñ bigler, yata yata yanumuz ağrıdı, tura tura bilümüz kırıldı.*” DK 36-11, SN 3673, MN 10b-12, GT 65b-2, 2. gücenmek “*Sözün toğrusın biz diyelüm buna/Ki incinmesün ağrımason baña*” SN 2216; KT 35a. *gücenmek* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

aķ- 1. akmak “*Aķar senün şularuñ Kazılık Tağı*” DK 27-8, YZ 6b-15, YED 55-2, MN 2b-10, GT 79a-8, 2. karışmak, katılmak “*Püredür şuya akdı gitdi.*” DK 89-3, YED 292-7, 3. hücum etmek, akın etmek “*Işk nefis iline akdı ne buldıyisa yakdı/Kibir kal’asın yıkdı anda çok savaş oldu*” YED 394-3, 4. meyletmek “*Çalup ırlağıl yukaru bakmağıl/Anı göricek ol yaña aķmağıl*” SN 1429/**ah-** SN 1440; KT 41b’de ‘Suyun üstünde yüzer gibi kayıp gitmek: *Kayık önümüzden akıp geçti.*’, ‘Kınından, zarfindan sıyrılıp çıkmak: *Kılıç kınından, yılan kovuğundan akmak.*’, ‘Kumaş dikiş yerinden çözülüp ayrılmak, yıpranmak: *Bu kumaş akıyor.*’ anlamlarında doğadaki nesnelere arası deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*karışmak, katılmak*’, ‘*hücum etmek, akın etmek*’, ‘*meyletmek*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

al- 1. almak “*Gel benüm gülistānumdan bir varak alğıl*” GT 4a-11, YZ 43b-11, YED 266-2, DK 182-1, SN 479, 2. satın almak “*Alalum bāzāra girüp ok kılıç/Kıralum bu şārluyı kalmaya heç*” YZ 40b-9, YED 242-11, DK 69-13, SN 2436, MN 21a-6, GT 37a-3, 3. birlikte götürmek “*Bārī ol dostum beni*

esirgeyüp, on altun virüp halâş itdi ve aldı Haleb'e getürdi" GT 26b-8, YED 297-6, YZ 28a-4, DK 52-3, SN 522, MN 6a-10, **4.** ele geçirmek, yenmek "*Leşker ü haşem kamusı atlandılar/Aldılar ol kâfileyi döndiler*" YZ 39b-4, DK 148-2, SN 934, GT 44a-6, **5.** çalmak "*Yûsuf eydür almadum boncuğın ben/Ne ho gördüm ben anı baña inan*" YZ 40a-10, SN 2449, DK 155-4, GT 61b-1, **6.** tutmak "*Elin aldı anı getürdi yola/Ol oturdu yol üzre zârî kıla*" YZ 31a-1, YED 230-7, DK 13-12, SN 1771, GT 16b-1, **7.** evlenmek "*Çalab'dan selâm getürdi eytdi bil/Zelîhâ'yı al kend'özüne yâr kıl*" YZ 31b-7, SN 890, DK 100-12, GT 58b-14, **8.** elde etmek "*Han babamuñ yanına men varayın. Ağır leşker bol hazine alayın.*" DK 138-12, **9.** bürümek, kaplamak "*Gider-iken Kazanuñ karagulu gözini uyhu aldı.*" DK 272-9, **10.** sarmak, çevrelemek "*Bigler Kazan-ile oğlunuñ üzerine at saldılar. Çevre aldılar.*" DK 290-5, **11.** yol gitmek, mesafe kat etmek "*ben bugün koñur ata kaçırım, üç günlük yolu bir günde aluram*" DK 43-11, MN 7a-12, **12.** bulunduğu yerden ayırmak "*Asa koyalar tenüñ iyiye/Gele kuşlar bëynuñi ala yeye*" YZ 22b-10, YED 343-10, **13.** içmek "*Bir şordı olança südin aldı, iki şordı kanın aldı, üç şordı canın aldı.*" DK 217-3, **14.** kabul etmek "*Velî şol kişi ki zâhiddür ol akça almaz.*" GT 28b-9, YED 415-3, DK 98-9, **15.** kapmak, yakalamak "*Güder-iken kozıların tağılur/Arasında körpe kozım kurd alur*" YZ 3a-3, **16.** koymak, taşımak, dâhil etmek "*...kaba ağacı yeri-y-ile yurdu-y-ile kopardı, arkasına aldı.*" DK 50-8, YED 184-15, **17.** öğrenmek, dinlemek "*Yûnus bu sözleri erenden aldı/Sana dahı gerekise alasin*" YED 279-13, DK 3-12, **18.** oturtmak, yerleştirmek, koymak "*Sürer yüzünü ayağı tozına/Oturur alur başını dizine*" SN 527, DK 73-13, **19.** durmak, mesken edinmek "*Bakdı gördi bir kaç çobanlar yolun kıyısın*

almışlar ağlarlar” DK 101-5, SN 2579, **20.** getirmek “*Bigler Tañrı bize bir küir oğul virmiş, varayın anı anası yanından alayın*” DK 134-13, **21.** giymek “*Qazan gelür, yumurlanup yirinden örü tırdı, şamur cübbesin engine aldı*” DK 135-8, **22.** evlendirmek “*Aladum ne şāhuñ kıztıysa anı/Murādına irgüredüm oğlanı*” SN 582, MN 8b-1, **23.** kendinden geçirmek “*Çü işdüm süci uşda aldı beni/Qoyup şabri şūrīde kıldı beni*” SN 1203, **24.** kurtarmak “...*babañ beni on altuna firenk elinden aldı*” GT 27a-3, SN 1709; KT 51b-52a’da ‘Kesmek, kısmak: *Boyundan biraz almalı.*’, ‘Bir menfezden içine girmek: *Gemi su, fıçı hava alıyor.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘*tutmak*’, ‘*çalmak*’, ‘*koymak, taşımak, dâhil etmek*’, ‘*yol gitmek, mesafe kat etmek*’, ‘*oturtmak, yerleştirmek, koymak*’, ‘*durmak, mesken edinmek*’, ‘*getirmek*’, ‘*giymek*’, ‘*içmek*’, ‘*kendinden geçirmek*’, ‘*kurtarmak*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

alda- aldatmak “*Bu şârun hayâlleri dürlü dürlü hâlleri/Aldamış gâfilleri câzû ‘ayyâra benzer*” YED 69-5, SN 2703, MN 24a-1, GT 27b-7; KT 47a’da ‘Oyun etmek, dolandırmak’ anlamıyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Sözünde durmamak, vaat ve taahhüdünü tutmamak’ ve ‘Yalan söylemek, aslı olmayan şeyi vaki ve doğru gibi geçirmek’ anlamlarında *aldatmak* anlamının nedenselliğinden *sözünde durmamak* ve *yalan söylemek* sonuçları doğmuştur. Bu nedenle nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

aldan- aldanmak “...*ve harām şarābı esrimeğinden dünyānuñ az hōşlığına aldanduñız.*” MN 10a-11, YED 22-6, DK 280-4, SN 2837; KT 47a. ‘Yanlıı bir fikre zâhib olmak, gafil bulunmak, doğru hükmedememek’, ‘Yalana inanmak’

ve ‘İtimada şayeste olmayan birine itimat edip ona güvenmek, mağrur olmak’ anlamlarıyla anlam genişlemesi olmuştur.

aln- 1. satın alınmak “...*nakd virmeyince kumâş alınmaz*” GT 29b-11, 2. ele geçirilmek, tutsak edilmek “*Tekür alındı. Kâfir kaçdı.*” DK 153-2, 3. gidilmek, mesafe katedilmek “*Ğızağuşa kaymayınça yol alınmaz*” DK 3-10, 4. kaygılanmak, korku duymak “*Ğapusında kûsı çalınmaz mıdı/Ğamu düşman anda alınmaz mıdı*” SN 3452; KT 49b’de ‘Söylenilen bir sözü kendi üstüne alıp münfail olmak, zanna düşüp çabuk müteessir olmak: *Bu adam çok alınır.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*kaygılanmak, korku duymak*’, ‘*gidilmek, mesafe katedilmek*’, ‘*ele geçirilmek, tutsak edilmek*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

añ- 1. anmak “*Vêrdüm ad üçünciye Yûsuf dëyi/Maksûdum seni anam unutmayı*” YZ 39a-3, YED 2-2, DK 109-1, SN 88, MN 11a-4, GT 6b-9, 2. bahsetmek, sözünü etmek “*Oğlan bazirganlar huşuşundan bir söz söylemedi, kâfirleri kırduğın anmadı.*” DK 74-1, YZ 42a-15, YED 2-1, SN 1419, GT 68b-11, 3. benzemek “*Ol on günde yol aldıdı yüz mîl/Ki her bir gün añaydı yüz yıl*” SN 4189, 4. düşünmek “*Yarınki gün zaman dönüp ben ölüp sen kalınçağ tacum tahtum saña virmeyenler diyü soñumu añdum ağladum oğul didi.*” DK 125-7, YED 6-1; KT 59b. ‘benzemek’ ve ‘düşünmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

añdur- birinin hatırına getirmek, hatırlatmak “*Kiçmiş menüm günümü ne añdurursın.*” DK 54-10, MN 54a-5; KT 58b’de ‘Birinin hatırına getirmek, derhatır ettirmek’ ve ‘Bir şeyi hatıra getirmek, unutturmamak, izkâr etmek’ iki anlamla verilmiştir. Sözlük biriminde anlam ayrışması yolu ile sayısal olarak

genişleme söz konusudur. ‘Müşebbehün-bihi hatıra getirecek surette çok benzemek’ anlamı ile anlam genişlemesi olmuştur.

añıl- 1. anılmak “*Ki unıdılısar cihandan giden/Velī dāyim añılur eylük iden*” SN 5549, YED 116-8, GT 17b-6, 2. şöhret bulmak “*Yūsuf kulken sultan oldu añılı/Tañrı’sı kıldı anı şöyle ulu*” YZ 31a-7, 3. söz konusu olmak, bahsedilmek “*Işkun serhengi beni komaz hîç bir nesneye/Ne İslâm'da ne dînde anılmaz küfr ü imân*” YED 264-4; KT 58b. şöhret bulmak anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

añla- 1. anlamak “*Ünüñ añlañ bigler sözüñ dinlen bigler yata yata yanumuz ağrıdı*” DK 36-10, YZ 24a-2, YED 23-3, SN 70, MN 9a-133/**añla-** MN 58a-7, 2. bilmek “*Işk erinün gönli tolu pâdişâhun haznesidür/Işksuz âdem ne anlasun şerî’atun ma’nîsidür*” YED 59-1, SN 2629, 3. öğrenmek “*Giderler iken yolda anladılar/Haber yir yirin çünki dinlediler*” SN 4796, YED 120-5, 4. tanımak “*Dağı görmemişdür cihân işini/Ne yadını anlar ne bilişini*” SN 725, 5. tahmin etmek “*Cühüd gördi gögercinüñ öpüşin/Hiç añlamadı kıtırüñ depişin*” SN 3306, 6. dinlemek “*Eyitdi saña diyeyim anla bir/Hem işbu sâ’at turma vü yola gir*” SN 4336, 7. düşünmek, tasavvur etmek “*Dağı bir ılı suda anla gili/Aña bah u hall eylegil müşkili*” SN 4593, 8. kabul etmek “*...perîşân-hâl ve dermânda kalduğı vaqtda dostlık ide, dostunuñ elin ala*” GT 16b-1; KT 59a-59b. ‘tanımak’, ‘dinlemek’, ‘düşünmek, tasavvur etmek’, ‘kabul etmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

añlat- anlatmak “*Eytdiler nite dedüñ sen bunu/Bize añlat biz de bilelüm anı*” YZ 41b-11, YED 288-6, SN 631, MN 47b-8, GT 16b-3; KT 59b’de ‘İfhâm, tefhim etmek, anlayacak surette ifade etmek’ anlamı ile eşleşmektedir. ‘Öğretmek,

talim, tedris etmek' anlamında parça-bütün ilişkisiyle eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. 'Sarahaten söylemeyerek remz ü îmâ ile işrâb etmek' anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

apar- alıp götürmek "...bu üç nesneyi aña armağan aparsavuz gerek idi didiler." DK 73-3, SN 2698; KT 60b'de 'Aşırmak, çalıp çarpmak' anlamında argolaşma (TS, 2011: 136) yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ara- 1. aramak "*Mere bazirganlar varuñ iqlim iqlim aran, Beyregün ölüsü dirisi haberin getüre-y-idüñüz ola-mı dir.*" DK 94-12, YED 222-2, SN 4181, GT 32a-11, 2. yoklamak "...ol miskîn oğlan yırtıcı cānavarlardan korqub, eliyile āradı, bir ağaç buldı." MN 12b-10; KT 62a-b. EAT'deki 2 anlam da KT ile eşleşmektedir. KT'de 'İstemek, talep etmek' anlamında anlam dirilmesi/uyarılması yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. 'Memul etmek, var zannında bulunmak', 'Arzu etmek, bir şeyin tahsiline çalışmak' ve 'Bakmak, kaydetmek, nazarı itibara almak' anlamları ile anlam genişlemesi olmuştur.

arat- aratmak "*Bindi Yūsuf kürsîye hükm eyledi/Yüklerini gör aratdı n'eyledi*" YZ 39b-10; KT 63a'da 'Talep ettirmek' anlamı ile anlam dirilmesi/uyarılması yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur.

aratdur- arattırmak "*Deñizi vü kuruyı tağı taşı/Aratduram u başa iltem işi*" SN 4402; KT 63a'da 'Selefinden beter olup onu arzu ettirmek' anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

art- **1.** artmak, çoğalmak “*Bezene anuñ ile bu tãc bu taht/Düzile dahı arta ikbâl u baht*” SN 426, YZ 12b-9, YED 214-6, MN 28a-5, GT 61b-2, **2.** geriye kalmak, bırakmak “*Dünyâ mâlin dutmamış hiç emânet artmamış/Derzi biçüp dikmemiş tonunu Muhammed'ün*” YED 145-4; KT 67b. EAT'deki 1. anlam olan ‘artmak, çoğalmak’ KT’de iki ayrı anlam ile ‘Çoğalmak, ziyadeleşmek, tekessür ve tezayüt etmek’ ve ‘İştîdâd ve terakki etmek’ verilerek sözlük biriminde anlam ayrışması yoluyla sayısal olarak anlam genişlemesi söz konusudur.

artur- **1.** arttırmak, çoğaltmak “*Evvel şıla-i’ rahm ‘ömr arturur.*” MN 68b-1, YZ 27a-13, YED 43-5, GT 73a-6/**artdur-** YED 251-2, DK 35-1, SN 5574, **2.** geriye bırakmak, yaşatmak “*Dirse Han eger oğlançuğın görür-ise arturmaz bizi hep kırar.*” DK 29-11; KT 67b’de ‘Tasarrufla biriktirmek’ anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Müzayedede fiyatı yükseltmek, ziyade vermek’, ‘Hadden ziyade etmek, haddi aşımak’ ve ‘Tazim ve ikram etmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘geriye bırakmak, yaşatmak’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

ârzûla- arzulamak “*Âşık oldı Yûsuf’un sıfatına/Ârzûlardı kim baka suratına*” YZ 5a-7; KT 68b’de 1. *cân u yürekte istemek, temenni etmek* ve 2. *göreceği gelmek, özlemek, müştâkı olmak* anlamlarıyla verilerek anlam ayrışması yoluyla sayısal olarak anlam genişlemesi söz konusudur.

aş- **1.** asmak “*Mere varuñ Kazanuñ oğlı Urızı tartuñ çengele aşun kıyma kıyma ağ etinden çeküñ*” DK 52-1, YZ 45a-6, SN 5555, MN 7a-10, **2.** üzerine takınmak, kuşanmak “*Yine yir yüzi tonanup kat kat olup renye batup/Bülbül güle karşı ötüp cân budaga asdı yine*” YED 312-6, **3.** bir kimseyi boğazından ip vb.

geçirip sallandırarak öldürmek, idam etmek “*‘İlm-i hikmet okıyanlar ‘ışkdan fakîr durur bunlar/Mansûr oldum asun beni hep dillerde söyleneyin’*” YED 268-8; KT 72a’da ‘Talik ve tavik ve tehir etmek’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘*üzerine takınmak, kuşanmak*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

aşıl- 1. asılmak “*Buyurdu ki süci taşındı öküş/Aşıldı kızılar u çevrüldi kuş*” SN 5283, 2. idam edilmek “*Cercîs olup basıldum Mansûr oldum asıldum/Hallâc panbugı gibi bunda atılıp geldüm*” YED 191-13, DK 173-5; KT 70b’de ‘Israrla talep veya teklif etmek, sarılıp bırakmamak, yapışıp gitmemek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

aş- 1. aşmak “*Çünkü bir tağ aşdılar tolundılar/êşid imdi Yûsuf’a ne kıldılar*” YZ 3b-9, YED 80-6, DK 181-8, SN 3024, GT 9a-5, 2. süre geçmek, bitmek, sona ermek “*Gâfil olma ‘ömr geçdi bir niçe yılun aşdı/‘İşkdur kaynadı taşdı buldum bulmadum dime*” YED 336-2, 3. üstüne çıkmak, dişiyle çiftleşmek “*...biñ dahı aygır getirüñ kim hiç kısrğa aşmamış ola*” DK 85-9, 4. ulaşmak “*Qara qara tağlardan haber aşmış Qanlı kanlu şulardan haber kiçmiş*” DK 244-5; KT 75b’de ‘Hadd-i ma'rûfu geçmek, tecavüz etmek, çok olmak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*süre geçmek, bitmek*’ ve ‘*ulaşmak*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

aşla- aşlamak “*Birez sehlek tutmağa başladı/Velî ol budah tutdı kim aşladı*” SN 350; KT 74a’da ‘Çiçek illetine karşı aş vurmak’ anlamında terimleşme yoluyla ve ‘(Su vesair meşrubatı kuyu veya karda) Soğutmak’ anlamında anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Yabanî ağaca aş vurmak’ anlamında özelleşme yoluyla anlam daralması söz konusudur.

aşur- yüksek veya geçilmesi güç bir yerin üstünden diğer yanına geçirmek “*Ķovar anı bir iki bileñ aşurur/Yiter çün kolaylanur u yanaşur*” SN 2879, DK 84-6; KT 74b’de ‘Kapıp götürmek’ ve ‘Çalmak, sirket etmek’ anlamlarında argolaşma yoluyla ‘Haddi tecavüz etmek, çok ileri gitmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla ‘Atlamak, geçirmek, savmak’, ‘Def ve teb’îd etmek’ anlamlarında anlam genişlemesi söz konusudur.

at- 1. atmak “*Yatağında kaplan söze aldanur/İte etmek atıcağaz yaldanur*” SN 230, YZ 12b-3, YED 9-3, DK 22-13, MN 2a-5, GT 39a-13, 2. hediye etmek “*Gelincük bigi şarı tonatdılar/Çalıcılara anca ton atdılar*” SN 5323, 3. bırakmak “*Adı sanı uşatdum/Küfrümi suya atdum/Miskînlige el katdum/Allah görelüm n’eyler*” YED 71-8, DK 101-7; KT 79a-b’de ‘Açmak, sermek, üste almak, örtmek’, ‘Saçmak, serpmek, dağıtmak’, ‘Düşürmek, izale etmek, kaybetmek’, ‘Dökmek, koymak, vazı ve ilkâ etmek’, ‘Tehir, tavik, imhâl etmek’, ‘Atıf ve isnat etmek, yükletmek’ ve ‘Solmak, uçmak’ anlamları ile anlam genişlemesi olmuştur. ‘Esassız söz söylemek, yalan söylemek’ ve ‘Tefahür etmek, asılsız şeylerle iftihar etmek’ anlamlarında argolaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Açılmak, sökmek: *Şafak, tan atmak*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. *hediye etmek* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

atdur- atılmasına neden olmak “*Götürüp oda atdurdın*” DK 251-8; KT 79b’de ‘Fışkırtmak, sıçratmak’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

atıl- 1. bir cismin bir yere fırlatılması “*Gör niçe taşlar atılır dost için başlar tutulur/Gelür gönüle batılır hâlünüze hâldaş gelür*” YED 92-4, DK 63-11, 2. bırakılmak “*Togruluk mancınığı istigfâr taşıyla/Togru vardı atıldı yıkıldı nefis*”

kal'ası" YED 375-5; KT 78a'da 'İtibardan düşmek, nazarı itibara alınmamak' anlamında somutlayıcı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. 'İleriye varmak, tehevürle müdahale etmek' anlamında benzetme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. *birakılmak* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

atlan- at binmek, atla yola çıkmak "...*atlanıban katına geldi...*" GT 51a-4, YZ 39b-4, SN 383, DK 39-9; KT 79a. Fiilin, 13. yüzyılda ilk ortaya çıktığı *atla-* ile ilgisi kesin değildir. Oğuzcada *yola çıkmak* ve genellikle daha fazla *yürüyerek geçmek, atlayarak geçmek* anlamına geldiği görülür (Clauson, 1972: 58a). 'At gibi kalkmak, şahlanmak' anlamında işlevsel eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. 'Geçirilmek, unutulmak' anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

avın- avunmak "*Anı eltüñ atama kim sevine/Ağlamaktan ol bolay-ki avına*" YZ 45b-8, YED 362-8, SN 5314/**avun-** YZ 6a-2; KT 82a'da '(İnek vesaire) gebe kalmak' anlamında halk ağzına geçiş yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

avıt- avutmak "*Otur sözüñi di dimezven yuvıt/Dün ağlatduñ ise bugün gel avıt*" SN 4848; KT 82b'de '(Çocuğu) sıçratarak susturmak, teskin etmek.' anlamında özelleşme yoluyla anlam daralması olmuştur.

avla- avlamak "*Birkaç güñdi kim avladum, yidüm.*" GT 39b-7, YZ 6b-1, YED 330-5, DK 20-3, SN 3966, MN 2b-4; KT 81b'de 'Gözetmek, kovalamak, tarassut etmek' anlamında doğadan insana deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ayıl- ayılmak “Çün ol yerden birez āyıldı.” MN 2a-6, YED 40-6, SN 1866; KT 85a’da ‘Dolaşıp yerine gelmek, bir devr-i tâm icra etmek’ anlamında başka bir anlam kazanarak anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

ayır- 1. ayırmak, uzaklaştırmak “Yürüridüm anda pinhân Hak buyruğı virmez amân/Vatanumdan ayırdılar bu dünyeye düşdi gönül” YED 152-3, YZ 46a-10, MN 6a-9/**ır-** YED 359-2/**ayur-** YED 129-9, DK 122-5, SN 876, GT 62b-11/**ır-** 2. oynatmak, hareket ettirmek, kıpırdatmak “İlāhî ol nesnei’ seniñçün itdümise bu kayayı üstümüzden ırğıl, tā gün yüzün görelüm!” MN 3a-13; KT 85b’de ‘Seçmek intihap etmek’, ‘Tefrik ve temyiz etmek’, ‘Tatlîk ettirmek’ anlamlarında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eklem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘oynatmak, hareket ettirmek, kıpırdatmak’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

ayırtla- ayırmak “...ol uvak cânavarlar derisin, etin süñükünden ayırtladılar.” MN 51a-7; KT 85b’de ‘Bir şeyin iyi kısmını seçmek, intihap etmek, güzidesini ayırmak’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ayrıl- 1. ayrılmak “Yûsuf eydür nitedür babam hâli/Nêçe benden oldu ol ayrılalı” YZ 38b-5, YED 40-4, DK 63-13, SN 821, GT 45b-2/**ırıl-** YED 7-5, SN 3495, MN 27b-5, 2. ayrı kalmak, bir arada olmamak “İttifâk sefer düşdi, bir zamân ayrılduk.” GT 51b-11, 3. bölünmek, parçalanmak “Doğıcağ vakt ol meşîme ayrılır ve yaratılmağ serhaddinden dünyâ kapusına gelür.” MN 9b-14/**ırıl-** 4. yorulmak, yorgun düşmek “Kâ’imdür hiç ırılmaz ansuz kimse dirilmez/Adım adım yir ölçer kendü revân içinde” YED 302-2; KT 87a’da ‘Seçilmek, intihap olunmak’, ‘Tefrik ve temyiz olunmak, farklı mümtaz olmak’, ‘yarılmak,

çatlamak' anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. 'Zevceyn beynlerindeki râbîta-i nikâhı feshetmek' anlamı ile eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eklem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. 'ayrı kalmak, bir arada olmamak' ve 'yorulmak, yorgun düşmek, bayılacak duruma gelmek' anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

az- 1. uzaklaşmak, ayrılmak "Ben dahi 'iyâllerümden azmışam/Géce gündüz hasretinden yanmışam" YZ 6b-12, YED 299-2, 2. değiştirmek, başkalaştırmak "Kend'özin sarây dîvârında yazar/Gözlerini sürmeler gözin azar" YZ 17b-1, 3. yolunu şaşırarak, kaybetmek "...bir kez beriyyede yol azdum..." GT 36a-15, SN 2961, MN 52a-6, 4. sapkınlığa düşmek, *mec.* doğru yoldan çıkmak "Yimek içmek ü okımağ yazmağ/Yigirek ki dünyâ koyup azmağ" SN 307, MN 10b-1, GT 29b-5, 5. bozulmak "Düşenleredür Hağ Çalap yârîci/Kamu azmış işleri oñarıcı" SN 4890, DK 83-7; KT 90b'de 'Taşmak, feyezana gelmek: Dereler azmış.' ve 'Muhtelifü'l-cins iki hayvandan tevellüt ve tahassul etmek: Bu koyun merinosla kıvırcıktan azmıştır; Bu köpek çakaldan azmıştır.' anlamları ile insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. 'Fenalaşmak, iltihap peyda etmek' anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. 'Coşmak, tehevvür ve heyecana gelmek, şımarmak', 'Kesb-i şiddet etmek' ve 'Sarıp temizlenemeyecek bir hâle gelmek' anlamları ile anlam genişlemesi olmuştur. 'Şehveti galebe etmek' ve 'Kudurmak' anlamlarında anlam kötüleşmesi söz konusudur. 'uzaklaşmak, ayrılmak', 'değiştirmek, başkalaştırmak', 'yolunu şaşırarak, kaybetmek' ve 'bozulmak' anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

azdur- 1. yoldan çıkarmak “*İblîs ü âdem kim olur kim azdura yâhûd aza/Bu cümlesi eyü yavuz kamusun andan tutaram*” YED 180-3, SN 3501, MN 19a-2, 2. yanıltmak, aldatmak “*Anı aldı ilden ile gezdürür/Bizi bir yalan söz ile azdurur*” SN 3086, 3. değiştirmek “*Allah sana viribiye bir gün ecel serhengini/Gele gözüne görine azdura benzün rengini*” YED 350-1; KT 89a’da ‘Harekete getirmek, tahriş ve tehyiç etmek’, ‘Yüz verip şımartmak’, ‘Cüz’î bir fenalığı islâh olunmayacak hâle getirmek’ anlamları ile anlam genişlemesi olmuştur. ‘yanıltmak, aldatmak’ ve ‘değiştirmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

azıt- 1. yolunu şaşırtmak “*Gerek dilkü bigi çevüklük idem/Azıdam bu iti vü öte gidem*” SN 3269, 2. kaybetmek “*Azıtdum nigārımı vü işümi/Uzatdum karārımı vü işümi*” SN 4709; KT 89b’de ‘Çok uzamak, hadden ziyade boy peyda etmek’ anlamında anlam genişlemesi söz konusudur. *kaybetmek* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

bağışla- 1. hediye etmek, bağışlamak “*Meger Beyrek buna bir kömlek bağışlamış-idi, geymez idi, şaklar-idi*” DK 93-8, YZ 24b-7, SN 5558, GT 59a-11, MN 25b-13, 2. affetmek “*günahuñızı adı görklü Muhammed Muştafa yüzi şuyına bağışlasun*” DK 66-10, YZ 45b-4, YED 135-5, SN 1250/**bağşıla-** YZ 28a-2, 3. korumak, esirgemek “*Baş urdı didi iy huzāvendigār/Bağışlaya oğluñı Perverdigār*” SN 655; KT 94b’de ‘alacağından vazgeçmek, sarfinazar ve terk etmek’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

bağla- 1. bağlamak “*...itlerin şalivirmişler ve taşların bağlamışlar.*” GT 48b-5, YZ 9a-7, SN 2855, MN 29b-3, 2. dolamak, geçirmek “*Qara polad öz kılıcum bilüme bağlar-idüm*” DK 297-3, YZ 3a-10, 3. kapamak, kilitlemek “*Dürger*

kapuyu bağladı.” MN 59a-12, YZ 17b-3, SN 1832, **4.** birleştirmek, bir araya getirmek, derleyip toplamak “*İrtesi rahtımı bağladum ki sefere gidem*” GT 54b-13, YED 307-4, YZ 32a-13, SN 1461, DK 215-3, **5.** yüklemek, sarmak “*Biñ katır yüki haz[î]ne bağladum/Altı ay yol yürüdüm çok ağladum*” YZ 18a-5, **6.** tahsis etmek, ayarlamak, yapmak “*Ne Tamu'da yir eyledüm/Ne Uçmak'da köşk bağladum/Senün için çok ağladum/Bana seni gerek seni*” YED 381-7, SN 1346, **7.** set çekmek, geçişi engellemek “*Şuyı biñar başından bağla...*” GT 68a-4, YED 270-1, **8.** sarmak, kuşatmak “*Dört yanunu kâfir bağladı bellü bilgil.*” DK 267-12, **9.** mec. beslemek “*Adavet bağladılar he-mi didi.*” DK 292-8; KT 94b-95a'da ‘Hâsil ve peyda etmek, edinmek’, ‘Tahsis ve tayin etmek’, ‘Pranga ve zincire vurmak’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. *beslemek* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

bağlan- **1.** takmak, kuşanmak “*...mürüvvet sadrında oturmuşam ve fütüvvet kemerin bağlanmışam.*”, GT 63a-7, DK 261-2, **2.** bağlanmak, alışmak, müptela olmak “*İy melik, bilgil kim, ne kadar sen dünyâyâ bağlanasın...*” MN 18b-6, YED 216-2, **3.** kilitlenmek, kapanmak “*Yûsuf'a dër kalmadı ayruk çâre/Kapu bağlandı Yûsuf kanda vara*” YZ 18a-13; KT 95a'da ‘Tutulmak, ayrılamamak: *Bu işe bağlandık.*’, ‘Mecbur ve merbut olmak, taahhüt altına girmek.’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. *kilitlenmek, kapanmak*, *takmak, kuşanmak* anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

bağ- **1.** bakmak “*Dursam senünle dururam baksam senünle bakaram/Her kancaru kim yürürem gönlüm yöni senden yana*” YED 8-4, YZ 6a-11, DK 15-12, MN 10b-6, GT 32b-2/**bağ-** YZ 29b-5, **2.** beklemek, yolunu gözlemek “*Bir ay baqsun Bir ayda varmaz-istem iki ay baqsun.*” DK 144-7, **3.** ilgi göstermek,

ilgilenmek “*Kamu bunlar ağlaşur bakmaz<lar> aşı/Sordı Yûsuf yemedüñüz siz paşı*” YZ 37a-10, YED 86-7, **4.** bakınmak “*Çevre bakdı, bir yañadın bir it üni geldi.*” MN 29b-9, YED 23-6, **5.** dikkat etmek “*Görenler elüm öper tâc u hırkama bakar/Şöyle sanurlar beni zerrece günâh itmez*” YED 117-6, MN 50a-8, **6.** aramak “*Karmanup dört yanuña bakduñ-mı kız*” DK 115-9, YED 54-5, **7.** ibret almak, *bak ve gör* anlamında kalıp ifade “*Miskîn Yûnus gözün aç bak iki cihân toptolu Hak/Sıdk odına gümâni yak ol eşkere pinhândadır*” YED 54-9, **8.** yönelmek “*İbrâhîm Edhem vakti terk itdi tâc u tahtı/Allâh ‘ışkına bakdı ol sırrı tuyan benem*” YED 185-6, **9.** gözetmek, korumak, göz kulak olmak “*...nola-y-idi benüm ivüme bir lahza bağa-y-idünüz...*” DK 9-1, **10.** demek, söylemek, düşünmek “*Az bakmagıl sen çoga çün dost içünden doga/Varlığın saygıl yoga bunca ne haber gerek*” YED 135-14, **11.** aldanmak “*Ezelî bilişidük birlige yitmiş idük/Sen bu sûrete bakma vücûd cân vi’âsıdır*” YED 33-6; KT 103b-104a’da ‘Tedavi etmek’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Tabi olmak, tetebbu etmek, uymak’, ‘Denemek, muayene etmek’, ‘İaşe ve infak etmek, beslemek, geçindirmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. EAT’deki ‘*bakınmak*’, ‘*ibret almak*’, ‘*yönelmek*’, ‘*demek, söylemek, düşünmek*’, ‘*aldanmak*’, ‘*gözetmek, korumak, göz kulak olmak*’ anlamları kaybolarak anlam daralması olmuştur.

bakdur- 1. bakmasını sağlamak, göstermek “*Uçmağa mü’minleri çün bakdura/Tañrı dahı sırâtların yıkdura*” YZ 33a-2, YED 264-8, DK 136-11; KT 99a’da ‘Hizmet ettirmek, iyi idare ettirmek: *Bu ata iyi baktırmalı.*’ ve ‘Tabibe göstermek: *Siz kendinize baktırın.*’ anlamlarında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

barışdur- küskünlüğü gidermek “...gelsün bizi *Qazan-ile barışdursun diyelüm getürelüm...*” DK 295-8; KT 103b-104a’da ‘Renk vesaireyi muvafakat ettirmek, uydurmak, imtizaç ettirmek’ anlamı ile insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

baş- 1. basmak “*Ayak başacak yiri evvel bulurlar, andan ayak başarılar.*” GT 5a-5, YED 413-7, DK 142-2, MN 23b-8, 2. yenmek, üstün gelmek “*Bir küt ile güreşdüm elsüz ayagum aldı/Güreşüp basamadum göyündürdi özümü*” YED 407-7, 3. baskın yapmak “*Ağam Qazan bu ağaç ol ağaçdur, kim sen kâfiri başarırsın*” DK 50-11; KT 105b-106a’da ‘Kalıp vurmak’, ‘Tabı ve temsil etmek, dizilmiş veya litografya taşına geçirilmiş yazıyı makine ve tezgâhta kâğıda geçirmek’ anlamlarında terimleşme yoluyla; ‘Ağırlık vermek, tazyik etmek’ ve ‘Yatırıp boğazlamak’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Gelmek, tutmak, musallat olmak, galebe etmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

başdur- kapatılmak, üstüne oturtulmak, basma işini yaptırmak “*Topraga çün düşürdiler/El topraga üşürdiler/Taşlarla basdurdılar/Allâh sana sundum elüm*” YED 184-9; KT 106b’de ‘Bilvasıta basmak, tabettirmek’ anlamında terimleşme yoluyla; ‘Söndürmek, itfa etmek’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Galebe çalmak, geçmek, tefevvuk etmek’ anlamında benzetme; ‘Örtbas etmek, saklamak, meskûtün anı geçirmek: Onun kabahatlerini bastırdılar.’ anlamında somutlayıcı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

başıl- 1. alt olmak, yenilmek “*Ammâ dindâr kişiyile kim güreşüb başılmadı.*” MN 22b-12, YED 191-3, SN 4156, 2. bastırılmak, yatıştırılmak “*Andan şoñra her*

birine bir şehre ve bir vilâyet mu'ayyen eyledi, tâ ki fitne basıldı." GT 11a-5, **3.** baskına uğratılmak "*Eyle şandı kim yağdı başıldı.*" DK 134-8; KT 105a'da 'Ezilmek, sıkılmak, tazyik olunmak', 'Teskin olunmak, kesb-i sükûn etmek, durmak' ve 'Söndürülmek, itfa olunmak' anlamlarıyla anlam genişlemesi olmuştur. 'Tabolunmak, tezgâha vazı ve temsil olunmak' ve 'Damga ve kalıp vurulmak' anlamlarında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur.

bat- **1.** suyun içine girmek "*Çün denize gark oldun bogazuna geldi su/Delü bigi talbınma iy bî-çâre batdun tut*" YED 18-7, **2.** saplanmak "*Diken ayağa batmadın yoldan götürmek gerek...*" MN 26a-12, YED 50-3, DK 217-12, GT 56a-6, **3.** gömülmek "*Yiyüp içüp esridiler yatdılar/Çoçuşdılar u döşeğe batdılar*" SN 1920, **4.** mec. dalmak, içine girmek "*Batmış dünyâ mâlına bakmaz ölüm hâline/İrmiş Kârûn mâlına zihî iş düşvârlığı*" YED 361-2, YZ 22a-1; KT 110a'da 'Mahıv ve nâ-bûd olmak, kaybolmak', 'İflâs etmek, müflis olmak, bir şeyisi kalmamak', 'İnhizâma uğrayıp mahıv ve muzmahil olmak' anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

batır- **1.** saptamak "*Derin olsa batırur çalabalık çorhudur, at işler er öginür, yayan erüñ umudı olmaz.*" DK 90-11, **2.** sıvının içine batmasını sağlamak, bulamak "*Vardı köñlegi çana batırdı, Bayındur Hanuñ öñine getirüp bıraktı.*" DK 93-9; KT 109b'de 'Mahıv ve kaybedilmek', 'İnhizâma uğratılıp mahıv ve muzmahil edilmek', 'Küllî zarar ve ziyana uğratılmak' ve 'İflâsa sevk ve icbar edilmek' anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

beğen- **1.** beğenmek "*Bir kızım var kim komaz dilden seni/Senden artuk hê beğenmez kimseni*" YZ 13a-8, SN 1331, DK 87-10, GT 16b-4, **2.** benzerleri arasından seçip ayırmak "*Big yigidüñ gözi bir deñiz çulını boz aygırı tutdı, bir*

de altı perlü gürzi, bir de ağ tozlu yayı tutdı, bu üçini begendi.” DK 72-11; KT 115b’de bu anlamların dışında ‘Tenezzül etmek, saymak’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

begenil- beğenilmek “*Bağşâyış begenilmişdür...*” GT 69a-3; KT 115b’de ‘Seçilmek, intihap olunmak, tercih edilmek’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

bekle- 1. korumak, muhafaza etmek, göz kulak olmak “*Çeri ili beklemek için olur/Çü hazır bulunmaya nişe gelür*” SN 936, YZ 14a-12, YED 82-6, GT 44b-15, 2. beklemek, kalmak, durmak “*Bunu didi huzür edeb bekleyüp/Edeb resmini key ‘aceb bekleyüp*” SN 1050, DK 177-3, 3. saklamak gizlemek “*Süci içen kişi nite bekleye rāz/Meger şuluca ola ol dağı az*” SN 1189, YED 408-5; KT 116b’de ‘Ummak, memul etmek: *Ben sizden bunu beklemezdim.*’ anlamında anlam genişlemesi söz konusudur. ‘saklamak, gizlemek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

beliñle- korku ile sıçramak, irkilmek “*Derhāl bāğubānuñ yüzine sıçradı beliñleyü dik turu geldi, bir deste çöb eline alub ardına düşdi.*” MN 22a-13, SN 881; KT 118a’da iki ayrı anlam ile belirtilerek anlam ayrışması yoluyla sözlük biriminde sayısal olarak genişleme olmuştur.

belür- orataya çıkmak, belirgin hâle gelmek, belli olmak, görünmek “*...başı kapısı olmuş gevdesi püreden görünmez, yüzi gözi belürmez*” DK 63-6, YED 113-1, SN 2511, MN 56b-6, GT 11b-7; KT 118b’deki ‘(Gözler) hiddet veya hayretle çok açılıp bakmak’ anlamında parça-bütün ilişkisiyle eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

beñzet- 1. benzetmek “*Beyrege benzedürem ozan seni*” DK 106-10, YZ 49b-6, YED 183-2, SN 2230, MN 37a-4, GT40b-1, 2. benzer duruma getirmek “*Oluk-su Hak varlığı evliyâdur çarh igi/Çarhı çarha benzetmiş âferin benzedene*” YED 313-3; KT 121a’daki ‘Yanılıp bir şeyi diğer bir şey zannetmek, yanılarak zannetmek: *Sizi falana benzettim.*’ anlamında fiilin içeriği değiştirilerek işlevsel eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

berelen- yaralanmak “*Pes çaçal berelenmişdi.*” MN 2b-13; KT 122b’deki ‘(Meyve) bir şeye dokunmaktan vurulup bir tarafı zedelenmek’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

berkit- 1. pekiştirmek, güçlendirmek, söz veya yemini kuvvetlendirmek “*Uşbu düzgün düzdiler yolca gidü/İçdiler and kamu kavlin berkidü*” YZ 3b-1, YED 304-6, SN 5051, MN 24b-5, 2. sağlamlaştırmak “*...ağıluñ kapusını berkitdi, üç yirde depe gibi taş yığdı, ala kollu şapanın eline aldı.*” DK 39-13; KT 123b’de iki anlam bir arada verilerek anlam birleşmesi yoluyla anlam daralması söz konusudur. Fiil *cisimleri sağlamlaştırmak* anlamındayken *sözü veya yemini sağlamlaştırmak* anlamında somutlayıcı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

besle- 1. beslemek “*Aña süt virüp bisledi on taya/Çalan kullık idenleri kim şaya*” SN 407, YZ 40a-2, DK 213-10/**bisle-** MN 20b-10, GT 33b-5, 2. güçlendirmek, desteklemek “*Akıl başda iş bitürür nazar gözden bakar görür/‘Akıl gönül içre turur ol üç haslet besler anı*” YED 412-3/**bisle-** GT 67a-3; KT 124b’deki ‘güçlendirmek, desteklemek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

bez- 1. vazgeçmek, feragat etmek “*Böyle dëyüben bitiyë yazdılar/Her biri kardaşlığından bezdiler*” YZ 9a-4, 2. bıkmak, usanmak YED 385-7/**biz-** “*Velî ‘ışk ‘aqlun düzenin bozar/Anı iş iden kişi işden bizer*” SN 2326; KT 128b’de ‘vazgeçmek, feragat etmek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

bırağ- 1. bırakmak, koymak “*Süheyl anı gördi kamaşdı gözi/Çopuzı bırağdı vü kesdi sözi*” SN 1501, MN 29b-3, GT 25b-13/**bırağ-** SN 1649, 2. atmak “*Oğlancuğ okını ve yayını oda bırağdı, yakdı*” GT 46b-1, YZ 4a-14, YED 104-3, SN 4512, DK 93-10/**bırağ-** SN 3113, 3. yere düşürmek, sermek “*Çaraçuğ Çoban kâfirün üç yüzünü şapan taşı-y-ile yire bırağdı.*” DK 41-12, 4. sarmak, dolamak “*Bes Ira seccâde-i muraşsa ‘ şöfiyâne omuzına bırağmış...*” MN 66a-11, 5. terk etmek “*‘Âr-nâmusı bırakdum/Külümi suya atdum/Dervîşlige el katdum/Allah görelüm n'eyler*” YED 71-10, DK 135-2, 6. almak, beraberinde götürmek “*Üç yüz yigidi yanına bırağdı, meydana vardı.*” DK 246-10, 7. teslim etmek, vermek “*...bir eski deve çuvalı buldı, deldi boynına kiçürdi, kendüyi delülige bırağdı.*” DK 107-8; KT 129a-b’deki ‘Hıfz olunmak üzere bir yere veya birine teslim ve emanet etmek’, ‘Müsaade etmek, mümanaat etmemek’, ‘İbkâ ve idame etmek’, ‘Salıvermek, koyuvermek’, ‘İhmal ve müsamaha etmek, bakmamak’, ‘Kâr vermek, istifade ettirmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Boşamak, tatlık etmek’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. ‘atmak’, ‘yere düşürmek, sermek’, ‘sarmak, dolamak’, ‘ almak, beraberinde götürmek’, ‘teslim etmek, vermek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

bırakdur- bırakmasını sağlamak, bırakmasına yol açmak “*Elden iş bırakdurdı niteliksüz bakdurdı/Bizüm ahvâlümüzde anılmaz nâmla nişân*” YED 264-8; KT 129b. EAT’deki anlam KT’de iki ayrı anlam olarak belirtilerek anlam ayrışması yoluyla sözlük biriminde sayısal olarak genişleme olmuştur. ‘Tatlık ettirmek: *Kendisi karısından memnun idi ama validesi bıraktırdı.*’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur.

biç- 1. kumaş kesmek “*Turu gelür Yûsuf’ı öper kucar/Üç yüz altmış ton aña [keser] biçer*” YZ 15b-1, YED 230-2, 2. ekin, ot kesmek, oraklamak “*Orağ nice biçerse tağıl başın/Kılıç şöyle ururdı âdem başın*” SN 2756, MN 7a-12/**piç-** 3. keskin bir araçla kesmek “*Çara polat öz kılıcum yok kim karşıduğı dem iki piçe-y-idüm...*” DK 184-11; KT 131a’daki ‘Yarmak, bölmek, şakketmek’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

biçil- 1. kesilmek “*Biçilmiş idi kıyruğı biñ atıñ/‘Arab özi göyner idi hem Tāt’uñ*” SN 5514, 2. kumaşın ölçüye göre dikilmesi “*Tenüm ortaya açıla yakasız gönlek biçile/Bizi bir arı vechile yuyanlara selâm olsun*” YED 232-3; KT 130b’deki ‘Orakla kesilmek, hasat edilmek’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Yarılmak, bıçkı ile şakkedilmek’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

bil- 1. bilmek “*Gitdükde yirüñ otlakların geyik bilür.*” DK 5-2, YZ 6a-1, YED 84-7, SN 47, MN 7b-1, GT 48a-7, 2. öğrenmek “*Bilelüm ahvâlin anuñ belgüli/Götürelüm aradan fitne kılı*” YZ 2b-7, SN 358, GT 62a-14, 3.

anlamak, idrak etmek “*Diliyile ‘ışk diyenler bilmediler ‘ışk neydügin/Benüm cevâbum sen eyit ‘ışka ‘izzet midür bahâ*” YED 2-4, YZ 4a-1, SN 150, MN 9a-13, DK 21-4, GT 16a-3, **4.** sebebi birinde görmek, sorumlu tutmak “...*dost düşmen hilâfını Tañrı’dan bilüñ.*” GT 20a-6, YZ 5b-3, **5.** düşünmek “*Uşbu iş kim geldi saña eyle bil/Bundan ötrü dur Çalab’a secde kıl*” YZ 5b-4, SN 1209, MN 6b-3, **6.** tanımak “*Şehe dir ki ol resmi uran budur/Bilen anı yüzini gören budur*” SN 629, YZ 13a-2, YED 11-8, DK 112-13, **7.** farkına varmak, ayırt etmek “*Dirse Han oğlançuğı idügin bilmedi, karşı geldi*” DK 32-2, YZ 21a-8, YED 378-10, GT 1b-11, **8.** kabul etmek “*Dünyâ için gussalanan mescid göricek tutunan/Anda îmansuz bulunan Allâh’ı bir bilmeyendür*” YED 99-4, SN 44, DK 156-12, **9.** sanmak, zannetmek “...*aħmak dirligi yimeg-içün bilür.*” GT 33b-11, SN 207, **10.** inanmak “*Cihânda ben añladum işbu kadar/Yaķın bil ü şekki gönülden gider*” SN 263, YED 17-1, **11.** saymak “*Ve bunu dahı kendü oğlancuklarından birisini bilgil.*” GT 63b-10, **12.** tahmin etmek “*Beyrekden sonra başuña bu hal geleceğın bilür-idük? didi.*” DK 114-8, **13.** haberdar olmak, işitmek “*Ordumuñ haberin bilür-misün digil maña*” DK 46-5, YED 349-1; KT 134b’deki ‘Hatıra getirmek, yâd ve tahattur etmek: *Şimdi bildim.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘[Sîga-i ilzâmiyyeden evvel fi’l-i i’âne sıfatıyla] muktedir olmak: yazabilmek’ ile dilbilgiselleşme yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Şüphelenmek, azv u isnat etmek: *Ben ondan bilirim.*’ anlamında anlam kötüleşmesi söz konusudur. ‘*düşünmek*’, ‘*saymak*’, ‘*tahmin etmek*’, ‘*haberdar olmak, işitmek*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

bildür- 1. bildirmek “*Ol Kerîm ’dür suçũñuz sağışlaya/Bildüre size kamu bağışlaya*” YZ 1b-7, YED 351-3, SN 53, MN 9a-4, GT 14a-11, 2. anlatmak “*Ki söyle vü ’âlemde bildür beni/Viribidüm anuñ için uş seni*” YZ 4a-3, YED 118-7, SN 115, GT 67b-12/**bildir-** MN 35a-2, 3. öğretmek “*Şît kitâbın okır-ıdı dün gün ol/Bildürürdi bilmeyene toğru yol*” YZ 5a-5, 4. tanıtmak, söylemek “*Ne-y-çün siz kim-idüğüñüz bildürmedüñüz?*” YZ 14b-3, SN 1362, DK 287-7, GT 55a-1, 5. yormak, tabir etmek “*Eytdiler bildür düşümüz ta’bîrin/Ne olısar eyt bize birin birin*” YZ 22b-5, 6. yaşatmak, hissettirmek “*Öz gevdeñden başuñı keseyin-mi Can tatlusun saña bildüreyin-mi*” DK 13-13; KT 133a. EAT’deki *bildirmek*, *anlatmak* biçimindeki iki ayrı anlam, KT’deki ‘Anlatmak, haber vermek, ilâm ve ifham etmek’ biçiminde bir arada verilmiştir. Anlam birleşmesi yoluyla sayısal olarak anlam daralması söz konusudur. ‘öğretmek’, ‘tanıtmak, söylemek’, ‘yormak, tabir etmek’, ‘yaşatmak, hissettirmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

bin- 1. bir şeye veya hayvanın sırtına oturmak “*Bindi altun kürsîyi götürdiler/Şâra taht üzre anı yetürdiler*” YZ 26b-9, YED 83-2, DK 24-5, SN 4966, MN 6a-1, 2. binek hayvanı kullanmak “*Büyidi kıvandı boya yitdi ol/Ata bindi yay çekdi oğ atdı ol*” SN 5206, YZ 30a-8, YED 60-3, MN 46b-1, GT 40a-9, 3. toplanmak, doluşmak “*Dahı Yûsuf karşu çıkdı menzile/Bindi leşker ü haşem sağ u sola*” YZ 48a-14, 4. gitmek “*...ava bingil köñlüñ açılsun didi*” DK 240-6; KT 136a’daki ‘Bir hâl ve suret almak: *İş inada bindi.*’ anlamında somutlayıcı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘toplanmak, doluşmak’, ‘gitmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

bindür- 1. bindirmek “*Oğlamı ata bindürdiler, alubanı ordusına girdiler.*” DK 29-4, YZ 9a-11, YED 152-14, SN 1009, GT 24a-3, 2. göndermek “*Ëdüben alkış giderler eline/Bindürür Yûsuf çeri ol yolına*” YZ 39b-2, MN 9b-8; KT 135b’deki ‘(Saati) ileri sürmek.’ anlamı ile yeni bir anlam kazanarak anlam genişlemesi olmuştur.

birik- birleşmek, bir araya gelmek, toplanmak “*Senlik-benlik olıcak iş ikilikde kalur/İkilik dutan kişi niçe birike birle*” YED 338-5; KT 137a-b. EAT’deki tek anlam KT’de 2 anlamla belirtilerek anlam ayrışması yoluyla sözlük biriminde sayısal olarak genişleme olmuştur. ‘Şişmek’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

biş- 1. pişmek “*Ṭama ‘ hām idi gerçi bişdi ṭa ‘ām/Tamām idi eksük işi nā-tamām*” SN 3346, YED 294-3, GT 37a-1/**piş-** YZ 18b-6, 2. olgunlaşmak, kemale ermek “*Tapdug’un tapusunda kul olduk kapusunda/Yûnus miskîn çigidiük bişdiük el-hamdüli’llâh*” YED 127-6; KT 975a’daki ‘Mahsus fırında kızdırılıp lâzım olan kıvam ve metaneti kesbetmek: *Tuğla, kiremit, testi pişti.*’ anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘(Meyve) olmak, kemale ermek, hamlığı gidip yenecek hâle gelmek’ anlamında doğadaki nesnelere arasında deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Harareten veya ter ve idrar gibi yakıcı bir su vesairenden kızarıp sivilceler çıkarmak’ anlamında doğadan insana deyim aktarması; ‘Tezekkür olunup takarrür etmek, karar bulmak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur.

bişür- 1. pişirmek “*Tekellüfile yiyesi bişürdi.*” MN 53b-11/**pişür-** DK 50-12, 2. mec. olgunlaştırmak “*Kelecilerün bişürgil yaramazını şeşürgil/Sözün usula düşürgil*

dimegil çağ ide bir söz” YED 102-3; KT 974b’deki ‘Ateşte ve mahsus fırında kızdırıp yakmak’ anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘(Meyveyi) kemale erdirmek’ anlamında doğadaki nesnelere arasında deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Yakmak, yara etmek, sivilceler çıkarmak’ anlamında doğadan insana deyim aktarması; ‘Kararlaştırmak, becermek, tesviye etmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. *olgunlaştırmak* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

bit- (I) 1. bitki vb. çıkıp yetişmek “*Yedi yıl yağmur yağa otlar bite/Bolluk ola bata cihân ni’mete*” YZ 25b-11, YED 10-5, SN 323, DK 27-9, MN 41a-5, GT 18a-4, **2.** çıkmak, türemek, meydana gelmek, görünmek “*Yûnus derdiyilen tüter gönlinden Hak ‘ışkı biter/Erenler etegin tutar ölürse yuman gerekmez*” YED 108-5; KT 139a. ‘*çıkmak, türemek, meydana gelmek, görünmek*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

bit- (II) 1. sona ermek “*Çün ki bir iş bî-füzullîğ-ıla bite baña anda söz söylemek olmaz.*” GT 23a-5, YZ 34b-5, YED 26-2, SN 1412, **2.** tükenmek “*Dede aydur: Yarımasun yarçımasun, Delü Karçar eyle mal istedi ki hiç bitmesün didi.*” DK 86-7, YED 218-4; KT 139a’daki ‘Yorulup kalmak, fütur getirmek’, ‘Kalakalmak’, ‘Mahıv ve harap ve muzmahil olmak, perişan olmak, fena bulmak, bozulmak’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘İstihza ile hayret etmek, şaşmak’ ve ‘Nihayet derecede sevmek’ anlamlarında argolaşma yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur.

boğ- **1.** sarmak, kuşatmak “*Zel<î>hâ eydür nece tevbe kıluyum/‘Işk-ıla boğduñ cânım al öleyüm*” YZ 20a-14, **2.** boğmak “*Şol ohtın gidiser gönülden bu*

gam/Ki düşem şuya kendüzümi boğam” SN 3291, MN 29a-3, **3.** bunaltmak, sıkılmak “*Sözüm ay gün için degül sevenlere bir söz yiter/Sevdiğüm söylemezsem sevmek derdi beni bogar*” YED 77-6; KT 141a’daki ‘(Sesi) boğuk çıkarmak: *Sesini boğuyordu.*’ anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Daldırmak, müstağrak etmek: *Borca boğdular.*’ ve ‘Karıştırmak, belli olmayacak surette başka bir şeye mezcetmek: *Lâkırdıya boğdu.*’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*sarmak, kuşatmak*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

boğul- 1. soluksuz kalarak öldürülmek, idam edilmek “*Ne oda yanam dağılam ne dâra çıkam bogulam/İşüm bitince yürüyem teferrüce geldüm ahî*” YED 370-9/**boğul- 2.** suda boğulmak “*Bırağdı şuya yüzdi dartıldı yunt/Boğuldu ol aygır u kırtuldu yunt*” SN 3835; KT 141a’daki ‘Zor nefes almak, nefes almada zorluk çekmek’ anlamında işlevsel eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Çok sıkılmak, iç sıkılmak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

boşal- 1. boş duruma gelmek, içinde bir şey kalmamak “*Karı bigler ölmedin il boşaldı*” DK 192-10, YED 192-3, **2.** dışarıya akmak, dökülmek “*Kız köşkten bakar-idi, taraqlığı boşaldı, kedisi mavladı...*” DK 180-4; KT 143b’deki ‘Yayılmak, münteşir olmak: *Bütün bentlerin suyu ovaya boşaldı.*’ anlamında yoksunlaştırıcı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

boşalt- boş hâle getirmek “*Hazn’i için boşal[t]dı [vü] kıldı tolu/Mu’cizât kıldı saña anı ulu*” YZ 15a-10; KT 143b’deki ‘(Tüfek ve tabanca) atmak: *Bir tüfek boşalttı.*’ anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla

anlam genişlemesi olmuştur. ‘(Hayvan eyer veya semerini) atmak, devirmek’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

boşan- 1. bağını çözmek “*Bu kere at oğlanuñ bileginden boşandı, kaçdı.*” DK 265-5, **2.** boş kalmak, serbest kalmak “*Ya kızımı yā ol kişiyi meger/Düşürmiş ola vü boşandı gider*” SN 2534; KT 144a’daki ‘Kesret ve şiddetle dökülmek, akmak, yağmak: *Bir yağmur boşandı.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘(Silâh) patlamak, kazaen ateş almak: *Belinde tabancası boşandı.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Kurtulmak, reha bulmak: *Mahbesten boşandı.*’ ve ‘(Dolmuş adam) coşmuş, içinde ne var ise söyleyip teşeffî-i sadr etmek: *Sabretti etti nihayet bir boşandı ki.*’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Tatlık olunmak: *O kadın kocasından boşanmış.*’ anlamında anlam kötüleşmesi olmuştur.

boz- 1. karıştırmak, düzenini bozmak “*Menüm avumu bozma, leşkerümi tağıtma...*” DK 43-10, YED 47-2, **2.** çevirmek, bozdurmak “*Eyler idi satu-bâzâr bir pûl için girü bozar/Olmış bu dünyâdan bizâr yensüz gönlek geydi gider*” YED 87-5, **3.** değişmek, kötü hâle gelmek “*Hayrum şerüm yazulısar/‘ömrüm ipi üzüliser/Gidüp sûret bozulısar/Âh n’ideyin ‘ömrüm seni’*” YED 384-5, **4.** dağıtmak, zarar vermek, yıkmak “*...nice kim bu haqîr virâne-i harâb iderse ol yüksek ve gîng sarâyları dahı eyle bozar.*” MN 18a-5, YED 121-8, **5.** geçersiz duruma getirmek, iptal etmek “*Qalkubanı yirümden tıram dir-idüm Qalın Oğuz biglerinden ‘ahdum bozam dir-idüm*” DK 232-12, SN 5125; KT 146b’deki ‘Gayr-i me’mûl bir ters cevapla mahcup etmek’ ve ‘Çıldırmaq’ ve

‘Çıldırarak surette bir şeyin üzerine düşmek: *Bu adam atıyla bozacaktır.*’
anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

bozıl- 1. bozulmak “*Az nesneyile bozulub düşmanlığa döne.*” MN 13b-14, SN 3675/**bozul-** YED 184-3, SN 5427, 2. dağılmak, iptal olmak “*Bu yana yigit bigler gördiler kim av bozulmuş, her biri ivlü ivine geldi.*” DK 242-6; KT 147a’daki ‘Çürümek, taaffün etmek veya ekşimek: *Bu et, bu yemek bozulmuş.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Gayr-i me'mûl, ters bir cevap almakla mahcup ve şermende olmak: *Zavallı çocuk o cevaptan bozuldu.*’, ‘Zayıflamak, beniz solmak: *Hastalıktan çok bozulmuş.*’, ‘Kötüleşmek, fenalaşmak: *Bu çocuğun terbiyesi bozuldu; yağmurdan yollar bozulmuştur.*’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

böl- bir bütünü iki veya daha çok parçaya ayırmak “*Men muña bîtekellüf yapışmayam diyüp kendü kılıcın çıhardı tutdı, iki para böldi.*” DK 230-7; KT 148a. EAT’de bir anlamla verilen fiil, KT’de birden fazla anlamla verilerek anlam ayrışması yoluyla sözlük biriminde sayısal olarak genişleme söz konusudur.

bul- 1. bulmak “*Kullarına buyurur kamu turuñ/Düşümüñ ta'birini isteñ buluñ*” YZ 7b-1, YED 43-3, SN 161, DK 171-12, MN 6a-14, 2. tesadüf etmek “*Nâgâh bir kîse buldum tolu incü.*” GT 36b-2, YZ 9b-1, 3. ele geçirmek “*Ne bir nesnedür ki anı bulalar/Ne yarar ki istemelü olalar*” SN 554, YZ 40a-9, YED 218-3, 4. elde etmek, sahip olmak “*Depe gibi et yığdum, göl gibi kıımız sağurdum Dilek ile bir oğul güç-ile buldum.*” DK 24-13, YED 136-4, SN 205, GT 17b-15, 5. görmek, bir şekilde bulmak “*Zebâniler çün geleler beni yalnız*

bulalar/Bilmediğim dil sorular sen yardım eylegil” YED 16-4, DK 134-9, GT 9a-7, **6.** anlamak, akıl erdirmek, bilmek “*İnsân olan buldı Hakk'ı meclis anun oldur sâkî/Hemân bu bî-çâre Yûnus 'ışkıla âşinâyımış*” YED 125-7, **7.** erişmek, ulaşmak, varmak “*Her kim kendüyi gördi üstâdı İblîs oldı/Kişi ne buldıysa miskînligile buldı.*” YED 367-12, **8.** sağlamak, tedarik etmek, temin etmek “*Pay Püre Big aydur: Dede men üçini bulur-isem ikisini sen bulur-mısın didi.*” DK 87-3, YED 202-26, **9.** ortaya çıkarmak, keşfetmek “*Bu cân ni'meti kanı gelün bulalum anı/Asâyış kılan cânı evliyâ sohbetidür*” YED 34-3, DK 182-8; KT 152a-152b'deki ‘Uğramak, duçar ve giriftar olmak: *Belâsını bulmak; tedenni bulmak; insan ettiğini bulur.*’ anlamında anlam kötüleşmesi olmuştur. ‘anlamak, akıl erdirmek, bilmek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

bulan- bulanmak “*Bir taş düşmeg ile deñiz bulanmaz.*” GT 30b-6; KT 151b'deki ‘(Mide) karışıp gaseyan edecek olmak, iç dönmek’, ‘(Zihin, göz) iyi fark etmez olmak’ ve ‘(Göze) kan oturmak’ anlamlarında doğadan insana deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

bulaş- bulaşmak, bulanmak “*Çanıhmış idi ağlamakdan gözüm/Bulaşmış idi kan yaşına yüzüm*” SN 1889, YZ 6a-11, DK 297-12; KT 151b'deki ‘Bir illet-i sâriyeye duçar olanlarla ihtilât etmek: *Şüpheli yerden gelenlerle görüşerek bulaştı.*’ anlamında terimleşme; ‘Karışmak, sataşmak, takılmak’ anlamında argolaşma; ‘Girişmek, teşebbüs ve tasaddî etmek, sarılmak, el sürmek’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

bulaşdur- bulaştırmak, sürmek “*Bir boğazladılar oğlak kanına/Yûsuf'uñ bulaşdurdılar tonına*” YZ 5b-10, SN 2738; KT 151b'deki ‘Bir illet-i sâriyeye

müptelâ olanlarla ihtilât ettirmek’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

bulın- 1. bulunmak “*Bir menüm gibi oğul bulunmaz-mı olur.*” DK 55-1, YZ 1b-4, YED 270-2, SN 102, MN 2b-3, GT 71a-11, 2. bir yerde olmak “*...ivün yağmalatduğun dem Taş Oğuz bile bulunmadı, sebep oldur didi.*” DK 292-7/**bulun-** 3. ortaya çıkarılmak çıkarılmak “*Bünyâmîn yükinde olsâ bulunur./Kamu titrer korkusundan uğunur.*” YZ 39b-11, SN 2827, MN 13b-5, 4. rastlanılmak, görülmek “*Gayrıdur bu milletden bu bizüm milletümüz/Hiç dінде bulunmadı dîn ü diyânetümüz*” YED 116-1, 5. herhangi bir durumda olmak “*Kâfile geçdi sen gafletde bulundun/Sakın ser-mâyenı virme ziyâne*” YED 346-2; KT 152b-153a’daki ‘İcat ve ihtira olunmak, vücuda getirilmek’, ‘İmdada yetişmek, yardım ve muavenet etmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘*rastlanılmak, görülmek*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

buna- bunamak “*Ogl eydür bunadı ölmez kız eydür yirinden durmaz/Hiç kendü hâlınden bilmez hâlden hâle düşdi gönül*” YED 152-12; KT 153b’deki ‘Alıklaşmak, söylediğini bilmez olmak.’ ve ‘Ateh getirmek, ihtiyarlıktan çocuk gibi olmak.’ anlamlarıyla anlam ayrışması yoluyla sözlük biriminde sayısal olarak anlam genişlemesi olmuştur.

burıl- bükülmek, eğilmek “*‘Âlem halkı zebûn emrün içinde/Kimdür ki kullıga boynı burılmaz*” YED 107-9; KT 155b’de ‘Çevrilip incinmek: *Kol, ayak burulmak.*’ anlamında doğadan insana deyim aktarması yoluyla; ‘Dönmek, dolanmak: *İp ayağına buruldu.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

bus- 1. sinmek “*Ḳara kayḡu gönlini başdıyidi/ Şınuḡlu olup ḡatı busdıyidi.*” SN 2251/**pus-** 2. pusuya yatmak, pusu kurmak “*Alaca atlu Şökli Melik ḡatı pusmuş Pusduḡından ḡara ḡaḡlara ḡıman düşmiş.*” DK 244-7; KT 979b’deki ‘Pus çökmek, ortalığı hafif sis kaplamak.’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

buyur- 1. emretmek “*Ḥaḡ Ta ‘âlâ- ‘azze ismühû- Ḳur’an-ı Ḳadîm’inde buyurmuşdur.*” GT 1b-8, YZ 29a-7, YED 85-2, DK 56-3, SN 4455, MN 9a-14/**buyır-** SN 4461, MN 27a-11, 2. vermek, ihsan etmek “*Sarāyda buyurdı baña bir oda/Gice gündüz oluram ol arada*” SN 611, 3. söylemek, anlatmak “*Nice dūr ol dāsītān, buyuruñ, işidelüm!*” MN 7b-11, YED 176-4, GT 47a-1; KT 156b-157a’daki ‘Amir ve hâkim olmak, taht-ı emr ve hükmünde tutmak, idare etmek’, ‘Gitmek, gelmek, teşrif etmek [keza tazim ve zarafet tabiri]’, ‘Yemek, tenâvül etmek’ ve ‘Almak, ahz u kabul etmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Etmek, yapmak, eylemek.’ anlamında dilbilgiselleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*vermek, ihsan etmek*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

bük- 1. bükmek, eğmek “*Ḳaḡan aşlan geldüḡinde bilini bükdüñ.*” DK 186-11, YED 231-2, GT 23a-1, 2. raks etmek etmek “*Delim dürlü çalguyile bükdiler/Birez ḡiçecek daḡı ḡōn döktiler*” SN 3601; KT 158a’daki ‘Katlamak, kırmak: *Kâḡıdın bir köşesini bükmek.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘*raks etmek*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

bükil- bükülme, eğilmek “*Çetük kim âçlıktan çeng gibi dizi üzerinde bükilüb otururdu.*” MN 32b-14, YED 262-9; KT 158a’daki ‘Sancıdan kıvrılmak, iltivâ, takallus etmek’ anlamında doğadan insana deyim aktarması yoluyla anlam

genişlemesi olmuştur. EAT'de *bükülmek*, *eğilmek* anlamı KT'de 2 farklı anlam ile belirtilerek anlam ayrışması yoluyla sözlük biriminde sayısal olarak genişleme söz konusudur.

bürün- kaplanmak, sarınmak “*Et ü deri büründüm geldüm size göründüm/Adumu âdem kodum andan zuhûra geldüm*” YED 178-8; KT 159a'da ‘Yaşmak tutunmak’ anlamında özelleşme yoluyla anlam daralması söz konusudur.

büyü- 1. yaş ilerlemek, büyümek “*Oğlan dağı büyüdi, milk istemek haddine irdi.*” MN 12b-1, YZ 64b-2, DK 15-7/**büyi-** SN 5206/**böyü-** 2. eskisinden büyük duruma gelmek, irileşmek “*A big baba Deveçe böyümüştün...*” DK 125-9; KT 160a-b'deki ‘Neşvünema bulmak: *Bu ağaç büyüdü.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Boy atmak, uzanmak’, ‘Genişlenmek, bollaşmak, tevessü etmek’, ‘Çoğalmak, tekessür etmek’, ‘Câh ve rütbe ve kadr ü itibarca terakki etmek’, ‘Terbiye olunmak’, ‘Şiddet ve kuvvet ve ehemmiyet kesbetmek, şiddeti artmak’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur.

cānlan- canlanmak, hayat bulmak “*Andan cānlana.*” MN 9b-13; KT 165b'deki ‘Dirilmek, i'âde-i hayât etmek’, ‘Ayılmak, kendine gelmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Taze hayat bulmak, şenlenmek, revaç bulmak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

çabala- çabalamak “*Çabaladi itdi öküş zārılıh/Cānından hem olmuşdı bîzārılıh*” SN 4391; KT 187a'da ‘El ayak oynatıp deprenmek: *Çamur içine düşmüş çabalayıp duruyordu.*’ anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

çağır- 1. bağırmak “Eyle yapışdı kim ayruķ başmaq keblemege yaramaz oldı. Âcısından uğınub çağırdı.” MN 35b-10, YZ 13b-10, YED 44-4, DK 192-13, SN 3383, 2. seslenmek “ķonşularına çağırur ki kız Zeliha, Zübeyde... ölmege yitmege gitmemiş-idüm...” DK 8-11, YZ 21a-2, YED 95-2, SN 1120, MN 10b-7/çağur- YED 381-10, SN 3377, 3. haykırmak, nara atmak “Bu şı‘ri eyitdi getürdi dile/ķopuz çaldı çağırdı āvāz ile” SN 1547, YZ 42b-6, GT 10b-10/çağur- YED 191-9/çığır- YZ 38a-11, SN 882, 4. davet etmek “Pay Püre Big Kalın Oguz biglerini çağırdı konukladı” DK 75-2, YED 90-8/çağur- YED 381-5; KT 206a; KT 188a’da ‘Yüksek sesle okumak, tegannî etmek: *Türkü çağırmak*’ anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

çağla- 1. coşkun bir biçimde akmak “Kanlu kanlu şularuñ soğılmış-idi çağladı ahır Ķaba ağacuñ Ķurmuş-idi yeşerdi ahır.” DK 117-5, YED 230-5, SN 1505, 2. *mec.* coşmak, coşkun bir şekilde ortalığı kaplamak “Irmak gibi ben çağlaram gâh gülerem gâh ağlaram/Nefsüm cigerin taglaram kibr ü kîni yıkan benem” YED 187-2; KT 188b’deki ‘*mec. coşmak, coşkun bir şekilde ortalığı kaplamak*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

çaķ- 1. bildirmek, ifşa etmek “Şehüñ sırrını her ki halka çaķa/Ķanına gire vü başından çıķa” SN 3688, YED 121-4, 2. gammazlamak, ispiyonlamak “Ugrı olmuş ugrılar kendü kendüyi çaķar/Sahne kendüsi olmuş kendü zindân içinde” YED 302-4, 3. vurmak, çarpmak “oğlanı iki talusunun arasında urup çaķdı” DK 23-1; KT 190a’daki ‘Parlamak, birdenbire leme‘ân etmek: *Şimşek çaķıyor.*’ ve ‘Kazık kakıp hayvanı ona bağlamak: *Atı çayıra çaķtı.*’ anlamlarında anlam dirilmesi yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Kabul ettirmek, geçirmek,

vermek' ve 'İçip keyif yetiştirmek' anlamlarında argolaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. 'gammazlamak, ispiyonlamak' ve 'bildirmek, ifşa etmek' anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

çal- 1. çalgı ile icra etmek “*Birincesi yırlar hoş āvāz ile/Birincesi çalgu çalar sāz ile*” SN 3446, YED 130-6, DK 103-6, GT 8a-13, 2. takmak, bağlamak “*Ƙodi bir yaña nāzı vü yüz şuyın/Ƙuşandı vü çaldı biline soyın*” SN 1969, 3. vurmak, çarpmak, atmak “*Kimin elin alur 'Arş'a çıkarur/Kimin yire çalar kara kül eyler*” YED 95-12, GT 56a-7, 4. geçirmek, çizmek “*Ƙara tırnak ağ yüzüme çalayın-mı.*” DK 139-3, 5. kapmak “*İnine varınca bir çaylak çalub hevāya dügdi...*” MN 11a-2, 6. sallamak, sokmak (bıçak, kılıç) “*Hayf olmaya mı kim bunuñ gibi cānavāra bıçak çalarlar? bunuñ kanı ādemīler kanından artuğ ola.*” MN 11a-4, DK 6-2; KT 192a'da 'Bir şeyin lezzetini vermek: *İs çalmak, bakır çalmak.*', Az benzemek, takarrüp etmek, mail olmak: *Yeşile çalıyor.*' anlamlarında işlevsel eylem aktarması yoluyla; 'Bir mayie cüz'î tuz veya çorbaya un katmak.', 'Tattırmak, lezzetini duyurmak: *Ağzına bal çalmak.*', 'Süpürmek, temizlemek: *Tozu çalmak.*', 'Oynatmak, sallamak, tahrik etmek, kullanmak: *Kürek, sopa çalmak.*', 'Buruşturmak: *Dili çalmak.*', 'Vurmak dakketmek: *Kapıyı çalmak.*' anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. 'Almak, kapmak: akıl çalmak= Meftun etmek.' anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. 'Uğrulamak, çırpamak, sirkat etmek: *Atımı çaldılar.*' anlamında anlam kötüleşmesi söz konusudur.

çaldıra- 1. hareket etmek, kımıldamak “*Eger añsuzın nesne çaldıraya/Ya bir Ƙul gelüben Ƙapu araya*” SN 1933/**çaldur-** 2. bir müzik aletinden ses çıkması sağlamak, ses vermek, ses çıkartmak “*Beyregi dañı getirüp Ƙopuz çaldururlar-*

idi.” DK 95-3; KT 190b. Fiilin Clauson’da (1972: 419) tek bir kaydı olduğu belirtilmiş ve Kaşgarlı’daki kaydı verilmiştir. Erol (2014: 235), SN’deki kaydını da vermiş ve ses taklidi bir sözcükten türeyen fiilin buna dayalı anlama sahip olduğunu ve zamanla *hareket etmek, kıvıldamak* yan anlamını kazandığını belirtmiştir. Bunların yanı sıra fiilin DK’de de geçtiği tespit edilmiştir. KT’de ‘Vurdurmak, dakkettirmek: *Hizmetçiye kapıyı çaldırmak.*’ anlamında anlam genişlemesi, ‘Sirkat ettirmek, kaptırmak, iyi muhafaza edemeyip çalınmasına sebebiyet vermek: *Ahırın kapısını açık bırakarak atı çaldırdı.*’ anlamında anlam kötüleşmesi söz konusudur.

çalın- 1. vurulmak, çarpılmak “*Qara polat öz kılıçlar çalındı, yalmanı düşdi.*” DK 63-10, 2. bir müzik aletinden ses çıkarmak, üflenmek “*...burması altun tuç borular çalındı.*” DK 63-6; KT 191a’da ‘Bir şeyin lezzetini veya kokusunu vermek: *İs, bakır çalınmak.*’ anlamında işlevsel eylem aktarması yoluyla; ‘Dakkolunmak, vurulmak: *Kapı çalındı.*’, ‘Yere vurulmak’, ‘Ses vermek, ses çıkarmak, (ses) vasıl olmak: *Kulağıma çalındı.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Kapılmak, sirkat olunmak: *Gece bütün eşyası çalınmış; çalınan at bulundu.*’ anlamında anlam kötüleşmesi söz konusudur.

çalış- 1. vuruşmak, savaşmak “*Şeh-i Hāverān’a anuñ erligin/Didiler niçe çalışurdu yigin*” SN 4557, DK 182-6, 2. emek vermek, çaba göstermek “*Çün dost dosta kavuşdı yüz bin kelâm danışdı/Ümmetiychün çalışdı oldur Resül-ı Mutlak*” YED 134-13; KT 191a’daki ‘İşlemek, iş görmek, uğraşmak’, ‘Derse ihtimam ve tahsile devam etmek, okuyup yazmak: *Şâkirdân çalışırsa muallimlerine de heves gelir.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘*vuruşmak, savaşmak*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

çalқан- sarsılmak, yerinde duramamak “*Yir çalkandı turmadı bir dem karâr kılmadı/Yüce yüce tağları Hak çöksüler eyledi*” YED 355-4; KT 191b’deki ‘Dalgalanmak, temevvüç etmek, mevc vurmak, talazlanmak: *Deniz çalkanıyordu.*’, ‘Yürürken iki yana sallanmak: *Çalkanarak yürüyordu.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Alt üst olmak: *Midem çalkandı.*’ anlamında doğadan insana deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘(Yumurta) Bozulmak, cılk olmak: *Çalkanmış yumurta.*’ anlamında anlam kötüleşmesi söz konusudur.

çarp- yağma etmek, baskın yapmak “*Andan Şirögüven uçından Gökçe Deñize degin il çarpdı.*” DK 255-2; KT 196b’deki ‘Zorla almak, çalıp çırpmak, kapıp gitmek: *Aşiret köyün koyunlarını çarptı.*’ anlamında argolaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Başa vurmak, baş ağrısı vermek, sudâ’ getirmek: *Bu sirke bana çarptı.*’, ‘Vurmak, titremek, helecana gelmek: *Yüreğim çarpıyor.*’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

çat- 1. bir araya getirmek, birbirine bağlamak “*Yûnus bu sözleri çatar sanki balı yaga katar/Halka metâ’ların satar yüki güherdüz tuz degül*” YED 166-6, 2. kaşları alnın ortasında birleştirmek “*Gördün ki bir dervîş gelür yüz vur anun kademine/Senden şey’ullah idicek kaşun karagun çatmagıl*” YED 159-4, 3. sağlamak, kurmak “*Dîn ü îmân bünyâdı togrulıkle gerçeklik/Ol tamâm olmayıcak neyile dîn çatarsın*” YED 248-2, 4. elde etmek, sahip olmak “*Benüm gibi bâzirgân kim sagıncıla bayır/Bir pûla gücüm yitmez Mısır metâ’in çatdum*” YED 221-4; KT 198b-199a’daki ‘Vurmak, çarpmak, müsademe etmek: *Duvara çattı.*’, ‘Hayvana yük yükletmek, hamletmek.’, ‘Duş olmak, rast gelmek, tesadüf etmek: *Bir mirasyediye çattım.*’, ‘(Gemi) müsademe edip

batmak.’, ‘(Mevsim ve miat) yaklaşmak, takarrüp etmek: *Bahar çattı.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘İntisap etmek, dalkavuklukla yaranıp birinin teveccühünü kazanmak: *O filâna çatmıştı.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Uğramak, duçar ve giriftar olmak: *Belâya çattık*’ anlamında anlam kötüleşmesi olmuştur. ‘elde etmek, sahip olmak’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

çatla- çatlamak, yarılmak “*Bir gice katı sovuğ oldı, şöyle kim dirler tâş çatlar.*” MN 22b-6, YED 272-3; KT 198b. EAT’de 1 anlam olarak verilen fiil, KT’de ‘Çat ederek büyük sesle yarılmak, ayrılmak’ ve ‘Parçaları ayrılmayacak surette kırılmak, yarılmak’ biçiminde iki ayrı anlam olarak verilmiştir; anlam ayrışması yoluyla sözlük biriminde sayısal olarak anlam genişlemesi söz konusudur. ‘(Hayvan) çok yürümekten telef olmak: *Yarı yolda atı çatladi.*’ anlamında doğadaki nesnelere arasında deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Hasetten hiddetten, sıcaktan vesair ıstıraptan telef olmak derecesine gelmek’, ‘Çok ağrımak ve ıstırapta bulunmak’ ve ‘Çok ağlamaktan telef olmak derecesine gelmek’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

çatlat- şaklatmak “*Ğaraça Çoban şapan çatlatdı*” DK 57-5; KT 198b’deki ‘Sıkıntıdan veya çok yemekten patlayacak dereceye getirmek: *Adamı çatlatmayın.*’ anlamında doğadan insana; ‘(Atı) çok koşturup telef etmek: *Atını çatlattı.*’ anlamında doğadaki nesnelere arasında deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Çok hasedini mucip olmak, hasetten pek muzdarip etmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

çek- 1. görmek, maruz kalmak “...ıssı şovuk çekmiş bir pîr şohbetine düşdüñ...” GT 58b-1, SN 5025, 2. çekmek “...her kim yidi ol degül, her kim yimedi ol Kazan hatunıdır çeküñ döşegümüze getürelüm sağrak sürdürelüm dimişler.” DK 53-2, YED 168-6, SN 4490, MN 49a-3, GT 77a-10, 3. germek “...düşmen ardan irişe kiyânî yay çekmege mecâl kıalmaz.” GT 40a-7, DK 22-13, SN 4487, 4. koparmak “Gerek karvayup duta kızuñ kolın/ Tutup çekdi ammâ şakalı kıılın” SN 3396, DK 52-2, 5. yaymak, döşemek (sofra), ziyafet vermek “Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyinçe şufra çekmez.” DK 3-12, GT 64b-11, 6. açmak, kaldırmak “Geminüñ yilkenin çeküp deryâ içine revân oldu.” GT 43b-9, DK 237-2, 7. dayanmak, katlanmak “Balı yagı n'ider bülbül din ana karşu gülsün gül/ Âşık yükini şöyle bil ki çekmedi yüce taglar” YED 55-4, DK 231-4, 8. içine almak, saklamak “Banı Çiçek kırmızı kaftanın geydi, ellerin yiñine çekdi.” DK 114-11, 9. bir yerden bir şeyi yukarı doğru almak, çıkarmak “Çekdi bilinden bir oğ çıkardı.” DK 225-9; KT 201b'deki ‘Ayaktan giyilen bir şeyi giymek’, ‘Boyuna veya dâiren mâ-dâr yapılan bir şeyi yapmak, kurmak, bina etmek, temdit eylemek’, ‘Çizmek, çizerek uzatmak, temdit etmek’, ‘Sürmek, koymak, yapıştırmak’, ‘Daralmak, büzölmek, çekilmek’, ‘Önüne çıkarmak, takdim etmek’: Kendisine güzel bir at çektiler; birçok hediyeler çekti.’, Benzemek, andırmak’, ‘Sevk etmek, yürötmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Yazmak, resmetmek’, ‘Terazi ve kantar ile tartmak’, ‘(Telgraf) vurdurmak, göndermek, keşide etmek’ anlamlarında terimleşme; ‘(Hayvanı) dişiyeye aşırnak’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Gönöl almak, cezbetmek: Bu yerler adamı çeker.’ anlamında somutlayıcı eylem aktarması yoluyla anlam

genişlemesi olmuştur. ‘Men’ ve zecir etmek, kurtarmak: *Şu çocuğu kumardan, işretten çekmeli.*’ anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘açmak, kaldırmak’, *koparmak*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

çekdür- bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmek “*Keñur atın çekdürdi*” DK 37-7; KT 202a’daki ‘Naklettirmek, taşıtmak: *Bu taşları öteye çektermeli.*’, ‘Kürek oynatmak, kürekle yürütmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Tahammül ettirmek, tahammül etmek, eziyet etmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

çekil- 1. çekilmek “*Kazan bir tomar ile köpeği urdı, köpek çekildi geldiği yola gitdi.*” DK 47-2, SN 3681, 2. yayılmak, serilmek “*Bî-dirîg ni ‘metinüñ hõnu her yire çekilmişdür.*” GT 2a-2; KT 200b’deki ‘Tahammül olunmak, başa gelmek’ anlamında somutlayıcı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Bir kenara gitmek, inziva, ihtiyâr-ı uzlet etmek, bir şeye karışmamak’, ‘Dağılmak, her biri bir tarafa gitmek, insırâf etmek’, Toplanmak, büzülmek, takabbuz etmek’, ‘Gerilmek, tevettür etmek: *İspazmostan (spazmdan) damarları çekildi.*’, ‘Defolmak: *Çekirge çekildi; hastalık çekildi.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘yayılmak, serilmek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

çevril- 1. dönmek, tekrar etmek, geri gelmek “*Günler geçe yıl çevrile üstüme sinlem obrıla*” YED 291-6/**çevüril-** DK 222-9/**çevrül-** 2. çevrilmek, döndürülmek “*Buyurdu ki süci taşındı öküş/Aşıldı kızılar u çevrildi kuş*” SN 5283; KT 205b’deki ‘İhata olunmak, dâ’iren mâ-dâr sarılmak: *Bu bağa duvar çevrilmelidir.*’ anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması

yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Bozulmak, nakzedilmek, geri alınmak: *Verilen söz çevrilmez.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

çevür- 1. çevirmek, döndürmek “*Ḳarnın toyurduḳdan sonra ḳazanları depdi dökdi çevürdi.*” DK 111-8, SN 3335, 2. döndürmek, ayırmak “*Sañna nazār ḳılduḡum vaḳt gözlerüme ḳarşu ok daḡı gelürse gözlerümi yüzüñden çevürmezem.*” GT 51b-3, 3. önünü kesmek “*Ḳara evren ḳopdı Depegöz ‘Arş yüzinde çevürdüm alımadum Basat.*” DK 224-8, 4. ateşin üzerinde döndürerek pişirmek “*Mere ḳocalar ikindü vaḳtı munı maña çevüresiz, yiyem didi.*” DK 226-7; KT 205a’daki ‘Etrafını almak, ihata etmek, dâ'iren mâ-dâr dolaştırmak’ anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla; ‘Bozmak, başka hâle koymak, değiştirmek’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘önünü kesmek’, ‘ateşin üzerinde döndürerek pişirmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

çeyne- çiğnemek, ezmek “*Pes çevreden çeri ve meded ve yardım isteyü bahādurlar cem ‘eyledi ve demür çeyneyici filler nüvāḫt istimālat ḳıldı...*” MN 44a-1; KT 213a’da ‘Yemek üzere ağıza alınan şeyi dişle kırıp ezmek’ anlamında doğadan insana deyim aktarması; ‘Kahr ve tazyik altına almak, ezmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

çığirt- çağirtmek, davet ettirmek “*Üç gün daḡı Begili av şikār eti-y-ile ḳonuklayalum bigler didi. Av çağirttilar.*” DK 237-6, SN 4893; KT 206b’deki ‘Bağirtmek, tazyik edip bağirmaya mecbur etmek’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

çık- 1. bulunduğu yerden başka yere geçmek “*Yaltaçuk gördi kim yanar, sazdan çıkdı.*” DK 119-9, YED 147-2, YZ 7b-11, SN 3172/çık- SN 520, SN 232, GT

44a-1, **2.** ulaşmak, varmak “*Kañlı Koca giderek geldi Oğuza çıktı. Kan Turalıya haber oldu, babañ geldi didiler.*” DK 174-3, MN 8b-6, **3.** tırmanmak “*...eliyile āradı, bir ağaç buldı. Ol ağaca çıkub oturdı.*” MN 12b-10, YZ 8a-10, YED 170-4, DK 115-8, **4.** görünmek “*Görü yarıldı dīvâr çıktı bir el.*” YZ 19a-5, YED 69-7, **5.** uzaklaşmak, ayrılmak “*İmdi Yûsuf çık bu şârdan sen taşu/Saña karşu kim gelür gör sataşu*” YZ 30a-3/çih- YZ 29b-5, DK 217-13, SN 2457, GT 77b-12, **6.** yayılmak, ses duyulmak “*Sâ’ı bir kez yine ol Yûsuf kakar/Yine ol sâ’ çıñrar u bir ün çıkar*” YZ 44b-7, DK 3-11, SN 497, GT 3b-2, **7.** yükselmek “*Döger-idi, tozu göge çıkar-idi.*” DK 246-13, YED 49-4, SN 3460, MN 2b-11, GT 16b-4, **8.** bir yeri yönetmek üzere tahta oturmak “*Çü tahta çıkup viridi ol ‘adl ü dād/Halāyık anı görüben oldu şād*” SN 438, DK 18-9, **9.** gitmek “*...göksi gözel kaba tağa ava çıktı...*” DK 20-3, **10.** ortaya çıkmak “*Müşg oldur ki kokusu çıka...*” GT 73a-7, **11.** çekilmek “*Döndi ‘Azrâil’ile ya pes sen ne eylemeklü kadasın, sen aradan çıkğıl, men Allah Ta’âla-y-ile haberleşeyim didi.*” DK 161-3, **12.** başlamak “*Çün bir kaç gün geçdi, nāgāh bir muhālif yıl çıktı, gemiyi tāşa vurdı, uvatdı.*” MN 8b-5, **13.** peyda olmak “*Arap nâhiyesinden bir karaca oğlan çıktı.*” GT 8b-4; KT 208a-b’deki ‘İstihsal olunmak, zübdesi alınmak: *Çiçekten su, süttten yağ çıkar.*’, ‘Verilmek, ita olunmak’, ‘İcat ve ihtira olunmak’, ‘Bitmek, nâbit olmak: *Ekinler yeni çıkmaya başladı; bıyığı yeni çıkıyor.*’, ‘Hitam bulmak, geçmek, mürur etmek’, ‘Neşrolunmak, mevki’-i intişâra konmak’, ‘Netice alınmak: *Bundan ne çıkar?*’, ‘Pahalanmak, pahası artmak’, ‘Artmak, yükselmek, terakki etmek’, ‘Tahakkuk etmek, doğru olduğu tebeyyün eylemek’, ‘(Renk, boya) zail olmak, solmak: *Bu boya çıkar mı? Bu kumaşın rengi çıkar.*’ anlamlarında

anlam genişlemesi olmuştur. ‘Kör olmak, patlamak, akmak, sakatlanmak: *Gözü çıktı.*’, ‘(Uzuv) yerinden oynamak, (kemik) mafsaldan ayrılmak’ anlamlarında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*tırmanmak*’, ‘*uzaklaşmak*, *ayrılmak*’, ‘*yayılmak*, *ses duyulmak*’, ‘*bir yeri yönetmek üzere tahta oturmak*’, ‘*gitmek*’, ‘*çekilmek*’, ‘*başlamak*’, ‘*peyda olmak*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

çıkar- 1. soyunmak “*Meger bir gün ılu suya varıcak/Tonun ol arada çıkarıcak*” SN 472, YZ 4b-11, YED 11-5, DK 91-12, GT 48b-1/**çıhar-** SN 2181, 2. çıkmasını sağlamak YZ 8a-3, YED 239-7, DK 49-13, SN 1572, MN 12b-6/**çıhar-** SN 1449, DK 230-6, 3. gün yüzüne çıkartmak, dışarı çıkarmak “*Gizlemişken Yûsuf’ı çıkardılar/Hürmetini sakınur korkar bular*” YZ 8a-14, GT 34a-4, 4. serbest bırakmak “*Dahi üç gündən seni çıkaralar/Görklü hil’at üstüñe gëydüreler*” YZ 22b-7, 5. kurtarmak “*Çıkara ümmetini ol tamudan/Başlaya öñdin yöriye kamudan*” YZ 28a-8, SN 3223, 6. sağlamak, elde etmek “*Ábid kendü kilimini mevcden çıkarur...*” GT 30a-9, YED 355-2, 7. çekip çıkarmak “*...bir kişi ki ağzından bir diş çıkaralar.*” GT 58a-3, SN 2622, 8. vermek, ayırmak “*Maluñ zekâtını çıkargil...*” GT 32a-6, DK 121-4, 9. ulaştırmak “*...kimüñ mecâli vardır ki seni doğrulığa çıkara.*” GT 16a-6, 10. yükselmek, duyulmak “*Şabā yırtar idi yakasın gülüñ/Fiğānı çıkardı göge bülbülüñ*” SN 497, 11. bulmak, ortaya koymak “*...Kazana möhlet virgil, yirde ise oğulu çıkarayım, gökde ise indüreyim, bulur-isem buldum, bulmaz-isem Tañrı viridi.*” DK 140-10, YED 286-3; KT 206b-207a’daki ‘Netice almak, istintaç, istinbât etmek: *Bundan ne çıkariyorsunuz?*’, ‘Hâsil etmek, yetiştirmek, vermek’, ‘Vücuda getirmek, yetiştirmek’, ‘Okumak, sökmek, halletmek’, ‘Uğramak,

tutulmak', 'Neşretmek, meydân-ı intişâra koymak' anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. *kovmak* anlamı ile anlam kötüleşmesi söz konusudur. 'serbest bırakmak', 'kurtarmak', 'sağlamak, elde etmek', 'vermek, ayırmak', 'ulaştırmak', 'yükselmek, duyulmak' anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

çıkış- baş etmek, mücadele etmek "*Eger sen bu sıçanlar yardımı birle bu düşmenile çıkışam dirseñ, ol maqşûda irmeyesin...*" MN 22a-6; KT 207b'deki 'Baliğ, vasil olmak, varmak', 'Yetişmek, kâfi olmak, kifayet etmek', 'Hiddet edip azarlamak, paylamak, ta'zîr etmek' anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur.

çırp- vurmak "*Kılıcınıñ balçağına yapışdı kim bunu çırpa.*" DK 268-1; KT 210b'deki 'Uçlarından az kesip yonmak', '(Kuş kanatlarının) uçlarını kesmek, uçlarını kırpmak.', 'Boyaya batırılmış ipe tahtaya tulânî hat çizmek, nişan, çırpı vurmak.', '(Bezi) suya vurmak, temiz ve soğuk su ile ve sabunsuz yıkamak' anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur.

çök- çökmek, çömelmek "*Böyle dedi çökdi zindân önine/Ol 'Arab bir ağaç aldı eline*" YZ 23b-7, MN 47a-8, DK 36-10, SN 2885/**çok-** SN 1871 (çukur kazmak, çöküntü yaşamak, canı yanmak Clauson, 1972: 406-a); KT 219a'daki 'Çukurlaşmak, düşmek, batmak, inmek' anlamında anlam genişlemesi olmuştur. 'Basmak, kaplamak: *Sis, duman, pus çöktü.*' anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. 'İhtiyarlayıp zayıflamak, kuvvetten düşmek' anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

çöker- çöktürmek, oturtmak, çökmesini sağlamak “...buğanuñ alnına bir yumruk eyle urdu-kim buğayı göti üzerine çökerdi” DK 182-4, YZ 39b-9; KT 219b'deki ‘(Deveyi) diz üstüne düşürmek, ıhlamak.’ anlamı EAT’de daha genel anlama sahip olan fiilde, KT’de *deveyi* ibaresiyle özelleşme yoluyla anlam daralması söz konusudur. ‘İndirmek: *Başına yumruk çökertmek.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

çöz- düğümlü, bağlı veya sarılı bir şeyi açmak, çözmek “*Atından indi, çobanuñ ellerin çözdü*” DK 51-1, YED 152-5, SN 3278; KT 220a. EAT’de bir anlam olarak verilen fiil, KT’de birden fazla anlamla belirtilerek anlam ayrışması yoluyla sözlük biriminde sayısal olarak genişlemesi söz konusudur. ‘(Hayvan ceninini) düşürmek, ıskat etmek’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

çürü- 1. çürümek “*Günler geçe yıl çevrile üstüme sinlem obrıla/Ten çürüye toprak ola tozam hey dost diyü diyü*” YED 291-6, SN 1911, 2. *mec.* bozulmak, işlevsiz kalmak “*Ağzuñ kurusun çoban dilüñ çürisün çoban, Kadir senüñ alnuña kada yazsun çoban didi.*” DK 48-5; KT 222a-b'deki ‘İltizama gayr-i sâlih, mecruh ve merdûd olmak: *Bizim davamız çürüdü.*’, ‘İtibardan düşmek.’, ‘Tahsil ve istirdadı gayr-i me'mûl olmak, batmak’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

dağıl- 1. toplu durumdayken ayrılıp birbirinden uzaklaşmak “...*dağıluñ, kaçuñ ve size dönmek geñezdürür ve anlara katı şarbdur.*” MN 50b-12, YED 358-8/tağıl- YZ 5b-12, GT 11b-6/**tağıl-** 2. dağılmak, yayılmak “*Böyle dedi sanemin urdı yere/Hurd uşatdı tağıldı kıldı pere*” YZ 31a-8, YED 23-6, DK 195-6, SN 64/dağıl-YED 370-9, 3. gücünü kaybetmek, etkisini yitirmek “*Ev içi işkıla*

toldı ulu kiçi 'âşık oldu/Cânlarımız hayrân oldu tagıldı perîşânumuz' YED 118-3, **4.** yok olmak, harcanmak "*Ve altun ve gümüş haşardadur uğrı alur ya isrâf harc-ıla isrâf harc-ıla dağılır.*" GT 61b-2, **5.** karışık duruma gelmek, düzeni bozulmak "*Aklum yavı vardı besi tagıldı fikrüm kamusı/Boşaldum uş toldum velî neyile toldum bilmezem*" YED 192-3; KT 224b'deki '*gücünü kaybetmek, etkisini yitirmek*', '*yok olmak, harcanmak*', '*karışık duruma gelmek, düzeni bozulmak*' anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

dala- ısırarak, dişlemek "*...kuduz kurtlar ivümü dalar gördüm, kara deve eñsemden qarvar gördüm...*" DK 43-3; KT 227b'deki '*Yakmak, acıtmak, kavurmak: Isırgan daladı, ebegömece yaladı.*' anlamında doğadaki nesnelere arasında deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. '*Vurup kapmak, yağma ve talan etmek, tutup esir eylemek: Kız dalamak.*' anlamında argolaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

danış- 1. karar vermek, anlaşmak "*Ol ikisi dahı danışdılar kim gelicek ânı öldüreler, altunı ikisi üleşeler.*" MN 18a-14, YZ 41a-9/**tanış- 2.** istişare etmek "*Ol kırk nâmerdler bunu tıydılar, ne eyleyelüm diyü tanışdılar.*" DK 29-10, YED 134-13, YZ 37b-14, SN 596, **3.** konuşmak "*Turur iken bunlar anı tanışı/Geldi Yûsuf'dan bulara bir kişi*" YZ 41a-6; KT 231b. '*karar vermek*' ve '*konuşmak*' anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

dartıl- 1. çekilmek "*Bırahdı şuya yüzdi dartıldı yunt/Boğuldu ol aygır u kırtuldu yunt*" SN 3835/**tartıl- 2.** hesaplanmak "*Yazuklarımız tartıla anca perdeler yırtıla/Bilmedüğün günâhların anda sana 'ıyân ola*" YED 9-7; KT 1168b'deki '*Birinin üstüne düşmek, sataşmak, sarkıntılık etmek*' anlamında argolaşma

yoluyla; 'Sendelemek, sallanarak bir nevi tereddütle yürümek', 'Kesik kesik ve tereddütle söylemek', 'Mümanaat edip gitmemek istemek' anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. *hesaplanmak* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

dayan- 1. *mec.* değmek, varmak, ulaşmak "*Yine yüzini gördüm yine yüregüm yandı/Dost seniün 'ışkun odı yüregüme dayandı*" YED 400-1/**ıayan-** 2. bir yere yaslanmak, kendini dayamak "*Çü kendüzine yanu yanu kıala/Hemîn bir 'aşāya ıayanu kıala*" SN 3186, YED 279-8, DK 171-7, 3. güvenmek, bir şeyden güç almak "*Orucuna güvenme namâzuna tayanma/Cümle tâ'at tak olur nâz u niyâz içinde*" YED 302-13, SN 5668, 4. güç bir duruma katlanmak, sabretmek, tahammül etmek "*Kıl gibi Sırât'dan Âdem mi geçer/Yâ üzilür yâ tayanur ya uçar*" YED 417-12; KT 235b'deki 'Sürmek, yaşamak, bozulmamak, imtidâd etmek: *Bu bina-bu esvap, bu hayvan çok dayandı.*' anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. '*mec. değmek, varmak, ulaşmak*' anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

deg- 1. ulaşmak, erişmek "*Ahır zamanda hanlık girü Kıayıya dege, kimsene ellerinden almaya...*" DK 2-5, YZ 34a-13, YED 65-7, SN 2749, MN 7a-13, GT 48b-9, 2. miras olarak kalmak "*Benüm kırk gencüm var işde saña/ Virürem ki degdi atamdan baña*" SN 443, MN 6a-9, GT 62b-11, 3. dokunmak "*Eger bir gün ol yidiği çanağa ve bardağa degecek oluriseñ ağacıla bāşuñ çanağın uvada...*" MN 30a-6, 4. yaşına girmek "*Oğlan yedi yaşına degdi.*" MN 60b-8, 5. yaklaşmak "*Vêrdi selâm anlara Ya'kûb degüp/Bu ne sindür kime kazarsız dèyüp*" YZ 50a-5, 6. değerinde olmak, yakışmak "*Bir eve ki seniün gibi kônşı ola on direm kem 'ayâr gümüş degir*" GT 48a-13, YZ 24a-6, YED 57-7, SN

3103; KT 239b'deki 'Müsavi ve mukabil olmak, karşılık olabilmek, tekabül etmek' anlamında anlam genişlemesi olmuştur. 'Tesir etmek, tak etmek' anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. 'yaşına girmek', 'miras olarak kalmak', 'yaklaşmak' anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

degir- 1. olmak, zararı dokunmak “*Ne yürümege fermānı ne size mazarrat degirebilür ve ne aşşısı doķınur.*” MN 34b-14/**degür-** 2. anlatmak, haber vermek, duyurmak “*Yūsuf’uñ kardaşlarına degürür/Görđi yorulđı nece haber vērür*” YZ 2b-2, SN 1197, MN 27b-1, 3. dokundurmak, değdirmek “*Niteki güneş tāğa tāşa, imārete ĥarābe nūr degürüb münevver kıılır.*” MN 38a-7, SN 2165; KT 238a'daki 'Kıymetini buldurmak, takdir etmek' ve 'Sözü dokundurmak, ima ve tariz etmek' anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. 'olmak, zararı dokunmak', 'anlatmak, haber vermek, duyurmak' anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

degiş- değişmek “*Eger dervîş isen dervîş cümle ‘âlem sana biliş/Fuzüllığı hulka degiş arada agyâr gerekmez*” YED 111-4; KT 239a. EAT'de bir anlam ile verilen fiil KT'de birden fazla anlam ile belirtilerek anlam ayrışması yoluyla sözlük biriminde sayısal olarak bir genişleme söz konusudur. 'Çamaşır değıştirmek, temiz çamaşır giymek: *Siz değıştiniz mi?*' anlamında özelleşme yoluyla anlam daralması olmuştur.

degşür- 1. değıştirmek “*Hemān laħza degşürđi tonlarını/Yire depđi nāmūs ile ‘ārını*” SN 2158, YED 44-8, MN 19b-11, 2. almak, toplamak “*Ki degşürmek için çayırđan havā/Yapayıdı şunķur başında yuva*” SN 4545; KT 239a-b'deki 'Bir şey bırakıp yenisini kullanmak, yenilemek' anlamında nedensel

bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*almak, toplamak*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

delür- delirmek “*Çünkü Yûsuf ol işe sabr eyledi/Ol Zeliha delürüp gör n’eyledi*” YZ 19a-8, SN 1275; KT 241a’daki ‘Aşk ve sevdaya müptelâ olmak’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi vardır. ‘Çok kızmak, ziyade hiddet etmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

delürt- delirtmek “*Delürdür hem eri vü avradı ‘ışk/‘Aceb fikr ü sevdâ durur adı ‘ışk’*” SN 1139; KT 241a’daki ‘Aşk ve sevdaya müptelâ etmek’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi vardır. ‘Çok kızdırmak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

dep- 1. çokça yürüme, çıkmak, gidip gelmek “*Gerekse ilm-i dînde yüz bin kez minber depem/Gerekse şirk besleyem şirk ü gümândan fârig*” YED 126-6, 2. ileri sürmek, saldırmak “*Oğlan Kırk yiğidin boyına aldı, at depdi, cenk ve savaş itdi*” DK 34-6, GT 10b-1, 3. vurmak, çarpmak, tekmelemek “*...ağ yüzüñi kara yire depe-y-idüm, ağzuñ ile burnundan kan şorlada-y-idüm...*” DK 53-9, GT 16b-15/**tep-** YZ 41a-11, 4. geri çevirmek, fırsatı elinin tersiyle itmek “*Delü ozan devletin depdi, bigler bu günki bigligüm bunuñ olsun, koñ nireye gider-ise gitsün neyler-ise eylesün didi*” DK 111-4; KT 1208b’deki ‘Geri dönmek, nüks etmek, yeniden zuhur ve iştidâd etmek: *Sıtma, yara tepti.*’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*çokça yürüme, çıkmak, gidip gelmek*’, ‘*ileri sürmek, saldırmak*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

depele- ezmek, öldürmek “*Babañ didi geyikleri kovsun getürsün benüm öñümde depelesün, oğlumñ at segirdişin kılıç çalışın ok atışın göreyim...*” DK 22-1, YED 302-7, MN 29a-4, GT 9a-6; KT 1208a’daki ‘İyice dövmek.’ anlamı ile anlam iyileşmesi söz konusudur.

depelen- öldürülmek, katledilmek “*Âşıklar ma şûklarñ depelenmişdür.*” GT 3a-6; KT 1208a’daki ‘Dövmek’, ‘Arka üstü yatıp iki yana çabalamak, çırpınıp durmak’ anlamları ile anlam iyileşmesi söz konusudur.

depelet- öldürtmek “*...kaşd ittiler ki yok yirde depledeler.*” GT 11a-12, MN 60b-12; KT 1208a’daki ‘Dövdürmek’ anlamı ile anlam iyileşmesi söz konusudur.

depin- 1. tepinmek, çırpınmak “*Kılıç elde kalhanı yapındılar/Şuzı emişür bigi depindiler*” SN 2581/**depün-** 2. şiddetle hareket etmek, saldırmak “*Çeri depünüp koparıcağ tozı/Felekde yaşurdu güneşüñ yüzi*” SN 2745; KT 1208b. ‘şiddetle hareket etmek, saldırmak’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

derle- 1. terlemek, ter çıkarmak, ter dökmek “*Bakdı, görđi-kim ayuñ on dördine beñzer bir mañbub ala gözli genç yigit burçağ Burak derlemiş uyur...*” DK 266-13, SN 873, 2. sakal çıkmaya başlamak “*Tuluñında hem derlemiş hañ nite/Ki tavşan kanında beneşşe bite*” SN 3055; KT 1212b’deki ‘Üstüne su ve nem konmak, nemlenmek: *Camlar, testi terledi.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Çok yorulmak, kan ter içinde kalmak: *Bu işi görünceye kadar terledim.*’ anlamında belirti sunmaya yönelik eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Utanmak,

mahcup ve şermende olmak, sıkılmak: *Terleyip duruyordu.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

devşür- 1. toplamak, derlemek, bir araya getirmek, biriktirmek YZ 26b-2/**deyşür-** YZ 51a-3/**divşür-** “...*Böyle diğec kırk ince kız yayıdılar, tağ çiçeği divşürdiler.*” DK 28-13, YED 99-8, SN 293, GT 63b-2/**dirşür-** SN 3982, MN 6a-7/**döşür-** SN 2407/**divşür-** **2.** hazırlamak “*Raht divşürüp memleketden gitmelü olıcağ ikisi beraberdür.*” GT 31b-4; KT 250b’deki ‘Katlamak, sarmak’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Yemiş ve mahsul toplamak, iktitâf etmek’ anlamında özelleşme yoluyla anlam daralması söz konusudur. *hazırlamak* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

di- 1. söylemek, demek “...*ķara koyun yahnisından öñine getirüñ, yir-ise yisün yimez-ise tursun gitsün dimiş-idi...*” DK 10-10, YZ 4a-4, YED 1-4, SN 110, MN 2a-9, **2.** anlatmak “*Mâlik eydür imdi tēz vargıl aña/Sor düşümi añladuğñ de baña*” YZ 25a-15, YED 56-3, DK 74-11, MN 7a-4, GT 22b-1, **3.** cevap vermek YED 67-6, DK 73-5, **4.** çağırmaq, ad vermek “*Pay Pürenüñ oğlı vardur, adına Bamsı dirler didiler.*” DK 73-5, YED 7-3, **5.** istemek “*Mere dayalar bu kavat oğlı kavat mize erlik-mi gösterür didi, varuñ bundan pay dileñ görün ne dir didi.*” DK 76-13, YED 355-7, **6.** zikretmek “*Allah diyelüm dâim/Allah görelüm n'eyler/Yolda turalum kâ'im/Allah görelüm n'eyler*” YED 71-1, **7.** emretmek “*Göge eytdi dön didi ay-gün yürisün didi/Suyı mu'allak kodı üstinde yir eyledi*” YED 355-3, DK 120-1, (YZ’de **dē-**); KT 241b. ‘anlatmaq’, ‘cevap vermek’, ‘emretmek’, ‘zikretmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

dik- 1. yetiştirmek için bir bitkiyi toprağa yerleştirmek “*Ger ağacı dikdünse yidün birinç/Üşendün ise olduñ uş soñra dinç*” SN 5281, YZ 22b-12, MN 9b-6, 2. dik olarak durdurmak “*Dikdi çü kâf-ı maşrıka her şubh-dem‘alem*” GT 5b-3, 3. koymak, kurmak, yapmak “*Altun tahtında yine ivini dikdi*” DK 65-5, YED 241-5, 4. iğne ve iplikle tutturmak “*Şaman yirine aru susam dökem/Dağı atlası Rûmî‘den çul dikem*” SN 3571, GT 63b-2; KT 252a’daki ‘Kabı baş aşağı çevirip içmek: *Bir testi suyu dikti.*’ anlamında işlevsel eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*koymak, kurmak, yapmak*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

dikil- 1. dikilmek “*Çü dördinci gün göge dikildi gün/Güneş kızgını taşı eylerdi un*” SN 3539, 2. bulunmak “*Fesāda varup ahsam işi şabāh/Diküldüğü yirde bulunmaz şalāh*” SN 4602; KT 252b’deki ‘İğne ve iplikle hıyâtat edilmek’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Gars edilmek’ anlamında özelleşme yoluyla anlam daralması olmuştur. *bulunmak* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

dile- 1. dilemek, istemek, talep etmek “*Ammā sizden dilerem kim benüm vaşiyetüm saklayasız ve bilesiz kim yigrek gül gönül gülistānında açılır.*” MN 7b-1, YZ 2b-14, SN 53, 2. af dilemek “*Vardı ol kul Yūsuf‘uñ öpdi elin/Diledi andan ne ki suçu varın*” YZ 9b-11, 3. bir kıza talip olmak “*Diler-iseñ kim kızum vèrem saña*” YZ 13a-9, SN 4286; KT 254a. ‘*af dilemek*’, ‘*bir kıza talip olmak*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

diñ- 1. durmak “*Kamu yedi Bünyâmîn hêç yèemedi/Ağlamakdan iki gözi diñmedi*” YZ 37b-3, 2. susmak “*Girmeñüz bir kapudan key sakınuñ/Diñmeñüz Tañrı adına takınuñ*” YZ 35b-4, 3. sakinleşmek “*Öküş gavgā itdiler ü oñdılar/Çü dün*

buçuğı olıcağ diñdiler” SN 3481/**din-** SN 2802; KT 256a. tın- (?d-) *soluk almak, sakinleşmek, dinlenmek, dinmek, kesilmek* anlamlarında; Osmanlı döneminde yerini *din-/diñ-* fiillerine bırakmıştır (Clauson, 1972: 514-a). EAT’de üç ayrı anlam ile verilen fiil, KT’de ‘Durmak, kesilmek, sükûnet ve inkıta bulmak’ anlamıyla verilmiştir. Anlam birleşmesi yoluyla sözlük biriminde sayısal olarak anlam daralması söz konusudur. ‘Rahatlanmak, istirahat etmek’ anlamıyla nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

din- denmek, söylenmek “*Hem eyle itdiler kim dinmiş idi/Yemen içi uçmağa dönmiş idi*” SN 5572; KT 256a’daki ‘İsim verilmek’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

diñdür- susturmak “*Pâdişâhuñ şoñbeti bunuñ ağladuğundan telh oldu, çâre bulmadılar bunu diñdüreler.*” GT 12b-2; KT 256a’daki ‘Teskin etmek, rahatlandırmak, asude etmek’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Söndürmek: *Mumu dindirmek.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

diñle- dinlemek “*İmdi diñleñ vëreyüm size haber/Bir bezergân vardı Mısır’da meger*” YZ 7a-1, SN 2715, MN 40a-4, GT 29b-15; KT 256a’daki ‘Kulak asmak, kabul etmek, ısgâ eylemek: *Söz, nasihat dinlemek; vaktiyle ihtar ettimse de dinlemedi.*’ anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

diñlen- dinlenmek, istirahat etmek “*Ne şu içdüm ü ne yiyesi yidüm/Ne bir lahza diñlendüm ü uyudum*” SN 1888, YZ 22b-8, MN 6a-10, GT 59b-7; KT 258a’daki ‘Sükûnet bulmak, durmak’ anlamı EAT’de taranan eserlerde rastlanmazken KT’de mevcuttur. KT’deki anlam ile EAT’ye göre geri dönüş söz konusudur. Anlam dirilmesi/uyarılması ile anlam genişlemesi olmuştur.

diril- 1. yaşamak, hayat sürmek “*Aşlanlar ile tağda nite diriliserven/Ödüm şıgar idi işidürsem ki it ürdi*” SN 2493, MN 29a-4, GT 11a-5, 2. geçimini sağlamak, geçinmek “*İki kardaş var-ıdı, birisi sultâna hizmet iderdi ve birisi ‘arağ-ı cebîn-ile dirilürdi.*” GT 22b-4, MN 8a-7, 3. canlanmak, hayata dönmek “*Vâh ki ölü yine dirilüp kabilesi arasına geleydi...*” GT 39b-2, MN 33a-1; KT 258a’daki ‘Kuvvet ve taravet gelmek, cesaret almak, canlanmak, taze hayat bulmak: *Bu haberi alınca dirildi.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

dirilt- diriltmek, hayata döndürmek “*Şuçın ‘âşî olanlaruñ yoyan ol/Dirilden ü öldüren ü koyan ol*” SN 17, MN 10a-13; KT 258a’daki ‘Sertleştirmek, katılaştırmak, sölpüklüğünü gidermek: *Bu çiçekleri suya koymakla diriltebilirsiniz.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘İmar etmek, şenlendirmek: *Cezîre’yi diriltmek için Fırat ve Dicle’den bir çok cetveller açmak iktiza eder.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

diyil- denilmek “*Diyilmez niteligine hadd ü cins/Bilür her ne kim eyleye cinn ü ins*” SN 8; KT 243b’deki ‘İsim konmak, tesmiye olunmak’ ve ‘Nakil ve rivayet olunmak: *Hindistan’da yine veba zuhur etti deniliyor.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur.

diz- dizmek “*Süñü kaldırıp çün gözi kızdı/Biş on kişiyi şol sâ‘at dizdidi*” SN 4485, YED 152-5, MN 43a-1, GT 79b-8; KT 260b’deki ‘Dökme hurufatı sıralayıp yazı tertip etmek: *Bir mürettip günde kaç sayfa dizebilir?*’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

dizil- sıralanmak, dizilmek “*Altun ayak şurâhiler dizilmiş-idi*” DK 123-1; KT 260b’deki ‘Dökme hurufat sıralanıp tabolunmak üzere yazı tertip olunmak: *Bu kitaptan kaç forma dizildi?*’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

dol- 1. aşırı yemekten patlayacak duruma gelmek “*Yine görür yedi dahı arucak/Yer semizleri tükedür dolucak*” YZ 25a-4/**tol-** 2. dolu hâle gelmek, dolmak “*Tolup gözleri indi yaş yüzine/İçin söyledi kendü kendüzine*” SN 506, YZ 15a-3, YED 35-7, DK 3-3, MN 8b-12, 3. toplanmak, doluşmak “*Bir sarâya koydı Yûsuf’ı hoca/‘Avrat er toldı kamu tam u bâca*” YZ 11b-5, YED 118-1, 4. vakit gelmek, süre dolmak “*Çü toldı toköz ay<u> geldi haber/Ki Tañrı saña virdi kayğun gider*” SN 404, YED 87-6, DK 4-13, 5. doldurulmak “*...dürlü avlardan terküler tolmış...*” MN 52a-14, 6. eklenmek, yerleşmek “*Dirildük bınar olduk irkildük ırmağ olduk/Akduk denize tolduk taşduk el-hamdüli’llâh*” YED 292-7, 7. olmak, oluşmak “*Ezelî bünyâd urdı altı günde dünyâ toldı/İsrâfil’e buyurdı dem evliyâ demidür*” YED 85-2; KT 266a-b’deki ‘Sabrederek hiddet ve kini kalpte saklamakla taşacak dereceye gelmek: *Artık sabır ede ede dolmuştum.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘vakit gelmek, süre dolmak’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

donan- kaplanmak, süslenmek, kuşanmak, donanmak “*Bu dünyâ bir gelindür yeşil kızıl donanmış/Kişi yeni geline bakubanı toyamaz*” YED 178-7, DK 277-6, SN

963; KT 267b-268a'daki '(Gemi) yelken vesaire takımıyla teçhiz olunmak' ve '(At) mükemmel takımlarla hazırlanmak' anlamlarında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

doy- 1. açlığı kalmamak, isteği kalmayınca kadar yemek, doymak, tok hâle gelmek “*Ƙara toñuz etinden yañnu yidürdüñ doyamadum.*” DK 100-3/toy- YZ 37a-15, YED 62-2, DK 8-2, SN 2895, MN 30b-12, GT 70b-12, **2.** dayanmak, tahammül etmek “*Mere şası dinlü kâfir Menüm ağzuma söğüp-duru-idüñ doyamadum*” DK 100-2/**toy- 3.** yeteri kadar karşılamak, doyum sağlamak “*Bir toyınca bakayım ağlayayım/Hasret adıyla cânım dağlayayım*” YZ 37b-8, YED 105-3, **4.** kanmak, tatmin olmak “*Bin uyagur bin bir togar buyruk ile gelmiş meger/Kimdür bu dünyâya toyar peymânesi toldı gider*” YED 87-6, DK 160-10; KT 269a. ‘dayanmak, tahammül etmek’ ve ‘yeteri kadar karşılamak, doyum sağlamak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

dög- **1.** vurmak, dayak atmak, dövmek “*Ağ ellerin ardına bağladılar, kıl sicim boynına taqdılar, ağ etinden kan çıkınça dögdiler*” DK 30-2, YED 80-3, YZ 23b-8, SN 4483, MN 54a-7, GT 61b-14, **2.** toz hâline getirmek, ezmek, ufalamak “*Öter çakıldak dün gün ögüdür döger anı/Ol gün durur gün bu gün geçdi ‘ömür ziyâna*” YED 313-5; KT 272b'deki ‘Bir madeni kızdırıp vurarak işlemek: *Dövülmüş demir.*’, ‘Kakmak, vurmak, çalmak: *Kapıyı dövdü.*’ ve ‘Topa veya kurşuna tutmak: *O tepeden kaleyi dövmek mümkündür.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur.

dögil- vurulmak, çalınmak, ses çıkarmak “*Gümbür gümbür naqaralar dögilidi, burması altun tuç borılar çalındı*” DK 63-5/**dögül-** SN 2527, GT 44b-1; KT 272b'deki ‘Havanda veya diğer bir aletle kırılmak, ezilmek, sahk edilmek’ ve

‘Topa veya kurşuna tutulmak: *Bu kale denizden dövülemez, karadan dövülebilir.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur.

dök- 1. saçmak, atmak, koymak “*Şadâkından toksan ohın yire dökdi.*” DK 198-13, SN 1897, MN 13a-2, GT 78b-6/**tök-** DK 74-12, GT 63b-7; KT 269b’deki ‘Bedende sivilce gibi şeyler çıkarmak: *Vücutunun her tarafından birtakım çıbanlar dökmüş.*’, ‘Gemi veya demiryol vesaire ile çıkarmak, sevk ve tahşîd etmek’, ‘Erimiş maden vesaireyi kalıba ifrağ etmek’, ‘Tüy ve hav gibi şeyi kaybetmek’, ‘Sulu hamuru kaynar yağın içine veya sıcak sacın üzerine akıtıp bazı yenecek şeyler istihzar etmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur.

dökdür- akmasına neden olmak “*Ğara gözden acı yaşın dökdürdün-mi*” DK 136-12; KT 269a-270b’deki ‘Erimiş bir madeni kalıba boşalttırmak, sebk ettirmek’, ‘Sulu bir hamuru kaşıkla kızarmış yağın içine koydurup pişirtmek’ ve ‘Saçtırmak, serptirmek, yere dağıtırmak: *Şu tavuklara biraz arpa-bağâ kükürt döktürmeli.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

dökil- 1. akıtılmak, düşürülmek “*Bu harâbât iklimi anun melâmetdür tonı/Dökilür kanlar saçılır sad-hezarân başı yiter*” YED 67-2, **2.** topluca ortaya konmak “*Dökilürdi başlar yire tarp tarp/Şâh-ı Çîn çü gördi kim iş oldı şarp*” SN 2752, **3.** düşmek, dökülmek “*Ğutar yiryüzin dürlü dürlü çiçek/ Dökilür girü mevsümi geçicek*” SN 64, MN 14a-3/**tökil-** DK 43-2/**dökül-** **4.** dağıtılmak, saçılmak “*Döküldi süci vü kıımız u boza/Ki her biri biñ ‘ağl evini boza*” SN 2120, YED 316-2/**tökül-** **5.** gitmek, yok olmak “*vêrür-isevüz salavât biz arı/Töküle bizden günâh ne kim varı*” YZ 1b-11; KT 270a’daki ‘Çıkarılmak, sevk ve tahşîd edilmek’, ‘Tehalükle hücum, muhâceme etmek, üstüne düşmek’, ‘Eritilmiş maden vesaire kalıba ifrağ olunmak’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur.

‘Ziyade eskimek, harap ve viran olmak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘toplucu ortaya konmak’, ‘gitmek, yok olmak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

dön- 1. dönmek “*Du ‘a diledi ve döndi baña eyitti*” GT 13a-10, YZ 8b-11, YED 282-2, DK 279-2, SN 710, MN 2a-12, 2. yönelmek *Eytdi ey Kâdir Çalab döndüm saña/Tevbe kıldum başsıla suçum baña*” YZ 11a-15, YED 49-13, 3. bırakmak, vazgeçmek “*Barmağın ağzında tutmuş ısırır/Tevbe kıl <yarlığın> yazukdan dön(gil) gerü*” YZ 19a-14, YED 356-19, DK 183-12, MN 37b-3, 4. dönüşmek, başka bir duruma geçmek “*Kaçar senüñ geyiklerüñ Kazılık Tağı Kaçar-iken kaçmaz olsun taşta dönsün.*” DK 27-10, YZ 20b-10, YED 134-12, SN 699, MN 9b-11, GT 44b-13, 5. geri gelmek “*...kara polad öz kılıcı çalmayınça qarım dönmez, er malına kıymayınça adı çıkmaz*” YZ 26a-13, YED 16-1, DK 3-11, 6. tercüme edilmek “*Döne Türki’ye okıya haş u ‘âm/İnāyet kılursa Hağ ola tamām*” SN 376, 7. benzetmek “*Bizüm hâlimüz ol ‘arab hikâyetine dönmesün...*” GT 44b-13, YED 66-3, DK 8-11; KT 270a-271b. tercüme edilmek anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

döndür- 1. dönüştürmek, değiştirmek, döndürmek “*Sen Kerîm’sin hâcetüm kılğıl revâ/Beni döndürgil Yûsuf’a kim seve*” YZ 31a-10, YED 68-4, MN 65b-2, GT 43b-4/**dönder-** MN 65b-2, 2. çevirmek “*Yüz bin cefâ kılsan bana/Senden yüzüm döndürmezem/Cânım dahı alurısan/Senden yüzüm döndürmezem*” YED 219-1, DK 23-5, 3. geri vermek “*Vâh ki ölü yine dirilüp kabilesi arasına geleydi, mîrâş-ğoralara mîrâş döndürmek guşşası ziyâde olaydı hışımları öldüğinden.*” GT 39b-3; KT 270b. geri vermek anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

döşe- 1. bir tabanı kaplamak, sermek, açmak, yaymak, döşemek “*Toksan yirde ala kalı ipek döşemiş-idi*” DK 36-4, YZ 17a-8, YED 193-4, MN 12b-9, GT 2a-7, 2. yaygın hâlde vermek “*Kara kiçe altına döşediler*” DK 11-10, 3. hazırlamak “*...nāgāh bir oyun döşer ki bir ferd yinile. Bir dāyirede şahmāt ider ki hezārruh ve pīl ‘āciz kalur.*” MN 50a-7; KT 272a. EAT’de tek anlamla verilen fiil, KT’de ‘Yaymak, açmak, yere sermek’, ‘Zemini bir şeyle kaplamak’ ve ‘Bir oda veya dairenin döşemesini düzmek, tefriş etmek’ biçiminde üç ayrı anlamla verilmiştir; anlam ayrışması yoluyla sayısal olarak anlam genişlemesi söz konusudur. ‘yaygın hâlde vermek’ ve ‘hazırlamak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

döşen- 1. yayılmak, serilmek “*Vere köşkler köşk içinde taht yüce/Hem döşekler döşenmiş uçdan uca*” YZ 28b-7, DK 10-3, SN 3374, 2. kullanmak, sermek “*Kendü döşendügi kilimi uğrunuñ yolına bıraktı...*” GT 24b-12; KT 272a’daki ‘Hastalanıp yatağa yatmak, esîr-i firâş olmak’ anlamında doğadan insana deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Sözü tafsil etmek, etrafiyla anlatmak, bast u temhîd eylemek’, ‘Girmek, koyulmak: *Yola döşendi.*’ ve ‘Mefruşatı düzeltilmek, tefriş olunmak: *Yeni yapılan konak daha döşenmedi.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘kullanmak, sermek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

dur- 1. ayağa kalkmak “*Durdum katına vardum, gördüm ki bu beyti okur.*” GT 57b-9, YZ 5b-4, MN 18a-14/tur- YZ 2a-7, DK 7-12, SN 1084, MN 2a-7, 2. durmak, sabit kalmak “*Çevre bakdı, bir sıçan gördi. Durmuş, bunuñ hâlin müşâhede kılar.*” MN 10b-6, YED 8-4, SN 1154/tur- DK 16-6, 3. beklemek “*Derhâl yügürü taşra çıktı ki göre. ‘Avrat kapu yanında siñüb dururdu.*” MN 59b-3,

YED 242-7, SN 2066, GT 14a-11/ur- YZ 31a-12, DK 67-6, SN 906, MN 17a-7, **4.** kalkmak, uyanmak, uyanık kalmak “‘Arab ŗabâh durdı nie ki cst-c kıldı hi haberin ve kanda gitdügin bilmedi.” GT 45a-1, SN 4792/ur- YED 88-1, DK 110-7, **5.** yaŗamak, ikamet etmek YED 174-1/ur- “Yola girben zamet ol görmedi/Ėarblıkda oturmadı urmadı” SN 726, DK 257-3/ur- **6.** vazgemek “Gel imdi tur bu fâniden mahrm kalmadın bkiden/T‘at kılup bu dnyeden kullar nasb almak gerek” YED 137-4, **7.** dinmek, tkenmek “Andan ber ki ŗreti nakŗını grmiŗem/Dyim aar gzm yaŗı bir lahza urmadı” SN 1437, **8.** karŗı koymak, mcadele etmek “Bundan kaub inerssem, krda uramazın. Eger bu arada urursam bu ilanıla neyleyem?” MN 56b-1; KT 275a’daki ‘İŗlememek, kalmak: Saat, makine durmuŗ.’ anlamında nedensel btnleyiciliğe dayalı anlam aktarması yoluyla anlam geniŗlemesi olmuŗtur. ‘Dŗmek, konmak: Masanın zerine toz durmuŗ.’ ve ‘ŗaŗmak, beht ve hayrete dalmak, kalmak’ anlamlarında anlam geniŗlemesi olmuŗtur. ‘Sga-i atfiyye veya sga-i iltizmiyyeden sonra fi’l-i i’ne olarak istimrr beyan eder: Bakıp durmak, baka durmak.’ yardımcı fiil greviyle dilbilgiselleŗme yoluyla anlam geniŗlemesi olmuŗtur. ‘ayağa kalkmak’, ‘kalkmak, uyanmak, uyanık kalmak’, ‘vazgemek’, ‘karŗı koymak, mcadele etmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması sz konusudur.

durĖur- **1.** durdurmak, bir araya getirmek “Topragı kadarladı sreti hat bağladı/Durgurdı drt leti adın insn eyledi” YED 358-3/urĖur- DK 237-12/**durur-** **2.** ayakta durdurmak “Chdı anuñ hem yanına bile/Dururdılar iŗidesin kim nola” SN 4904/urur- **3.** kaldrmak “Srubn gle gle gelb deveyi ururdu.” MN 47b-1; KT 274b’deki ‘Bekletmek, tevkif etmek: Onu daha

bir müddet yerinde durdurmalı.’, ‘Ayakta durmaya alıştırmak’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘durdurmak, bir araya getirmek’, ‘kaldırmak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

dut- **1.** tutmak “*Bugün ben üftâdenüñ elini dut ki bilürler dimişlerdir.*” MN 10b-3, SN 1667/ut- YZ 19b-6, **2.** benimsemek YED 145-4, SN 57, MN 20a-9/ut- “*...şeref-i insânda ne noşan gördüñ ki hayvânât hûyın utduñ?*” GT 56b-1, YZ 34b-3, **3.** kavramak “*Üç kişi sağ yanından üç kişi şol yanından demür zincir-ile buğayı utmuşlar idi*” DK 16-1, GT 39b-4/ut- YZ 4b-9, DK 228-4, **4.** farz etmek, saymak “*Eyitdi beni kardaşuñ bigi dut/Tuz etmek yigil içmedüñ ise sü*” SN 4216, YED 180-5, GT 14a-4/ut- YED 18-6, SN 2288, GT 60a-6, **5.** ele geçirmek, yakalamak “*Çoban kepenegini üzerlerine atdı, perri kızınıñ birini utdı*” DK 216-3, YED 302-5, SN 4290, MN 10b-5, GT 23b-12/ut- YZ 6b-4, SN 3223, MN 12b-2, GT 74a-13, **6.** kurmak “*Kişi kim hayâl-bâz oyunın bilür/Çadır dutuban gice oynar olur*” SN 3350, **7.** kiralamak “*Didi şâr içinde falân yirde/Şakâ-hâneye karşı dutdum oda*” SN 4008, **8.** kazanmak, elde etmek “*Şahib-diller etmegi ibâdet için dutmuşlar*” GT 29a-4/ut- GT 23b-3, **9.** kapatmak “*Bâğubân delügi dutdı. Çakalı belâ dâmına bırağdı*” MN 2a-4, **10.** korumak “*Her çend ki ol kân dökici, cânavar izleyicidir. Lîkin ulu pâzişâh sanıķın dutar. ‘Âl-i himmeti vār. Bağşîşi çök ve merĥameti bol.*” MN 62b-13, **11.** başlamak “*Üç kişi yöldâ giderken yağmur dutdı*” MN 3a-3, **12.** bekletmek “*İRte olinca südi dutdum. Durdum.*” MN 3a-11, YZ 19a-14, **13.** sarmak, kaplamak “*Başdan ayaga değin Hak nûrı seni dutmuş/Hak’dan ayru ne vardur kalma gümân içinde*” YED 302-11/ut- SN 64, **14.** yerine geçmek “*Işkı hîç bir nesneye mesel baglasam olmaz/Dünyâ vü âhiretde ne dutısar ‘ışk yirin*” YED

254-5, **15.** yapmak, yerine getirmek YED 146-6/ut- “*Ver saña ne yararsa anı tut ki bizüm dilegümüzce olmaduñ dilegüñce ol.*” GT 52b-7, **16.** çevirmek, döndürmek YED 9-8/ut- “*Şeh anı işitdi vü yırtıdı tonun/Hemān dem sarāyına tutdı yönin*” SN 525, YZ 9a-7, **17.** herhangi bir durumda bulundurmak “*Yil ile toprağı kıldı mu'allak/Su içinde odı dutdı selāmet*” YED 19-3/ut- DK 92-12, SN 269/ut-**18.** saklamak, gizlemek “*Nikāb ile tutmuş idi yüzini/Bu resm ile gizlerdi kendüzini*” SN 3128, **19.** ateş tutuşmak “*Eñ öñdin düter soñra tutar yanar/Güzāfin mıdur anuñ adı ya nār*” SN 4734, **20.** sokmak, tıkmak, kapatmak “*Bir mescide bir mü'ezzin var-ıdı, her vaqt ki ezān okısa halk kulaqlarına barmak tutarlardı...*” GT 49a-15, **21.** bilmek, mesul tutmak “*Mālik eydür bir anuñ Tañrı'sı var/Hayr u şer ol kamusun andan tutar*” YZ 25b-4, YED 180-3, DK 56-2, **22.** alıkoymak “*Bizden tutğıl anı koyğıl tutmağıl/Eyle āzād atamız ağlatmağıl*” YZ 40b-4, DK 39-4, **23.** ikram etmek, sunmak, uzatmak “*Bir ferişte bir kadeh tutmuş ulu/Kadehüñ içi şarāp-ıla tolu*” YZ 50a-11, **24.** taşımak “*...atasını at üzerinden karvadı tutdı döşegine çıkardı.*” DK 242-5, **25.** bellemek, belirlemek “*Cānum ben andan bunda ezeli 'aşık geldüm/'Işkı kılavuz tutdum 'ışka ulaşıp geldüm*” YED 181-1, DK 236-11, **26.** sallamak “*Altı cellad ensesine geldiler, yalın kılıç tutdılar.*” DK 186-4, **27.** kaldırmak “*At başını yukarı tutdı, bir kulağın kaldırdı Beyrege karşı geldi*” DK 99-11, **28.** gözüne kestirmek, beğenmek “*Big yigidiñ gözi bir deniz kulını boz ayğırı tutdı, bir de altı perlü gürzi, bir de ağ tozlu yayı tutdı, bu üçini beğendi*” DK 72-10, **29.** fethetmek “*Anuñ ni`metin başdı vü itdi güç/İli dutuban şāhi oldı soñ uç*” SN 4290; KT 1246b-1247a'daki ‘Taht-ı zabt ve tasarrufunda bulundurmak, sahip ve maliki olmak’, ‘Taht-ı nikāhında bulundurmak, zevci

olmak’, ‘Kullanmak, istihdam, istimal etmek’, ‘İhata, zapt, istilâ etmek, kaplamak: *Sît ve şöhreti âlemi tuttu.*’, ‘Hesap etmek, saymak’, ‘İntisap ve sülûk etmek, girmek’, ‘Hedef ittihaz etmek, vurmak’, ‘Açmak, kullanmak: *Örtü, yaşmak, şemsiye tutmak.*’, ‘Kökleşmek, temelleşmek, kök salmak; temelli sağlamlaşmak’, ‘İyi hâlde olmak, kullanmak, vazifesini ifa etmek, sağlam olmak: *Eli ayağı tutuyor; hiç bir yerim tutmuyor.*’, ‘Dokunmak, başa vurmak, sersem veya sarhoş etmek’, ‘Kabul etmek, dinlemek’, ‘Meşgul etmek, işgâl etmek’, ‘Ârız olmak, yakalamak, musallat olmak: *Sıtma tuttu; göğsüm tuttu; beni yine sızılar tuttu.*’, ‘Zihne koymak, aklen düşünmek, kurmak’, ‘Ağrımaya başlamak: *Başım tuttu.*’, ‘İşlemek, geçmek, tesir etmek’, ‘Uymak, muvafık gelmek: *Bu fes tutmadı; bu ibare üst tarafını tutmuyor.*’ anlamlarında anlam genişlemesi söz konusudur. ‘benimsemek’, ‘kavramak’, ‘kazanmak, elde etmek’, ‘bekletmek’, ‘yerine geçmek’, ‘çevirmek, döndürmek’, ‘saklamak, gizlemek’, ‘ateş tutuşmak’, ‘sokmak, tıkamak, kapatmak’, ‘bilmek, mesul tutmak’, ‘ikram etmek, sunmak, uzatmak’, ‘taşımak’, ‘sallamak’, ‘kaldırmak’, ‘gözüne kestirmek, beğenmek’, ‘fethetmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

dutul- 1. işitilmek, uygulanmak “*Dutulmaz oldu Peygamber hadîsi/Halâyık cümle Hak'dan utlu oldu*” YED 387-8, 2. yakalanmak, avlanmak GT 54b-12/**dutul-** “...ve dereceden giren ây aydıñıyla göge ağılmaz ve örümcek evi birle geyik *dutulmaz.*” MN 22a-8/**tutul-** YZ 6b-13, SN 4989, GT 63a-15/**tutul-** YED 196-3, DK 71-1, SN 2264, 3. kapanmak “*Murâdumca bir kaç nefes ürem dir-idüm; dirîg ki nefes yolu **tutuldu***” GT 57b-12/**tutul-** 4. tutulmak “*Uçuşlu bigi düşdi şu içine/**Tutuldu** dil vü kısıldı çine*” SN 1444/**tutul-** YED 92-4, 5. alikonmak “*Didi*

var buları ko kim gideler/Çü suçları yok tutulup nideler” SN 4788, YED 1-11/**tutul-** 6. -ay ve güneş- tutulma olayına uğramak “*Yüzünden gün tutulur ay togmaya utanur/Gören heybete kalur Yûsuf-ı Ken'ân mısın*” YED 257-4; KT 1247b-1248a'daki ‘Kiralınmak, ahit ve mukavele altına alınmak, hizmete girmek’, ‘Sayılmak, makbul ve muteber olmak, dâhil-i hesâb olmak’, ‘Kısalınmak, mahûk olmak, sesi çıkamamak’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Felç ve nüzulden veya sancıdan işlemez veya hareket etmez hâle gelmek: *Sağ kolum tutuldu; bacakları büsbütün tutulmuş.*’ anlamında doğadan insana deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Alınmak, gücenmek, münfail olmak’ ve ‘Âşık ve müptelâ olmak’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Dava ve mübahasede mağlûp olmak, davayı kaybetmek’ anlamı ile anlam kötüleşmesi söz konusudur.

duy- 1. işitmek, duymak YED 356-23/**tuy-** “*Anı tuydi eytdi Yûsuf oğlına/Şol ere var ur elüni bêline*” YZ 40b-13, YED 193-2, DK 52-7, 2. dokunma, koklama vb. duyularla algılamak, hissetmek YED 253-7/**tuy-** “*İy qarındaş, ırakdan ol eytdüğüñ maqamuñ eşerin tıydum...*” MN 6a-6, YZ 22a-9, YED 268-3, SN 4073, 3. anlamak “*Ol nefis kim câna uyar ma'nîden sanma duyar/Her dem ana uymayan bil inâyet içinde*” YED 295-4/**tuy-** 4. farkına varmak “*anlar bir yidüginde sen iki yigil seni kâfirler bilmesünler tıymasunlar*” DK 54-1, YED 105-1, 5. öğrenmek, haber almak “*Ol kırk nâmerdler buni tıydılar...*” DK 29-10, YED 28-5, SN 3824; KT 276b. ‘anlamak’, ‘farkına varmak’, ‘öğrenmek, haber almak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

düken- 1. bitmek, sona ermek, kalmamak, tükenmek “*Çoban banuñ taşu dükendi, koyun dimez kiçi dimez şapanınuñ ayasına qor atar, kâfiri yıkar.*” DK 41-13,

YZ 22b-15, YED 301-11, SN 3525, GT 36b-10/**tüken-** YZ 29b-1, **2.** söyleyecek sözü kalmamak “*Bu işler tamâm olıcak halvet olur ma‘şûkıla/Ma‘şûk yüzün gören kişi gerek yana vü dükene*” YED 294-4; KT 1250a. ‘söyleyecek sözü kalmamak’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

düriş- **1.** çalışmak, çabalamak, gayret etmek “*Anuñ niteligin bilimedi ‘aql/Dürişdi vü çäre bulımadı ‘aql’* SN 35, YED 191-7, MN 18a-8, GT 72a-10/**dürüş-** SN 4500, **2.** karşı karşıya gelmek, mücadele etmek, çarpışmak, savaşmak “*...yā kâdir Allah birliğüñ varlığıñ hakkı-y-içün ‘Azrâ’ili menüm gözüme göstergil, şavaşayım çekişeyim dürişeyim...*” DK 156-8, YED 60-5; KT 280a. ‘*karşı karşıya gelmek, mücadele etmek, çarpışmak, savaşmak*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

dürt- **1.** batırmak, sokmak, saplamak “*Biliş âdemi hoz nişe incide/Niçün darta kılıç(u) düрте cıda*” SN 180, **2.** sürmek “*Oğlum idügin andan bileyim, şırça parmağını kanatsun, kanını destmala dürtsün, gözüme süreyin, açılaçaq olurise oğlum Beyrekdür didi*” DK 118-10, SN 190, MN 13a-2, **3.** dürtmek “*Bir ağaccuğıla ol arayı dürtti.*” MN 22b-10; KT 279b’deki ‘Teşvik ve tergîb ve iğvâ etmek, zorla bir iş yaptırmak.’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘sürmek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

düş- **1.** yere serilmek, devrilmek “*Gidüp uşşı āh itdi düşdi yire/Kimesneye yol yoğ kim anda gire*” SN 519, YZ 6a-8, YED 101-7, DK 17-4, MN 10b-6, **2.** düşmek, yüksekten yere inmek “*Sahrâ-yı Gûr’da bir tâcir tavardan düşdi.*” GT 38b-8, **3.** yıkılmak “*Turdi Yûsuf köşkini tepdi paşa/Titredi sarây ki az kaldı düşe*” YZ

41a-11, **4.** girmek “Nêçe söylersiz yalan siz ögünü/Tamuya yalançılar düşer yanu” YZ 45a-4, YED 2-8, DK 36-13, SN 1523, GT 15a-4, **5.** atlamak “Mellâh deñize düşdi, birisini kırtarınca birisi helâk oldı.” GT 23b-13, DK 89-3, SN 3291, **6.** batmak, çökmek “Kaçan arı etekli dirilür ol bî-çâre ki tâ yakasına degin gömülgene düşmiş ola” GT 50b-7, SN 1448, **7.** sarkmak “...iki kaşı aşğa düşmiş” GT 35b-3, **8.** itibarını kaybetmek, düşkünleşmek “Ulunuñ kiçiniñ şorardı hâlin/Düşen kişilerüñ tutardı elin” YZ 31a-2, YED 118-7, DK 68-3, SN 3647, GT 16b-15, **9.** yakışmak, uygun düşmek “Ne lâzım ki kaçar yabâna düşer/Gelüp kızumu alsun hem eyle düşer” SN 2818, YED 382-4, DK 108-7, GT 17a-13, **10.** yakalanmak “Bu kaşd kim sen geldüñ şuña beñzer kim, eşek balçığa çöke, gögercin ağa düşe.” MN 24a-8, SN 1386, **11.** kaplamak “Pusduğından kara tağlara tuman düşmiş Yatduğı yirdi Big Begili tutuñ dimiş” DK 244-8, **12.** değmek, vurmak, yaklaşmak “Köpek kaçan haber virse gerek. Köpek Kazanuñ atınuñ ayağına çap çap düşer siñ siñ sinle” DK 47-1, **13.** gelmek “Nite düşdi bir gün kağıdı baña/Katı hışm ile bağıdı bendin yaña” SN 3611, **14.** bozguna uğramak Çeri sındı şubaşumuz düşdidi/Tutıldım u ben şeh baña buşdıdı” SN 4685; KT 280b’deki ‘Yağmak: Bu gece iyi yağmur düştü; dağlara kar düşmüş olmalıdır.’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘sarkmak’, ‘değmek, vurmak, yaklaşmak’, ‘bozguna uğramak’, ‘yakalanmak’, ‘kaplamak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

düşür- **1.** düşürmek “Bu temâşāya meşğüliken husrev elinde bir ağır bahālu güheri elinde oynaduriken düşürdi.” MN 27b-9, YED 184-9, DK 119-8, SN 4474, GT 44a-15, **2.** koparmak “...Beyregi oturduğı yirde kılıçladı, bir uyluğın

düşürdi...” DK 300-6; KT 281a-b’deki ‘Tesadüf ettirmek, rast getirtmek, ika etmek: *Talih büyük ikramiyeyi bana düşürdü.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘*koparmak*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

düt- **1.** duman veya buhar çıkarmak “*Çü odum yana vü tütünüüm düte/Karār işbu göñlüm nitesi tuta*” SN 4735, YED 9-3/tüt- YED 269-6, **2.** kokmak, tütmek YED 324-2/**tüz-** “*Şu zülfi ki koşusu cāna tüze/Revā gördi kim hep bulaşa toza*” SN 1973/**tüt-** **3.** içmek, içine çekmek “*Kimün denize gider kimün tütünü tüter/İsmün disen ne durur hoş bâzârun var senün*” YED 147-6; KT 1252a. ‘*içmek, içine çekmek*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

düz- **1.** nazmetmek, yazmak, koşmak, destan tanzim etmek “*Dedem Korkut gelüben şazılık çaldı, bu oğuz-nāmeyi düzdi koşdı, böyle didi*” DK 153-13, YED 378-8, YZ 1b-15, SN 332, GT 6a-3, **2.** akort etmek “*Getürür urur elini kopuza/Diler kim çala vü kopuzı düze*” SN 1176, YED 335-2, **3.** hazırlamak “*Vezîre didi çün giderler ırâh/Yüri tîzrek düz bulara yarah*” SN 788, YED 171-10, MN 21a-6, GT 20b-14, **4.** ayarlamak “*Avrat iki yalan şanuğ düzdi. İl arasında getürdi.*” MN 69b-11, SN 4789, **5.** inşa etmek “*On on iki günde düzer bir sarây/Ki şāh girse içine olur gedây*” SN 1343, **6.** resmetmek, çizmek, nakşetmek “*Bulıvirdi bir koca ustā nakāş/Ki güneş yüzine düze göz ü kaş*” SN 3658; KT 282b. ‘*akort etmek*’, ‘*hazırlamak*’, ‘*ayarlamak*’, ‘*inşa etmek*’, ‘*resmetmek, çizmek, nakşetmek*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

düzet- **1.** nazmetmek “*Hikāyet başından hemîn biñ beyit/Düzetdi didi kalanın sen eyit*” SN 351, **2.** akort etmek “*Kopuza nevā perdesin düzdi sâz/Düzeldi kılı vü uzatdı āvâz*” SN 1546, **3.** düzenlemek, tertip etmek “*Pâdişâhuñ hoş sarâyını ve*

bağını bunuñ-çün düzetdiler” GT 27b-3, SN 1622; KT 282b. ‘nazmetmek’ ve ‘akort etmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

eg- eğmek “*Yaş ağacı nice dilerseñ eg ve kuru ağaç oddan artuğ nesne-y-ile togru olmaz*” GT 62a-6, YED 77-8, DK 110-9; KT 290b’de ‘İrzâ ve ikna etmek, kandırmak, muti etmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

eglen-/egle- 1. teselli etmek, avutmak “*Her ohtın yüzün görmegi ögleyem/Bakam şürete göñlümi egleyem*” SN 624, 2. oyalanmak, beklemek, vakit geçirmek “*Nâ-gehân cânân ilinden irdi bu cânâ haber/Bu harâbât ikliminde eglenme yüri kıl sefer*” YED 67-1, SN 2088, MN 23a-11, 3. gecikmek “*Eglendi, gelmedi, hağın sakladum.*” MN 3b-5, 4. yaşamını sürdürmek, kalmak, ikamet etmek “*Anda Yûsuf eglenür olur koca/‘Ömri kim gelür çıka uca*” YZ 51b-2; KT 291a’daki ‘İstihza etmek, Maytaba almak, lâtife etmek: *Eğleniyor musunuz? Siz bizimle eğlenemezsiniz.*’ anlamı ile anlam kötüleşmesi söz konusudur. ‘teselli etmek, avutmak’, ‘gecikmek’, ‘yaşamını sürdürmek, kalmak, ikamet etmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

ek- 1. bir bitkiyi üretmek için toprağa tohum atmak veya gömmek, ekmek “*Étdi buyruk Yûsuf ekin <çok> ekdiler/Vakti geldi başı birle dërdiler*” YZ 29a-5, YED 140-4, MN 9b-6, GT 12a-4, 2. bir şeyin başlamasına yol açacak nedenleri hazırlamak “*Her pâdişâh ki zulm tohmını ekdi ol kendü milki dîvârın kızarımış*” GT 12a-4; KT 293b’deki ‘Saçmak, dağıtmak, serpmek’, ‘Düşürüp kaybetmek.’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘bir şeyin başlamasına yol açacak nedenleri hazırlamak’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

es- esmek “*Bitmez ot yağmaz ki yağmur yedi yıl/Tarlık olur ne ho eser anda yel*” YZ 29a-8, YED 88-4, DK 207-12, SN 2666; KT 314a’daki ‘Ansızın hatıra gelmek, hutûr, sünûh etmek’ anlamında doğadan insana deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Birden zuhur etmek, çıkıvermek: *Daha esmedi.*’ ve ‘Nasip, kısmet olmak, isabet etmek’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

esri- 1. aklını kaybetmek, delirmek “*Görmedin delü oldum yanıldum günâh kıldum/Ussum ‘aklum aldurdum esridüm ayılmazın*” YED 256-4, 2. coşup kendinden geçmek “*Çün ezelden Yûnus senün ‘ışkıla esridi cânun/Dergâhına her dem anun vâlih ü hayrân kala dur*” YED 59-6, 3. mest olmak, sarhoş olmak “*Yiyüp içüp esridiler yatdılar/Çocuşdılar u döşege batdılar*” SN 1920, YED 106-8/**esrü-** YZ 21a-5, 4. sarhoş etmek “*...ve eger ‘iyâzu billâhi bu gurûr şarâbı aldanmağından ve harâm şarâbı esrimeğinden dünyânuñ az hõşlıgına aldanduñuz.*” MN 10a-10; KT 315a’daki ‘Kızmak, azmak’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘*aklını kaybetmek, delirmek*’, ‘*coşup kendinden geçmek*’, ‘*sarhoş etmek*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

eyit- 1. söylemek, demek “*Döndi ayitdi inandum <bir> Tañrı’ya/Tevde kıldum saña döndüm bî-riyâ*” YZ 31a-9, YED 57-2, SN 2012, MN 2a-8, GT 3a-8/**eyt-** SN 2292/**ayıt-** DK 2-4/**eyde-** SN 1397, 2. cevap vermek “*Âlimlere sordum nedir dermân günâhlu derdüme/Anlar dahı eyitdiler dermân ana yine Çalap*” YED 16-2, 3. seslenmek “*Hak Mûsâ’ya eyitdi unuttun emâneti/Ol nidâya cânını Mûsâ nisâr eyledi*” YED 356-17, 4. sözünü geçirmek “*Niçe eyitdüm gönlüme var sabır eyle dek otur/Şol dem dahı bed-ter olur ögüdümü almaz benüm*” YED 214-8, 5. buyurmak “*Sen eyitdün iy pâdişâh Yehdi’l-lâhu limen yeşâ/Şerikün*

yok senin i şâh suçlu kimdür 'azâb nedür' YED 89-2, **6.** anlatmak "*Ol dâsitân eyit işidelüm*" MN 2a-1/eyde- YZ 1b-13, **7.** sormak "*Ḳurd eyitdi: Nedür? Ne hâle girmişsin?*" MN 2a-8, **8.** nakletmek, rivayet etmek "*Gelürüñ yoḡdur ḡarcı âheste kıl kim gemiciler bir meşel eydürler*" GT 63a-2, **9.** şarkı söylemek, şiir okumak "*Çalma ozan ayıtma ozan Ḳaraluça men kızuñ nesine gerek ozan*" DK 103-6; KT 322b'de 'söylemek, demek' anlamı dışında hiçbir anlam yer almamaktadır. Kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

eyle- **1.** hazırlamak "*Degme gün geymege bir ton eyledi/Ol tonı dahi hep altun eyledi*" YZ 15b-3, SN 3352, **2.** yapmak, etmek "*Ol kırk nâmerdler bunu tıydılar, ne eyleyelüm diyü tanışdılar*" DK 29-10, YZ 16b-13, SN 1484, GT 21a-12, **3.** yaptırmak "*Ken 'ân'daki ev gibi ev eylegil/Babamı anda ol eve ündegil*" YZ 49b-2, MN 9b-2, **4.** giydirmek "*Ata ana ve ḡışm ḡavm sevinür, bişik tahtın yaraḡlayub yiñi geysiler eyleyüb...*" MN 10a-1; KT 322b. 'hazırlamak', 'yaptırmak', 'giydirmek' anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

ez- **1.** ezmek "*Pes ezdi birez dârü-yı hüş-ber/İçürdi vü key eyledi bî ḡaber*" SN 2334, **2.** *mec.* yenmek, sindirmek "*Çün kibrün boynını ezdün hırs evini bile bozdun/Dükkâni âreste düzdün alan alsın ma'den imiş*" YED 121-8; KT 324a'daki 'Basıp veya sıkıp yassılatmak, şeklini bozmak' ve 'Suyun içinde tanelerini kırarak karıştırmak' anlamlarında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. 'Kahr ve tedmîr etmek, çok zahmet ve eziyet vermek.' anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. '*mec. yenmek, sindirmek*' anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

fırıla- hızla birdenbire bulunduğu yerden çıkmak, ayrılmak, fırlayıp çıkmak “*Ḳan Ṭuralı fırlar devenüñ koltuğından girer, fırlar çıkar.*” DK 186-1/**pırıla-** DK 248-10; KT 345a. EAT’de bir anlam olarak verilen fiil, KT’de ‘Yerden yere uçan kuş gibi fir diye ses çıkararak atılmak, sıçramak’ ve ‘Bir şeyin bir kenarı kırılıp sıçramak’ iki ayrı anlam ile belirtilerek anlam ayrışması yoluyla sayısal anlamda anlam genişlemesi olmuştur. ‘Fiyatı artmak, çıkmak, terakki etmek’ anlamında doğadaki nesnelere arasında deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

geç- 1. zaman geçmek, ilerlemek “*Henüz gül vakti geçmemiş-idi kitâb tamâm oldu.*” GT 4a-13, YED 55-2, SN 64/**giç-** SN 3601/kiç- DK 69-5/**gêç-** YZ 46b-1/**kiç-** 2. geride bırakmak, aşmak “*Senüñ-ile meydanda at çapmaduk-mı Senüñ atuñı menüm atum kiçmedi-mi.*” DK 116-9/geç- MN 9b-3, SN 130, YED 181-7, GT 43b-1/**gêç-** YZ 32b-15, 3. (-e) bir yerden başka bir yere gitmek “*Ki bugün Yemen şâhınıñ oğlı uş/Geçer idi Çîn’e saña geldi tuş*” SN 819, YED 2-7, GT 30a-10/**gêç-** YZ 32b-8, 4. (-den) bir yerin yakınından veya içinden geçmek “*İleyüñde düğün var düğüne varup ötgil didi. Beyrek bundan kiçdi, ulu kız karındaşları yanına geldi.*” DK 105-2/geç- YED 67-4, 5. (-den) bir yerden girip diğer yandan çıkmak “*Kahır erenler atıdur gayret dahı hil’atıdur/Erenler yayı katıdur okları geçer kayadan*” YED 66-6/kiç- DK 65-1, 6. yaşamak, geçinmek “*Tena ‘um idüp hoş geçerler idi/Bile yirler idi içerler idi*” SN 4704, MN 33a-7, 7. (-den) bırakmak, vazgeçmek “*Ṭur örü bu endîşeden geçelüm/Ḳılup zevk yiyelüm<ü>içelüm*” SN 551, MN 37a-6, YED 39-4, 8. bir araya gelmek “*İki şâh bir araya çün geçdiler/Güher incü altun saçu saçdılar*” SN 838, 9. girmek “*Senüñ hücreñe kimsene geçmeye/Degül kimse kuş dahı*

hem uçmaya” SN 3035, GT 7b-3, **10.** katılmak “*Böyl' uzamak ne ma'nîdür çünki bu dünyâ fânîdür/Bu fuzûllık nişânıdır gel beri miskînliğe geç*” YED 21-2, **11.** tamamlanmak “...*her yire ki varsa hizmetine ikdâm gösterüp ve ikrâm ideler ve sefer ganîmet-ile geç*” GT 41b-2; KT 369a-b'deki ‘Revacı olmak, revaç olmak, tedavülde bulunmak’, ‘Sürülmek, sürümü olmak, aranmak, makbul ve muteber olmak’, ‘İyi olmak, mündefi' olmak, savuşmak’, ‘Sirayet etmek, bulaşmak’, ‘Bir mahal ve makam veya mesnet ve mansıba oturmak, kuut etmek, nasb olunmak’, ‘İntikal etmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Bir fiil ve hünerde veya terakki ve tefeyyüzde başkalarından ileri olmak, takaddüm etmek’, ‘Sarfinazar etmek, bakmamak: *Orasını geç.*’ ve ‘Affetmek’ anlamlarında somutlayıcı deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*bir araya gelmek*’, ‘*yaşamak, ömür sürmek*’, ‘*tamamlanmak*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

geçür- 1. tamamlamak, zaman geçirmek “*Bu zevk ile üç günü geçürdiler/Şamusına yidürüp içürdiler*” SN 845, YED 357-2, MN 2a-11, GT 31b-9, **2.** bulundurmak, getirmek “*Süheyl'i yanına geçürüp bile/Oturırdı taht üzre key zevk ile*” SN 1773, **3.** geçirmek “*Bu yüzüğüñ içinden her ki ok geçüre yüzük anuñ ola*” GT 46a-12, YED 66-6, SN 4044, **4.** bağışlamak “*Yayıldı Yûnus adı suçdur cümle tâ'atı/Çalab'um inâyeti suçın geçüre meger*” YED 41-9, SN 2638, **5.** takmak GT 78a-12/kiçür- DK 80-5, **6.** değiştirmek, dönüştürmek “*Benüm işbunuñ gibi yalanum girçege geçürdiler.*” MN 15b-7/**kiçür- 7.** götürmek “*Yorıyubanı oğulu ulu gerdege kiçürem dir-idüm/Murad-ile maşşuda irgürem dir-idüm*” DK 140-2; KT 368a'daki ‘Kaplamak, yapıştırmak, çevirmek, örtmek’, ‘Sürmek, tılâ etmek’, ‘Sokmak, ithal etmek’, ‘Durdurmak, def ve teskin etmek, iyi etmek’ ve

‘Ferağ, sarfinazar ettirmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Tecavüz ettirmek’ anlamında anlam kötüleşmesi olmuştur. ‘tamamlamak, zaman geçirmek’, ‘bulundurmak, getirmek’, ‘bağışlamak’, ‘götürmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

gel- 1. gelmek “*Her gün Beyregi görmege gelür-idi*” DK 97-11, YZ 3a-1, YED 2-8, SN 301, MN 2a-13, GT 8a-1, 2. yaklaşmak, yanaşmak “*Bu resme yürüdi çü on gün olur/Görür bir kadirğa deñizden gelür*” SN 2964, YZ 3a-7, 3. duyulmak “*Apañsuzda ün geldi vü meşgale/Deñiz yüzi oldu tolu meş‘ale*” SN 3431, YZ 5a-9, MN 29b-9, GT 3a-6, 4. haydi anlamında bir seslenme, bir işi birlikte yapmak için çağrıda bulunma “*Gelüñ imdi terk edüñ siz bu putı/Hakk’a kluñ kulluğı dün gün katı*” YZ 10a-8, YED 251-1, DK 18-11, SN 2984, GT 29a-10, 5. belirlemek “*Çün Zelîhâ érdi yiluñ başına/Yine geldi o Zelîhâ düşine*” YZ 12b-6, YED 23-1, DK 45-1, SN 2694, GT 39a-5, 6. zaman geçmek “*Bir dem gelür Mûsâ olur yüz bin münâcâtlar kılır/Bir dem girer kibr evine Firavn'ula Hâmân olur*” YED 49-11, YZ 16a-13, DK 83-7, 7. verilmek “*Geldi sultânlık saña imden gèrü/Eyle kulluk Tañrı'ya tüz tur örü*” YZ 24b-15, 8. olmak, gerçekleşmek “*Velî Tañrı ne yazdıysa gelür/Ne kim takdîr eyledi hem ol olur*” SN 559, GT 79a-3, 9. dönmek “*...Beyrek diri olsa on altı yıldan berü gelür-idi...*” DK 93-3, YED 103-3, GT 36a-6, 10. yaşamak “*Senden öñ gelen pâdişâhlar çok sa'y ile bu mâlı cem' itdiler*” GT 18a-5, 11. ulaşmak “*Bazirganlar dahı gice gündüz yola girdiler, İstanbula geldiler*” DK 69-12, YED 20-3, GT 20b-6, 12. dönüşmek “*Kitâbuñ iki faşlı hemân ol gün beyâza geldi*” GT 4a-13, YED 73-1, 13. başına gelmek, kötü bir duruma uğramak “*Şordı ki saña ne geldi ki ağlarsın?*” MN 42a-9, YED 17-7, DK 2-12, 14.

saldırmak, hücum etmek “*Altı yüz kâfir dahı menüm üzerüme geldi, iki kardaşum şehid oldı...*” DK 48-8, **15.** katılmak, iştirak etmek “*Pay Püre Big dahı Bayındur Hanuñ şöhetine gelmiş-idi*” DK 67-4, YED 38-3, **16.** görünmek “*‘Aklum bu yola gitdi beni benden ilettdi/Yünus'un yüki yitdi bilmeyene az gelür*” YED 23-8, **17.** akmak, çıkmak “*‘Kanlu Kanlu ırmaqları karyupdur şuyı gelmez*” DK 59-3, YED 356-10, **18.** kaynaklanmak, olmak “*Ol zamanda Oğuz yigitlerine ne kaza gelse uyhudan gelür-idi*” YED 42-1, DK 191-6; KT 371a-b’deki ‘Uymak, uygun ve muvafık olmak, yakışmak’, ‘Kabul etmek, muvafakat eylemek’, ‘Sudür etmek, sâdır olmak’, ‘yalandan göstermek veya görünmek’, ‘Çekmek, tahammül etmek, dayanmak’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘yaklaşmak, yanaşmak’, ‘duyulmak’, ‘haydi anlamında bir seslenme, bir işi birlikte yapmak için çağrıda bulunma’, ‘belirmek’, ‘yaşamak’, ‘dönüşmek’, ‘saldırmak, hücum etmek’, ‘katılmak, iştirak etmek’, ‘akmak, çıkmak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

ger- germek “*Yir benümdür gök benümdür ‘Arş benüm/Gör niçesi germişem sayvânımı*” YED 389-7; KT 376a’daki ‘Çekip uzatarak asmak’ anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

gey- **1.** bir şeyi vücuduna geçirmek, giyinmek “*Geldi geyesin geydi, ivine gitdi*” DK 89-4, YED 16-7, SN 1266, MN 21a-6, GT 63b-1/**gëy-** YZ 38b-10/**giy-** YED 95-10, SN 477, GT 22b-15, **2.** bürünmek “*Egerçi küfr tonını geydi sûret/Gönül cânı görür îmân içinde*” YED 332-5/**giy-** YED 312-3, **3.** takmak “*Kâfir Kazanuñ geldügin gördi, ürkdi. Kim atın biner kim cevşen geyer*” DK 142-6;

KT 385a'daki 'Üzerine almak, alınmak' anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. 'bürünmek' ve 'takmak' anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

geydür- giyinmesini sağlamak, giydirmek "Oğlana kara kepenek geydirmişler-idi, kapu ışığı üzerinde arkurı bırakmışlar-idi, giren başar çıkan başar-idi." DK 141-13, SN 4702/**gëydür-** YZ 30b-1/**geyür-** DK 253-4, MN 8b-9, GT 45b-6/**gëyür-** YZ 45b-14/**giyür-** YED 122-8; KT 384b'deki 'Esvap ve çamaşır vesair melbûsât vermek, ilbâs etmek: Kendisi her bayram birkaç yetim ve bîkes çocuk giydirmeyi âdet etmiştir.', 'Giymeye bırakmak, giymesine müsaade etmek: Bana o esvabı giydirmede.' anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur.

gez- 1. gezmek, dolaşmak "Bir zamân şehri gezdi akçayı yine getirüp pâdişâh önünde kodi" GT 28b-6, YZ 51a-15, YED 82-1, DK 5-8, SN 594, MN 13a-11, 2. bulunmak "Ne bakarsın taş kapuda gir içerü neler gezer/Tama' oturmuş dâimâ saf bağlanmış fitne düzer" YED 83-1, DK 47-9; KT 379a'daki 'Ayakta olmak, yatmamak, hasta olmak' ve 'Her tarafını görüp muayene etmek, bakmak' anlamlarında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

gezdür- 1. sunmak, ikram etmek "...kâfir kızları al şarabı altun ayağ-ile kalın Oğuz biglerine gezdürürler-idi" DK 123-4, 2. gezdirmek "Anı aldı ilden ile gezdürür/Bizi bir yalan söz ile azdurur" SN 3086; KT 378a'daki 'Her tarafı gösterip baktırmak: Kiracıya, müşteriye evi, bağı gezdirmek.' anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması; 'Serpme, dağıtmak, eğmek, damlatmak: Üzerine yağ, şerbet, şeker gezdirmeli.' anlamında işlevsel eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

gezle- okun gezini kirişe yerleştirmek “*İki oħuñ dermenin çıkardı, birin gezledi birin eline aldı*” DK 199-1, SN 2882; KT 378b’deki ‘Ölçmek, mesaha etmek’, ‘Şakule almak, tesviye etmek’ anlamlarında işlevsel eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

gider- 1. gidermek, kurtarmak, yok etmek, ortadan kaldırmak “*Gerek çıka fağfūr taşra yarın/Ki giñ yirde gidere göñli tarın*” SN 1099, YZ 28b-1, YED 56-12, DK 17-3, MN 7a-2, GT 49b-10, 2. göndermek “*Eger bu bunda vatan duta, baña ne rāhat ola. Bunu bundan gidermek gerek.*” MN 64a-1, 3. kaçırmak “*...şunuñ gibi avı elüñden giderdüñ, saklayımaduñ*” GT 39b-13; KT 381b. ‘göndermek’ ve ‘kaçırmak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

gir- 1. girmek, (-e) dışarıdan içeriye geçmek “*Kâşgar câmi’ine girdüm bir oğlan gördüm ħublıkda be-ğayet i’tidâli var*” GT 54a-15, YZ 6a-4, YED 67-8, SN 257, MN 8a-4, 2. varmak “*Göçdi andan girdi ol hoca/Girdi bir şahra eşit kavmi nece*” YZ 10a-3, 3. gitmek “*İç Oğuzı girdi, kız bulımadı. Tılandı Tırabuzana geldi*” DK 172-9, YZ 10b-12, YED 49-10, SN 683, 4. vasıta aracına binmek “*Bir cemâ’at-ıla gemiye girdük*” GT 23b-9, 5. çıkmak “*Naķası çü şeh bindürür atına/Girür Nev-bahâr atası katına*” SN 1101, GT 20b-15, 6. yaşını doldurmak “*Pay Pürenüñ oğlı biş yaşına girdi...*” DK-70-4, 7. koyulmak “*İkisi yola girdi*” DK 51-3, YED 79-4, MN 39a-13, 8. dâhil olmak, katılmak “*Yigit aman, sizüñ dine ne dirler, dinüñe girdüm didi*” DK 252-5, YED 227-4, SN 188, 9. bürünmek, giyinmek “*Bular daħı bizi yağı şanalır/Tona girüben ata atlanalar*” SN 903, YED 403-4, DK 227-12; KT

383b. ‘varmak’, ‘gitmek’, ‘vasita aracına binmek’, ‘çıkılmak’, ‘bürünmek, giyinmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

giriş- birbiri içine girmek, karışmak “*Kamu pâdişâhlar ile irişe/Ola dost her birine girişe*” SN 823; KT 383a’daki ‘Başlamak, ibtidâr, mübâderet, teşebbüs etmek: *Erkenden işe girişti; pazarlığa giriştiler.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

git- **1.** gitmek, (-e) bir yere doğru yönelmek “*Eyitdi aña iy oğul kaçanaru/Gidersin otur gitmegil gel berü*” SN 441, YED 1-11, DK 8-13, MN 2b-13, GT 43a-9, **2.** uzaklaşmak, ayrılmak “*Harîf olavan tapudan gitmeyem/İtüñven sürüp kapudan gitmeyem*” SN 1615, YED 80-4, DK 3-5, GT 43b-3, **3.** kaybolmak “*...eger senüñ oğlun olmasa-y-idi bizüm malumuz Gürcistanda gitmiş idi, hepümüz tuşak olmuş-idi didiler*” DK 74-11, YED 398-3, SN 3840, MN 9a-8, GT 62b-9, **4.** ölmek “*Zamân geçdi devir döndi/Salâdur kudse gidelüm/Bu cihâna gelen gitdi/Salâdur kudse gidelüm*” YED 218-1, SN 394, GT 54a-5, **5.** ulaşmak “*Nite-ki elden ele milk bize geldi dağı niçe ellere bu vech-ile gidiserdür*” GT 20b-7, YED 12-3, DK 87-9, SN 854, **6.** bitmek, sona ermek “*Gitdi bu kış zulmeti geldi bahâr yaz ile/Yeni nebâtlar bitdi mevc urdı hep nâz ile*” YED 335-1, SN 1644, **7.** olmak, bir durumda bulunmak “*Gelmez olsan memleket bozulup harap olur/Kızum gelinüm esir gitdi bellü bilgil didi*” DK 245-4, **8.** koyulmak, girmek “*Koñur atın mahmuzladı Kazan Big yola gitdi*” DK 44-2, YED 71-13, **9.** yürümek, yol almak “*Gide gide şöyle ırışdıydı/Ki deñiz kenârına irişdiydi*” SN 2932, YED 39-6, DK 121-11, **10.** dolaşmak “*Döküp mâlı halkı muñi itdügin/Bu yeng ile ilden ile gitdügin*” SN 2794, **11.** götürmek “*Dağı hem bilüñ kim kişiyi yiden/Ölümdür alup gidecek dünyiden*” SN 5409;

KT 384a'daki 'Sarf olunmak, istihlâk edilmek' ve 'Mücâma'at etmek.' anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. 'Ayak yoluna taşınmak, def-i tabî'i etmek, ishali olmak; *bu gece beş on defa gitmiş.*' anlamında örtmeceselliğe yönelik eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. 'ölmek', 'olmak, bir durumda bulunmak', 'koyulmak, girmek', 'dolaşmak' anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

göç- 1. yerleşmek amacıyla yurt değiştirmek YED 1-10/köç- "*Oğuz bir gün yaylaya köçdi.*" DK 214-10, 2. ayrılmak, bir yeri terk etmek "*Göçdi andan dahı gitdi yolıra/söz üküşdür bu kez érdi Mısır'a*" YZ 11b-2/köç- DK 190-7, 3. ölmek "*Dünyâya gelen göçer bir bir şerbetin içer/Bu bir köpridür geçer câhiller anı bilmez*" YED 103-4/köç- DK 34-12, SN 5100; KT 386b'de 'İçeriye yıkılmak, batmak, çökmek: *Kuyu göçtü.*' anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

gölgelen- gölgede serinlemek "*Revân indi vü kıza kodı atın/Ki gölgelene aldı tırdı kıtın*" SN 3544; KT 388a'daki '(Resim ve yazı) gölge makamında leke peyda etmek.' anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

göm- gömmek, yerin içine sokmak "*Dahı gömmişsiz soñunu su kuyu/Katı döğmişsiz anı ölsün dëyü*" YZ 44b-9; KT 388a'daki '(Ölüyü) mezara koyup örtmek, defnetmek' anlamında özelleşme yoluyla anlam daralması olmuştur.

gömül- yerin içine batmak, derinliğe inmek, gömülmek "*Kılıç yire düşdi gömildi.*" DK 230-10/gömül- GT 36a-3; KT 388b'deki 'Batmak, çukura gitmek, derinleşmek: *Zayıflığından gözleri gömülmüş.*' anlamında doğadan insana deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. 'Toprağa konulup

örtülme, defin olunmak' anlamında özelleşme yoluyla anlam daralması olmuştur.

gönder- 1. göndermek “*Kişilerin gönderür dilemege/Dileyüp kızı aluban gelmege*” YZ 13a-11, YED 6-6, DK 109-10, SN 1027/**göndür-** YZ 45b-14, SN 2819, GT 33a-11, 2. yolcu etmek “...*ol anı yidürür içürür ağırlar ‘azizler gönderür*” DK 7-9, SN 5524/göndür- GT 37b-3; KT 388b. *yolcu etmek* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

gör- 1. görmek “*Çünkü kardaşları gördiler anı/Eytdiler Yahûda'ya anduñ kanı*” YZ 4a-11, YED 4-3, DK 23-11, SN 47, MN 2a-3, GT 52a-2, 2. şahit olmak “*Bildük gelenler geçdiler gördük konanlar göçdiler/‘Işk şarâbın içen cânlar uymaz göçmege konmaga*” YED 1-10, YZ 6a-11, DK 3-6, SN 25, 3. anlamak, bilmek, kavramak, sezme “*Sebeb ol ki gördi şatılmaz hüner/Dağı varduğınca bahâdan iner*” SN 342, YZ 15a-6, YED 23-6, DK 107-2, MN 43a-4, GT 47a-12, 4. görüşmek “*Çü düzüldi yarağ yola girmege/Gelür oğlı atasını görmege*” SN 793, YZ 12b-13, DK 76-13, 5. gezmek, dolaşmak “*Ömürden eger olur ise amân/Gerek kim cihâni görem bir zamân*” SN 1066, YED 67-4, DK 171-12, MN 11a-12, 6. rast gelmek, karşılaşmak, tesadüf etmek “*Buña dek bu resm ile gelmiş durur/Kimi gördise gönlin almış durur*” SN 987, YZ 27b-3, YED 302-16, DK 80-10, GT 30b-7, 7. bulmak “*İşbunca halâyık arasında ben şıdık ve toğrulık eşerin ve islâm nişânın sende gördüm imdi dilerem ki bu işüñ tahkîkin baña bildüresin.*” MN 9a-3, YED 95-4, DK 98-1, SN 1079, GT 26b-4, 8. öğrenmek “*Bir zamândan soñra gördüm ki evlenmiş ve oğlancukları olmuş*” GT 59b-15 SN 911, 9. duymak, işitmek “*Bunuñ dostları zârisin görüp eytdiler*” GT 45a-3, 10. fark etmek “*Nâgah ol sıçan ĩnin gördi.*” MN 21b-7, DK 76-9,

SN 456, **11.** sanmak, zannetmek “*Bir oldur kim gendüzin ‘ayıbsuz göre...*” MN 26b-12, **12.** yaşamak “*Bugün neyler ise yarın göre ol/Cezasını giricegez gura ol*” SN 258, MN 9b-1, **13.** ibret almak *Görün bi'llâhi şu halkı/İstemezler güzel Hakk'ı/Yâ n'eylerler mâlı mülki/Allah sevgüsü var iken*” YED 238-3, **14.** dikkatle incelemek, bakmak “*Delü Karçar işitdi karşı geldi, göreyim didüğümü getürdiler-mi didi.*” DK 87-9, YED 44-1, **15.** değerlendirmek “*Nicesi görürsin sen iş bu işi/Eyit toğrusını iy uşlu kişi*” SN 421, YED 37-2, DK 11-12, **16.** tanımak “*Cömerd olıcak kişinüñ halk adın/İşidiip severler anı görmedin*” SN 866; KT 390a-b'de Sîga-i iltizâmiyyeye iltihak edip işigal ve müdâvemeti beyan eder.’ anlamında dilbilgiselleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*duymak, işitmek*’, ‘*fark etmek*’, ‘*sanmak, zannetmek*’, ‘*ibret almak*’, ‘*dikkatle incelemek, bakmak*’, ‘*tanımak*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

göriş- **1.** görüşmek, konuşmak “*Var-ısa anuñ-içün oldı bu iş/Hoca eydür ne sorarsın var göriş*” YZ 9b-9, MN 29b-11/görüş- YZ 34b-11, **2.** kucaklaşmak, hasret gidermek “*Yarındası oldı vü şâh irişür/Süheyl ile çoça çoça görişür*” SN 837, YZ 45b-5, DK 153-5/**görüş-** **3.** görünmek, karşılaşmak “*endi atdan vü görişd’ atasına/Yörüdi yayan anuñ bilesine*” YZ 48a-15; KT 391a-b. EAT’de ‘görüşmek, konuşmak’ biçiminde bir anlam olarak verilen fiil, KT’de iki ayrı anlam olarak verilmiştir. Anlam ayrışması yoluyla sözlük biriminde sayısal olarak genişleme söz konusudur. ‘Ülfet, itilâf, ihtilât etmek: *O kimse ile görüşmez; görüştüğü adamlar mahduttur.*’ anlamında anlam genişlemesi söz konusudur. ‘*kucaklaşmak, hasret gidermek*’, ‘*görünmek, karşılaşmak*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

götrül- 1. kaldırılmak, yok edilmek “Eger sizde insâf olsa ve bizde kanâ’at olsa dilencilik mesleği cihânda götrüleydi.” GT 32a-10, MN 24a-9/**götüril-** 2. giderilmek “Bir oldur ki gendü aşşısın pāzışāh ziyânında bilmeye. Şimdi Dāzime bir günāha mübtelādur. Andan i`timād götürildi ve anuñ ‘afvın istemek eyü olmaz.” MN 27a-5; KT 392b’deki ‘Yakından uzağa sevk ve nakledilmek’, ‘Koparılıp alınmak: Kolu bir gülle ile götürüldü; nehre düşüp götürüldü.’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Kaldırılmak, tahammül olunmak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

götür- 1. yüklenmek, taşımak “Ya’kûb’ı kefen sarup götürdiler/İshâk nebî katına getürdiler” YZ 50a-15, YED 147-3, DK 77-8, MN 2b-14, GT 33b-9, 2. yukarı kaldırmak “Götürdi elin ü du`ā eyledi/Niyâz ile yalvardı vü söyledi” SN 448, YZ 42a-7, YED 122-6, DK 56-2, MN 12b-4, 3. beraberinde götürmek “Her at üstine bir kulu oturur/Bilinde silâh u siper götürür” SN 1264, DK 213-9, MN 68b-9, 4. açmak, kaldırmak “İlerü yoriyub beşâret degürdi ki hâtün ciger-küşeyile oş geldi. Hâtün niķābın götürüb şaha karşı cilve eyledi.” MN 61a-3, SN 1387, GT 77a-1, 5. yok etmek, ayırmak, uzaklaştırmak “‘Işk yagmurı tamlası gönül göginden tamar/Sevgü yili götürür yagmurı ayaz ile” YED 335-19, SN 556, 6. bitirmek “Yidiler ü götürdiler hâş u ‘ām/Dağı toptolu yazı yüzi ta`ām” SN 1152, 7. hasat etmek “Bir gez çeltük ekdimidi. Götürmege bir kişi dutdum.” MN 3b-4, 8. tutmak, kavramak “Bāğubān kıyruğundan götürüb taşra atdı.” MN 2a-5, 9. çevirmek, döndürmek “...kara başum götürdüm saña geldüm, kara başuñ şadaķası yigit meded maña didi.” DK 71-11, YED 327-8; KT 392b’deki ‘Kaldırmak, tahammül etmek, kabil ve mütehammil olmak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘yukarı

kaldırmak, ‘açmak, kaldırmak’, ‘bitirmek’, ‘hasat etmek’, ‘tutmak, kavramak’, ‘çevirmek, döndürmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

göyindür- yakmak “*Vaqt olur ki qonşılar öd hürmenin göyindürür.*” MN 63b-6/**göyündür-** YED 407-7; KT 392a’daki ‘(Meyve vesaireyi) öldürmek, kemâle erdirmek’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

gözet- 1. göz önünde bulundurmak, dikkate almak “*Çü kavmi gözetdi vü tıtdı qarâr/Ol arada qonşı olur Nev-bahâr*” SN 1330, YED 60-2, MN 50a-8, 2. beklemek, ummak “*Gözedürdi naqqaş ol oht olıcaq/Ki qarañulıh tıtdı her bir bucaq*” SN 1724, YED 143-2, GT 58b-7, 3. gözetlemek “*Nemüz gözede didi, illâ qorqıdı.*” MN 35b-3, 4. bakmak, dikkat etmek “*Eyâ gâfil aç gözünü gönün yavlak uzatmagıl/Bakgıl kendü dirliğüne kimse ‘aybın gözetmegil*” YED 159-1, 5. aramak “*Ol gün muhannetler şapa yir gözetdi.*” DK 63-7, 6. seçmek, belirlemek “*Her biri bir qarım gözetdi. Alaylar bağlandı, qonşular düzildi, borılar çalındı, tavullar dögildi.*” DK 302-3; KT 395a’daki ‘Beslemek, iâşe, infak etmek: *Herkes ailesini gözetmeye mecburdur.*’ anlamında anlam genişlemesi söz konusudur. ‘gözetlemek’, ‘aramak’, ‘seçmek, belirlemek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

gözle- 1. gözlemek “*Bir ‘Arab geldi irakdan gözledi/Geldi yakın gör ne sözler söyledi*” YZ 23b-4, YED 302-16, DK 195-4, SN 4024, 2. beklemek “*Qan Turalınuñ atını için tıtdı geydürdi, kendü dahı için tıtdı geyindi, süñüsin eline aldı, bir yüksek yire çıqıdı gözledi*” DK 191-12, SN 5207, 3. dikkate almak, gözetmek “*Dânişmend okur dutmaz dervîş yolın gözetmez/Bu halk ögüt işitmez*”

ne sarp zamân olısar” YED 255-5, GT 14b-1; KT 395a. EAT’deki 3 anlam KT’de ‘Arzu ile beklemek, intizar etmek, terakkub ve tarassut eylemek’ tek anlamı ile verilmiştir. Anlam birleşmesi yoluyla sayısal olarak anlam daralması söz konusudur.

gürle- **1.** gür diye ses çıkarmak, gürültü etmek “*Bir kez âh eyler Yûsuf inileyü/Bir kara bulut kopar gök gürleyü*” YZ 9b-4, **2.** varlığını göstermek, üzerine yürüyerek bağırarak, azarlamak “*Kâfirün üzerine gürleyeyim Ağ yıldırım olup şakıyayım*” DK 147-7; KT 404a’daki ‘Ölmek, vefat etmek, nalları atmak: *O da gürlledi.*’ anlamında örtmeceselliğe yönelik eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

güt- **1.** sürmek, otlatmak “*Gördi kim ilkıçı kâfirler yund güderler.*” DK 263-5, YZ 3a-3, MN 30a-4, **2.** takip etmek, peşinden gitmek “*Süheyl eydür indi nice şabr idem/Güneş var iken gölge niçe güdem*” SN 1492/**güy-** **3.** beklemek “Ben uş kullaruñı çeriñi direm/Güyeüz saña bellüsini direm” SN 1734/**küy-** DK 6-6/**göy-** YED 313-7; KT 404b’deki ‘Saklamak, tutmak, hıfzetmek: *Kin, garaz güdüyor; babasının huyunu gütmek.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘beklemek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

güven- **1.** sevinmek, memnun olmak “*...kılıç çalışan oğ atışın göreyim, sevineyim kıvanayım güveneyim didi didiler.*” DK 22-3, SN 4828, **2.** güvenmek “*Yaluñuz sen idüñ cihânda benüm/Güvendüğüm ü hâcetüm ü cānum*” SN 5226, YED 302-13; KT 405a. ‘sevinmek, memnun olmak’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

hulan- huy edinmek “...ve ruzigāriyle kişinüñ hūyı ayruksır ve her vakt bir dürlü hū hūlanur.” MN 53a-8; KT 469b’deki ‘Kötü huy peyda etmek, hırçın olmak’, ‘Darılmak, gücenmek, münfail olup hiddet etmek: *Bu sözden huylanır.*’ anlamları ile anlam kötüleşmesi söz konusudur.

ıldur- parlamak, parıldamak, ışıdamak, ışık saçmak “*Velī bildi kim gönlin aldurdıdı/Güneş ol Süheyl’e ancak ıldurdıdı.*” SN 1666/**yıldıra-** DK 215-12; KT 1332a. EAT’deki anlam KT’de ‘Par par veya aralık aralık parlamak, teşa’şu’, tele’lü’ etmek’ anlamı ile eşleşmekle birlikte ‘Şimşek çakmak’ anlamı ile eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur.

ıımızğan- (ıımızgan-/ıımızlan- Tietze, 2009: 348) uyuklamak, azıcık uyumak “*Ṭañ atınca şayar idi ılduzı/ıımızğanmamış idi bir dem gözi*” SN 2868; KT 509b’deki *imizgenmek* ‘Uyuklamak, uykuya galebe edip defedememekle yatmaksızın sallanıp durmak’ anlamı ile eşleşmekle birlikte ‘(Ateş) kararıp sönmüş gibi durmak’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur.

ır- 1. ayrılmak, uzaklaşmak “*Çü üşenesiz bizden ü irasız/Girü sağlıgıla şāra varasız*” SN 827, YZ 24a-11, YED 39-4, MN 41b-6, **2.** oynatmak, hareket ettirmek “*Ganî Cebbâr ‘ışk erine bin Hamza’ca kuvvet virür/Tagları yirinden ırar yol eyler dosta gitmege*” YED 1-5, **3.** uzaklaştırmak “...şebhūn kılub yurduñuzdan ıralar.” MN 44b-4, SN 5397; KT 477a’daki ‘oynatmak, hareket ettirmek’, ‘uzaklaştırmak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

ıslan- 1. ıslanmak “*İti yidi denizde yursañ, ıslandukça dahı murdâr olur.*” GT 61a-12, 2. dayak atılmak, dövülmek “*Niçeme ki ehl ola vü uşlana/Yavuz ite beñzer ki key ıslana*” SN 3180; KT 478b. ‘dayak atılmak, dövülmek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

ıslat- ıslatmak “*Şuya ısladup yir isem beksumat/Gözetmeyeven kim döke beg simâ?*” SN 5666; KT 478b. ‘Dövmek, dayak atmak’ anlamında argolaşma yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur.

iç- 1. içmek “*Yimiş dirdi vü birez ot biçdidi/Şovuk şu kana kana key içdidi*” YZ 50a-13, YED 54-8, DK 239-13, SN 3535, MN 33a-11, GT 36a-7/iş- SN 1203, 2. içki kullanmak “*Kim ne bile ne kuşam ben şol ay yüze tutaşam ben/Ezeliden serhoşam ben içmişem ayagum anda*” YED 310-5; KT 486a’daki ‘Tütün ve tömbeki yakıp dumanını çekmek’ anlamında işlevsel eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Cezp ve bel’ etmek, çekip yutmak: *Toprak o derecede kurumuştı ki o kadar yağmurun suyunu çabucacık içti.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur.

içür- içirmek “*Ozan ivüñ tayağı oldur ki yazıdan yabandan ive bir konuk gelse, er adam ivde olmasa, ol anı yidürür içürür ağırlar ‘azizler gönderür.’*” DK 7-9, YZ 22a-14, YED 230-1, SN 2331, MN 20a-13; KT 485b’deki ‘Müskirattan bir şey verip sarhoş etmek’ anlamında anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Cezp ve bel’ ettirmek, sindirmek: *Bu yağdan ağrıyan yere sürüp ovalayarak içirmeli.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur.

idin- edinmek, kendini bir şeye sahip kılmak, almak “*Ağaçdan kanatlar idinüp uçar/Koşarlar olur ise kuşdan geçer*” SN 3021, YED 185-7, DK 187-3, MN 9a-2; KT 286b. EAT’de bir anlam ile verilen fiil, KT’de ‘Kendi kendine etmek’ ve ‘İstihsâl ve iktisap etmek, mal etmek, bir şeyin malik ve sahibi olmak, kazanmak’ ile iki farklı anlam ile verilmiştir. Anlam ayrışması yoluyla sözlük biriminde sayısal olarak genişleme söz konusudur. ‘İttihaz etmek: *O usulü kanun edindiler.*’ anlamı ile anlam genişlemesi söz konusudur.

ilet- 1. götürmek, ulaştırmak, göndermek “*İletdi yatağına vü tahtına/Sevindürdi tâli ‘i vü bahtına*” YED 155-7, DK 40-12, SN 1772, MN 9b-8, GT 25a-8/**ilt-** SN 3048, MN 37b-1/**yilt-** YED 316-3/**élt-** YZ 28a-4, **2.** getirmek, gerçekleştirmek “*Va ‘deye hilâf itdün ve vefâyı yirine iletmedün.*” GT 63b-13, **3.** geçirmek, aklını başından almak, vazgeçirmek “*Aklum bu yola gitdi beni benden ilet-di/Yûnus’un yüki yitdi bilmeyene az gelür*” YED 23-8/**élt-** **4.** koymak, kapatmak, kilitlemek “*étdi Bünyâmin oğurluk tutdılar/Mısr içinde zindâna életdiler*” YZ 41b-4; KT 503b’deki ‘Kapıp çalmak, sirkat etmek, alıp götürmek’ anlamı ile anlam kötüleşmesi söz konusudur. ‘*getirmek, gerçekleştirmek*’, ‘*geçirmek, aklını başından almak, vazgeçirmek*’, ‘*koymak, kapatmak, kilitlemek*’ anlamlarında kaybolma yoluyla daralma olmuştur.

iliş- **1.** takılmak “*Ya kara buğranuñ göksi altında kalam Ya buğranuñ buynuzında ilişem.*” DK 176-13, **2.** ulaşmak “*Vişâlüne ilişmedin hergiz uş/İderven firâkuñ ağusını nüş*” SN 880; KT 505a’daki ‘Durmak, kalmak, ilişmiş gibi ayrılmamak: *Bu adam gittiği yerde ilişip kalır.*’, ‘Az durmak, muvakkaten oturmak: *Sen biraz şurada iliş ben şimdi gelirim.*’ anlamlarında anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Şüphe ve tereddüt etmek, ta’rîz eylemek:

Müsveddeyi okuyup bir iki yerine ilişti.’ ve ‘Dokunmak, sataşmak, taarruz etmek: *Siz ona ilişmeyin.*’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. *ulaşmak* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

in- 1. inmek YED 21-5, DK 6-5/ën- “*Buyruk oldu Cebre’îl tüz ên yere/Komağıl Yûsuf’ı ki yere ère*” YZ 4b-13, 2. bir binek hayvanından yere basmak “*Înüp atdan oturdı ol arada/Nikâbını götürdi ol arada*” SN 3422, YED 369-3, DK 50-13, MN 6b-7/ën- YZ 48a-15, 3. bir yere gitmek, varmak “*...gel bu ağaç dibinde inelüm yiyelüm didi.*” DK-49-12, YED 201-7/ën- YZ 7a-4, 4. bir yeri kaplamak “*Kırk beşinde sûret döner kara sakala ak iner/Bakup şeybetin göricek yoldurmaga düşdi gönül*” YED 152-10, DK 127-6, 5. suya girmek “*Bu bir genc-i nihândur n’ister sofılar bunda/Niçe ördek niçe kaz hoş iner gölümüze*” YED 319-5, 6. akmak “*Çara kanı şorladı gözine indi.*” DK 148-5, 7. düşmek “*Şöyle kim başında olan bit ayağına indi.*” DK 199-5/ën- YZ 5a-12, 8. konmak “*Gözlediler, şâhin Tomanın Çal’asına indi.*” DK 272-7, 9. aşağı doğru yaklaşmak, ağır basmak “*Yûsuf’ı koydı hoca bir yañaru/ëndi Yûsuf kal[k]dı altun yokaru*” YZ 14a-9; KT 518a’da ‘Düz olmak, düşmek, kabarmak mukabili: *Şiş indi.*’, ‘Kesb-i sükûn etmek, teskin olunmak, mündefi’ olmak: *Sıtma, ateş indi; hiddeti indi.*’ anlamlarında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Nüzul isabet etmek: *Yüreğine indi.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*suya girmek*’, ‘*akmak*’, ‘*konmak*’, ‘*aşağı doğru yaklaşmak, ağır basmak*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

inandur- inandırmak “*Kızımı bulur isen and iç anı/İnandur ben inandurayım seni*”
SN 2815, MN 32b-14, GT 16a-2; KT 512b’deki ‘(Yalanı) kabul ettirmek,
aldatmak’ anlamı ile anlam kötüleşmesi söz konusudur.

incel- incelmek “*Ki ay inceleydi görürse yüzün/Ezileydi şeker işitse sözün*” SN 5277;
KT 513b’deki ‘Yalandan zarafet göstermek, zarafete özenmek’ anlamı ile
anlam kötüleşmesi olmuştur.

incit- 1. incitmek, kırmak, üzme “*Pes incitme zinhâr gönülleri/İçüñi taşuñ bigi
tutğıl arı*” SN 269, YED 96-6, GT 6a-9, 2. rahatsız etmek, huzursuz etmek
“*Acem pâdişâhlarından birisi ra’iyyet mâlına kaşd itdi ve halkı be-gâyet
incitdi.*” GT 11b-6; KT 514b’deki ‘Dokunmak, ilişmek’ anlamında anlam
genişlemesi olmuştur. ‘Ağrılı veya yaralı bir uzva dokunup ağrıtmak’ ve
‘Vurmak, ağrıyacak bir hâle getirmek, yara ve bere olmadığı hâlde ağrıtmak:
Attan düşüp kolunu bacağını incitmiş.’ anlamlarında anlam dirilmesi yoluyla
anlam genişlemesi olmuştur.

indir- 1. indirmek “*İzzet tahtından indirüb, bir palâniye bindürüb ol deñiz kenârına
ilettiler.*” MN 9b-7/**indür-** YED 6-6, DK 140-11, SN 75, MN 2b-8, 2. bir
binek hayvanından aşağıya almak “*Feriştelere geldiler Burâk’dan
indürdiler/Na’lini döndürdiler ol dem yürüdi yayak*” YED 134-11, DK 70-
9/**ëndür-** YZ 9a-12, 3. eğmek “*Baş indürdi, bağır başdı, ağız dilden görklü
selam viridi.*” DK 83-2, YED 220-2/**ëndür-** 4. salmak, atmak “*Beşir urğan
ëndürür ol kuyuya/Taldurur Mâmîl koğa anda suya*” YZ 7b-9; KT 515a’daki
‘Azaltmak, aşağılatmak, tenzil etmek: *Etin fiyatını indirdiler; posta ücretlerini
indirdi.*’, ‘Tarih ve tenzil etmek, hesaptan aşağı vurmak: *Masrafı indirdikten
sonra iradi hesap etmeli.*’ anlamlarında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi

olmuştur. ‘eğmek’, ‘salmak, atmak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

iñilet- inletmek, sızlatmak “*Sevdüğümden Ya’küb ayırdı beni/İñilet-di ağladu-p düni günü*” YZ 46a-10/**iñilet-** YZ 43a-15, YED 95-8; KT 518a’daki ‘Aksisedayla çınlatmak: *Büyük top atıldıkça dağları inletiyordu.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması; ‘Mahzun ve mükedder etmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

iriş- 1. ulaşmak, bir yere varmak, erişmek “*İrişeydi zaħm iredi vāķı ‘a/Oķından anuñ tāyir-i vāķı ‘a’*” SN 4489, YED 71-5, DK 200-9, MN 13b-4, GT 43b-10/**ériş-** YZ 22b-8/**yériş-** YZ 50b-9, 2. uğraşmak, münakaşa etmek “*Bu semâ ‘a girmeyen sonına peşmân olur/İrişür bizümile ser-te-ser düşmân olur*” YED 58-1, 3. gelmek “*Bir gün musâfir ol araya irişdi.*” MN 34b-12, SN 122, 4. olmak “*Ķış günü-y-idi, şehirden irak kaldılar ve gice irişdi.*” GT 37a-10, SN 3170, 5. kavuşmak “*...ve bu ni‘met-i muķime irişdüm.*” GT 59a-1; KT 309b. ‘uğraşmak, münakaşa etmek’, ‘kavuşmak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması vardır.

irkil- 1. birikmek, toplanmak, bir araya gelmek “*Dirildük bınar olduk irkildük ırmag olduk/Akduk denize tolduk taşduk el-hamdüli’llâh*” YED 292-7, 2. (mal) biriktirilmek “*Nite kim yağıcaķ kar örter izi/Çü māl irkile tutar olur gözi*” SN 3209; KT 524a’daki ‘(İnsan) tevahhuş edip durmak.’ anlamında doğadan insana deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

iste- 1. aramak, araştırmak “*Pâdişâh buyurdi; istediler, bir bâgbânuñ oğlın buldılar...*” GT 19a-3, YZ 52a-5, YED 10-2, SN 488, MN 27b-9, 2. yoklamak

“Vêrdiler aldı eline ol hoca/İstedi ol gönlegi uçdan uca” YZ 6a-13, **3.** sormak, tahkik ettirmek “Suçumu benüm bulardan istesün/Ellerin toğradı nêçün söylesün” YZ 26a-6, **4.** talep etmek, istemek “...eger selâmatlık isterseñ kenârda tur.” GT 16a-9, **5.** beklemek “Nevcûvân tarabını pîrden isteme...” GT 60a-9; KT 530b’deki ‘Çağırmaq, celp ve davet etmek: Sizi istiyorlar; kendisini mahkemedan istiyorlar.’ ve ‘Muhtaç olmak, lüzum ve ihtiyacını hissetmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘yoklamak’, ‘sormak, tahkik ettirmek’, ‘beklemek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

isten- **1.** talep edilmek “Savaş istenür dün ü gün baş açup/Yağıdan bular dönmemişdür kaçup” SN 940, **2.** aranmak “Didügin didi Nev-bahâr’a Süheyl/Be-cid istenür idi çâre Süheyl” SN 2145, **3.** lazım olmak “Bu râzı saklamak gerek. Bir gün istenür.” MN 56b-13; KT 530b’deki ‘Çağırılmak, celp ve davet olunmak.’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

istet- talep ettirmek “Şalup içliler istedürdi kişi/Ki olsa nakşa lâyıq olaydı işi” SN 607, YED 183-6; KT 531a’daki ‘Çağırmaq, celp ve davet ettirmek.’ anlamı ile anlam genişlemesi olmuştur.

işidil- duyulmak, dinlenmek “Egerçi bilürsin ki sözüñ işidilmez, bildüğüñden naşîhat kıl!” GT 63a-13; KT 541b’deki ‘Haber alınmak, istihbar olunmak, mesmû’ olmak’ anlamı ile anlam genişlemesi olmuştur.

işit- **1.** işitmek, duymak “Pâdişâh bu sözi işitdi, ol esîrûñ suçın ‘afv itdi.” GT 9b-8, YED 3-8, DK 51-6, SN 1024/**êşit-** duymak YZ 2a-12, **2.** dinlemek, dikkate almak “Niçe kim öğütledüm işitmedi/Sözüm aña hergiz eşer itmedi” YED 60-2,

DK 131-2, SN 776, MN 2a-1, GT 29a-11/êşit- YZ 22a-4, **3.** öğrenmek “*Ya bildüğünü eyit ya bir bilürden işit/Teslîmlîk ucını tut sözi uzatmayalar*” YED 57-2, **4.** haber almak “*Kalın Oğuz bigleri bunu işitdiler, şad olup sevindiler.*” DK 69-7, YED 353-9, MN 2a-1/êşit- YZ 33a-8; KT 541b. öğrenmek anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

işle- **1.** yapmak “*Şol işi işle ki düşmen mağbûnlîk elin dizine ura.*” GT 69a-9, YED 140-8, DK 2-9, YZ 14a-13, SN 451, MN 8a-11, **2.** işini halletmek, işini görmek “*Bir kapuya dêrdi şahrı ey ‘amû/Ol kapudan işler-idi halk kamu*” YZ 32a-14, **3.** çalışmak “*Ne-y-çün sulţâna mülâzemet itmezsin ki işlemek zahmetinden kurtulasın?*” GT 22b-5, YED 185-8, SN 612, **4.** hareket etmek, davranmak “*...ivme ve benüm naşîhatumla işle ve şabr öğren!*” GT 59b-11, **6.** etkilemek, tesir etmek “*Şöyle delü olmuşam bilmezsin dünden günü/Yüregümde işledi ‘ışk okınun yaresi*” YED 378-10; KT 542a’daki ‘(Makine vesaire) müteharrîk olmak, bozuk muattal olmamak’, ‘Cerahat bağlamak, cerahatlenmek, takayyuh etmek’ anlamlarında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Çok gidilip gelinmek, battal olmamak’, ‘Girmek, nüfuz etmek’, ‘Oymak, hakketmek, oyarak tezyin etmek’, ‘İğne ile nakşetmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘hareket etmek, davranmak’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

işlet- yaptırmak “*Nazar gitdi tama‘ kopdı nazar yirin tama‘ tutdı/Basduk yirde fitne bitdi işletdi yine nefşânî*” YED 412-9; KT 542b’deki ‘Geçirmek, nüfuz ettirmek’ anlamında anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Cerahatlendirmek, cerahatli bir hâlde tutmak’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Bir şeyi islâh için üzerine düşmek’ anlamında mecazlaşma

yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Masâdır-ı Arabiyyeye iltihak ederek, mastarın binasına göre, müteaddi ya lâzım veya mutavaat binalı efâl-i mürekkebe teşkil eder: Celbetmek, duhul etmek, inikâs etmek gibi.’ anlamında dilbilgiselleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

it- etmek, eylemek, yapmak “*Maşrıķ toprağını işitdüm ki kırķ yılda çînî çanak ıderler*” GT 20a-2, DK 81-12, SN 701/êt- YZ 31a-12; KT 318b. EAT’de bir anlam olarak verilen fiil, KT’de birden fazla anlamla karşılanmıştır. Sözlük biriminde sayısal olarak anlam ayrışması yoluyla genişleme söz konusudur. ‘Değmek, kıymetinde olmak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur.

izle- arkasından gitmek, takip etmek, izinde yürümek “*Kāfirüñ izin izledi.*” DK 141-12, YED 247-6, MN 62b-12; KT 551b’deki ‘Taharri ve cüst ü cû etmek’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Sezmek, keşfetmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur.

ķabar- 1. şiddetlenmek “*Oğuz yigidiniñ öykeni ķabardı, kılıcın çıkardı yiri çaldı kertdi*” DK 190-1, SN 2588, 2. öfkelenmek “*Vezîr eydür araya söz ķarmađıl/ķabarma [vü] yindek güce görmegil*” SN 2658; KT 556b’deki ‘Sıkleti artmaksızın hacmi büyümek, şişmek’ anlamında anlam dirilmesi/uyarılması yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Yükselmek, yukarı çıkmak, taşmak: *Su kaynayınca kabardı; dağlarda karların erimesinden nehirler çok kabardı.*’, ‘Dalgalanmak, dalga peyda etmek, coşmak’, ‘(Hayvan ve alelhusus erkek hindi vesaire) tüylerini ürperip dikmekle şişmek’ anlamlarında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Bulanmak, karışmak: *Safram kabardı.*’ anlamında terimleşme

yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Ekşiyip köpürerek yukarı kalkmak, tahammür etmek’, ‘Tavlanmak, ıslatıp yumuşamak: *Vücutun kiri kabarmak.*’ anlamlarında anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Tefahür etmek, kibir ve gurur göstermek, kurulmak’, ‘(Hesap ve meblâğ) çıkmak, çoğalmak’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. ‘*şiddetlenmek*’ ve ‘*öfkelenmek*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

kaç- 1. kaçmak “*Ve ger diriyise niçün biz anı/Koyup kaçavuz nāmūsumuz kani*” SN 2575, YZ 9b-1, YED 138-3, DK 27-9, GT 15b-15/**kaç-** SN 3372, 2. korkup çekinmek, sakınmak “*...āfetinden korkarlar ve hatarlarından kaçarlar.*” MN 42b-5, YZ 28a-7, YED 97-3, DK 119-61, 3. geri durmak, kaçınmak “*Çalab ismet kapusun aña açar/Fâhiş işden yığlınur Yûsuf kaçar*” YZ 19b-8, YED 337-5, 4. koşmak “*Yüriyen sürinen yügüren uçan/Görinen yavınan çapınan kaçan*” SN 29, YED 184-11, DK 16-5; KT 560a’daki ‘Namahreme görünmemek, örtünmek, tesettür etmek’, ‘Zail olmak’, ‘Girmek, nüfuz etmek’, ‘Biraz bir tarafa gelmek: *Çırpı ipini al sağa kaç.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘*geri durmak, kaçınmak*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

kaıl- vurulmak, itilmek, tepilmek “*Bir öküz bogazladum kakıldum sere kodum/Öküüz ıssı geldi eydür bogazladun kazımı*” YED 407-10; KT 567b’deki ‘(Maden eşya) arkadan vurularak kabartma yapılmak’, ‘Tahta vesaireye altın ve gümüş tel ve pulları veya başlı çiviler sokularak tezyin edilmek’ anlamlarında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

kaldur- 1. kaldırmak “Baş kaldurdi, yalabıdak gözin açdı anasınıñ yüzine bakdı.”

DK 28-2, YED 136-2, SN 1617, MN 9a-12, GT 45a-13, 2. açmak “Kapak kaldurdi, Kazanuñ yüzine toğrı bakdı, sağ-ilen şolına göz gezdüirdi, oğlançuğını Urızı görmedi.” DK 135-9, YED 134-9, 3. toparlamak, zor bir durumdan kurtarmak “Düşmiş idük ol kaldurdi birligin bize bildürdi/İçümüze ‘ışk toldurdi dürüst oldı imânumuz” YED 118-7; KT 570b’deki ‘Yükleyip nakletmek, taşımak, götürmek’, ‘Ayaklandırmak, ifsat ve tehyiç etmek’, ‘(Av köpeği) avı uçurmak veya yuvasından çıkarmak’ anlamlarında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Ref’ ve lağvetmek, fesh eylemek’, ‘Müsait ve mütehammil olmak’, ‘Kat’-ı ümîd etmek, vazgeçmek’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘açmak’, ‘toparlamak, zor bir durumdan kurtarmak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

kalk- 1. (-den) kalkmak, doğrulmak “Derhâl yirinden kalkub ‘azîmet kanadın açub hevâya düğdi.” MN 44a-8, YED 165-13, DK 227-10/kalğ- SN 4668, 2. yükselmek, yukarı çıkmak “Yûsuf’ı koydı hoca bir yañaru/ëndi Yûsuf kal[k]dı altun yokaru” YZ 14a-9, 3. yerinden ayrılmak “Baksa görse bir derenin içine kargâ kuzgun iner çıkar, konar kalkar.” DK 26-7, GT 47a-13, 4. canlanmak, hareket etmek “Yigit perhîz itmek gerekdür şehvetden; pîrûñ hod âleti kalkmaz, perhîzi nedür.” GT 78b-14, 5. kabarmak “Kazan içüm göyinür Saru yılan şokmadın ağça tenüm kalkar şişer.” DK 137-5, 6. uykudan uyanmak “Yağı yetdi düşmen irdi Ne yatarsın kalkğil yigit.” DK 192-9/kalğ- 7. doğmak, yükselmek “Yiyüp içüp ol gice zevk itdiler/Güneş kalhıcak turuban gıtdiler” SN 1326; KT 574a-b’deki ‘Hastalıktan kurtulup yatağı terk etmek’ anlamında

terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Kesb-i şiddet etmek, zuhur ve iştidâd etmek: *Rüzgâr, dalga, fırtına kalktı.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Yok olmak, lağiv ve fesih olunmak, artık bulunmamak veya merî ve müstamel olmamak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ķamçıla- kamçı ile vurmak “*Atın ķamçıladı, yola girdi.*” DK 73-8; KT 577b’deki ‘Rüzgâr veya yağmur yüze çarpmak’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Bir işi yürütmek, kovalamak, takip ve tesri etmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ķanatlan- 1. uçmak, kanat verilmek “*Ķarınca ķanatlanmaktan fâyidesi yok hemân ķanat virildi ķazası geldi*” GT 36a-13, 2. kanatları oluşmak “*Kurıyduķ yaşı olduk ayagıduķ baş olduk/Kanatlanduķ kuş olduk uçduķ el-hamdüli’llâh*” YED 292-3, 3. çok sevinmek “*Kesildi nefis başı öldi fısk u fesâd işler kaldı/Hak’dan bana nazar oldu kanatlandum uçar oldum*” YED 208-5; KT 580a. EAT’de iki ayrı anlam olarak verilen fiil, KT’de tek anlam olarak verilmiştir. Anlam birleşmesi yoluyla sayısal olarak anlam daralması söz konusudur. *çok sevinmek* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

ķap- 1. birdenbire yakalamak, kapmak “*Etmegin kaparlar uçarlar yüce/Oyanur düş ma’nisin bilmez nece*” YZ 22b-3, YED 27-3, DK 207-3, SN 1727, MN 40a-1, 2. kaldırmak, açmak “*Baķup gördüm ol fitne-i şâr u il/Yürür tamda ķapmış niķâbını yil*” SN 617, 3. kaplamak, sarmak “*Müşâhade kapar anı hem bî-ķarâr olur cânı/Her dem da’vîsüzdür ma’nî bi-dirîg u râhat olur*” YED 45-4; KT 588a’daki ‘Kelepir bulup hemen yakalamak: *Güzel bir ev kaptı; orasını*

kapabilirsen hiç durma.’ anlamında argolaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Isırmak: *Önüne geleni kapmak.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Uzaktan çekip almak, cezp ve celbetmek, cüzî temas ve takarrüple hemen çekmek, yakalamak: *Hastalık kapmak; sıtmayı kaptı; huy kapmak; nem kapmak.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Zorla almak, cebren ahz, gasp, yağma, nehb etmek’ anlamında anlam kötüleşmesi söz konusudur. ‘*kaldırmak, açmak*’, ‘*kaplamak, sarmak*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

ķapa- açık olan bir şeyi kapalı duruma getirmek, örtmek “*Delü Dumrul aydur: Mere kapuçılar kapuyı kapañ didi.*” DK 159-2; KT 584a-b’deki ‘Kesmek, set etmek, geçilmez ve işlemez hâle koymak’, ‘Bir yerin içinde kapalı tutmak, çıkarmamak, hapsetmek’, ‘İşletmemek, muattal etmek’, ‘Doldurmak, imlâ etmek, kuyu ve hendek gibi çukur bir şeyi yok hükmüne koymak’, ‘Açık bir hesabı doldurmak, mahpus ederek tesviye etmek, ilişik bırakmamak’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Sözünü etmemek, bahsinden geçmek, meksûtün anhu bırakmak’ ve ‘İdhâr; ihtikâr etmek’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ķarar- 1. rengi koyulaşp siyahlaşmak, kararmak “*Ol deñizden ala çıka anları/Ola abbak ol kararmış tenleri*” YZ 28a-10, DK 127-10, SN 3393, MN 7a-13, 2. kederlenmek, sıkılmak “*Ķazan ķarardı, döndi aydur: Bigler Tañrı bize bir kür oğul virmiş...*” DK 134-12, YED 66-3, SN 4710, 3. batmak, kaybolmak “*Rast dilersin anuñ gibi biñ göz kör olsun, güneş ķararunca.*” GT 11b-5; KT 591b-592a’daki ‘Ortalığı siyah ve karanlık görmek, bulanıp görememek: *Gözlerim*

karardı.' anlamında doğadan insana deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. '*kederlenmek, sıkılmak*', '*batmak, kaybolmak*' anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

karğa- **1.** hor görmek, kötü muamele etmek "*...kızı olmayanı Allah Ta'āla karğayupdur, biz dahı karğaruz bellü bilsün dimiş idi.*" DK 10-12, **2.** beddua etmek "*Ağ pürçeklü 'izzetlü canum ana/Akarlıda şularına karğamağıl Kazılık Tağımuñ günahı yokdur*" DK 28-5; KT 593a. *hor görmek, kötü muamele etmek* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

karış- **1.** birbirinin içine girmek "*Teferrüc eyleyü vardum sabâhın sinleri gördüm/Karışmış kara topraga şu nâzük tenleri gördüm*" YED 207-1, MN 51a-14, **2.** bir araya gelmek "*Çeriler çü karışdı nâ-geh katı/Eşindi ayağdan yirüñ bir katı*" SN 2748, DK 15-8, **3.** meşgul olmak, dalmak "*Hoca çün perî şüretlü kul-ıla oynamağa ve gülmege karışa...*" GT 50a-10; KT 595a'daki '*Bulanmak: Midem karıştı*' anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. '*Birbirine girmek, fesat ve nifaka düşmek*', '*Müdahale etmek, taraf almak, işin içine sokulmak*', '*Bakmak, idare etmek, idaresi kendisine ait olmak idaresinden mesul olmak*' anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. '*bir araya gelmek*', '*meşgul olmak, dalmak*' anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

karışdur- karıştırmak "*Güyerdüm ki güneş kaçan uyağa/Ki ben balı karışduraydum yağa*" SN 1894, GT 79b-8; KT 595b'deki '*Teşviş ve tahrik etmek, ifsat eylemek*', '*Nizam ve tertibini bozmak, karmakarış etmek*', '*Birinden bahsetmek, bir işe veya söze sokmak, zî-medhal etmek*' anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

karşula- karşılamak, karşılayıcı olarak çıkmak, karşısına çıkmak “*Nakāş gördi vü karşuladı anı/Vezīrūñ kaçıyup kaçupdı kani*” SN 2613, DK 11-9; KT 597b’deki ‘Karşı ve sert cevap vermek, karşı durmak, dik gelmek’ ve ‘Vuku bulacak bir suali bir cevap ile defetmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur.

karşulaş- karşı karşıya gelmek “*Üç Ok Boz Ok karşılaştılar.*” DK 301-13; KT 597b’deki ‘Boy ölçüşmek, mübareze etmek’ ve ‘Hesabı muvazene ve tekabül ettirip ödeşmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur.

karva- kavramak, sıkıca tutmak, yakalamak “*Şanursız mı biz bilmezüz nitdüñüz/Süheyl’i çü karvaduñuz tutduñuz*” DK 43-3, SN 2649, MN 29b-2; KT 608a’daki ‘Sarmak, etrafını almak, ihtiva, ihata etmek’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

katlan- 1. beklemek “*Katlanımadı, kırk ince kıızı boyına aldı, bidevi ata binüp oğlançığın isteyü gitdi.*” DK 26-3, YED 325-6, SN 915, 2. katlanmak, dayanmak, tahammül etmek “*...anı uyarmış olam ve anuñ ağusına nice katlanam.*” MN 18a-1, YED 36-7, SN 4747; KT 605b. EAT’de ve KT’de yer alan ‘katlanmak, dayanmak, tahammül etmek’ anlamı ‘Kat kat olmak, bükülmek, eğilmek’ temel anlamının mecazlaşması sonucu ortaya çıktığı için EAT’de fişlenmeyen bu anlamın KT’de yer alması durumu anlam dirilmesi yoluyla anlam genişlemesinin olduğunu gösterir. *beklemek* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

kavrul- kavrulmak, pişirilmek “*...bulduğum incü şandum-ıdı ki kavrulmuş buğdaydur.*” GT 36b-4; KT 608b’deki ‘Yanmak, harareten kurumak: *Bu çiçekler güneşten kavrulmuş.*’ anlamında doğadaki nesnelere arasında deyim

aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Hastalık çekip büyümemek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

kavur- kavurmak “*Söz vaktında incü dahı dizer, saçar, kavurur dirler.*” MN 43a-1; KT 609a’daki ‘Yakmak: *güneşin harareti bu çiçekleri kavurdu.*’ anlamında doğadaki nesnelere arasında deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

kavuş- kavuşmak “*Sevindi vü gönli içi toldı nür/Şanasın ki uçmağa kavuşdı hür*” YZ 39a-4, YED 134-13, SN 3579/**kavış-** SN 2450; KT 609a’daki ‘Yara vesaire ağzı kapanmak, iki tarafının derisi birleşmek: *Yarası daha tamamıyla kavuşmadı.*’ anlamında benzetme sonucu terimleşme gerçekleşmiş ve anlam genişlemesi olmuştur.

kayır- 1. sakınmak, çekinmek “*Yort iy gönül sen bir zamân âsûde fârig hoş yüri/Korkma kayırma kimseden gussa vü gamdan boş yüri*” YED 403-1, SN 5359/**kayur-** YED 176-2, SN 2560, 2. kaygılanmak, endişe etmek “*Didi ağlamağün hiç aşsısı yoh/Birez şabr idegör ü kayırma çoğ*” SN 4400/**kayğur-** YZ 22a-11/**kayur-** YZ 46a-12, YED 395-4, SN 3081, DK 26-1, MN 10a-8/**kayur-** 3. ilgilenmek, önem vermek “*N’eyledi gördüñ-mi Kotıfar bize/Bu kez ayruk kayırmagil bu söze*” YZ 20a-11, YED 317-8, SN 4968, 4. merak etmek, düşünmek “*Gelürem Ken’ân’dan eşit beni/Kayurur dün gün atañ Ya’küb seni*” YZ 23b-5; KT 610b’deki ‘Kullanmak, hizmet ve mansıba nasbetmek, istihdam eylemek: *Onun maksadı adam kayırmak.*’ anlamında anlam kötüleşmesi söz konusudur. ‘sakınmak, çekinmek’, ‘kaygılanmak, endişe etmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

kayna- 1. kaynamak “*Dürlü kulları göre oda yanu/Ağlaşurlar tamu içre kaynayu*” YZ 26b-14, YED 21-5, SN 2616, 2. dalgalanmak, çalkantılı duruma gelmek “*Çalabuñ rahmet deñizi kaynayub taşdı...*” MN 12b-11, 3. yerinde duramamak, coşmak, heyecanlanmak “*İşksuzlara göynür özüüm anunçün fâş olur râzum/Göricegiz ‘âşıkları kaynar içüm taşum benüm*” YED 204-2; KT 612a’daki ‘Kaynar suyun içinde pişmek: *Bu et daha kaynamadı.*’, ‘Şişip kabarmak, ekşimek, tahammür etmek: *Şıra kaynamaya başladı; midesi kayntıyormuş.*’, ‘Birleşmek, yapışmak: *Kırılan kol kemiği kaynadı.*’ anlamlarında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Suyun içinde batmak: ka'r-ı deryâya inmek: *O koca gemi beş dakikada kaynadı.*’ anlamında anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Gizlice ve el altından tertip olunmak’ ve ‘Mahvolmak= *Bizim paralar kaynadı gitti.*’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur.

kaynat- 1. kaynatmak “*Kerpiç koydum kazgana poyrazıla kaynatdum/Nedür diyü sorana bandum virdüm özini*” YED 407-2, 2. dalgalandırmak, çalkantılı duruma getirmek “*Bir zerre ‘ışkun odı kaynadur denizleri/Düşdüm ‘ışkun odına tutuşuban yandum ben*” YED 280-2, 3. yerinde duramaz hâle getirmek, heyecanlandırmak “*İşkdur kudret körügi kaynadur ‘âşıkları/Niçe kapdan geçürür andan gümüşe benzer*” YED 66-6; KT 612b’deki ‘Yapıştırmak, yekpare gibi etmek: *İki parça madeni birlikte kaynatmalı.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘dalgalandırmak, çalkantılı duruma getirmek’ ve ‘yerinde duramaz hâle getirmek, heyecanlandırmak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

kaz- kazmak, eşip çıkarmak “*İkisi dürişdiler ü kazdılar/Yiri yol idüp Hoş oda düzdiler*” SN 2000, YZ 50a-4, YED 1-6, GT 49b-6; KT 616a’daki ‘Çelik kalem vesaire ile oymak, hak ve nakşetmek: *Mühür kazmak; bir mermer levhanın üzerine bir kıt'a-i târîhiyye kazmalı.*’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur.

kazan- 1. kazanmak “*Kazandığın ayruğ böğün eyleyen/Yañılan u cānına k̄n eyleyen*” SN 4116, YED 380-4, 2. çabalamak “*Baba oğul kazanur ad için/Oğul-da kılıç kuşanur baba gayreti-y-içün*” DK 131-3, 3. olumlu sonuç elde etmek “*Dürişüp hünerler kazanmış idi/Hünerler kazanmak aña iş idi*” SN 5208; KT 614a’daki ‘Uğramak, duçar ve müptelâ olmak: *Ağır havahlı yerlerde durmakla birkaç illet kazandı.*’ anlamında anlam kötüleşmesi söz konusudur. *çabalamak* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

kes- 1. kesmek “*Yūsuf’ı bıraktılar derin kuyu/Kesdiler urğanını ölsün deyü*” YZ 4b-12, YED 226-4, DK 289-8, MN 19b-10, GT 22a-11, 2. bir şeyden yoksun bırakmak, vermemek “*Ol Kâdir-i Kün feyekûn lutf idici Sübhân benem/Kesmedin rızkını viren cümlelere sultân benem*” YED 211-1, MN 11a-11, 3. geçişi önlemek “*Yol kesdi, adam aldı, büyük harâmi oldı.*” DK 218-1, 4. son vermek, gidermek, bitirmek “*Kimün ki renci varısa derdine dermân istesün/Kesdi benim bu rencümü dermân oldı bu derd bana*” YED 10-2, 5. kesici bir araçla yaralamak “*oğul saña oğ batmasun, tenüñi kılıç kesmesün didi.*” DK 217-13, YED 353-2, 6. ayırmak, koparmak, uzaklaştırmak “*Göricek yüzün gönli hiç virmedi/Ki başın kese hem eli varmadı*” SN 2385, YED 155-3, DK 187-7; KT 630a’daki ‘Boğazlamak, zebh etmek: *Bir koyun, bir hindi kesti.*’

anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Kararlaştırmak, karar vermek, hükmetmek, katiyen beyan etmek, tayin eylemek’, ‘Kaldırmak, ref' etmek, yok eylemek’, ‘Tayin ve tahsis etmek’, ‘Tenzil etmek, tediye olunacak bir meblâğın bir miktarını alıkoymak’, ‘Tutmak, çıkmak, mal olmak’, ‘Taklit etmek, eğlenmek, maskaraya almak.’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*bir şeyden yoksun bırakmak, vermemek*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

kesdür- kopartmak “*Güni geldi/Sası dinli kâfir başın kesdüreyim seniñ-içün*” DK 129-8; KT 631a-b’deki ‘Boğazlatmak, zebh ettirmek: *Birkaç koyun kestirdi.*’ anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Kısaltmak, ihtisar ettirmek: *Yolu kestirdim.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Süt ve şeker vesaireyi ekşi ile tahvil etmek’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Vazgeçirmek, bıraktırmak’, ‘Karar vermek, hükmetmek’, ‘Tahmin etmek’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

kesil- 1. kesilmek, koparılmak “*Horūs ötse ohtsuz ne olur işi/Revâdur şoloğ dem kesilmek başı*” SN 1838, YED 208-5, YZ 21a-8, DK 24-8, GT 3b-8, 2. sona ermek, bitmek “*Ol dilesün Tañrı’dan gèrü bizi/Sël kesilsün bulalum yolumuzı*” YZ 9b-10, SN 68, MN 11a-9, 3. (-den) ayrılmak, uzaklaşmak, vazgeçmek “*Bir düşmeni görmemek için biñ dostdan kesilmek*” GT 54a-12, MN 24a-9; KT 628b’deki ‘Bozulmak, ekşimek, suyu sair mevâddından ayrılmak: *Süt kesildi.*’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam

genişlemesi olmuştur. ‘Boğazlanmak, zebh olunmak’ anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Kesel ve rehavete duçar olmak, kırıklık duymak: *Ellerim, ayaklarım, dizlerim kesildi.*’, ‘Katiyen kararlaşmak, takarrür etmek’, ‘Benzemek, dönmek’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

kına- **1.** cezalandırmak, işkence etmek “*Suçluyu tutan gerek kim kınaya/Suçsuzu kınayan ‘âdil olmaya*” YZ 40b-7, **2.** kınamak, ayıplamak “*İşiden kişi hep kınaya bizi/Ya bunları mı diyeler ya bizi*” SN 2693; KT 638b’deki ‘Eğlenmek, istihza etmek’ anlamı ile anlam iyileşmesi olmuştur. ‘cezalandırmak, işkence etmek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

kır- **1.** öldürmek, yok etmek “*Alalum bâzâra girüp ok kılıç/Kıralum bu şârluyu kalmaya hêç*” YZ 40b-9, YED 187-3, DK 29-11, SN 2650, **2.** koparmak “*Niçeme kişiyi yazuğa koyar/Sücidür ki kayğu tamarın kırar*” SN 4238; KT 642a’daki ‘Müeccil bir senet ve poliçe ve suret vesairenin bir miktarını tenzil ile üst tarafını peşin vermek, iskonto etmek’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Bükmek, katlamak: *Şu kâğıdı, şu bezleri kırıp toplayın.*’, ‘İndirmek, tenzil etmek’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Bir şeyin şiddetini kesmek, indirmek: *Güneş soğuğu kırdı; yağmur fırtınayı kırar.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Gücendirmek, hatır yapmak’, ‘Külliyetli akçe kazanmak’, ‘Teskin etmek: *İnadı kırmak; kuluncu kırmak.*’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

kırdur- **1.** kestirmek, boğazlatmak “*Gine toy idüp atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurmuş-idi.*” DK 10-6, **2.** öldürülmesine neden olmak “*Ala*

gözlü yigitlerüñ kırdurduñ-mı” DK 241-10; KT 640a’daki ‘İskonto ettirmek, mühletle ödenecek bir senet ve poliçe ve maaş sureti vesairenin bir miktarından vazgeçerek bakiyesini peşin ödetmek’ ve ‘İndirtmek, tenzil ettirmek: *Etin fiyatını hayli kırdırdı.*’ anlamlarında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

kıril- 1. bir veya birçok parçaya ayrılmak “*Taglar yirinden ırıla heybetinden gök yarıla/Yılduzlar bağı kırıla düşe yire perrân ola*” YED 9-6, 2. kesilmek, koparılmak “...*ağan görklü şuyüñ kırımasun, kanatlarüñ uçları kırılmasun...*” DK 35-5, 3. öldürülmek, kılıçtan geçirilmek “*Ol aracuğa kim derildi çeri/Karıldı kırıldı kırıldı çeri*” SN 2594, DK 141-7, 4. ölmek “...*ṭali’um eşerinden ördekler kırıla güher dahı bulunmaya, melik beni cehle nisbet eyleye.*” MN 27b-13; KT 640b’deki ‘Şiddeti geçmek, şiddeti kalmamak: *Rüzgâr, fırtına, soğuk kırıldı.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Katlanmak, bükülmek: *Bu gömleğin yakası kırılmaz.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Vücut kırık olmak, kırıklık duymak.’, ‘Naz ile sallanıp bedenini bazı yerlerini oynatmak: *Kırılarak yürür; o kadar kırılmak da abestir.*’, ‘Darılmak, gücenmek, münfail olmak: *Bilmem ne sebepten bana kırıldı.*’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘öldürülmek, kılıçtan geçirilmek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

kış- sıkmak, sıkıştırmak “*Bunı didi kargayı eyle kısdı kim pençeleri birbirine geçdi.*” MN 64b-6, DK 248-9; KT 644a-b’deki ‘(Kuyruğu) bacakların arasına almak: *Kuyruğunu kısmış gidiyordu.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Azaltmak, darlaştırmak, küçültmek,

hasretmek: *Masarifi biraz kısmalı.*, ‘Kıyamamak, esirgemek, diriğ etmek’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

kısdur- sıkıca bağlamak, kıstırmak “*Kadırgaya köpe kısduralum/şu üstinde bir od başduralum*” SN 3201; KT 645a’daki ‘Dar yere getirip tutmak, ele geçirmek, yakalamak: *Kendisini bir köşede kıstırdı.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

kısıl- kenetlenmek “*Uçuşlu bigi düşdi şu içine/Tutuldu dil vü kısıldı çine*” SN 1444; KT 643b’deki ‘Tutulmak, serbest işlememek, hırıltılı olmak: *Sesim, boğazım kısıldı; soğuktan, nezleden rakıdan, çok bağırmadan sesi kısılmış.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

kıvrıl- kıvrılmak “*...bâşın ferâgat yaqasına çeküb, kıvrılıb yatdı.*” MN 21b-9; KT 647a’daki ‘Çöreklenmek, kangal olmak, tostoparlık devşirilmek: *Yılan, köpek kıvrılıp yatmış.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

kıvrur- kenarından katlamak “*Bilüğinden bir tutam oğ çıkardı biline şokdı, kılıcın hamayil kuşandı, yayın qarusına bırağdı, eteklerin kıvrurdı.*” DK 225-6; KT 646b-647a’daki ‘Oynamak, raks etmek, naz ve cilve ile kırılmak: *Kıvıra kıvıra oynadı.*’ anlamında doğadan insana deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Becermek, başa çıkmak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

kıy- 1. acımayıp öldürmek “*Kardaşa kardaş dedüm nite kıya/Yâ anuñ bunca bile eşi ola*” YZ 4a-7, DK 223-4, **2.** acımadan vermek, esirgememek, feda etmek “*Didi atasına işüñ oldı hoş/Mala kıymaduñ oğluña kıyduñ uş*” SN 3219, YED 57-6,

DK 168-3, MN 3a-10, **3.** acımayarak büyük bir kötülük etmek, zulmetmek “...yori oğul, babañ saña kıydı-y-ise sen babaña kıymağıl didi.” DK 31-1, SN 3219; KT 648a-649b’de ‘İnce ince doğramak: *Et kıymak; tütün kıymak.*’ anlamı, fiilin temel anlamıdır. EAT’ye göre geri dönüş ve anlam dirilmesi ile anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Akdetmek, kararlaştırmak: *Nikâh kıymak.*’ anlamında yardımcı fiil göreviyle dilbilgiselleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

kızart- kızartmak, kırmızı hâle getirmek “*Ağardur saçalı kızardur gözi/Karardur gönüli şarardur yüzi*” SN 4234; KT 650a’daki ‘Tavada kırmızı oluncaya kadar kavurmak, yağ içinde döndürerek pişirmek’ anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ko- **1.** bırakmak, koymak “*İlerü geçemezvenin bir qarış/Beni ko vü Hağ nürına var qarış*” SN 130, YZ 31a-5, YED 321-4, MN 6a-11, GT 70a-6/ko- YZ 4b-8, YED 363-5, DK 59-8, SN 4451, MN 6a-8, GT 45b-8, **2.** yapmak, görevlendirmek “*Buyurup bekçi kodı gelenleri/Sorar-ıdı şahra ol girenleri*” YZ 32a-15, **3.** defnetmek “*İshâk’uñ katında kodılar anı/Eytmeyesin kandadur Ya’küb nebî*” YZ 50b-1, **4.** çıkarmak, soymak “*Arı tonlaruñ koğıl gey bir ‘abâ/Başuña sar ‘imâmeñi kabâ*” YZ 35b-12, YED 353-8, **5.** izin vermek “*Buyruk oldı Cebre’ıl tüz en yere/Komağıl Yûsuf’ı ki yere ere*” YZ 4b-13, DK 23-4, **6.** kapatmak, hapsetmek “*Yûsuf’ı bir hücrede kor oturur/Ne ki hâtûn var sarâyâ getirür*” YZ 20b-12/ko- YZ 22a-9, GT 34a-2, **7.** takmak, giydirmek “*Pes ağdurdı tahta dutuban elin/Kodı başına tâc u virdi ilin*” SN 436, **8.** yerleştirmek “*Seni gördüm güneş gibi Cennet bana zindân gibi/Cennet’üne zâhidün ko Uçmak’da arzûm yok durur*” YED 52-6, SN 33, DK 41-9, MN 6a-

9/kooy- YZ 22a-3, YED 235-7, DK 139-5, SN 4813, MN 8a-2, GT 43b-14, **9.** *mec. yanına bırakmak* “*Bayık hoş baña uş komazlar bunı/Çü kol şalalar kişi añlar*” SN 3154, **10.** *vazgeçmek, terk etmek* “*Yünus'a çün kocaldun 'ışkı kogıl/Rûzigâr ugramaz 'ışka 'ışkun ne ay u yılı var*” YED 32-7, SN 1918/kooy- YED 197-2, **11.** *alıkoymak, tutmak* “*...bu malı cem' itdiler ve bir maslahata gerek ola diyü kodular.*” GT 18a-6, **12.** *değdirmek, temas ettirmek* “*Aru şudan abdest aldılar, ağ alınlıların yire kodular, iki rik'at namaz kıldılar.*” DK 63-3, **13.** *bağışlamak* “*Kor-iseñ ikimiziñ canın bile koğıl Keremi çok kâdir Tañrı didi.*” DK 169-3, **14.** *ertelemek, sarkıtmak* “*‘Âşıkısan didârına koma bugüni yarına/Girenler 'ışk bâzârına kendözinden bizâr olur*” YED 93-3, DK 279-6, **15.** *kaybetmek, yitirmek* “*Ulu-kiçi ağlamışlar server yigitler komışlar/Baş ucında yay sımışlar kırıluban oklar yatur*” YED 82-4, **16.** *ayırarak, uzaklaştırmak* “*Beni benlikden kodı varlık defterin yudı/Havf u recâ göstermez hayr u şer elden koyan*” YED 264-7, **17.** *sıgdırmak* “*'İşkun serhengi beni komaz hiç bir nesneye/Ne İslâm'da ne dінде anılmaz küfr ü imân*” YED 264-4, **18.** *barındırmak* “*Alur yigidi çağında bülbüli ötmez bâğında/Kimse komaz ocagında yigitleri alur ölüm*” YED 198-2, **19.** *belirlemek* “*...Yayhan Keşiş oğlundan oğlı toğar, biz anı saña ğarım koruz didiler.*” DK 58-12, YED 145-2, **20.** *ad vermek* “*Ol zamanda bir oğlan baş kesmeşe kan dökmese ad komazlar-idi.*” DK 70-7, YED 170-6, **21.** *karar kılmak* “*Her bir kişi hâllü hâlince bir işde kodı.*” MN 9a-1/kooy- **22.** *bulamak* “*Arada andı unıdub gündüzün kâna koydı.*” MN 33b-9, **23.** *dinlemek, dikkate almak* “*...bin söyler-isen birisini koymaz, erün sözünü kulağına koymaz.*” DK 9-10, **24.** *katmak, eklemek* “*Niçe bir ben sana uyam özümü belâya koyam/N'ola gelsen sen de benüm öğüdümü*

dutsan gönül” YED 161-3; KT 670b-671a. ‘Bir şeyi pişmek veya olmak üzere hazırlamak: *Turşu, şarap, sirke koydum; aşçı daha yemeği koymadı.*’, ‘Kurmak, düzeltmek: *Sofrayı koyunca bize haber verin; yemeği koydunuzsa gelelim.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘defnetmek’, ‘kapatmak, hapsetmek’, ‘mec. yanına bırakmak’, ‘değdirmek, temas ettirmek’, ‘bağışlamak’, ‘ertelemek, sarkıtmak’, ‘kaybetmek, yitirmek’, ‘ayırarak, uzaklaştırmak’, ‘sığdırmak’, ‘belirlemek’, ‘ad vermek’, ‘karar kılmak’, ‘bulamak’, ‘çıkarmak, soymak’, ‘dinlemek, dikkate almak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

koçat- yaşlandırmak “*Didi kes sözi indi iy hōca tur/Senüñ sözleriñ yigidi koçadur*” SN 4867; KT 659a’daki ‘Çok yormak, çok zahmet vermek: *Bu işler beni kocattı.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

koçın- çekinmek “*Koçınur yacanur cānidur ‘azīz/Ḳamusına her nite kim siz ü biz*” SN 27; KT 385b’deki ‘Telâş etmek, kuşkunmak: *Al kaşağıyı gir ahıra yağırı olan gocunur.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

koḥıt- koklatmak “*Buyurdu ki ‘ūd u gül-āb u ‘abīr/Ḳoḥıduñ görüñ ögi gele mi bir*” SN 3073; KT 661a’daki ‘Taaffün ettirmek, bozulmasını mucip olmak: *Bu eti, bu peyniri kokutmuşsunuz.*’ anlamında anlam kötüleşmesi olmuştur.

koḳ- kokmak “*‘ūd tablasından dimâğ şafâ sürmez, oda biraḳ ki ‘anber gibi koḳa.*” GT 18a-3, YZ 46b-11/**koḳ-** SN 1110; KT 660b’deki ‘Önden vukuu hissölünmek, takarrüp etmek, karību'l-vukû' olmak: *Kavga kokuyor.*’ anlamında duyular arası deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

‘Taaffün etmek, bozulup kötü ve ağır koku peyda etmek, tefessüh etmek: *Bu et kokmuş; ağzı kokuyor.*’ anlamı ile anlam kötüleşmesi olmuştur.

kon- 1. konaklamak “*Gördiler kim kâf <i> le konmuş kuyuya/Yügrüşüben yete <r> ler ol araya*” YZ 8a-11, YED 203-6, DK 31-7, SN 920, MN 36b-6, GT 37a-11, 2. uçmasına son verip durmak “*Havâdan kuşlar gelür uça ener/Hon-salâruñ başınuñ üzre konar*” YZ 22b-2, YED 21-4, DK 26-7, SN 870, 3. kuşatmak “*Andan Sencârib geldi. Şehr üstine kondı.*” MN 69b-1; KT 664b-665a’daki ‘İnmek, düşmek’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Bedava bulup ele geçirmek: *Yine sofraya kondı.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. *kuşatmak* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

kon- koyma işi yapılmak, bırakılmak “*Devlet tâcı başa kondı ‘ışk kadehin bana sundı/Susadugumca ben dahı her dem anı içer oldum*” YED 208-2; KT 664b’deki ‘Bırakılmak, terk olunmak.’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

konul- 1. toplanmak “*...heybet ôdı ve rahmet suyıyla bir yerde konulmuş...*” MN 51a-13/**konul-** 2. konulmak, yerleştirilmek “*Urulmuşdı bir taht çepçevresi/Konulmuşdı begler için kürsi*” SN 4898; KT 665b. *toplanmak* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

kop- 1. belirlemek, ortaya çıkmak “*Bir kez âh eyler Yûsuf iñileyü/Bir kara bulut kopar gök gürleyü*” YZ 9b-4, YED 152-7, DK 2-2, MN 13b-14, GT 61b-8, 2. dünyaya gelmek, doğmak “*Ki bir şâh-zâde kopupdur bugün/Ki tâcı güneşden kapupdur bugün*” SN 858, 3. dirilmek “*Kişi nite dirilse eyle ölür/Nite ölse kopduğı eyle olur*” SN 261, 4. kopmak, yerinden çıkmak, düşmek “*Nâgâh*

karşudan bir kaya kopub geldi.” MN 3a-3, YED 134-5, SN 5210; KT 666b’deki ‘ziyade ağrımak: Yürek, göbek kopmak; bağırsaklarım kopuyor.’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘dünyaya gelmek, doğmak’, ‘dirilmek’, ‘yetişmek’, ‘fırlamak, kalkmak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

kopar- 1. koparmak “*Çekeydi koparayıldı ilmegin/İrişdürse tağa kemend ilmegin*” SN 4490, 2. oluşturmak “*Ağız aña zindan durur bekci diş/Yiñilmez koparur dahı bunca iş*” SN 3671, YED 409-5, 3. yerinden kaldırmak “*Meger ki taşı yirde toñ tutmuş idi, koparımadı...*” GT 48b-3, DK 50-8; KT 666a-b’deki ‘Sancı etmek, sancımak, vecaa duçar olmak: *Yüreği, karnı koparıyor.*’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Cebren almak, bir şeyi sıkı tutan adamdan almaya muvaffak olmak: *Ondan para koparmak ne kadar zor! Ben kendisinden beş on lira koparacağımı memul ederim.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

korı- korumak “*Aña itdügini nite kor idüm/şığındum Haq’ ayurdumu korıdum*” SN 4292; KT 668b’deki ‘Kifayet, vefa etmek, idare, tekabül eylemek: *Bu iş masrafını korumaz.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

koş- 1. beraber göndermek, yanına vermek “*Saña koşam u virem ü gönderem/Yarın diyesim saña bugün direm*” SN 4721, MN 37b-6, GT 45b-6, 2. nazmetmek “*Çorkut boy boyladı şoy şoyladı, bu Oğuz-nāmeyi düzdi koşdı böyle didi.*” DK 34-11, YZ 52a-14, 3. katmak, isnat etmek “*Mere delü ozan men ‘ayıblu-mıyam kim maña ‘ayıb koşarsın didi, gümüş gibi ağ bileğin açdı, elin çıkardı.*” DK 115-5; KT 669a’daki ‘Hayvanı araba ve sapan vesaireye takmak, bağlamak’, ‘Arabayı hazırlamak, tertip tehyie etmek’ anlamlarında anlam dirilmesi yoluyla

anlam genişlemesi olmuştur. *nazmetmek* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

kov- 1. peşinden gitmek, takip etmek “*Ki kovdılar u çāre kılmadılar/Öküş istediler ü bulmadılar*” SN 3813, YED 385-1, DK 21-13, 2. kovmak, uzaklaştırmak, kovalamak “*Şol kalan itler kim sizi yilüb kovarlar ve kanuñuz döküb etüñüz yirler...*” MN 37b-13, YED 126-5, DK 26-11, SN 4813; KT 670b’deki ‘Kabul etmemek, geri çevirmek, reddetmek: *İnsan kapısına gelen misafirleri kovamaz.*’, ‘Beklemek, tarassut etmek: *Fırsat kovalamak; kendisi benim gaybubetimi kovalıyor.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Birinin saklamak istediği gizli bir şeyi haber vermek, gamz ve nemmâmlık etmek, si’âyet eylemek: *Ahbabını kovalamak iyi şey değildir.*’ anlamında anlam dirilmesi yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

koyıl- 1. üzerine saldırmak, hücum etmek, şiddetle girmek, dalmak “*Nāgahandan Karaçuk Çobanuñ üzerine altı yüz kâfir koyıldı.*” DK 40-2/**koyul-** 2. koyulmak, bırakılmak GT 52a-12; KT 671b’deki ‘Düşmek, dökülmek, munsap olmak: *Yeşil ırmak Kızıl ırmağa koyulur.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Üzerine düşmek, çok meşgul olmak: *Bu aralık yazıya, piyanoya çok koyuldu.*’ anlamında somutlayıcı deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

kuçaqla- sarmak “*Oh tokındı, alça kanı şorladı koyını taldı, bidevi atınuñ boynın kuçaqladı yire düşdi.*” DK 23-2; KT 679a’daki ‘Kollarla göğsün üzerine sarmak, der-âgûş etmek: *Çocuğunu sıkı sıkı kucakladı.*’ anlamında anlam dirilmesi yoluyla anlam genişlemesi olmuştur (Clauson, 1972: 591).

ꞗudur- kudurmak, kızmak “*ꞗahımağıla vü ꞗudurmağıla/Çağırmağ u güneşde durmağıla*” SN 3394; KT 679b’deki ‘Kuduz olmak, dâ’ü'l-kelbe uğramak’ anlamında anlam dirilmesi yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. *aşırı olmak, makul sınırları aşmak* anlamlarındaki fiil morfolojik olarak belirsiz olsa da köken olarak kuduz sözcüğü ile aynı kökenlidir. Genellikle *saçmalamak, delirmek* vb. anlamlarındadır (Clauson, 1972: 605).

ꞗulavuzla- 1. rehberlik etmek “*Şol işden hazer kıl ki anı saña düşmen ꞗulavuzlaya*” GT 69a-8, 2. emanet etmek “*Ben seni ‘ākīl ve dānā dōsta ꞗulavuzladum ki bunuñ gibi günde saña bulına*” MN 16b-10; KT 636b. EAT’de yer alan ‘rehberlik etmek’ anlamı ‘birinin tehhülüne tavassut etmek, tarafeyn arasında vâsıta-i i’tilâf olmak’ anlamı ile anlam daralmasına uğramıştır. ‘*emanet etmek*’ anlamı kaybolma yoluyla anlam daralmasına uğramıştır.

ꞗullan- kul sahibi olmak, hizmetinde bulunduracak birilerine sahip olmak “*Her kim hâli hâllendi ol beg oldı kullandı/Yûnus sen kul olıgör beg söyleşür kulıla*” YED 304-8; KT 682a-b’deki ‘Giymek, döşetmek, eskitmek’, ‘Bir şey yiyip içmeyi veya almayı âdet edinmek’, ‘İdare ve tasarruf etmek yoluyla sarf ve istihlâk eylemek’, ‘İşletmek, çevirmek’ anlamları ile ‘İttihaz, idare etmek, tutmak: ağız kullanmak’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Mu’âmele-i zevciyyede bulunmak, metres yani dost ittihaz etmek’ anlamı ile anlam kötüleşmesi söz konusudur.

ꞗur- 1. kurmak “*ꞗazan gök alañ görklü çemene çadır dikdüirdi, otağın ꞗurdı.*” DK 303-6, YED 240-4, SN 71, 2. hazırlamak “*İşitdüm ki bir geyik âvcısı bir gün ağ ꞗurdı kim geyik duta.*” MN 10b-5, YED 330-6, 3. tasarlamak “*İltüp sine koyalar yine eve geleler/Anca savaş kuralar benüm mâlum üstine*” YED 340-5,

4. açmak “...*Ḳurd siyāseti ḳorḳusından ebrişim ḳurdu gibi ḳazzāz dükkanın ḳurmuşdı...*” MN 51b-1; KT 687a’daki ‘Akit ve teşkil etmek, toplamak’, ‘Saat vesair zemberekli makinenin zembereğini toplamak, germek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Çok düşünmek, düşünmeye dalmak’ ve ‘Zihne koymak, lâ-yenkati’ düşünmek, kendince karar vermek, tahayyül eylemek’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ḳurıl- kurulmak, hazırlanmak “*Seksen yirde badyalar ḳurulmuş-idi.*” DK 36-5, SN 2594/**ḳurul-** YED 118-2, MN 21b-8; KT 690a’daki ‘İn’ikâd ve içtima etmek, toplanmak’, ‘(Saat veya diğer bir makine) işleyecek surette zembereği devşirilmek’ ve ‘Azametli ve mütekebbirâne bir tarzla sadra geçip oturmak: *Yukarıya geçip kurulmak ne kadar ayıptır.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Tekebbür ve tefahhür göstermek, övünmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ḳurit- 1. *mec.* kurutmak, yok etmek “*Öküş guşşa yime ki ol cānı yir/Şorar ḳurıdur nite kim ḳanı yir*” SN 5453, YED 374-5/**ḳurut-** 2. kurutmak “*Hele yaḥdı cānumı oda benüm/Ḳurutdı ḫamarda ne kim var ḳanum*” SN 1239; KT 690b’deki ‘*mec. kurutmak, yok etmek*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

ḳurtar- kurtarmak “*Kurtarmadıñuz Mısır’da oğlanı/Zindân içre koduñuz yatdı anı*” YZ 42b-5, YED 26-1, DK 14-8, SN 2960, MN 10b-9, GT 23b-13; KT 688b-689a’daki ‘Terhin ve tevdi edilmiş bir şeyi o kayıttan azat etmek’, ‘Cezadan veya mesuliyetten ibra etmek, tebriye ettirmek’ anlamında terimleşme; ‘Sarf edilecek bir akçeyi sarf etmemek yolunu bulmak, kazanmak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ķurtul- kurtulmak “*Buğadan ķurtıldı, aşlardan niçe ķurtıla didiler, ağlaşdılar.*” DK 183-9, YED 247-5, SN 3234, MN 2b-9, GT 22b-6/**ķurtul-** YZ 28b-1, YED 242-14, SN 3835, GT 7b-15; KT 689a’daki ‘Bağını koparıp kaçmak’, ‘Mevzu ve merbut olduğu yerden çıkmak, fırlayıp ayrılmak’ anlamında yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Necat ve selâmete çıkmak, fevz ve felâh bulmak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

küs- darılmak, gücenmek, küsmek “*Didi iy baba cānı noldı saña/Ki küsmiş bigi söylemezsin baña*” SN 5500, DK 238-9; KT 701b’deki ‘Yerinden hoşlanmamak, büyümek, terakki etmemek, geride kalmak: *Bu ağaç küsmüş.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Nekbete uğramak, menkûb olmak’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

oħı- **1.** çağırarak, davet etmek “*Pay Püre Big bazirganlarını yanına oħıdı, buyuruķ itdi.*” YZ 3b-5, DK 69-8, SN 521/oķı- YZ 17a-10, SN 4629, GT 58a-8/oķu- YZ 49b-13, YED 134-2, SN 2317, MN 39a-1, **2.** okumak “*Çü şāh-ı Yemen bitiyi oħıdı/Niçeme ki kayğuları çoħ idi*” SN 5201/oķı- YZ 5a-5, DK 84-8, SN 5147, MN 26b-5, GT 9b-10/oķu- YED 248-4, SN 2195, MN 34a-5, GT 13b-14/**oķu-** **3.** öğrenmek “*Dört kitâbun ma'nîsin okıdum tahsîl kıldım/Işka gelicek gördüm bir ulu heceyimiş*” YED 124-9/oķu- YED 29-8, GT 67a-1, **4.** anlamak, kavramak “*Yûnus miskîn anı görmiş eline hem dîvân almış/Âlimler okıyamamış bu ma'nîden tuyan gelsün*” YED 230-7/**oķu-** **5.** seslenmek “*Nidâsın cānı kulağına oķıdı.*” MN 12b-8, **6.** sesli olarak ezgi ile söylemek “*Ezân okur müezzin/Çağırur Allah adın/Yıkma dînün bünyâdın/Tur irt namâzına*” YED 315-2, **7.** söylemek, demek “*Mansûr-vâr oldum bugün ber-*

dâr iden gelsün berü/İnni ene'l-lâh okudum inkâr iden gelsün berü” YED 287-1, **8.** bahsetmek “‘*Âşıklarun ‘Arş yüzinden ma‘şûkı gitmez gözinden/Dâima okur sözünden zîrâ kim ol durur fakı*” YED 410-3; KT 932a’da ‘Dua okuyup üflemek, üfürükçülük etmek’ anlamında halk ağzına geçiş yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘anlamak, kavramak’ ve ‘seslenmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

oķın- okunmak “*Bu olan hikâyeden yaz u düz/Kitâb eyle kim oķına yaz u güz*” SN 5342, YED 88-6/**oķun-** YZ 13a-12; KT 932b’de ‘Telâffuz olunmak’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Kendini bir üfürükçüye okutmak’ anlamında halk ağzına geçiş yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

oķıt- okutmak “*Açar ol bitigi Yûsuf okıdur/Gözlerinden sêl gibi yaş akıdur*” YZ 43b-10, DK 121-3, GT 60b-6; KT 932b’de ‘Okuyup üflemek için bir rukye-hâna göstermek’ anlamında halk ağzına geçiş yoluyla; ‘Ders vermek, öğretmek, tedris etmek’, ‘Tahsil ettirmek, tahsile koymak’ anlamlarında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Telkin etmek, hiyel ü desâ’is öğretmek’ anlamında anlam kötüleşmesi söz konusudur.

ol- **1.** mevcut olmak, bulunmak “...*suçumuz ne-y-idi ki yağmada bile olmaduk didi.*” DK 293-7, YZ 4a-6, MN 12a-13, GT 21a-11, **2.** zaman geçmek “*Bunuñ üzre çünki elli yıl olur/Ol hoca ol kuyuya yana gelür*” YZ 7b-5, GT 26a-1, **3.** olmak “*Sa ‘âdet anuñ kim Müsülmân ola/Hidâyet bulup ehl-i îmân ola*” SN 92, YZ 6b-15, DK 298-6, MN 7b-4, GT 60b-15/bol- SN 2971, **4.** gerçekleşmek “*Var-ısa anuñ-içün oldu bu iş/Hoca eydür ne sorarsın var görış*” YZ 9b-9, **5.** dünyaya gelmek, doğmak doğmak “*Eytdi kardaş evlendiñ-mi eyt yine/Kızıñ*

ođluñ oldu mı adları ne” YZ 38b-11, DK 212-1, **6.** vakti gelmek “*Bahār olıcak tañla gözüñi aç/Çalap rahmetin tañla saç*” SN 62, **7.** geriye kalmak, bulunmak “*Çārasuzluk vaktında ki kişniñ kaçacak yiri olmaya, elin kesegen kılıca karşı dutar olur.*” GT 9b-6, **8.** meydana gelmek, yapılmak “*Çün-ki iş letafet-ile olmaya, bî-hurmatlıg-ıla nâçâr olacaktur.*” GT 38a-6, **9.** düşmek, yakışmak GT 23b-1, **10.** kalmak, ikamet etmek “*Çün-ki bir iş bî-fuzullıg-ıla bite, baña anda söz söylemek olmaz.*” GT 27a-13/**bol-** ola ki YZ 26a-13; KT 933a-b’de ‘Mümkün ve kabil olmak’, ‘Ermek, yetişmek, kemal bulmak: *Üzüm oldu; armut iyi olmadıkça yenmez.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Fi’l-i i’âne gibi kullanılıp, Türkçe fiillerin bazı sıyag-ı mürekkebesini teşkil eder’ anlamı ile dilbilgiselleşme yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. ‘*zaman geçmek*’, ‘*dünyaya gelmek, doğmak*’, ‘*geriye kalmak, bulunmak*’, ‘*kalmak, ikamet etmek*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

oldur- vücuda getirmek, yaratmak “*Anuñ lufti şun’ı bigi bol durur/Bu kullarına zīre kim oldurur*” SN 9; KT 933a’da ‘Olgun hâline getirmek, kemale erdirmek’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

oranla- ölçüp biçmek “*Eger tağ u mīşe ola yā yaban/Yolu başaravan oranlayuban*” SN 4355; KT 936a’da ‘Keşif ve tahmin etmek, paha biçmek, takdir etmek’, ‘Tasavvur ve tasmin etmek’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

otur- **1.** oturmak “*İmdi gelüñ görışeliüm kucuşup/Oturalum söyleşeliüm sevnışüp*” YZ 45b-5, YED 58-7, DK 42-7, SN 297, MN 2a-8, GT 59b-7, **2.** beklemek, durmak “*Altıncı kapusunda bir Hūr oturur anda/Sana eydür gel berü olmasun kim varasın*” YED 242-12, YZ 30b-12, DK 272-5, SN 726, MN 14a-7, **3.**

yerleşmek “*Gönülde pas oturur anda seni yitürür/İçerü şâh oturur girimezsın göresin*” YED 250-3, YZ 39a-9, **4.** tahta geçmek, hükümdar olmak, hükümlanlık eylemek “*Yerine kardaşı Reyvân oturur/Saltanat hükmin yerine getirür*” YZ 21b-12, YED 18-2, **5.** konaklamak için kalmak “*Söz üküşdür çünki ol Mısr’a gelür/Pâdişâhuñ sarâyında oturur*” YZ 13a-13, **6.** bulunmak “*...gördi ki ‘avratınuñ katında bir yad er oturur şöhbete meşgûl*” GT 48b-12, **7.** herhangi bir durumda belli süre kalmak “*Kur’ân eydür ki vattakû gine eydür ki tezra ‘û/Kâhil olup oturmağıl tiz tevbeve gelmek gerek*” YED 137-8, DK 51-4, **8.** bir yerde sürekli olarak kalmak, ikamet etmek “*...Ağam Kazan sası dinlü Gürcistan ağzında oturursın ordun üstine kimi korsın?*” DK 37-4; KT 939b. ‘tahta geçmek, hükümdar olmak, hükümlanlık eylemek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

oy- oymak, kazmak “*Yir altını baltayıla oyalum/Gece kazalum gündüzün koyalum*” SN 1956; KT 941a’da ‘Kazıtmak, hakketmek’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Bir şeyi muka’ar kesip parça çıkarmak: *Gömleğin yakasını, koltuğunu oymak.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

oyna- **1.** vakit geçirmek, hoşça vakit geçirmek “*İki üç gün anuñ ile olasız/Yiyüp içüp oynayasız gülesiz*” SN 826, DK 98-1, **2.** hareket etmek, kımıldamak “*Gördi ki su üstinde balıklar oynar...*” MN 57a-5, DK 23-12, SN 1557, **3.** eğlenmek, oynamak “*Pes sen şaıranrı ol hevese oynarsın ki haşmı ütesin.*” MN 50a-8, GT 50a-10, **4.** güreşmek “*Dirse Hanuñ oğlançuğı üç dahı ordu uşığı meydanda aşuğ oynarlar-idi.*” DK 16-4, **5.** müzikle oynamak, dans etmek “*Mere Kaşırça Yinge tur sen oyna, ne bilür delü ozan didiler.*” DK 112-11; KT 941a’da

‘Sarsılıp yerini biraz değiştirmek’ anlamı ile anlam genişlemesi olmuştur. ‘Tiyatroda icra etmek’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Helecana uğramak: *Yüreğim oynadı.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. EAT’deki ‘vakit geçirmek, hoşça vakit geçirmek’ anlamı varken KT’de ‘Oyun kabilinden boş ve faydasız süsle uğraşıp vakit kaybetmek’, ‘Kumara koymak, kumarda kaybetmek’ anlamları ile anlam kötüleşmesi söz konusudur. *güreşmek* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

oynan- hareket etmek “*Görür-misin ay oğul neler oldu, şarp kayalar oynanmadı yir obrıldı...*” DK 30-8; KT 941b’de ‘(Oyun veya tiyatro oyunu) icra olunmak’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

oynat- 1. hareket ettirmek “*...elinde ağır bahālu güheri elinde oynaduriken düşürdi.*” MN 27b-8, DK 34-4, 2. dans ettirmek “*Şızını gelinini ağ göksümde oynatdum Biglerin kul itdüm.*” DK 279-8; KT 941b’de ‘Tiyatroda bir oyun icra ettirmek’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Aldatmak, iğfal etmek, aldatarak yormak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ögin- 1. övölmek, değeri yüceltilmek “*Derin olsa baturur çalabalık şorşudur, at işler er öginür, yayan erüñ umudu olmaz.*” DK 90-11, 2. övünmek, böbürlenmek “*Mere delü şavat öginür-idüñ, dir-idüñ*” DK 158-7, SN 2839/**öğün-** YZ 45a-4; KT 951b’de ‘Kendine güvenmek’ anlamı ile anlam genişlemesi olmuştur.

öl- 1. ölmek “*Yûsuf’un ol vakt <in> ki öldi anası/Aldı-y-ıdı gör ki yatı atası*” YZ 46a-4, YED 16-3, DK 3-1, SN 261, MN 9a-10, GT 10b-15, 2. çok sıkıntı veya acı çekmek “*İmdi n’edem bu êlden ırak/Hasretinden ölürem eyle yarak*” YZ 13a-3, YED 75-5, DK 149-9, 3. dinmek, sona ermek “*Kerîm ol ola kim ölürse acın/Gözetmeye nâ-kesden etmek ucın*” SN 223, 4. işlevini yitirmek “*Han kızı halalunu tanımayan gözün ölmüş*” DK 148-12; KT 946b-947a’da ‘Solmak, yumuşamak, pejmürde olmak: *Bu çiçekler ölmüş.*’ anlamı ile insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘dinmek, sona ermek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

ölç- ölçmek “*Kâ’imdür hiç ırılmaz ansuz kimse dirilmez/Adım adım yir ölçer kendü revân içinde*” YED 302-2; KT 946a’da ‘İnce düşünmek, tasarlamak, takdir ve tahmin, mukayese ve muvazene etmek’, ‘Ölçüp biçmek, mülâhaza etmek.’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ölçer- ateşi parlatmak için karıştırmak “*Bunu didi iñileyin ağladı/Ki ölçerdügince yanardı odi*” SN 2026; KT 946a’da ‘İgvâ ve ifsat etmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

öldür- 1. öldürmek “*Düşü bunuñ toğru gel<ür>se n’êdevüz/Eytdiler gelüñ bunu öldürevüz*” YZ 2b-13, YED 159-8, DK 14-5, SN 2387, MN 8a-4, GT 72a-1/**ölür-** YZ 40b-12, 2. yok olmasına, ortadan kalkmasına, azalmasına yol açmak “*Yudum şöyle meyyitümi miskînem aran yetîmi/Öldürem nefsüm itini gelmesün koman gerekmez*” YED 108-2; KT 946b ‘Sertlik ve katılığını giderip yumuşatmak, kırmak: *Salatayı, sebze yi öldürmek.*’ anlamı ile insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Çok eza ve cefa etmek,

ziyadesiyle can sıkmak; tâb u tüvânı kesmek' anlamı ile mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

örtin- örtünmek “*Gendü çārın örtinüb dōstın isteyü vārdı.*” MN 53b-11; KT 950a-b’de ‘(Kız) kaçmaya başlamak, ferace yaşamak veya çarşaf peçe tutunmak’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Ketm ve ihfâ olunmak, örtbas edilmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

öt- 1. ötmek “*Horūs ötse ohtsuz ne olur işi/Revādur şoloḥ dem kesilmek başı*” YED 27-2, SN 1838, MN 39b-7, GT 58b-7, **2.** herhangi bir nesnenin sürekli ses çıkarması “*Öter çakıldak dün gün ögüdür döger anı/Ol gün durur gün bu gün geçdi ‘ömür ziyâna*” YED 313-5, **3.** bahsetmek “*Iraḡuñdan yakınuñdan berü gelgil Yigitlerüñ zārbını görgil andan ötgil didi.*” DK 41-7, YED 248-3, **4.** şarkı söylemek “*İleyüñde düḡün var düḡüne varup ötgil didi.*” DK 105-2; KT 951a’da ‘(Nefes veya hava ile çalınan bir çalgı) çalınmak, ses çıkarmak: *Boru öttü; bu klarnet ötmüyor.*’ anlamında doğadaki nesnelere arası deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Manasız çok lâkırdılar söylemek, çan çan etmek: *Bütün gün ötüp durdu.*’ anlamında argolaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘bahsetmek’, ‘şarkı söylemek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

paralan- parçalanmak “*Nayib paralandı şehid oldı.*” DK 90-10; KT 957b’de ‘Akçe ve nakit peyda etmek, servet kazanmak’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Çok çalışıp çabalamak, fedâ-yı nefis etmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şag- sıklararak sütünü akıtmak, süt sağmak “*Qaravaşlar inek şağar görmedüñ-mi Buğa buğa didükleri Kara inek buzğusu degül-midür.*” DK 181-9/**şag-** MN 3a-9; KT 1015a’da ‘Arı kovanından (balı) almak’, ‘Bulut yağmur göstermek’ anlamlarında doğadaki nesnelere arasında deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘İğfal edip soymak: *Bîçareyi saf bulup sağdılar.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şagdur- sütün akmasını sağlamak, sağdırmak “*...borçından kırtarğıl, depe gibi et yığ göl gibi kıımız şagdur...*” DK 14-8/**şagdur-** DK 24-13; KT 1013b-1014a’da ‘İğfal edip akçesini çekmek’ anlamında argolaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şakla- 1. gizli tutmak, duyurmamak “*Döndi Ya’küb söyledi eytdi cânım/Sakla düşüñ sözümi eşit bentüm*” YZ 2a-11, YED 165-5/**şakla-** MN 26b-7, **2.** elinde tutmak, bulundurmak “*Meger Beyrek buña bir kömlek bağışlamış-idi, geymez idi, şaklar-idi.*” DK 93-9/**şakla-** SN 3261/**şakla-** DK 129-6, **3.** gizlemek, görünmeye engel olmak “*Tama ağıcak kendüzüñ saklağıl/Ki niceme yahın olursa ağğıl*” SN 1732/**şakla-** SN 2367, **4.** korumak “*...pādişāh ra’iyyet şaklamak içündür; ra’iyyet pādişāha tāt itmek-çün degüldür.*” GT 21b-4, YZ 51b-3, YED 263-1, SN 1141, DK 4-3, MN 68b-12/**şakla-** MN 11a-10, **5.** gözetmek, emanetinde bulundurmak “*Mere ozan kopuzuñ maña virgil atımı saña vireyim, sakla gelem bahasın getürem alam didi.*” DK 101-1, GT 18b-6/**şakla-** MN 7b-1/**şakla-** **6.** düşünmek “*...bir zemān baña mühlet virüñ, bu işi ben şaklayam.*” MN 19a-9; KT 1021b. ‘gizlemek, görünmeye engel olmak’ ve ‘düşünmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

saġlan- 1. çekinmek “*Pes ol kişi kim bir mazlũmuñ evcũgezin zũlmile ala ve andan endişe idiüb saġlanmaya, hergiz belãdan emĩn olmaya.*” MN 22a-11, 2. korunmak “...*pãziřãh devleti řaġlanmaġa ve aġvãli kuvvet dutmaġa muvãfĩk ola, dirĩg dutma.*” MN 66b-2; KT 1022a’da ‘Gizlenmek, ihtifã etmek: *Acaba nerelerde saklandı.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. *çekinmek* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

řaġlat- himaye edilmesini, korunmasını saġlamak “*Oġlançuġını dayalara viridi řaġlatdı.*” DK 15-6; KT 1022a’da ‘Gizletmek, setr ve ihfã ve ketm ettirmek’ ve ‘Mahfuz bulundurmak, Biri için kaldırıp muhafaza ettirmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur.

çal- 1. göndermek, yollamak “*Saldı çũn Yũsuf beni bitileyũ/Anı geldũm Ya’kũb’a muştulayu*” YZ 47a-1, YED 78-4, DK 219-10, SN 607, GT 18a-4, 2. atmak “*Beyregũñ ġorkũsundan ġaçdı özini çana Sazına şaldı.*” DK 119-7, SN 1749, GT 12a-6, 3. salmak “*Huřũřã ki kolayũñ aldı ol/şaçın çõzdi vũ üstũñe şaldı ol*” SN 1591, MN 46b-9, 4. sallamak, vurmak “*şunun bigi baltayı çalar idi/Diyeydũñ ki ispeh-řãlãr idi*” SN 1971, YED 224-6, 5. koymak “*Yaġañ-ile boġazuñdan şutayın-mı/çaba õkçem altına çalayın-mı...*” DK 13-11, YED 310-9, SN 4433, 6. saplamak “*Elũñe girmiş iken mere kãfir õldür meni/şara ġılıcuñ çal boynuma kes başum.*” DK 277-10, 7. almak, beraberinde götürmek “*Ala gözlũ big yiġitleri yanũna řalmaduñ.*” DK 208-3, 8. atlamak, kendini yere bırakmak “*řõkli Meliki bõġürdü beni şazan Big atdan yire şaldı.*” DK 120-7, 9. sermek, yaymak, açmak “*Babası sevindi, çetir otaġ ala şayvan dikdürdi, ipek ġalıçalar şaldı, kiçdi oturdı.*” DK 73-12, 10. dãhil etmek, katmak “*Kullar senũn sen kullarun günãhları çõk bunlarun/Uçmaguna sal bunları binsũnler*

Burâk Çalab'um” YED 186-2, DK 138-2, **11.** üzerine yürütmek, atılmak “*Adı görklü Muhammede şalavat getirdiler, bî-tekellîf kâfire at şaldılar, kılıç çaldılar.*” DK 63-4, YED 1-3, **12.** bırakmak “*Yad oğulı şaklamağ-ile oğul olmaz, böyüyende şalur gider, gördüm dimez.*” DK 3-5, YED 350-3; KT 1026b. ‘sallamak, vurmak’, ‘saplamak’, ‘almak, beraberinde götürmek’, ‘dâhil etmek, katmak’, ‘kaplamak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

şan- **1.** sanmak, zannetmek “*Şöyle Döger kim sanasın öldürür/Éledür gerü deveye bindürür*” YZ 9b-3, YED 24-4, DK 274-3, SN 478, MN 6a-1, GT 8a-4, **2.** düşünmek “*Katı yavuzluk sanur uşbu baña/Bunı korkutğil eyitdüm ben saña*” YZ 19b-12, YED 71-12, DK 133-6, SN 3011, MN 20b-1; KT 1031b. *düşünmek* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

sancıl- batmak, saplanmak “*Çıkıcağ taş ile başı yancılır/Ya çomak yir ü yâ oğa sancılır*” SN 3684/**şançıl-** DK 98-10; KT 1030a’da ‘Yere dikilmek, rekedilmek: *Sancak, mızrak sancıldı.*’ anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şanç- saplamak, batırmak “*...boğazından urgan-ile aşun, iki talusından çengele şançuñ, kıyma kıyma ağ etinden çeküñ...*” DK 52-13, SN 5217; KT 1030a’da ‘Yere dikilmek, reketmek: *Sancak, mızrak sançtı.*’ anlamında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

sar- **1.** geçirmek, takmak, dolamak “*Arı tonlaruñ koğil gey bir ‘abâ/Başuña sar ‘imâmeñi kabâ*” YZ 35b-12, GT 40a-9/**şar-** YED 152-14, DK 179-12, SN 1477, MN 16a-7, **2.** sarmak, kaplamak “*Çü zulmet başa düşdi nürı sara/Ol iki*

gök arası oldu kara” SN 3474, **3.** bağlamak *Beni beşige urdılar elüm ayagum sardılar/Öndin acısın virdiler tuz içine düşdi gönül*” YED 152-4, SN 5061; KT 1036a-b’de ‘Kucaklamak, kolları açıp içine almak’, ‘Etrafını almak, ihata etmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Almak, istiap etmek: *Aklım bu kadar işleri birden saramıyor.*’, ‘Yakışmak, münasip olmak, gelmek, uygun olmak’, ‘Hoşa gitmek, beğenilmek, mûcib-i haz ve telezzüz olmak’, ‘Lâkırdı ile birine ilişmek: *Amma sarıyorsun ha!*’ anlamları ile mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şarıl- **1.** bir şeyin üzerine bir veya birkaç kez dolanmak “*Gitmiş gözünün karası hiç işi yokdur turası/Kefen bizinün pâresi sünüğe sarılmış yatur*” YED 74-6, **2.** birbirini sarmak “*Çılcuñ gider yigit, murad vir murad al, şarılalum didi.*” DK 260-10; KT 1035a’da ‘Koşup yakalamak, kemâl-i tehâlûkle kavramak, davranmak: *Silaha sarıldı; esasına sarıldı.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Rica ve niyaz için tehâlûkle tutup öpmek: *Dizlerine ayaklarına, eteğine sarıldı.*’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘İki elle sarılmak: Kemâl-i gayret ve tehâlûkle teşebbüs etmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şark- sarmak “*Vardı, gördi bir kişi oturur; dudağı şarkmış, iki kaşı aşığa düşmüş...*” GT 35b-2; KT 1036a’da ‘Bir yere inivermek, taarruz ve tecavüz etmek: *Düşman şehre sarktı.*’, ‘Hesaptan fazla gelip artmak’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur.

şat- **1.** satmak “*Anı satar Yûsuf’a Yûsuf alır/Kamudan hâs kendüye anı kılır*” YZ 46b-2, YED 78-6, SN 3088, MN 21a-5, GT 35a-9, **2.** baştan savmak, bir başına

koymak “*Döndi eydür ben olam aıla beni/Satduñ ögsüz koduñ anamdan beni*” YZ 47b-5, **3.** kendinde olmayan bir şeyi var gibi göstermek, taslamak “*Yünus bu sözleri çatar halka ma’ârifet satar/Kendüsi ne kadar dutar söyledügi yalanı gör*” YED 22-7, **4.** feda etmek, değiştirmek “*Yünus eydür ol melâmet şeyhligi ‘âşıklığa sat/‘Âşık da n’ister eyü ad bed-nâmı hoşdur ‘âşıkun*” YED 146-7; KT 1038b. ‘*baştan savmak, bir başına koymak*’, ‘*feda etmek, değiştirmek*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

şav- savmak, uzaklaştırmak, gidermek “*Azup gelen kazayı Tañrı şavsun hanum hey.*” DK 5-10, YED 412-10, SN 3606; KT 1039b’de ‘*Atlatmak, geçirmek: Ben nöbeti savdım.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘*İşleyip geçmek, tesir etmek: Soğuk içine savdı.*’ anlamında yoksunlaştırıcı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şavril- dağılmak, saçılmak “*Attuğı taş yire düşmez-idi, yire dağı düşse toz gibi şavrilır-idi, ocağ gibi obrulur-idi, üç yıla dağ taşı düşdügi yirüñ oti bitmez-idi.*” DK 57-1; KT 1040a’da ‘*Harmanda dövülüp ince saman kırıntısıyla karışık kalan hububat havaya atılıp ayrılmak: Harman, buğday savruldu mu*’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şavur- havaya atıp dağıtmak, saçmak, savurmak “*Bu tozup iren erene kim tura/Bu tozumuz tiz göge şavura*” SN 2548, YED 370-8; KT 1040a’da ‘*Harmanda ince saman kırıntısıyla karışık olan hububatı havaya atıp ayırmak*’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şay- **1.** saymak “*Tañ atınca şayar idi ilduzı/Imızganmamış idi bir dem gözi*” YED 135-14, SN 2868, GT 70a-12, **2.** kabul etmek, addetmek “*Dost şayma anı ki*

ni 'met üzerinde dostluk lâfin ura...' GT 16a-14, YED 113-6, DK 277-3, SN 2552, **3.** çağırılmak, sıralanmak "Yûnus imdi sen kıl yarak utanmayasın dogru bak/Cümle halâyık dirile adlu adıyla saylıcak" YED 127-9; KT 1042a'da 'Ad ve itibar etmek, nazarıyla bakmak', 'Hürmet ve riayet etmek: *Gençler daima ihtiyarları saymaladırlar.*', 'Ehemmiyet vermek, mühimsemek', 'İhtiyat ve ihtiraz etmek, hazer eylemek: *Çok sayar.*' anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. 'çağırılmak, sıralanmak' anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

sayuħla- uykuda sayıklamak "Uyur olsa nā-geh sayuħlar idi/Süheyl-i Yemen diyü yuħlar idi" SN 1138; KT 1041b'de 'Bir şeyi çok arzu edip daima düşünmek, sayıklarcasına daima onu düşünüp hatırdan çıkarmamak' anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

segirdiş- kaçmak, koşuşmak "Çün bunlar size ħamle kılalalar, ol ħuru yirde çevre çevre segirdişüñ, dağıluñ kaçuñ..." MN 50b-12; KT 1048a'da 'Say ve cehdetmek, çabalamak.' anlamında somutlayıcı deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

segirt- **1.** akın yapmak, saldırmak "Çü Fağfūr göre ki segirdürüz/Sana kim anı geldük egirdürüz" SN 909, **2.** koşmak, koşturmak "Ķoyun ürkmege başladı, çoban koyunuñ öñine segirdi." DK 215-6, SN 4465, MN 64b-2, GT 40a-5; KT 1048a. 'akın yapmak, saldırmak' anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

semir- **1.** şişmanlamak "Okınan Kur'ân'a kulak tutulmaz/Şeytânlar semirdi kuvvetlü oldı" YED 387-2/**semri-** MN 52b-12, **2.** iyileşmek "Tay at gibi dirilüb

semridi.” MN 33a-1; KT 103a. ‘iyileşmek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

sep- serpmek, saçmak “*Bi-tekellüf kâfirler at depdiler, oğ sepdiler.*” DK 41-8, SN 1875; KT 1060a’da ‘Azar azar saçılmak, dağılmak: *Sakala kır serpmek; biraz yağmur serpmeye başladı.*’ anlamında etken çatılı olan fiil edilgen çatılı fiil biçimine girerek çatı değiştirme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şı- 1. kırmak “*Birin sıdum ve birin dahı bulımazam.*” MN 20b-5, YED 82-4, GT 73b-2, **2.** yenmek “*Çü Çîn kavmi Hindü çerisin şıdı/Kara zengî kâfûrla yüzün yudı*” SN 3214, GT 10b-12, **3.** bozmak, sözünden dönmek “*Bir kişi çok tevbe iderdi girü şırdı.*” GT 30a-7, **4.** incitmek “*Sakingil yârün gönlin sırçadur sımayasın/Sırça sındukdan girü bütün olası degül*” YED 158-4, **5.** kabul etmemek, hiçe saymak, reddetmek “*Oğlan anasınıñ sözün şımadı.*” DK 31-2, SN 349, **6.** lekelemek, bozmak “*...atam Kâzan nâmusını şımayasın, sakın didi.*” DK 54-3; KT 1070a. ‘yenmek’, ‘bozmak, sözünden dönmek’, ‘incitmek’, ‘kabul etmemek, hiçe saymak, reddetmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

şığ- 1. sığmak “*‘Acebdür ki iki dervîş bir kilimde şıgarlar ve iki pâdişâh bir iklîme şıgmaz.*” GT 11a-6, YED 2-7, SN 2861, **2.** yakışmak, uymak, uygun olmak “*Buhl u tama‘ sıgmaz ana ‘izzet de kaldı bir yana/Yol bulımaz hırs u hevâ kimde ki bu devlet olur*” YED 45-6; KT 1067b. ‘yakışmak, uymak, uygun olmak’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

şıķ- sıkıp suyunu çıkarmak “*Oğlanuñ anası emçegin bir şıķdı südi gelmedi, iki şıķdı südi gelmedi...*” DK 29-1, YZ 22a-13, MN 13a-2, **2.** çıkartmak, elde etmek

“*Girü vardı şāhdan nakāşa vezīr/Ki yāban otından şıkısar bezīr*” SN 2709; KT 1069b’de ‘(Bir ateş silahını) boşatmak: *Bir tabanca-bir tüfek sıktı.*’ anlamında terimleşme yoluyla; ‘Darlatmak, daraltmak, tazyik etmek’, ‘Kuvvet vermek, pekleştirmek, teşdit etmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Zorlamak, cebir ve tazyik etmek’, ‘İstirap vermek, mustarip etmek, sıkıntı vermek’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*çıkartmak, elde etmek*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

şıkla- gözyaşı dökmek, sızlamak “...*yoluñ kıyısın alup oturdı, ağladı şıkladı...*” DK 42-7; KT 1069a’da ‘Islık çalmak’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

şına- denemek “*Öz canuma kıyam meñ saña kıymayam Men seni şınar-idüm didi.*” DK 199-12, YZ 25a-12, SN 4157, MN 14b-12, GT 58b-1/**şına-** SN 4910; KT 1070a’da ‘Tanımak için koklamak, koklayarak tanımaya çalışmak’ anlamında duyusal eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şız- yavaş yavaş akmak, çıkmak, sızmak “*Yir altına çün kan be-cid şızdıdı/Öküz kanda balıh gibi yüzdidi*” SN 2751, YED 171-6/**şız-** SN 3448; KT 1074b’de ‘Sarhoş olup bî-hûş yatmak: *İçip içip sızdı.*’ anlamında doğadan insana deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şızur- sızdırmak, eritmek, süzmek “*Yir gök yaradılmadın Hak bir gevher eyledi/Nazar kıldı gevhere sızurdu dür eyledi*” YED 355-1; KT 1074b’de ‘Sarhoş edip uyutmak, sızıp yatacak surette sarhoş etmek’ anlamında doğadan insana deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

sil- 1. ıslaklığını gidererek kuru duruma getirmek, silmek “*Ṭudağını sildi yiñi ucıla/Ādemîliğıla degül güc ile*” SN 1796, YED 129-7, 2. ortadan kaldırmak, çıkarmak, gidermek “*Yüzügi birle nişânların sile/Ol nişânları gide ümmet güle*” YZ 28b-4, 3. (yarayı) temizlemek “*Yiñüm- ile alnum kanın ben sileyin Ölü- isem seniñ uğruna ben öleyim.*” DK 49-4, YED 165-4; KT 1078a’da ‘Hak ve hafzetmek, kaldırmak, bozmak: *Adını defterden sildiler.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘yarayı temizlemek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

siñ- 1. saklanmak “*Ḳarğa bir tās ardında siñdi.*” MN 57a-5, SN 5259, 2. hazmolunmak “*Şiñarum sen olıcağ aşum siñer/Çü işüm sen olasın işüm oñar*” SN 4449, 3. hoş gitmek, yaramak “*Kişi kim süci içmek ohtun öñer/Göñül hoşluğıla içerse siñer*” SN 4646, 4. *mec.* sinmek, içine işlemek “*...ni’met sevgüsi cān-ı dimāğına siñmişdi.*” MN 12b-3; KT 1080a-b’de ‘Toprağın içine girmek, cezbolunmak: *Sine sine yağmur yağdı.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla; ‘Geçmek, nüfuz ve hulûl etmek’, ‘Korkup büzülmek: *Bir köşeye sindi.*’, ‘(Şiş) inmek, dağılmak’ anlamları ile anlam genişlemesi olmuştur. ‘hoşa gitmek, yaramak’, ‘*mec.* sinmek, içine işlemek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

soğ- 1. takmak, geçirmek “*Vèrdi Bünyâmîn Yahûda eline/Sırça sandı sokdı kendü kolına*” YZ 36b-9, 2. sokmak, koymak “*Çün-kim nişe tağatuñ yokdur, pes akreb inine barmağuş soğma.*” GT 17a-11, DK 226-6, MN 29a-13, 3. hayvan ısırması, zehirlemesi veya iğnesi batırması “*Ala yılan olup meni soğsun Seniñ ol muhannet anañ babañ.*” DK 168-2, GT 75a-1; KT 1086b’de ‘İzrar etmek,

aldatmak, hesapta ve pazarlıkta iğfal etmek’ ve ‘Rencide etmek: *Sokmayınca duramaz.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şor- 1. sormak “*Görklüm, oğul gelse senden-mi şorar-idüm, korhıma kayurma avdadur...*” DK 140-8, YZ 49a-1, YED 16-2, SN 1303, MN 2b-8, GT 75b-3, 2. araştırmak, soruşturmak “*Buyurup bekçi kodı gelenleri/Sorar-ıdı şahra ol girenleri*” YZ 32a-15, 3. aramak “*Senün ol çok günâhların seni uş sayru eyledi/Bî-çâre varuban niçün bu derde çâre sormazsın*” YED 235-4, DK 128-11; KT 1089a. ‘*araştırmak, soruşturmak*’, ‘*aramak*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

sorıl- sorma işine konu olmak “*Ol günde yirler yarıla/Cümle ölenler dirile/Cümle günâhlar sorıla/Aglaşalum ol gün için*” YED 138-2; KT 1089a’da ‘Mesul olmak, mesul tutulmak: *Bu işten dolayı ben sorulmam.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

şovıt- ferahlatmak, soğutmak “*Anuñ yardımıyla bu derdi def^c eyleyüb göksüm sovidam.*” MN 49a-11; KT 1086a-b’de ‘*mec.* Muhabbet ve hüsn-i münâsebe bir dereceye kadar hanel getirmek, iki kişi arasını açmak: *Bu iş aramızı soğutmaya sebep oldu; onu bizden soğutacak bazı maceralar geçti.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şovu- sönmek, ateşi geçmek “*Çölmek kıoma ki odumuz şovumuşdur.*” GT 53a-3; KT 1086a’da ‘Üşümekten hastalanmak, soğuk almak: *Soğumuş olmalıyım.*’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Ara açılmak, muhabbetin kızgınlığına hanel gelmek’ ve ‘Tûl-i müddet bırakmakla unutmak,

gönülden çıkarmak, artık arzu ve meyil etmemek' anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şoy- giysilerini çıkartmak, soymak “*Şunup tutdılar bağladılar elin/TONIN şoydılar eylediler yalın*” SN 4503, DK 179-10, MN 22b-9/**şoy-** YED 105-5; KT 1089b ‘Kabuğunu, zarını çıkarmak, ayıklamak: *Şu elmayı soy; değneği soymalı.*’, ‘Derisini çıkarmak, yüzmek, salh etmek: *Kuzuyu kim soydu?*’ anlamlarında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Esvap ve eşyasını ve üstünde ne var ise çalmak: *Yolda kendisini hırsızlar soymuşlar.*’ anlamında argolaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şoyıl- soyulmak, derisi yüzülmek “*Didi elma bigi yüzüm şuyıla/Dirildüm şoñ derim şoyıla*” SN 2229; KT 1090a’da ‘Deri veya kabuğu çıkarılmak, yüzülmek, ayıklanmak.’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Esvap ve eşyası ve üstünde nesi varsa çalınmak’ anlamında argolaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şoyın- soyunmak “*...bir kaç mu temed kişileri kığırdı ve anlaruñ katında şoyındı tenin gösterdi.*” MN 11b-14; KT 1090a’da ‘Çamaşır değiştirmek: *Yarın çamaşır yıkanacağından soyunmalısınız.*’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Bir hizmete mahsus kıyafete girmek: *Hizmete soyunmak.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

sök- 1. sökmek “*Degül tañ ki Ferhād idi tağ söken/Bu Şir̄in ki ma şūkadur çāh-ken*” SN 1974, MN 41a-3, **2.** söküp yol açmak, geçip gitmeye engel olan zorlukları atlatmak “*Atlu batup çıkamaz anuñ balçığı olur Ala yılan sökemez anuñ*

ormanı olur.” DK 175-11; KT 1090b’de ‘İnkıbazı defedip amel ettirmek, sürdürmek: *Bu ilâç söktü.*’, ‘İnkıbaz defolup amel etmek, sürmek: *Akıbet o ilâçtan söktü.*’ ve ‘Ham toprağı işlemek, açmak: *Bu kırı söküp tarla yapmalı.*’ anlamlarında terimleşme; ‘(Tan) atmak, (şafak) açılmak: *Şafak söktü.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Bir hayli vakit intizar olunduktan sonra zuhur edivermek, çok gelmek, boşanmak: *Beklediğimiz adamlar akşama doğru söktüler; akıbet yağmur söktü.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

sökil- parçalanmak “*Kimi er düşürendi kimi at yıkan/Sökilürdi cevşen dökilürdi kan*” SN 4474; KT 1090b’de ‘(Ham toprak) işlenmek: *Bu toprak zor sökülecektir.*’ anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

sön- 1. sönmek, bitmek, kesilmek, parlaklığı gitmek “*Odı sönmez tamunuñ dün gün bize/Tañrı bizi tamuda böyle kıza*” YZ 27a-7/**söyün-** YED 310-7/**söyne-** SN 2024, GT 74a-7, 2. şişkinliği inmek, kabarıklığı sönmek “*Bir çoç yirinden kalkdı, gerinüp söndi.*” DK 227-10; KT 1090a’da ‘şişkinliği inmek, kabarıklığı sönmek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

söyle- 1. söylemek “*Ve dağı niçe buna beñzer söz söyledi.*” DK 2-7, YZ 3a-6, YED 75-4, SN 422, MN 7b-8, 2. anlatmak “*...gâzi erenler başına ne geldügin söyledi...*” DK 122-1, YZ 9a-13, YED 159-6, SN 115, GT 7a-13, 3. bahsetmek “*Arudan söylemek fâyidesi yok şol kişiye ki ‘ömrinde aru sokmamış ola*” GT 57a-1, YED 142-2, DK 74-1, 4. konuşmak, dile gelmek “*Çü şâh-zâde söyledügin gördiler/Şoloğ dem atasına yügürdiler*” SN 649, YZ 12a-2, YED 175-1, DK 9-2, MN 12b-14, GT 23a-9, 5. türkü, şiir, destan vb. okumak “*Bu boy Delü Dumruluñ olsuñ, menden şoñra alp ozanlar söylesün, alnı açuğ*

cömerd erenler diñlesün didi.” DK 169-11, **6.** ötmek “*Yine yaz günleri geldi/Söyle bülbülcüğüm söyle/Cümle çiçekler zeyn oldu/Söyle bülbülcüğüm söyle*” YED 343-1, **7.** anmak, hatırlamak, zikretmek “*Yûnus imdi söyle Hakk'ı Allah oldu sana sâkî/Gider gönüldeki şeki elündeki menkûr nedür*” YED 56-12; KT 1091b’de ‘Haber vermek, gammazlık etmek: *Çocuklara tembih etmeli söylemesinler.*’ anlamında anlam kötüleşmesi vardır. ‘*türkü, şiir, destan vb. okumak*’, ‘*ötmek*’, ‘*anmak, hatırlamak, zikretmek*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

şuvar- su vermek, sulamak “*Aküp yaşlaruñ sîl tutmuşdı Nîl/Suvarmışdı kuru yiri niçe mîl*” SN 5513, YED 235-3; KT 1098b’de ‘Demiri kızdırıp sertleşmek için suya daldırmak’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

sür- **1.** kovmak, başka yere göndermek “*Ol Melik Reyân kamuya kakadı/Kimini sürdi kimini tokdadı*” YZ 25a-7, YED 68-5, DK 183-3, MN 59a-11, GT 62a-15, **2.** uzaklaştırmak “*Biri birümüz gönlini şoralum/Süciyile kayguları sürelüm*” SN 4257, YED 240-2, **3.** değdirmek, dokundurmak “*Oğlum idigün andan ileyim, şırça parmağını kanatsun, kanını destmala dürtsün, gözüme süreyin açılacak olur-ise oğlum Beyrekdür didi*” DK 118-10, YZ 47b-4, YED 49-10, SN 1752, MN 35b-8, **4.** yürütmek, atla yol almak “*Bu nağ’ üzre ger oynaya yat ola/Sürem atı şöyle ki şeh mât ola*” SN 2156, YZ 18b-4, YED 356-6, DK 16-7, **5.** bir maddeyi sürmek, koymak “*...gözsüz kişinüñ kaşına rastık sürmek bî-fâyide zahmet çekmekdür.*” GT 40b-13, DK 146-11, **6.** yapmak, hüküm sürmek “*Bir zemân qarındaşı pâzişâhlık sürdi.*” MN 12b-1, **7.** götürmek, sürümek “*Bu kez sen bizi cehl zencîri benümle anuñ çengâline mi*

*sürürsin?” MN 63a-2, DK 182-5, 8. sürünerek gelmek “Bir gün bir yılan sürdi yazıdan, cigeri yanub su isteyü ol bâğa uğradı.” MN 21b-6, 9. sunmak, uzatmak “...aluñ geliñ sağrağ sürsün didi.” DK 52-4; KT 1105a’da ‘(Toprağı) işlemek, çift ve sapan kullanmak: *Tarlayı sürmek.*’, ‘bitmek, topraktan çıkmak veya dal budak peyda etmek, neşvünema bulmak’, ‘(karn) ishale duçar olmak: Karnı sürüyor’ ve ‘revaç kazandırıp satmak, geçirmek, sarf etmek’ anlamlarında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘itmek, yuvarlatmak, öteye iletmek: *Şu mangalı beriye sür.*’, ‘kovalamak, takip etmek: *Avı sürmek*’, ‘başlamak, bed’ ve mübaşeret etmek’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘sürünerek gelmek’, ‘sunmak, uzatmak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.*

sürç- kaymak, takılmak “*Süheyl’üñ atı sürçüben düşdidi/Hemān dem yağı üstine üşdidi*” SN 4502, DK 244-3, GT 55a-10; KT 1103’de ‘yanılmak, sehv ü hatâ etmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

sürçdür- ayağını kaydırmak, kaydırmak “*Segirdür-iken kañur atuñ sürçdüresüñ/Şavaşduğuñ vaqtın kendüñi tutdurasın.*” DK 143-6; KT 1103b’de ‘Sehv ü hatâ ettirmek, yanıltmak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

sürü- sürüklemek “*Gördi kim bir bölük kavm bir yavuz işlü ‘avratı süriyü şahnaya iltürler.*” MN 37b-1, DK 134-4/**sürü-** YZ 9b-2, SN 3959; KT 1106a’da ‘Beraber götürmek, taşımak’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

süril- 1. devam etmek “*Ağır ulu divanum sürilmedi Seni bilen big oğulları ağ çıkardı kara geydi.*” DK 146-4, YED 73-7, 2. uzatılmak, sunulmak “*Şâh u sultân*

sohbetinde sürilür nûrdan kadeh/Sâkiler çağrısup eydür dost elinden kim içer”
YED 67-7, **3.** bırakılmak “*Yârânlar saladur kapı açukdur/Bu kapuya gelen*
mahrûm sürilmez” YED 107-11/**sürül-** **4.** uzaklaştırılmak “*Ben ‘ışkundan*
ırılmayam dergâhundan sürülmeyem/Bundan dahı giderisem senün ile varam
sana” YED 7-5; KT 1106a’da ‘Yürütölmek, sevk olunmak, koşturulmak’,
‘Sapan kullanmak, (tarla) işlenmek’, ‘Revacı olmak, makbul ve mütedavil
olmak’, ‘Lems ve mesh olunmak, temas etmek’, ‘Konmak, yapıştırmak, tılâ
ve tedhîn, edilmek’, ‘Ovulmak, delk edilmek’ anlamlarında anlam genişlemesi
olmuştur. ‘İnfaz ve icra edilmek: *Hüküm sürölmek.*’ anlamında dilbilgiselleşme
yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

sürmele- sürme çekmek “*Yûsuf’uñ başını yur öper kucar/Gözlerini sürmeler mâverd*
saçar” YZ 3a-9; KT 1105a ‘Kapının sürmesini koymak, kilidin içeriden
sürölen dilini sürmek: *Kapıyı sürmelemek.*’ anlamında anlam dirilmesi yoluyla
anlam genişlemesi olmuştur.

süz- dikkatle gözden geçirmek, incelemek “*Revâkın kişî ma ‘nîñüñ çün süze/‘Aceb mi*
ki pâlûde düze söze” SN 5339, YED 198-5; KT 1108b. ‘(Bir mayii) süzgeç
denilen delikli bir kaptan veya bir bez ve kumaştan geçirip tortuların
geçmesine yol vermemekle tasfiye etmek: *Suyu, sütü süzmek.*’ EAT’deki
taranan eserlerde fişlenmeyen bu anlamın KT’de yer alması anlam dirilmesi
yoluyla anlam genişlemesinin gerçekleştiğini gösterir.

süzöl- baygınlaşmak, mahmurlaşmak, gözleri kaymak “*Süzölmişdi nergisleyin*
uyhusuz/Humâr ile tolu şanayduñ henüz” SN 1609, YED 184-3; KT 1108b.
‘Süzgeçten veya süzgeç yerini tutan bir şeyden geçirilip tasfiye olunmak’
EAT’deki taranan eserlerde fişlenmeyen bu anlamın KT’de yer alması anlam

dirilmesi yoluyla anlam genişlemesinin gerçekleştiğini gösterir. ‘Hafif ve gizli bir suretle kayarak gitmek veya uçmak’ ve ‘Çok zayıflamak, arıklanmak’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

şiş- 1. kabarmak, şişmek “*Şaru yılan şokmadan ağça tenüm kalkup şişer...*” DK 24-9, GT 70a-7, 2. gururlanmak, büyüklenmek “*Ahmağa sitâyış hoş gelür şişer, nite-kim aruk koyunu bacağından ürerler şişer.*” GT 70a-7; KT 1135a. ‘gururlanmak, büyüklenmek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

şadur- tattırmak, tadına baktırmak “*Gehî gösterür şefkat ü gâhî kahr/Gehî tadurur şeker ü gâhî zehr*” SN 2681; KT 1176a’da ‘Duyurmak, hissettirmek: *Allah kimseye evlât acısını tattırmasın.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

taşıt- 1. dağıtmak, saçmak “*Mübârek vücûduñ delim gördi renc/Şaşıtduñ u bağışladuñ mâl u genc*” SN 1697, MN 17b-14, 2. uzaklaştırmak “*Süci gerçi kayguları taşıtur/Başa çıkıcağaz ayağ bağıdur*” SN 4439, DK 43-10, GT 11b-12, 3. israf etmek, harcamak “*Dervîş az zamânda biñ dînârı taşıtıdı ve yidi.*” GT 14a-7, 4. bölmek, ara vermek, bozmak “*...bigler siz yiñüz içüñüz şöhetüñüz taşıtmañuz...*” DK 126-3; KT 225a. ‘israf etmek, harcamak’ ve ‘bölmek, ara vermek, bozmak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

taşıl- 1. iliştilmek, geçirilmek “*Gördüm anda takılır cân boynuna zülfeyn-i dost/Bir kıl ile sad-hezarân Mansûr’ı ber-dâr ider*” YED 67-5/**taşıl-** 2. dolanmak “*Zencîr oddan bellerine takılır/Kömürleyin kamu yanmış yakılır*” YZ 27b-11;

KT 1155a-b'de 'İlişip kalmak, tehhür etmek', 'Eğlenmek, eğlence tarikiyle istihza etmek' ve 'Yapışıp ayrılmamak, arkası sıra gitmek' anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

tal- 1. dalmak, bir yerin dibine girmek, içine sokulmak, gömülmek "*Anuñ bigi Güher kimesne bula/Ki vara deñizüñ dibine tala*" SN 3977, YED 76-4, 2. başka bir şeyle uğraşmayacak veya başka bir şeyi düşünemeyecek biçimde kendini bir şeye kaptırmak "*Bir dem cehâletde kalur hîç nesneyi bilmez olur/Bir dem talar hikmetlere Câlinûs u Lokmân olur*" YED 49-5; KT 228b'de '(Hasta) kendini kaybedip bîhuş yatmak' anlamında terimleşme; 'Habersiz ve izinsiz bir yere sokulmak', 'Bir işle meşgul olmak' ve 'Bilmediği bir işe girişmek' anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

tanı- 1. daha önce görmüş olmak, ilişkisi bulunmak, bilmek "*Bayındır Han aydur: Mere niye ağlarsız, biz bunı tanımazuz, adaqlusına aparuñ görsün ol yahşı bilür...*" DK 94-1/**tan-** 2. danışmak, istişare etmek "*Ol arada kim bir eyü yir görem/Şehe tanam u anda bünyād uram*" SN 1315 (Clauson, 1972: 516-a); KT 1163a'da 'Kabul ve tasdik etmek, inanmak', 'İtaat ve inkiyat ve ser-fürû etmek' ve 'İtiraf etmek' anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur.

tap- bir varlığa inancını ve bağlılığını belirli kurallar çerçevesinde göstermek, boyun eğmek, Tanrı edinmek, tapmak "*Eytdi dün gün tapar-ıdum ben seni/Âhir ac koyduñ tulaz yohsul beni*" YZ 31a-5, YED 94-1, SN 44, MN 34b-12; KT 1164a'da 'Perestiş derecesinde sevmek, merbut ve meftun olmak' anlamında işlevsel eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

tartış- çekişmek DK 249-8/**tartaş-** “*Yûsuf’uñ anda etegi yırtılır/Tartaşurken kap’ya Kotîfar gelür*” YZ 19b-10; KT 1168b’de ‘Bahis ve münazaa üzerine bir şeyi birlikte tartmak, tartarak hall-i münâza’a etmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

tarvandur- davrandırmak “*Tarvandurmadı, çignine kılıç indürdi.*” DK 289-8; KT 234b’de ‘Ayağa kaldırmak, durdurmak’ ve ‘Karşı durdurmak, dayandırmak’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur.

taş- 1. taşmak “*Çalabuñ rahmet deñizi kaynayub taşdı...*” MN 12b-11, YED 49-4, DK 145-3, SN 4390, 2. heyecandan kendini tutamamak “*Taşdun yine deli gönül sular gibi çağlar mısın/Akdun yine kanlu yaşum yollarımı bağlar mısın*” YED 270-1; KT 1174a’da ‘Uzayıp artmak, fazla gelmek: *Astar yüzünden taşıyor.*’ anlamında işlevsel eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

taşı- taşımak, götürmek, nakletmek “*Su taşıñuz u yarağ idüñ tamām/Oda uruñuz hem bişürüñ ta’am*” SN 3338; KT 1173b’de ‘Üstünde bulundurmak, hamil olmak’ ve ‘Bir yerden bir yere lâkırdı götürüp dedikodu yapmak’ anlamlarında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

taşın- taşınmak, getirilmek “*Taşındı vü döşeni yiyesi raht/Bu şîrîn ki oturdı ol şür-baht*” SN 3374; KT 1173b’de ‘Eşyasını kaldırıp başka yere naklolunmak, göç etmek’, ‘Üstünde bulundurulmak: *Şehrîn içinde silâh taşınmaz.*’ anlamları ile eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması; ‘Bir yere çok gitmek, pek sık gidip gelmek: *Bütün gece abdesthaneye taşındı.*’ anlamında edilgen çatıdan

dönüştürme çatı biçimine geçerek çatı değiştirme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ıaya- yaslamak “*Oğlan bu katla buđanuñ alnına yumruğını ıayadı, sürdi meydanuñ başına ııkardı.*” DK 16-11; KT 235a-b’de ‘Ünf ve şiddetle vermek, teslim etmek, yollayıvermek, bırakıvermek: *Gider gitmez bir acı kahve dayadılar; sabahleyin kendisine ıocuğu dayarlar.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

tikdür- kurdurmak “*ıara yiriñ üzerine otağların tikdürmiş-idi.*” DK 122-10; KT 253a’da ‘iğne ve iplikle hiyâtat ettirmek’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

ıokı- 1. vurmak, parçalamak “*Halkı da’vet kıldı dîne okıdı/Kilse yıkdı hâc uşatdı tokıdı*” YZ 50b-11, 2. ıakmak “*ıayır otlaya ıokıyasız kazuğ/ıuru ıuru hamlamış ola yazuğ*” SN 3314, 3. dokumak “*Haşır ıokıyan dağı ıokıycıdur, velikin harîr kârğâhına iletmezler.*” GT 65b-12, YED 224-4/**doğı-** 4. tepmek, yürümeğ *Bin kez hacca vardunısa bin kez gazâ kıldunısa/Bir kez gönül sıdunısa gerekse yüz yıl yol dokı*” YED 366-1/**ıokı-** 5. def etmek, yok etmek “*Ol bitigi ııkarur aıar okur/ıañrı adıyla sözün şeytân tokur*” YZ 47b-10; KT 262b. ‘ıakmak’, ‘tepmek, yürümeğ’, ‘def etmek, yok etmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

ıokın- 1. isabet etmek, düşmeğ “*Oğ tokındı, alıa kanı şorladı...*” DK 23-1/**doğın-** YED 165-8/**doğın-** SN 2518, 2. ulaşmak “*Böyle diğeğ ođlanuñ kulağına ses tokındı.*” DK 28-2, 3. değmek, temas etmek “*Nâgâh gözi kapağına kılıı tokındı. ıara kanı şorladı gözine indi. Özün şarp yirlere şaldı.*” DK 148-

4/dokun- SN 3281, MN 60a-10/**doğun-** MN 46b-3, GT 45a-12/**toğun-** SN 4193, **4.** kendi kendine dolaşmak, yol yürümek “*Varam ‘ālemi key tokınam gezem/Elikdürem anı koşam u düzem*” SN 4037/**doğun-** **5.** mec. değerinde olmak “*Demür tona garķ oldu on biñ çeri/Doķınurdu on biñe her bir eri*” SN 2528, **6.** karşı koymak “*Şu resm ile kalb kalbe irişdiler/Doķındılar u kıtı dürişdiler*” SN 2583; KT 263a’da ‘Sihhatçe zararı mucip olmak, ızzar etmek, yaramamak, rahatsızlık vermek’ anlamında terimleşme yoluyla ‘Sarhoşluk vermek, çok sert gelip sersemlik getirmek’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘İncitmek, âzürde etmek, ızzar eylemek, rahat bırakmamak, sataşmak’, ‘Tesir etmek, işlemek, eseri geçmek’, ‘Hüzün ve keder vermek, merak arttırmak’ ve ‘Tecavüz ve tasallut etmek’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘isabet etmek, düşmek’, ‘ulaşmak’, ‘kendi kendine dolaşmak, yol yürümek’, ‘mec. değerinde olmak’, ‘karşı koymak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

toķundur- isabet ettirmek “*Ve lîkin gönül kıomadı baña ‘ışķ/Toķundurısar degme bir yaña ‘ışķ*” SN 4729; KT 262b’de ‘İncittirmek, âzürde ettirmek, sataşmaya bırakmak’ ve ‘Sözü dolayısıyla birine irca etmek, ima etmek’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

toķa- nesnelere bir şeyin üzerine döndürerek sarmak “*Bölük saçların kıtdu vü toķadı/Şanayduñ hemîşe işi ol idi*” SN 1970, DK 184-13; KT 263b ‘İhale etmek, ağır ve müşkül bir işi birine bâr ve musallat etmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

toķaş- **1.** gezinmek, ilişmek “*Gördi-kim uçarda kıuzgun kıalmış, tazı toķaşımış yurtda kıalmış.*” DK 44-4, **2.** karışmak “*Yoh işe vü olmayası sevdāya toķaşıp/Yārından*

u cānından ümîzin üze benven” SN 2901, DK 112-7, **3.** sarılmak “*Ala yorgan içinde senüñ-ile ˆtolařmadum Tatlu damağ ˆtutubanı şorişmadum.*” DK 198-5, **4.** iç içe geçmek, dolaşmak “*Biri birisine ˆtolařmıř idi/Bir uçdan bir uca ulaşmış idi*” SN 493, **5.** takılmak “*Anlara ˆtolařdı.*” MN 29b-7; KT 264b-265a’da ‘Yayılmak, münteşir olmak, tedavül etmek: *Öyle bir söz dolaşıyor.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla; ‘Doğrudan gitmeyip dolaşıklı olmak, öteye beriye sapmakla uzamak: *Bu yol ˆçok dolaşıyor.*’, ‘Dönüp diğer bir taraftan varmak: *Arkadan dolaş; art kapıdan dolaştık.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘*karişmak*’ ve ‘*sarılmak*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

ˆtolařdur- dolaştırmak “*Ne kaçmak gerek kim ˆtolařduravan/Ne gitmek dilerven bulaşduravan*” SN 2738; KT 265a-b’de ‘(Sözü) maksada sevk için münasebetten münasebete düşürmek: *Sözünü dolaştıra dolaştıra maksadına geldi.*’ ve ‘Etrafını çevirmek, sarmak, hasır ve ihata etmek: *Düşmanın bulunduğu tepeyi askerle dolaştırdı.*’ anlamlarında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Bağlamak, akdetmek: *Lâdes (Yâdes) tutuşmak; bahis tutuşmak.*’ anlamında dilbilgiselleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ˆtoldur- 1. doldurmak “*Anbârlar toldurdılar tahıl kamu/Ol yedi yıl bay u yoksul ey amü*” YZ 29a-6, YED 269-3, SN 1792, MN 32a-11, GT 34a-14, **2.** kaplamak “*Urışmadan döğişmeden ‘âlemi ˆtoldurayım Yaradan Allahdan meded didi.*” DK 147-9, YED 118-7; KT 265b’de ‘Eksik olan şeyi tamamlamak, iblâğ etmek: *Verdiğiniz akçeyi yüz liraya doldurun; daha hesabı dolduramadık.*’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam

genişlemesi olmuştur. *kaplamak* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

tonat- donatmak, birinin giyimini sağlamak, giydirip kuşatmak “...aç görseñ toyurgıl, yalınçağ görseñ tonatğıl...” DK 14-7 (Ergin, 2009b: 292), SN 1352; KT 268a’da ‘Geminin arma ve teknesindeki nevâkısı ikmal ve teçhiz edip seyrüsefere hazırlamak’ anlamında terimleşme; ‘Sövüp sayarak tekdir etmek, etrafiyla kabahatlerini yüzüne vurarak paylamak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

turut- durdurmak “*Turutdı direksüz yüce gökleri/Dürütdi niçe cinn ü ins ü peri*” SN 19; KT 274b’de ‘Bekletmek, tevkif etmek: *Onu daha bir müddet yerinde durdurmalı.*’ anlamında eklenimsel bütüncüye dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

tutdur- 1. yakalatmak “*Anda Yûsuf Bünyâmîn’i tutdurur/Buyurur zindâ[n] dapa ele[t]dürür*” YZ 40b-2, 2. tutmasını sağlamak “*Gök bidevisin tutdurdı, Kazan Bigüñ karındaşı Kara Göne bindi.*” DK 37-8; KT 1247b’de ‘Başlayıp devam etmek, kesmemek, ısrar etmek: *İsterim diye tutturdu.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

tutuş- harekete geçirmek, yanmaya başlamak, alev almak “*Ağlaşurlar her birisi tamuda/Tutuşmışlar göynür ü döner oda*” YZ 27b-9, YED 360-3/**dutuş-** YED 47-1; KT 1248a’da ‘Birbirini tutmak, birbirine ilişip tutunmak, temas etmek’, ‘Birlikte tutmak, bir yere getirmek, temas ettirmek’ anlamında anlam dirilmesi yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Kavga münazaa etmek, mücadele

ve mudârebe eylemek: *Onlar akıbet tutuşacaklardır.*' anlamında doğadan insana deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

tutuşdur- tutuşturmak, yakmak “*Tutuşdurdı 'ışk oduna cānumi/Ki kaynatdı tamardağı kanumi*” SN 1204; KT 1248b'de ‘Birbirine tutturmak’, ‘İliştirmek, bitiştirmek’, ‘Sıkıştırmak, usullacak vermek, eline bırakmak’ anlamlarında anlam dirilmesi yoluyla anlam genişlemesi söz konusudur. ‘Kavga ettirmek, münazaa ve mudârebeye sevk etmek: *Onun maksadı bizi tutuşturup uzaktan seyretmektir.*’ anlamında doğadan insana deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

uç- 1. uçmak “*Havâdan kuşlar gelür uça êner/Hon-salâruñ başımuñ üzre konar*” YZ 22b-2, YED 49-6, DK 159-6, SN 4023, MN 37a-6, GT 58b-4/**uç-** SN 3372, 2. dağılmak “*Yedi yaş sünbül ki ol göge uçar/Tolunur gökden varur şöyle ki var*” YZ 25b-9, 3. yükselmek “*Âdemilikden çıkam uçam melekler mülkine/Levn olam bî-levn olam geh kevn olam bî-kân olam*” YED 201-31, 4. yüksek yerden düşmek, yuvarlanmak “*Begil at cılavısın yeñimedi, bile uçdı.*” DK 240-12, 5. ölmek “*Biz bu cihândan göçelüm/Ol dost iline uçalum/Arzû hevâdan geçelüm/Gel dosta gidelüm gönül*” YED 160-6, 6. kendinden geçmek “*Ben gördüm erenler uçdı 'ışk kadehin tolu içdi/Hak katında nâzı geçdi şöyle yüzi yire duru*” YED 72-6, 7. ayrılmak, uzaklaşmak, çıkmak “*'İşkun burcından uçdum cevlân uruban geçdüm/Ben dostıla buluşdum cevlân kayusu degül*” YED 165-10, 8. hızla geçmek “*Kul gibi Sırât'dan Âdem mi geçer/Yâ üzilür yâ tayanur ya uçar*” YED 417-12; KT 1254b'de ‘Zail olmak, sıyrılıp gitmek, mahvolmak: *Rengi, benzi uçmuş.*’ anlamında doğadan insana deyim aktarması; ‘Çapkınlıkta pek ileri varmak, uçarı çapkın olmak’ anlamında argolaşma

yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘dağılmak’, ‘ölmek’, ‘kendinden geçmek’, ‘ayrılmak, uzaklaşmak, çıkmak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

uçur- **1.** uçurmak, uçmasını sağlamak “*Yavricaklarımız bisleyüb, bâliğ olub uçurduğumuz vakt ol tavşancıl geliser...*” MN 62a-3, SN 3227, **2.** ölmek, ruhunu teslim etmek “*Sürdüm ‘ömrümi geçürdüm/Cânum Hazret'e uçurdum/Ecel şerbetin içürdüm/Esenledüm dünyâm seni*” YED 413-2, **3.** uçurup düşürmek “*Qazan oğlan uçurdun-mı.*” DK 136-9; KT 1254b’de ‘Çalmak, çarpmak: Kitaplarımızı birer birer uçuruyorlar.’ anlamında argolaşma; ‘Çok methüsenâ etmek, ayyuka çıkarmak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘uçurup düşürmek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

uğra-/oğra- **1.** tesadüf etmek, rast gelmek, karşılaşmak “*...niteki İsâ peygamber ‘aleyhi’s-selâm bir gün bir kuduz ite oğradı.*” MN 32a-1, YZ 36a-6, YED 82-1, SN 482, DK 241-10, GT 34a-12, **2.** bir yerin yanından, yakınından, içinden geçmek, karşılaşıp geçmek “*Yolı Alınca Qal’asına uğramış-idi.*” DK 255-3, YED 32-7, **3.** gitmek “*Pes bir kaç yıldan soñra Şam seferinden geldüm ve ol dervîşüñ mahallesine uğradum.*” GT 64b-12, MN 29b-7, **4.** başına gelmek, kötü duruma konu olmak “*...gözüñ âç, gör neye uğraduñ.*” MN 6a-5, **5.** çıkmak “*Bu gün ki bu ‘ömrüm ılduzı qarardı ve dirliğüm güneşi fenâ sayrulığına degdi, önüme bir yöl oğradı ki girü dönmeç yök, nâçâr varmaç gerek.*” MN 7a-13; KT 1256a. ‘tesadüf etmek, rast gelmek, karşılaşmak’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

uğrat- 1. getirmek “*Sıçan bāğubānı ılanıñ üstine uğratdı.*” MN 22a-14, 2. karşılaştırmak, rastlaştırmak, denk getirtmek “*Esirgedi Tangrı ol eyü kulin/Ki düşüñde uğratdı saña yolın*” SN 888, DK 136-9, 3. yaşatmak, maruz bırakmak “*Bu ışk ādeme gör neler uğradur/Yarar yüregın bağrını toğradur*” SN 1975; KT 1256a-b. ‘*karşılaştırmak, rastlaştırmak, denk getirtmek*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

ur- 1. vurmak “*...elin bögrine urur...*” DK 8-1, YZ 3b-12, YED 26-4, SN 2756, MN 22a-14, GT 62a-13/vur- YZ 3b-10, MN 8b-5, GT 18b-9, 2. sokmak “*Anıhtarı çün kilide urdı ol/Kapu açılıp içeri girdi ol*” SN 481, MN 68b-9/vur- MN 8a-4, 3. sürmek “*Urmadı benüm zağmuma hıç kimsene merhem/Kalmadı benüm işüme kimsenüñ inamı*” SN 2858, DK 29-4, MN 21a-4, GT 69a-3/vur- MN 21a-4, GT 2a-10, 4. isabet ettirmek, atmak, fırlatmak “*Nesne bilmez oğlancuğ galaş-ıla nişâna oğ urur.*” GT 46b-5, YED 269-5, DK 225-11, 5. basmak, soymak, yağma etmek “*Yunân diyârında bir kârubânu harâmîler urdılar...*” GT 7a-10, YED 197-4, 6. koymak, yerleştirmek “*Beni beşige urdılar elüm ayagum sardılar/Öndin acısın virdiler tuz içine düşdi gönül*” YED 152-4, 7. takmak, giydirmek “*Ādeme sen tac urduñ Şeytana la’net kılduñ.*” DK 210-3, YED 168-10, 8. öldürmek “*...adağlusın aña virür oldılar, gelür bundan kiçer, uralum anı, aña varmasun tekine tüşine varsub didiler.*” DK 101-12/vur- MN 62a-3, 9. atmak “*Dede Korkut var oğul kendüñi şuya ur didi.*” DK 89-2, 10. asmak “*...ko beni kadın ana çengele ursunlar, ko etümden çeksünler...*” DK 53-12, 11. belli bir sesi yüksek olarak çıkarmak “*İsrâfil sûrın urıcak mahlûkât turugelicek/Senün ününden artuk hıç kulagum işitmeye*” YED 3-8, 12. kullanmak, sallamak “*Adı görklü Muhammedi yad getürdi, kara dinlü kâfire*

göz kararardı, haykırdı, at şaldı karşı vardı, kılıç urdı” DK 132-6, YED 168-11/**zur- 13.** yüklenmek “*Her gün tuzladan bir ağır yük vurub bazara götürür şatardı.*” MN 46b-9; KT 1295b-1296a’da ‘Hesaptan ihraç ve tarh etmek: *Şu üç rakamı vur.*’ ve ‘Duyulmak, hissolunmak, geçmek: *Karnıma bir sancı vuruyor.*’ anlamlarında terimleşme yoluyla; ‘Tepmek, tekme atmak’, ‘Sapmak, saldırmak, müteveccih olmak, doğrulmak: *Gemi karaya vurdu.*’, ‘Sokulmak, girmek, dalmak: *Ormana, sürüye vurdu.*’, ‘Atılmak, kendini atmak’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Göstermek, gösteriş yapmak, yalan bir harekette bulunmak: *Deliliğe, hastalığa bilmemezliğe vurmak.*’ anlamında dilbilgiselleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘sokmak’, ‘sürmek’, ‘asmak’, ‘kullanmak, sallamak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

urıl- 1. vazolunmak “*Baglana bin bin sunûf ‘âşka yok hayf u hayf/Yarın mahşer güninde Yevme yenfehu urıla*” YED 306-6, 2. vurulmak, müzik aleti çalınmak “*Borı çalındı kôs urıldı.*” DK 301-10/**urul-** 3. kurulmak, yapılmak “*Urulmuşdı bir taht çepçevresi/Konulmuşdı begler için kürsi*” SN 4898; KT 1296b’de ‘Bir hastalığa tutulmak, musap olmak: *Koleraya vurulmuş.*’ anlamında terimleşme; ‘Ezilmek, zedelenmek, berelenmek: *Bu meyveler hep vurulmuş.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması; ‘Aşk ve alâkaya giriftar olmak: *Bir kıza vurulmuş.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

urun- 1. kendi kendine vurmak “*Dögündi delim ü urundı öküş/Yine tãli ‘ine yirindi öküş*” SN 5499, 2. giyinmek, takmak “*Dervîş-şıfat ol Tâtâr külâhı urun.*” GT 7a-3; KT 1296b. ‘giyinmek, takmak’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

uşan- 1. bıkmak, bezmek, usanmak, sıkılmak “*Al duvağum altından söyleşmedüm Tiz sevdüñ tiz uşanduñ kavat oğlı kavat.*” DK 198-6, YED 76-2, MN 14a-10, SN 4799, 2. doymak, tatmin olmak, kanmak “*Ne söyledüm bilmedüm Biglige uşanmadum yiğitliğe toymadum*” DK 160-10, SN 2742 3. haberdar olmak “*Dirilmiş idi çevredin ol toya/Bulardan kim uşana yā kim tuya*” SN 2117, 4. şüphe etmek “*Seni gönderem bizden uşanmağıl/Ben işbu sözümden döne şanmağıl*” SN 4327; KT 1261b. ‘doymak, tatmin olmak, kanmak’, ‘haberdar olmak’, ‘şüphe etmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

uşlan- akıllanmak “*Çetük kim ura pençesin aşlana/Eger diri kalur ise uşlana*” SN 3404; KT 1261b’de ‘Edep ve terbiye öğrenmek, terbiye olmak’ ve ‘Yavaşlık ve hilm peyda etmek, yumuşak’ anlamlarında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

ut- 1. yenmek, kazanmak “*Bu naqş ile biz bir oyun utalum/Gicemüzi gündüzleyin turalum*” SN 1937/üt- YED 18-1, SN 4625, MN 50a-8, 2. almak “*Ki geldi bunuñ bigi iş itdi ol/Atı sürdi şāhuñ kızın utdı ol*” SN 2788, 3. takip etmek, ardından gitmek “*Öyle idüpdür ol beni seçemezem dünden günü/Alsun teni utsun cânı kon ben ana aldanayım*” YED 216-3; KT 1274b ‘takip etmek, ardından gitmek’ ve ‘almak’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

uyan- 1. uyanmak “*Didi hergiz uyanmağıl uyhudan/Ne kırtıldum işbu necīs poğdan*” SN 3368, YED 392-2, MN 3a-11/oyan- YZ 22b-3, DK 192-13, 2. dirilmek “*Senün kaşun turmadın ok atar yay kurmadın/İsrâfil sūr urmadın niçe cânlar uyana*” YED 320-9, 3. gerçekleri anlar, kavrar duruma gelmek, göz açmak

“*Kandayıdun kandan geldün dîvâne/Aç gözünü bu gafletden uyan e*” YED 346-1/oayan- YZ 6b-8; KT 1264a’da ‘(Fenalık) zuhur etmek’ anlamında anlam kötüleşmesi ve ‘Küşat edilmek: Orada bu son zamanda bir dergâh uyandı.’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

uyandır- 1. uyandırmak “*Nice kişi uyıdı yoldan şapa/Ecel tîz uyandırdı depe depe*” SN 2360, 2. uyarmak, ikaz etmek “*Yûnus kogıl sen bu kırı da ‘vâyı/Vay ona ki Allah uyandırmaya*” YED 326-8; KT 1264a’da ‘Parlatmak, tutuşturmak, iş’âl ve tenvir etmek, yakmak: *Şu ateşi, şu mumları uyandırın.*’, ‘İmar etmek, bina ve küşat etmek, mamur bir hâle getirmek, şenlendirmek’ anlamlarında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

uydur- inandırmak “*...birkaç harâm loğmayla seni gendüye uydurmuş.*” MN 33b-3; KT 1264b’de ‘Düzeltilmek, tesviye etmek, yoluna koymak: *İşleri uydurup sonra rahat etmeli.*’ ve ‘Mûcib-i intifâ’ olacak surette elde etmek: *Bu kitabı nereden uydurdunuz.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur.

uyıt- uyutmak “*...her gice beni uyıdur gendi kaçna varur!*” MN 59b-5/**uyut-** SN 918; KT 1266a’da ‘Manyetizma veya kloroform ile bir marizin hissini iptal edip bayıltmak: *Kendisini uyutmaksızın ameliyat icra ettiler.*’ anlamında terimleşme yoluyla; ‘Usandırmak, can sıkıkmak: *Birtakım uzun hikâyelerle beni uyuttu.*’, ‘Aldatmak, iğfal etmek.’ ve ‘(Bir işi) tûl-i müddet tehir ve tavik etmek, sürüncemede bırakmak: *Bizim işi büsbütün uyuttular.*’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

uyu- uyumak “*Söyler eydür bu degül benüm begüm/Uyur iken düşde üç kez gördüğüm*” YZ 13b-5, YED 192-6, DK 191-7, SN 1888, MN 26a-14, GT 13b-10/**uyı-** SN 1922, MN 3a-10, GT 7b-5; KT 1265b’de ‘Gafil olmak, hâb-ı gaflette bulunmak’ ve ‘(İş) geri kalmak, tehir olunmak, avk ve tehire düşmek’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

uzan- 1. yetişmek, ulaşmak, uzamak, uzanmak “*Düzülmüş idi vü bezenmiş idi/Budağlar havāya uzanmış idi*” SN 495, YED 267-3, DK 43-4, 2. uzun olmak, uzun sürmek “*Pādişāhlık mübārek olsun! ‘ömr ü devlet ve nāz ü ‘izzet birle uzansun!’*” MN 36a-5, SN 3704; KT 1266b’de ‘El uzatmak, gasp niyetiyle tecavüz etmek: *O bizim çiftliğe de uzandı.*’ anlamında anlam kötüleşmesi söz konusudur. ‘uzun olmak, uzun sürmek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

ürk- ürmek “*Uçmak ehli ürkeler ol kamudan/Geldi ‘āsiler deyeler tamudan*” YZ 28a-13, DK 142-6, SN 3673, MN 11b-3; KT 1272b’de ‘(Nebatat) mahsulü şaşmak, dökmek: *Bu şeftali ağacı bu sene ürktü.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

üş- 1. üşüşmek, toplanmak, birikmek “*Derelerde depelerde kâfire kırğun girdi, leşine kızğun üşdi.*” DK 64-13, YZ 13b-3, YED 335-7, SN 795, MN 29b-7, GT 36a-7, 2. saldırmak “*Çün kırdu göreler birbirine yardum kılub kırda üşerler.*” MN 43b-7, DK 88-4; KT 1274a. *saldırmak* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

üşen- 1. bıkmak, usanmak, sıkılmak, rahatsız olmak “*Ammā pāzişāh ögütünden üşenmek eyü olmaz*” MN 23a-8, YED 80-2, SN 727, 2. çekinmek, korkmak

“*Harîf-i sülfe mestlik vaktında el tarlığından üşenmez*” GT 63b-7, **3.** üşenmek, aciz olmak “*Sen beni nice götüresin, velî ben seni götürmekden üşenmezven; gel bin didi.*” MN 6a-1; KT 1274a. ‘*bıkmak, usanmak, sıkılmak, rahatsız olmak*’ ve ‘*çekinmek, korkmak*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

var- **1.** durmak, olmak “*Hasedden ırak ol [u] kinden şaşın/Dağı kibre vü buhle varma yakın*” SN 266, **2.** gitmek “*Pâdişâh buyurdu, vardılar ol kişiyi buldılar.*” GT 19b-12, YZ 3a-5, YED 7-6, DK 17-8, SN 632, MN 2b-6, **3.** çıkmak “*Vezîr ile naqqâş örü turdılar/Melik-zâdenüñ katına vardılar*” SN 636, YED 74-2, DK 54-2, MN 2a-7, **4.** ulaşmak “*İskender eyitdi ki; Allah Ta’âlâ fazlı-y-ıla her memlekete ki vardum ra’iyyet incitmedüm...*” GT 23b-6, YZ 50b-12, YED 2-9, DK 4-9, **5.** herhangi bir süre dolmak “*...oğlum toğmasun, toğar-ise on güne varmasun...*” DK 190-4, **6.** evlenmek “*...ah nola-y-idi, bu öle-y-idi, birine dağı vara-y-idüm...*” DK 8-4, **7.** seslenme, çağrı anlamında “*Bu kamu günâhların yuyan miskînligimiş/Var Yûnus sen miskîn ol gel tama’un yayın yas*” YED 119-5, **8.** bir durumdan başka duruma geçmek, başlamak “*Allah buyrugın dutgıl namâzun kılup gitgil/Namâzun kılmayınca zinhâr varmagıl işe*” YED 341-3; KT 1283b’de ‘*Kıymak, cüret etmek, acımamak, çekinmemek: O sözü söylemeye nasıl ağzı varıyor? O kadar küçük çocuğa vurmaya adamın eli varmaz.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*durmak, olmak*’, ‘*çıkmak*’, ‘*evlenmek*’, ‘*seslenme, çağrı anlamında*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

vir- **1.** vermek “*Eşege bu söz yavlağ hoş geldi. Yuların çaçal eline viridi.*” MN 2b-12, YED 8-1, DK 15-6, SN 640, GT 28b-11, **2.** ödemek “*Bâri ol dostum beni*

esirgeyüp, on altun virüp halâş itdi...” GT 26b-8, **3.** ikram etmek “*Virüñ etmek anca ki aç olmasun/İñen dahı acıguban ölmesün*” SN 3766, GT 38b-14/vèr- YZ 33a-14, **4.** bahşetmek “*Senden-midür benden-midür, Tañrı Ta’āla bize bir batman oğul virmez nedendür didi*” DK 13-9, SN 654, GT 48b-10/vèr- YZ 1b-8, **5.** meyve vermek *Māluñ zekâtını çıkarğıl ki bâğubân çibuğını budamayınca üzümü artuğ virmez, zekât dahı eyledür.*” GT 32a-7, **6.** göndermek, kaydetmek “*Bir pâdişâh oğlını mektebe virdi.*” GT 62b-9, **7.** takmak “*Bunca fazîlet ki sağ elüñdür, ne-y-çün yüzügi şol ele virdüñ?*” GT 78a-13, DK 217-2, **8.** evlendirmek “*Tañrınıñ buyruğı-y-ile Peyğamberüñ kavli-y-ile kız qarındaşımı Beyrege vireyim didi.*” DK 85-3, MN 17b-7/vèr- YZ 12b-5, **9.** yaymak “*Eydürsin kim gözüm görür da ‘vîyi ma ‘nîye irür/Gündüz güneş şû’le virür gice yanan çerâk nedür*” YED 37-6, **10.** doğurmak, dünyaya getirmek “*Mere kâfir Qazanuñ anası qarıyupdur oğul virmez...*” DK 59-6, **11.** hediye etmek “*Key atlara çekdi aña piş-keş/Dahı virdi öküş kul u qaravaş*” SN 5078, DK 72-12/vèr- YZ 14a-13, **12.** teslim etmek “*senüñ canuñ alam, virür-misin yoğsa menüm-ile cenk ider-misin didi.*” DK 158-10/vèr- YZ 35a-10, **13.** tedarik etmek “*Be-cid tutdı nakkaşa tiz yap didi/Ne kim eksüğüñ var virem hep didi*” SN 1334; KT 1291a’da ‘Tevcih ve tensip, atıf ve isnat etmek: *Böyle bir hareketi size veremem.*’, ‘Haml, tevil, tefsir etmek: *Bu sözünü neye veriyorsunuz? Bana olan dargınlığına veriyorum.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Efâl-i mu’âveneden olarak bir (-ı/-i) ilhak olunan asıl fiilden sonra sürat ve ikmal beyan eder: *Alıvermek, gidivermek, yazıvermek*, ki hemen alıp geçmek vesaire demektir.’ anlamında dilbilgiselleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘ikram etmek’, ‘göndermek, kaydetmek’, ‘takmak’, ‘evlendirmek’,

‘doğurmak, dünyaya gelmek’, ‘hediye etmek’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

yağ- 1. yakmak, tutuşturmak “*çakmak çakup od yakdı, daħr kepeneğinden kurumsı idüp yarasına basdı...*” DK 42-6, YZ 27a-10, YED 54-9, SN 1548, GT 68a-11/**yağ-** yakmak SN 2027, 2. yıkıma, zarara yol açmak, mahvetmek “‘*Işk nefis iline akdı ne buldıysa yakdı/Kibir kal’asın yıkdı anda çok savaş oldu*” YED 394-3; KT 1304a’da ‘Acıtmak, biber gibi keskin bir acı ile müteessir etmek: *Hardal dilimi yaktı; bu ilâç çok yakıyor.*’ anlamında duyular arası deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Çok ısıtmak, çok sıcak olmak: *Bugün güneş yakıyor.*’ anlamında işlevsel eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*yıkıma, zarara yol açmak, mahvetmek*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

yağış- 1. güzel durmak, uygun gelmek “*Aldı geydi, boyı boyına bili biline kolu kolına yağışdı.*” DK 106-2, 2. yaklaşmak, meyletmek “*Hem eylük ile Tangrı’ya yağışuñ/Yimen guşşasını yazuñ yā kışuñ*” SN 5378; KT 1303b. *yaklaşmak, meyletmek* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

yağlaş- yaklaşmak “*Hak’a kıldı şükr ü du ‘ā atına/Sürüp çünki yaklaşdı şar katına*” SN 3580; KT 1304a’da ‘Benzemek: *Bu kumaş canfese yaklaşıyor.*’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

yama- yamamak “*...ol şehre giren bir fakîr-idi ki ‘ömri hırkasna ruķ’a ruķ’a yamağ-ıla geçmiş-idi.*” GT 8b-15; KT 1306b’de ‘Yapıştırmak, atmak: *Bir sille yamadı.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

yan- 1. yanmak “*Bir gice odun anbarına od düşdi cemî’ evleri ve milkleri yandı.*” GT 20a-13, YZ 28b-1, YED 10-3, DK 119-9, SN 1731, MN 19a-9, 2. ışık saçmak “*Her gün uçmaktan aña bir nâr ener/Karşusunda bir latif kandil yanar*” YZ 5a-12, YED 310-7, 3. acı duymak, ıstırap çekmek “*Anuñ kıymetin bilmedüm lâ-cerem/Firâkından uş yanaram acıram*” SN 4080, YZ 18a-7, YED 34-7, DK 24-10, GT 57a-3, 4. yara olmak, kızarmak veya rengi koyulaşmak “*Zebâniler çeke tuta götüre Tamu’ya ata/Deri yana sünüük düte dün-gün işi efgân ola*” YED 9-3; KT 1308b-1309a’da ‘Zarar ve ziyan görmek, ders almak: *Avdan yandım.*’ ve ‘Kazanan sayıyı geçip oyunu kaybetmek: *Ben yandım.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘ışık saçmak’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

yanaş- yaklaşmak “*Qovar anı bir iki bileñ aşurur/Yiter çün kolaylanur u yanaşur*” SN 2879; KT 1307b’de ‘Rıza verecek olmak, muvafakat eder gibi olmak, itilâf yüzü göstermek: *Kendisi oralara, hiç yanaşmıyor; o pazarlığa yanaşmadı.*’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

yandur- 1. yakmak “*Kâfiri kâmuş kibi od oluban yandurayım Tokuzını bir yirine şaydurayım.*” DK 147-8, YZ 27a-8, YED 333-3, SN 907, MN 22b-8, 2. çok acı çektirmek “*Satdı Ya’kûb anı yandurdu beni/Ağlaram andan bërü düni günü*” YZ 47a-9; KT 1308a. *çok acı çektirmek* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur.

yap- 1. örtmek, kapatmak “*Yapdı sarâyuñ kapusın bağladı/Yûsuf anı göricegiz ağladı*” YZ 17b-3, DK 284-1, SN 5486, GT 34a-3/yab- MN 53b-7, 2. inşa etmek, oluşturmak, meydana getirmek, “*Ger dilersin sen anı ündeyesin/Pes gerek kim bir kiçi ev yapasın*” YZ 49a-15, YED 27-3, DK 121-1, SN

1333/**yab-** MN 9b-5, **3.** pişirmek, yapmak “*Hon-salâr dahı görür kim üç tenûr/Yapar etmek başı üzre götürür*” YZ 22a-15, **4.** karışmak, birbirine dolanmak “*Süheyl’i görür katı yapmış şacı/Tudağ depserüp kuru ağzı içi*” SN 4823; KT 1310a-b. *yap-* fiili üç anlam taşımaktadır. Sözcüğün temel anlamı *kapatmak*, diğer iki özelleştirilmiş anlamı ise birincisi *inşa etmek*, ikincisi *pişirmektir*. Her iki anlamın da orijinal anlam olan *kapatmak* ile bağdaştığı görülmektedir. Böylece farklı fiillerden oluşmuş eş sesli sözcüklerin varlığına gerek yoktur, her iki anlamı orijinal anlamıyla açıklamak makuldür (Boeschoten, 2002: 74). ‘Hazırlamak, düzüp koşmak: *Atı yaptınız mı? Odamı yatağımı yapmadılar.*’, ‘İzrar etmek: *Sen bana ne yapabilirsin.*’, ‘Biri hakkında bir muamelede bulunmak: *Onun bana yaptığını bilir misiniz? Ben yapamam.*’ anlamlarında anlam genişlemesi olmuştur. ‘*örtmek, kapatmak*’, ‘*karışmak, birbirine dolanmak*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

yapış- **1.** yapışmak, tutunmak “*Yûsuf ol-dem urğana yapışdı hoş/Tartdılar çik<ar>dı<lar> kuyudan ol hamûş*” YZ 8a-3, YED 414-1, DK 203-5, SN 1749, MN 35b-10, GT 12b-5/**yapuş-** YZ 7b-11, **2.** iyice yaklaşmak, sokulup değmek “*Kâfire haber virdiler, birine yapışduğ kırk yirden avaz geldi bilmedük kanķısıdur didiler.*” DK 51-12, YED 311-4; KT 1310a’da ‘Girişmek, mübaşeret ve tasaddî etmek: *İşe yapıştım.*’, ‘Ayrılmayıp tasdî ve taciz etmek, çok oturmak: *O bir kere yapıştı mı gitmez; muacciz de yapıştı.*’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

yarağla- hazırlamak “*Girü düzdiler süci vü nuğl ü cām/Yarağladılar dürlü dürlü ta’ām*” SN 1919/**yarağla-** MN 10a-1; KT 1311b’de ‘Harp için teçhiz etmek’

anlamında *sadece savaş için hazırlık yapma* anlamı ile özelleşme yoluyla anlam daralması söz konusudur.

yaraşdur- **1.** uygun biçimde yapmak “*Yaraşdururam size tañ irte ıoy/Bunı sen muhat bil ü köp sözi koy*” SN 2092, **2.** yakıştırmak “*Yaraşdurdı ol Nev-bahār’a kılinç/Şanur kim [ki] renc ilte yiye birinç*” SN 3310; KT 1312b’de ‘Asılsız bir şeyi insanı inandıracak surette isnat etmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

yat- **1.** uyumak “*Eydür ey baba yatardum bu gece/Bir ‘aceb düş görürem eşit nece*” YZ 2a-8, YED 134-2, DK 127-4, SN 615, MN 2a-4, GT 59b-4, **2.** uzanmak “*Baksa görse oğlançuğı alça kana bulaşmış yatur. Çağıruban oğlançuğına şoylar...*” DK 27-3, YZ 13b-8, YED 74-1, SN 637, **3.** mezarda gömülü olmak “*Sârâ’dur üçünci dördünci Ya’kûb/Anda yatarlar ki dört devletlü hûb*” YZ 50b-3, YED 18-10, **4.** hapsedilmek “*İki yıl yatsun dëyü kakır buşar/Kardaşları gelir ayağ’na düşer*” YZ 40b-3, **5.** kalmak, barınmak “*Yatur idi [ol] anda aç u şusuz/Geçer idi günü anuñ yiyesüz*” SN 3768, **6.** yaşamak *Revā nite gördi ‘acebdür atam/Ki ben bu belālar içine yatam*” SN 3844; KT 1316b’de ‘Mutavaat etmek, ram olmak’, ‘Razı olmak, rıza vermek: *Düşman sulha yattı.*’ ve ‘Karar bulmak, mutmain olmak’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Sîga-i atfiyyeden sonra müdâvemet ve istimrar beyan eder: *Düşünüp yatmak.*’ anlamında dilbilgiselleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. *yaşamak* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

yatur- **1.** oturtmak, çömeltemek “*Devesini dögdı key yaturu/Yûsuf eydür döğme anı gel bërü*” YZ 23b-8, **2.** yatırmak “*Varuban getürdiler ol mel’ünü/Süheyl aña didi yaturuñ bunı*” SN 5166; KT 1316b’de ‘(Akçeyi) faizle işlemek veya

emanet olmak üzere bir yere teslim etmek: *Parasını bankaya yatırdı.*' anlamında terimleşme yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

yayla- **1.** şenlendirmek, güzel vakit geçirmesini sağlamak “‘*Âşık olayın şol güle tolsun cihâna gulgule/Hezâr destân olubanı dost bâgını yaylayayın*” YED 283-6, **2.** yaylada yaz mevsimini geçirmek, yazın yaylada oturmak “*Karşu yatan kara tağlar esen olsa il yaylar.*” DK 145-2; KT 1319a’da ‘Yaylada otlamak, yaylaya çıkarılmış olmak: *Sürüleri sahilde kışlayıp Balkanlarda yaylarlar.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*şenlendirmek, güzel vakit geçirmesini sağlamak*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

yaz- **1.** yazmak “*Hem geliñ aña yazuñuz bir biti/Muhkem olsun aramızda bu satı*” YZ 8b-15, YED 64-7, DK 6-6, SN 5113, MN 11b-9, GT 5b-10, **2.** nakşettirmek, resmetmek, nakşetmek “*Degül ol ki resm urmuş idi nakâş/Ne göz aña beñzer ki yazdı ne kaş*” SN 1499, YZ 17b-1, **3.** belirlemek “‘*Aleyke’s-selam ay ‘ameli azmış fi’li dönmiş kâdir Allah ağ alnına kada yazmış, ayaklular buraya geldügi yok...*” DK 83-5, YED 410-2; KT 1320b-1321a. ‘*nakşettirmek, resmetmek, nakşetmek*’, ‘*belirlemek*’ anlamlarında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

yazdur- **1.** nakşettirmek, resmettirmek, çizdirmek “*Sûratın yazdur Yûsuf’uñ nakkâşa/Dahı senüñ sûratüñ bile paşa*” YZ 17a-9, SN 3956, **2.** yazdırmak, yazıya geçirtmek “*Ya’kûb eydür getürüñ dîvîd kalem/Yazduram ben derdümi ‘iyân kılâm*” YZ 42b-10; KT 1319b. ‘*nakşettirmek, resmettirmek, çizdirmek*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

yazıl- 1. yazılmak “*Bu beytler Firîdûn’uñ evvânında yazılmışdur.*” GT 10a-1, YZ 12a-9, YED 335-20, SN 5697, 2. resmedilmek, nakşedilmek “*Süheyl anı işitdi ive ive/Varup girdi şüret yazılan eve*” SN 4808, YZ 17a-10; KT 1320a. ‘resmedilmek, nakşedilmek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

yeñ- 1. üstün gelmek, yenmek “*Ne oğlan yeñer, ne buğa yeñer.*” DK 16-13, SN 2899/**yiñ-** SN 3993, 2. hâkim olmak “*Buğa açımış-idi, kendüyi bir yüce yirden atdı. Begil at cılavısın yeñimedi, bile uçdu.*” DK 240-12; KT 1326b. ‘hâkim olmak’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

yığ- 1. engellemek, menetmek, yasaklamak “*Çü gitmekteür gönliñ olsun uğur/Yoluñdan seni nice yığam buğur*” SN 4740, GT 52a-9, 2. yığmak, biriktirmek, toplamak “*Birisi ‘ilm tahsîl itdi ve birisi mâl yığdı.*” GT 32a-15, DK 3-2, SN 5365; KT 1331a. ‘engellemek, menetmek, yasaklamak’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

yığıl- toplanmak, yığılmak “*Basaş künbed içine girdi. Gördi kim altun aqça yığılmış.*” DK 229-5; KT 1331a’da ‘Bayılıp düşmek: Sokağın ortasında yığıldı.’ anlamında doğadan insana deyim aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

yırt- 1. yırtmak, parçalamak, parçalara ayırmak “*Gördi tanıdı oldur didi, tartdı yaqasın yırtdı, acı tırnağ ağ yüzine aldı çaldı, güz alması gibi al yañağın yırtdı*” DK 94-5, YED 57-4, SN 4091, MN 40a-1, GT 44b-4, 2. vücudu kanatacak kadar derin çizmek “*...güz alması gibi al yañağın yırtdı*” DK 94-5; KT 1333a-b’de ‘Hayvanın mahmuza gelecek yanını yaralayıp yürümeye

alıştırmak: *Bu tayı yırtmalı.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla; ‘Mahcubiyetini ref edip açmak, pervasız etmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

yırtıl- 1. yırtılmak, parçalanmak “*Bakdı görđi göñlek ard<ın>dan yırtılmış/Kotıfâr bildi Zelîhâ suçluymış*” YZ 20a-9, YED 9-7, 2. vücudun kanayacak kadar derin çizilmesi, yırtılmak “*Beli canum baba eyle isterem, pes varasın bir cici bici türkmen kızını alasın, nagāhandan tayanam üzerine düşem karnı yırtıla didi*” DK 171-8; KT 1333a’da ‘Hayvanın yanları bililtizam yarılıp mahmuzdan korkar hâle getirilmekle yürümeye alışmak’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla; ‘Mahcubiyeti ref olup açılmak, pervasız olmak’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘*vücudun kanayacak kadar derin çizilmesi, yırtılmak*’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

yi- 1. yemek yemek “*Dünin günin on gün yürüdi tamām/Ne şu içdi ne hōd yir idi ta’ām*” SN 4188, YED 321-5, DK 7-13, MN 2a-2, GT 7b-4/yê- YZ 37b-5, 2. yiyerek öldürmek “*Cühūd atı görđi ki aşlan yidi/Yarar qorhudan ger şıdaydı ödi*” SN 4074/yê- YZ 38b-15, 3. harcamak, tüketmek, bitirmek “*Dervîş az zamânda biñ dînârı tağıtdı ve yidi.*” GT 14a-8, YED 227-7; KT 1324b’de ‘İsirmek, salmak, dokunmak, ızzar etmek: *Bu böcek yer mi? Kollarını pireler, sivrisinekler yemiş.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur. ‘Bir tecavüz ya itap veya zecr ve cezaya uğramak: *Bir tokat yedi; dayak yiyecektir.*’ ve ‘Tutulmak, duçar olmak: *İyi bir yağmur yedik; galiba sıtmayı yiyeceğim.*’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. ‘Almak, kabul etmek: *Haram yemek.*’ anlamında dilbilgiselleşme yoluyla anlam genişlemesi

olmuştur. *yyerek öldürmek* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

yidür- 1. yemesini sağlamak, yedirmek “*Dāyimā kendü yanından yidürür, içürürdi.*”

MN 20a-13, YED 300-6, SN 3967, GT 73b-2, **2.** kaptırmak, yemesine neden olmak “*Aşılan aşılan kayalardan Kazan oğlan uçurdun-mı Talı Sazuñ aşlanına yidürdüñ-mi.*” DK 136-9/**yédür- 3.** ikram etmek “*Ta’âmdan öñdin turunc vèrür-idi/Soñra andan ta’âm yédürür-idi*” YZ 20b-15; KT 1322a’da ‘Sarf ve istihlâk etmek, kaybettirmek: *Kumaşın fazlasını dikişe yedirmeli.*’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla; ‘Hazım ve tahammül ettirmek’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

yin- yemek yenmek “*Velî anca güydi ki yindi ta’âm/Ta’âmuñ soñında çün oldu*

kelâm” SN 2992, YED 387-1; KT 1326b-1327a’da ‘Aşınmak, oyulmak: *Çarkın dişleri yenmiş.*’, ‘Alınıp götürülmek, yıkılmak: *Dalgadan sahil günden güne yeniyor.*’ anlamlarında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla; ‘Sarf ve istihlâk olunmak, bozulmak, israf edilmek: *O kadar mal yenir mi?*’, ‘Bir tecavüz veya zecr ve tekdir çekilmek: *Burada dayak yenmez.*’ ve ‘Harç ve istimal olunmak, kullanılmak: *Para yenmezse ne işe yarar?*’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

yitiş- **1.** ulaşmak, varmak, yetişmek, vasıl olmak “*Pes ne vakt kendüñden geçüp*

Hakk’a yitişesin bilmezem.” GT 76b-7, YED 341-7, **2.** yetmek, gücü yetmek “*...ammâ şükürini “kemâ hüve hakkühü” edâ kılmağda insân tâkati yitişmez.*” GT 1b-7/**yetiş-** **3.** yardım etmek DK 245-3; KT 1329b’de ‘Vücuda gelmek, neşvünema bulmak, hâsıl olmak: *Bu memlekette çok meyve, zahire, at, koyun yetiştiriyor.*’ ve ‘(Meyve) olmak, kemale ermek: *Daha üzümle yetiştirmedi.*’

anlamlarında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla; ‘Terbiye olup meydana gelmek, neşet etmek: *Mekâtib-i hâriciyyeden mütefennin zabıtlar yetişir.*’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

yol- çekip koparmak, yerinden çıkarmak, yolmak “...*kağrı kibi kar saçını yoldı, oğul oğul diyüben zârlık kıldı ağladı.*” DK 54-7, SN 2226; KT 1337a’da ‘Soymak, dolandırmak, malını gasbetmek: *Zavallı adamı yoldular.*’ anlamında argolaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

yolun- yolunmak “*Yüridi şanasın ki tāvūs idi/Cühūd bir yolunmuş bedinus idi*” SN 3320; KT 1337a’da ‘Saçını yol olarak izhâr-ı ye's ve matem etmek, yırtınıp ağlamak’ anlamında anlam genişlemesi olmuştur.

yorul- yorgun duruma gelmek, yorgun düşmek, yorulmak “*Toklı başlu torı aygır yorıldı, Dede Korkut kiçi başlu kiçer ayğura sıçradı bindi.*” DK 84-4, MN 64b-

2/**yorul-** MN 2b-13; KT 1338a’da ‘Beyhude uğraşmak, nafile çalışmak: *Siz yorulmayın.*’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

yönel- yönelmek, bir yöne doğru gitmeye koyulmak “*İmdi yöneldi<ler> giderler Mısır’a/Saklayup Bünyâmîn’i ol yol sıra*” YZ 35b-6, DK 29-13; KT 1338b’de ‘(Kuşlar) havada uçmak’ anlamında insandan doğaya deyim aktarması yoluyla; ‘Eğlenmek, meyletmek, ser-fürû eylemek’ anlamında nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması yoluyla; ‘Kast ve niyet etmek, azmetmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

yu- 1. yıkamak *Bir garîb ölmüş diyeler/Üç günden sonra tuyalar/Sovuk suyla yuyalar/Şöyle garîb bencileyin*” YED 277-6, YZ 50a-14, SN 4507, MN 30a-7,

GT 61a-12, 2. gidermek, temizlemek “*Okına Kur'ân u Yâ-sîn/Kulak urup dinleyesin/Tagca günâhun yuyasın/Tanla seher vaktinde tur*” YED 88-6, YZ 28a-9; KT 1339a. ‘gidermek, temizlemek’ anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

yudıl- yutulmak “*Anuñ buyruğinsuz adılmaz adım/Boğazdan aşığa yudılmaz yudım*” SN 2 (yudun-/yutun- TaS, 2009: 4702); KT 1341a’da ‘Kabul edilmek, inanılmak: *Böyle bir yalan yutulur mu?*’ anlamında argolaşma; ‘Oyunda yenilmek, kaybetmek’ anlamında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

yumşat- katılığını, sertliğini, kabalığını veya acımasızlığını ortadan kaldırmak “*Birlik diyen katında hiç sen-ben demek hiç yok durur/Yûnus dilin sen yumşatdun bu tevhîdi eyitmege*” YED 323-9; KT 1340a’da ‘Hilm ve mülâyemet getirmek, gazap ve huşuneti defetmek’, ‘Teskin ve iskât etmek, yavaşlatmak’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

yut- 1. yutmak “*Derhâl bir ördek âni yutdı.*” MN 27b-9, YZ 12a-8, YED 18-4, SN 2266, GT 12b-4, 2. içine alıp yok etmek “*Şeddâd bir uçmak yaptı Nemrûd göge ok atdı/Kârûn'ı da yir yutdı Âdil Nuşirvân kanı*” YED 396-4; KT 1341a’da ‘Gasbetmek, zorbalıkla alıp kazanmak’ anlamında argolaşma yoluyla; ‘Tahammül edip sükût etmek’, ‘Kabul etmek, inanmak’, ‘Yenmek, oyunda kazanmak’ anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

yüklen- yüklenmek, yükleme işi yapılmak *Defter-i ‘amâlümi yüklendüm itdüm ‘azm-i râh/Menzil-i maksûda Hak'dan emr ü fermân isterem*” YED 228-5, SN 4231;

KT 1342a'da 'Haml ve isnat olunmak: *O kabahat da ona yüklendi.*' ve 'Birine bâr olup zahmet ve sıklet vermek, musallat olmak: *Bana çok yüklendi.*' anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

yüklet- yük koymak "*Aña benzer ki bir behâyim üzerine kitâb yükledeler...*" GT 67a-2, YED 407-4, DK 136-6, MN 47a-2; KT 1342a-b'de 'Ağır bir bâr ve vazife koymak: *Bu işi de bize yüklettiler.*' ve 'Bir kabahati birine haml ve isnat etmek: *Bütün kabahatleri bana yükletiyorlar.*' anlamlarında mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

yürüt- 1. göndermek "*Yüridür yazı kış şovugın sürüp/Yüridür kuru gövdeye cân virüp*" SN 20, 2. canlandırmak "*Yüridür yazı kış şovugın sürüp/Yüridür kuru gövdeye cân virüp*" SN 20; KT 1344a'da 'İşletmek, mahsup etmek: *Faiz yürütmek.*' anlamında terimleşme yoluyla; 'İleri sürmek, ileri götürmek: *İşi yürütmek; davayı yürütmek; saati yürütmek.*' anlamında anlam genişlemesi olmuştur. *canlandırmak* anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur.

yürü-/yörü- 1. yürümek "*Çün kapuya irdi; kapucu ilerü yorıdı...*" MN 11b-12, YED 8-4, DK 26-8, SN 1046/yüri- SN 4212, MN 40a-13, GT 37b-4/yörü- YZ 28a-8/yörü- YZ 48a-15, 2. gezmek, dolaşmak "*İşitdüm ki ilerü zemânda dıvler âdemiler arasında âşikâre yorırlardı...*" MN 19a-2, YED 61-8, GT 8a-12/yörü- MN 46b-9, 3. yaşamak, ömür sürmek "*Yürüridüm sag selâmet/Takdir eyledi melâmet/Ecel kıldı hoş melâmet/Esenledüm dünyâm seni*" YED 413-3, 4. hüküm sürmek "*Ser-â-ser toptolu yir ü gök üzre/Yürür bu kudretün hoş milketün var*" YED 48-10/yüri- 5. gitmek "*Zinhâr anda varı yorıma didi.*" MN 6b-6, 6. hareket etmek, dönmek "*Göge eytdi dön didi ay-gün yürisün didi/Suyı*

mu'allak kodı üstinde yir eyledi" YED 355-3, 7. çıkmak, yükselmek
"Muhammed'ün medhini idelüm baş üstine/Zîrâ ki ol Muhammed yürüdi 'Arş
üstine" YED 321-1/yöri- 8. akmak "Eti teni zârilıkla eridi/Oldı ırmak gözi yaşı
yöridi" YZ 38b-7; KT 1343b'de 'İlerlemek, ileri gitmek, terakki etmek: *İş
yürüyor; ders de yürümüyor.*, 'Savletle hücum etmek, akın etmek: *Ordu-yı
Hümâyûn Şark'a yürüdü.*' anlamlarında eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı
eylem aktarması; 'Şetm ve itâb, çıkışmak' anlamında argolaşma; 'Ölmek, vefat
etmek: *O da yürümüş.*' anlamında örtmeceselliğe yönelik eylem aktarması
yoluyla anlam genişlemesi olmuştur. 'gezmek, dolaşmak', 'çıkılmak, yükselmek',
'yaşamak, ömür sürmek', 'hüküm sürmek', 'akmak' anlamlarında kaybolma
yoluyla anlam daralması olmuştur.

yüz- su yüzeyinde veya içinde ilerlemek, yüzmek "Pes her kim yüzmek bilmeye
Ceyhûna nice gire?" MN 14b-4, YED 171-7, SN 2751; KT 1345b'de 'İçinde
yüzer gibi bol bol kullanmak; *altın içinde yüzüyor.*' anlamında mecazlaşma
yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

3.2. Kâmûs-ı Türkî ile Anlam Olarak Eşleşmeyip Çeşitli Anlam Olayı ve Değişmesi Gösteren Fiiller

Bu bölümde taranan eserlerden elde edilen fiillerin anlamları *Kâmûs-ı Türkî* ile eşleşmemektedir. Birinci bölümde fiilin *Kâmûs-ı Türkî* ile eşleşen bir veya daha fazla anlamı mevcutken bu bölümde ortak anlam yoktur. Bu bölümdeki fiillerin anlam değişmesi, *Kâmûs-ı Türkî*'de anlam genişlemesi ve Eski Anadolu Türkçesinde tespit edilen anlamların *Kâmûs-ı Türkî*'de kaybolmasıyla anlam daralması biçimindedir.

ağdur- yukarı çıkartmak, yükseltmek, oturtmak “*Elin aldı ağdurdu taht üstine/Nite kim kişi sevdiği dostına*” SN 4213, YED 13-3; EAT’de fiillerin aldığı durum ekli tamlayıcılarından sadece +i belirtme durumu verilmiştir (Özdemir, 2004: 11). +e durum ekli tamlayıcıyla da kullanıldığı görülmektedir. ‘Ateşte karıştırıp tebhîr ederek koyulaştırmak, lüzucetlendirmek.’ KT 32b. 14. yüzyıla ait Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserinde de (bkz. Yılmaz vd., 2013: 589) *yükseltmek*, *çıkarmak* anlamındaki fiil KT’de yeni bir anlam kazanmıştır.

ağtar- 1. yere sermek, devirmek, yenmek, attan düşürmek “...*pil tenlî, kablan ağtarıcı gördi.*” GT 60b-2/**ağtar-** DK 74-13/**ağdar-** YED 105-4, 2. öldürmek “...*kim şecâ’at birle ilerü yoriya ve kimi mekr ü hîleyile er aqtara...*” MN 50b-3; ‘Bir yerden veya bir kaptan diğerine nakletmek, taşımak, devretmek.’, ‘Arayarak alt üst etmek.’, ‘Altını üstüne getirmek’, ‘(Tarlayı) altı üstüne gelecek surette bellemek.’ KT 43a

alış- alevlenip yanmaya başlamak, tutuşmak “*Cânlar anda bilişdi ol dem gönül alışdı/’Âlem halkı karışdı denizler kaynar iken*” YED 243-6 (Tatçı, 2008: 666b); ‘Ülfet etmek, me’lûf olmak, âdet etmek’, ‘Öğrenmek, talim etmek’, ‘Vahşetten kurtulup munis olmak’ KT 49b

azış- birbirini kaybetmek (Tietze, 2002: 172; TaS, 2009: 349; Kanar, 2011: 82) “*Nite giç bulup tîzcek azışdı/Belâ gördi çoğ şanma az iş idi*” SN 4272; ‘Tedricen azmak, kesb-i şiddet etmek: *Kavga azıştı.*’, ‘Tutuşmak, kavga etmek.’ KT 89b

boyat- ulaştırmak, erişirmek (Kanar, 2011: 138) “*Gönül ehline ışkın eyler nedîm/Yemen’de boyadur Süheyl’e edîm*” SN 4; ‘Boya sürdürmek, bilvasıta telvîn etmek’ KT 145a. Aynı biçim birimsel ve farklı anlam bilgisel özellikleri taşıyan

türemiş bir fiildir. 14. yüzyılda *erişmek, ulaşmak, uzanmak* anlamlarına sahip *boyan-* fiili de bu kategori içinde düşünülebilir (bkz. Çelik, 2015: 266).

buñal- bunalmak, sıkıntıda olmak “*Semiz koyun aruķ toklı senüñ kapundan kâfirlere virmedüm, üç yirde yaralandum kara başum bunaldı, yaluñuz kaldum şuçum bumudur didi.*” DK 48-11, YZ 33a-6, SN 2254, MN 46a-8 (Yılmaz vd., 2013: 685); ‘Şaşırmaq, alıklanmaq, sersem olmak.’, ‘Duman vesaireden nefes tutulmaq, teneffüs edememek, boğulmaq’ KT 153b

egirt- kuşatmaq, sarmak, etrafını çevirmek (Kanar, 2011: 253; Erol-Arslan, 2014: 258) “*Eger kal’a olsa egirdür idük/İl ü uya olsa segirdür idük*” SN 4302; ‘İğ ile iplik büktürmek, iğden yün veya pamuk vesaire çektirmek’ KT 290a

gedil- 1. eksilmek, azalmak “*Bulut gölge kılmayısar benüm ayum ışığına/Hem gedilmez toluluğı nûrı gökden yire dogar*” YED 77-2, 2. kesici şeylerin kırılıp körleşmesi, kısalmak “*Çalışanda kara polat öz kılıcuñ gedilmesüñ, dürtişür-iken ala gönderüñ ufanmasun...*” DK 35-6; ‘Oyulmaq, gedik olmak, çentilmek, rahne açılmak.’, ‘Kaşınmaq, gicişmek.’ KT 370a

geliş- birbirine doğru gelmek “*İrağından yakınından gelişdiler, gizlü yaķa tutuban yilişdiler, tatlu damağ virüben sorışdılar, ağ boz atlar binüben yortışdılar, big babası yanına irişdiler.*” DK 200-6; ‘Yetişmek, büyümek, boy atmak’, ‘İlişmek, semirmek’ KT 371a

il- ilişmek, batmaq, etki etmek “*Üzerine bir kaç adam gönderdiler, oğ atdılar batmadı, kılıç urdılar kesmedi, süñü-y-ile şaңçdılar ilmedi.*” DK 218-4; ‘Toplayıp tutturmaq, çatmaq’, ‘Rast gelmek, tesadüf etmek, duş gelmek’ KT 505b

ķapıř- sıkıca tutmak, sarılmak (Kantar, 2011: 417) “*Degül ‘ayb şaçuma yapıřduđuñ/Ya ķarvanduđuñ u yā ķapıřduđuñ*” SN 1756; ‘Her biri bir taraftan ķekip yağma etmek’ KT 586b

ķarart- karartmak, sıkıntıya sokmak “...*adı görklü Muħammedi yad getürdi, ķara dinlü kâfire göz ķarartdı, hayķırdı, at şaldı ķarřu vardı, ķılıç urdı.*” DK 132-5, SN 4234, GT 62a-13; ‘Siyahlatmak, siyah etmek’, ‘Bulandırmak, safiliğini ref ü zâ'il etmek’ KT 592a

ķarı- 1. yaşlanmak “*Girü virdi şoh muştulık ķarıya/Tama ‘cı olur kimse ki ķarıya*” SN 1722, YED 21-4, MN 38b-5, 2. kurumak “*Ķarřu yatan ķarlu ķara ķara şağlar ķarıyupdur şuyı gelmez.*” DK 59-2, SN 1213; ‘Hayvanın karnını yoklayıp semizliğine bakmak’ KT 594a

ķavza- kavramak, yakalamaya ķalıřmak “*Sen ayrıķ kişi tavarın umaduñ/Ki ķavzayasın hem gözüñ yumaduñ*” SN 4140; ‘Kabarmak, üfürölmek, kabarıklar peyda etmek’ KT 609a

öykün- taklit etmek, özenmek “*Anı aldı vü girdi kadırđaya/Toyı gör ki öyküniser turgaya*” SN 3037/öykin- SN 3358; ‘Müteessir olmak, derd-i derün olmak’ KT 951b

şızlat- yakınmasına sebep olmak, ağlatmak “*Ķara gözlü kız ķardařımı ağlatmağıl/Ķarıçuk olmuş anamı şızlatmağıl.*” DK 143-12; ‘Ağrıtmak, incitmek’ KT 1074b

ķavuř- tamamlanmak, sona ermek, son bulmak (Kantar, 2011: 656) “*Bezenmişdi ķamu çü řāvusdı şoy/şanasın bezenmekde şavuşdı şoy*” SN 2118; ‘Ayaklar pek az patırtı edecek surette yürömek, tıpış tıpış yürömek’ KT 1179a

uçhun- esirgemek, vermemek için geri çekmek (TaS, 2009: 3890; Kanar, 2011: 688)

“İşitdi anı şöyle kızdı temür/Ki avcındağı çöregi uçhunur” SN 2426; ‘Ürkmek, tevahhuş etmek’ KT 1254a

üşendür- 1. tedirgin etmek, rahatsız etmek “Ki halkı üşendüre bölük bölük/Kişirek ola ol

âdemden gölük” SN 252, **2.** usandırmak “Bu yirüñ siñegi bizi üşendürdi didi.” DK 225-13 (Yılmaz vd., 2013: 1140); ‘Kesel vermek, tembel etmek’ KT 1274a

üzil- 1. kesilmek, koparılmak “Akınçılaruñ terkışı bağı, üzengüsü kayışı üzilür, dikmeğe

gerek olur.” DK 189-9, YED 405-7, SN 3679, **2.** kaybetmek, yitirmek “...Allah viren

ümüzüñ üzilmesün, ahır soñı aru imandan ayırmason, ağ alnuñda biş kelime du’a

kalduk.” DK 66-9, **3.** ilişkiyi kesmek, *mec.* kopmak “Niçün benden işböyle

üzildüñ/Bizüp benden ayruğa düzildüñ” SN 5224/**üzül- 4.** incinmek “Bèlleri her

birisinüñ üzülüp/Bunlar ağlaşurlar anda düzülüp” YZ 27b-10; ‘Eskiyip bozulmak,

fersude olmak’, ‘Hasta ve bitap düşüp zayıflamak, dermansız kalmak’, ‘Sayıklamak,

bir şeyi arzu ve meram edip de muvaffak olamamaktan muzdarip olmak’, ‘Esnâ-yı

nekâhette hastalık nüksetmekle bitap düşmek’ KT 1276a-b

yapın- siperlenmek, kapanmak “On altı yigit sıçrayup atdan indiler. Kalkan yapındılar,

gürzlerin omuzlarına urdılar, kapuya geldiler.” DK 284-6; ‘Kendi için yapmak veya

yaptırmak’, ‘Hazırlanmak, özenmek’, ‘Kesb-i si’a etmek; geçinmesi kolaylaşmak’,

‘Calî ve sahte tavır ve harekette bulunmak’ KT 1309b

3.3. Kâmûs-ı Türkî ile Anlamları Aynı Olup Herhangi Anlam Olayı ve Değişmesi

Göstermeyen Fiiller

Bu bölümde yer alan fiillerin hem taranan eserlerde hem de *Kâmûs-ı Türkî*’de aynı anlam(lar)a sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle herhangi bir anlam

değişmesi söz konusu değildir. Sadece fiil birtakım ses değişiklikleri gösterebilmektedir: YED’de **aḥşur-** fiilinin *Kâmûs-ı Türki*’de **aksırmak** biçiminde olması gibi.

ac- acıkmak “*Geyigüñ budın aşdıdı terkiye/Ki ıarnı girü acıcağaz yiye*” SN 2927, YZ 64-946/**acıķ-** SN 3841/**açıķ-** DK 50-12/**acıķ-** MN 35b-9; KT 24b

ağna- 1. yatıp yuvarlanmak, debelenmek “*Yire düşdi vü toprağa ağnadı/Topalan tutar bigi çok çağnadı*” SN 2480, MN 8a-1/añra- SN 4095/**añra-** 2. kükremek, haykırmak “*Muhammede şalavat getürdi, deve gibi kükredi, arşlan gibi añradı, na’ra urup haykırdı, yapa yaluñuz kâfire at depdi, kılıç urdı.*” DK 147-13, SN 4070, 3. homurdanmak “*Añrayı sıçana baķtı. Sıçanı ditremek dutdı.*” MN 33b-8; KT 32b

aḥşur- hapşırarak “*Çün cân gevdeye irdi ahsurdı öri turdı/El götürüp ol demde Hakk’a şükür eyledi*” YED 355-6; KT 60a

aķıt- akıtmak, dökmek, akmasına yol açmak “*Atdan endi secdeye kodı başın/Tevbe kıldı çok akıtdı göz yaşın*” YZ 11a-14, YED 253-5, MN 61a-4; KT 40b

añlan- anlaşılmaq “*Ne deñlü ki bilinür ü añlanur/Ādem oğlı bunda nite diñlenür*” SN 2356; KT 59b

arın- 1. arınmaq “*...āḥir zemān etegi sizüñ murdārlıguñuzdan ārına.*” MN 24a-9, 2. kurtulmaq “*...hergiz ‘ayıbdan arınmayasın...*” MN 26b-14, 3. temizlenmek “*...kimi cenābetden ārınur gibi yunurdi.*” MN 27b-8; KT 64b

arıt- 1. temizlemek, temiz hâle getirmek, paklamak “*Yûnus ko yalan da’vîyi gel arıta ko sivâyı/Gönlün evüni kız eyle dost gelicek kondurmaga*” YED 329-7, 2. saf ve katışıksız duruma getirmek, ayrı tutmaq, tenzih etmek “*Dildâr için dil şehrini pâk*

eyle arıt gayrıdan/Zîrâ ki sultân tahtıdur bunda komazlar zâgları” YED 365-3; KT 64b

‘ârlan- utanmak “*Seyyid öninde tururlar zârlanup/Bu nişândan dèyü zinhâr ‘ârlanup*” YZ 28a-15, GT 75a-14; KT 65b

aşın- aşınmak, incelmek “*Kâğıdları dükenmez ne hod mürekkepleri/Aşınmaz kalemleri kâ’imlerdür ol işde*” YED 301-11, SN 2591; KT 74b

atış- 1. karşılıklı fırlatmak “*Ağça tozlu katı yaylar tartışa-y-ıduķ Ağ yelekli ötkün oğlar atışa-y-ıduķ.*” DK 249-9, 2. birbirine karşılıklı söz söylemek, laf atmak “*Qara Göne oğlı Budağ-ile uz düşmedi. Bir birine söz atışdılar.*” DK 204-7; KT 78a

avlan- ava çıkmak “*...sen gideli hanum arķuri yatan ala tağlaruñ avlanmamışdur, ava bingil köñlüñ açulsun didi.*” DK 240-6; KT 81b

‘ayıbla- ayıplamak, kusuruna bakmak “*Bu böyleyiken size bağışladum/‘Ayıblamañuz yañlış iş işledüm*” SN 2312, MN 26b-6; KT 85b

âzârla- azarlamak, incitmek “*Yûsuf eydür gönli içre siz yavuz/Nêçün âzârladuñuz siz atañuz*” YZ 40a-15/**azarla-** MN 30b-5; KT 88b

azıhlan- 1. yol yiyeceği hazırlamak “*Azıhlandılar u yola girdiler/Gehî yildiler gâh yügürdiler*” SN 4795, 2. besin olarak almak, yemek “*Eteğidi töhmet tozından aru/Balından azıhlanmamış hiç aru*” SN 4952; KT 89a

bağda- güreşte sarmaya almak, çelme takmak “*Qız koçındı. Bu kez Beyrek kızuñ ince biline girdi, bağdadı arhası üzerine yire urdı.*” DK 80-1; KT 94a

bağır- yüksek ve gür ses çıkarmak “*Deve bağırđı. Bir dağı urdı, deve ayağı üzerine turımadı, yıkıldı.*” DK 189-5; KT 94a

bağlat- bağlatmak “Ağ ellerin karusından bağlatduñ-mı Kâfir öñinçe yorutduñ-mı” DK 136-10, YZ 45a-5; KT 95a

bakış- birbirine bakmak “*Karşu yakadan kâfirler bakışurlar.*” DK 270-4, YZ 44a-2; KT 98a

ban- batırmak, daldırmak, bandırmak “*Agudur bal degül dünyâ murâdı/Niçe bir aguya parmak banasın*” YED 279-4; KT 102a

barın- geçinmek, kendini yaşatmak “*Yemiş mîşede bulunur idi bol/Anı yiyüben barınur idi ol*” SN 3526; KT 103b

barış- uyuşmak, anlaşmak, sevmek “*Her kim ‘ışka irişe ‘ışk anunla barışa/Kim ‘ışka müşteriyse cânına od urmuşlar*” YED 68-2, SN 3030, DK 199-6, GT 68b-1; KT 103b

başar- 1. başarmak, idare etmek, bir işi istenilen biçimde sonuçlandırmak “*Ṭuru geldi Kaytās girdi şara/Gerek güheri şata iş başara*” SN 3930, YZ 23b-11, YED 174-4, MN 9a-14, GT 15b-2, 2. elde etmek “*Yüzine bağıl u sevdâ başarmağıl ayruq/Vişāline tama ‘-ı hām tutmağ ola muhāl*” SN 1518, YED 152-11; KT 108a

başarıl- elde edilmek “*Eyle olsa pāzişāhlık başarılmaya.*” MN 34b-2; KT 108a

başla- 1. başlamak “*Kısırça Yinge ṭurdı, aydur: Mere delü ozan ere varan kız menem didi, oynamağa başladı.*” DK 113-2, YZ 28a-8, MN 12b-10, GT 39a-6; KT 108a

beñze- 1. benzemek “*İşidün iy yârenler ‘ışk bir güneşe benzer/‘İşki olmayan gönül misâl-i taşa benzer*” YED 66-1, YZ 38a-5, SN 405, DK 7-3, MN 17a-7, GT 29b-8/**benze-** MN 63a-2, 2. bir tutmak “*Ne mesel baglasam olur ne hod gönül karâr kılır/Kim benzedür misl ü misâl hâşâ anı benzetmeyem*” YED 183-2; KT 120b

beze- süslemek “*Heft reng perde-y-ile taşrañı bezeme...*” GT 31b-13, YED 74-7, SN 156,
MN 18a-8/**béze-** YZ 15b-4; KT 128a

bezen- süslenmek, bezenmek, donatılmak “*Bezenmiş yeşil kızıl u ağıla/Ber-ā-berlik iderdi
uçmağıla*” SN 487, YED 134-7, MN 10a-9; KT 128a

bilin- 1. anlaşılmak “*Ne deñlü ki düzmiş durur dir hemñ/Bilinsün diyü beyti düşinde umın*”
SN 354, 2. bilinmek “*Ne deñlü ki bilinür ü añlanur/Ādem oğlu bunda nite diñlenür*”
YED 397-8, SN 2356, MN 9a-8; KT 133b

bilış- tanışmak, dost olmak “*Tanrı'yiçün iy ushular gönlüm bana alıvirün/Vardı bilişdi
dostıla girü bana boyun virmez*” YED 104-2, SN 2437, GT 41a-3; KT 134a

birle- birliğini kabul etmek, bir etmek, tek duruma getirmek “*Ādem oğlın Tangrı'yi
birlegil/Degülsin taş andan yaña bir egil*” SN 85, YZ 10a-9, YED 305-2; KT 137b

bislen- 1. büyümek “*Şaltanat tahtında nāzile bislenmiş...*” MN 60a-3, GT 72a-13, 2.
yetiştirilmek “*Eyitdi bu çok nāz ile bislenüp/Nāzüklük ü i'zāz ile bislenüp*” SN 4814,
3. beslenmek “*Gölgede bislenmiş kişünñ ne tâkatı ola ki bahādurlar-ıla şavaşa
vara.*” GT 72a-13; KT 124b

bitür- 1. sonlandırmak “*Ne kim kaydı vardı bitürdi cühüd/Çadır kıtın aldı oturdu cühüd*”
SN 3343, YED 6-7, MN 21b-4, 2. yerine getirmek “*Dervîş-i müstemendüñ hâcetin
bitür ki senüñ dağı hâcetüñi Allah bitüre*” GT 24a-8, 3. onulmaz duruma getirmek,
mahvetmek “*Söz ola kese savaşı söz ola bitüre başı/Söz ola agulu aşı balıla yag ide
bir söz*” YED 102-2, 4. tamamlamak, gidermek “*Yatsu namâzına ol hâzır hâzırları
sever Kâdir/Īmânun eksügin bitür imân pîş-rev olsa gerek*” YED 136-7; KT 139a

bitür- yetiştirmek, çıkıp yetişmesini sağlamak “*Bir arada kızıl gül ile diken/Bitüren girü
anı yire döken*” YED 147-3, SN 66; KT 139a

boğazla- boğazından keserek öldürmek “*Bir boğazladılar oğlak kanına/Yûsuf’uñ bulaşdurdılar tonına*” YZ 5b-10, YED 407-10, DK 182-13, MN 16a-7, GT 27a-8; KT 140b

boşa- evli eşlerden birinin diğëerinden ayrılması, aile ilişkisini kesmek “*Var kardaşunu öldür dahı ‘avretün boşa/Anana kâbin kıydur Hakk’ı ‘iyân göresin*” YED 250-5; KT 144a

boya- 1. boyamak “*Bir karı ‘avrat saçın boyamış...*” GT 60a-5, 2. mec. aldatmak “*Çanıyla reng oladı yir yüzi/Nite kim cühüd boyar olur bizi*” SN 3140; KT 145a. EAT’de *boya-* sözcük birimi ile *aldatmak* anlamını karşılarken KT’de aynı anlam göz *boyamak* deyimiiyle karşılanmıştır.

bögür- bağıra bağıra ağlamak, haykırmak, feryat etmek, bağırarak “*Kadın ana Karşum alup ne böğürürsin Ne buzlarsın ne ağlarsın.*” DK 54-9, SN 4998; KT 147b

buda- ağacın dallarını kesmek, kısaltmak “*Ben niçe sag işleri yolda koyup gitmişem/Ol ağacın budagın budar oldum budaram*” YED 220-7, GT 32a-6; KT 149b-150a

buluş- 1. bir araya gelmek, kavuşmak, görüşmek “*Delü Dumrul aydur: Hasretüm vardur buluşayım didi.*” DK 166-2, YED 256-5, 2. rastlamak, karşılaşmak “*Çarşu yatan kara tağdan aşup geldüğüñde kiçdüğüñde Beyrek adlu bir yigide bulışmaduñ-mı.*” DK 104-5; KT 153a

burtar- buruşturmak “*Sen oldun belâdan beni kırtaran/Degülsin üşenen ü yüz burtaran*” SN 4419; KT 155a

büri- 1. örtmek, gizlemek “*Yüzüñni büri deve üzre otur/Kardaşuñni var sarâya sen getir*” YZ 35b-13, 2. sarmak, kaplamak “*Mecnûn oluban yürüyem yüce tagları*

büriyem/Mûm olubanı eriyem yanam hey dost diyü diyü” YED 291-5, DK 195-8; KT 159a

çağrış- bağırmak, hep birlikte bağırarak “*Yûsuf’uñ kardaşları erişdiler/Bir uğurdan kapuda çağrışdılar*” 6a-5, YED 138-5/**çağrış-** MN 19a-6; KT 188b

çap- 1. koşmak, hızla sürmek, koşturmak, at sürmek “*Hemân lahza döndi atın depdi ol/Be-cid işe varur bigi çapdı ol*” SN 2451, DK 116-9, 2. yağmalamak, çapul etmek, saldırmak “*Altun ban ivlerin kâfirler çapdılar.*” DK 38-5; KT 194b

çaşıtl- gözetlemek, casusluk yapmak “*Eyitdi ki çaşıtlayu geldüñüz/İlümden şarumdan haber bildüñüz*” SN 4753; KT 197a

çekin- çekinmek, utanmak “*Hâtûna hayâ gâlib oldı, çekindi. Hem bu hâtün Nuşrevân soyındandı.*” MN 60a-8; KT 200b

çekiş- dövüşmek, kavga etmek, savaşmak “*Döne döne şavaşayın döne döne çekişeyin Kılıç çalup baş kesdügüm görgil ögrengil.*” DK 130-12; KT 201a

çevrün- çevresini dolaşmak, dolanmak “*Kamusı turd’ isteyü vardı yöre/Hoca dahu çevrünür kuyu yöre*” YZ 7b-2; KT 205b

çığrış- bağırmak “*Tañrı menem diyü şu dibinde çağrışur ‘âşileri Öñin koyup tersin oqır kıızı gelini.*” DK 279-3; KT 206b

çiñla- çın diye ses çıkarmak, ses çıkarmak, çınlamak, şingırdamak “*Şam yilleri esmedin Kazan kulağum çiñlar, Sarımsak otın yimedim.*” DK 137-3/**çiñra-** YZ 44b-12, MN 38b-4; KT 215a

dağ- 1. tutturmak, iliştiirmek, geçirmek “*Çünkü yıl temâm olur, belâ pelhengin anuñ boynına dağarlar.*” MN 9a-6, YED 221-3/**tağ-** YZ 15b-2, YED 166-4, DK 29-13, 2.

ad, lakap koymak “*Adımı Yûnus dakdum sırrum ‘âleme çakdum/Levh ü kalemden öndin dilde söylenen benem*” YED 185-9/taş- YED 217-2, **3.** dolamak “*Dilüñ dizgüni çünki elden çıkar/Belâ kişi boynına çılbur daçar*” SN 3045/taş- YZ 4b-11/**dağ-** SN 4931; KT 1155a

dağın- **1.** bir nitelik veya durum almak “*Dakındum şeyhlik adın kodum ma’sûk tâ‘atın/Virdüm nefsin murâdın kanı Hakk’ıla bâzâr*” YED 41-8/**tağın-** **2.** takmak, geçirmek “*Ol <ki> kavuşdurdı seni ihvânuña/Vêrdi bir demlüç takıñduñ koluña*” YZ 38a-9, **3.** kendisine takmak “*Oğlan yüzügi alup tağıñduñ-mı?*” DK 228-11; KT 1155b

daldur- dalma işini yaptırmak, sokmak, batırmak “*Tanla turup başun kaldur ellerini suya daldur/Hem şeytânun boynını ur hem nefis dahı ölse gerek*” YED 136-2/**aldur-** YZ 7b-9, YED 381-3; KT 228a

dat- **1.** bir şeyin tadının nasıl olduğunu anlamak, tatmak “*Yûnus imdi söyle Hak’ı münkir dutar sana daki/Bişür kotar Hak hânını ‘ârifler datsun duzumi*” YED 349-10/**tat-** SN 212/**tat-** YED 252-3, **2.** bütün nitelikleriyle yaşamak, anlamak, duymak, hissetmek “*Rûzîgâruñ âcısın datlusın datdum.*” MN 7a-11, YED 18-9/tat- YED 192-2/**dad-** YZ 47b-7; KT 1176a

degir- olmak, dokunmak, ulaşmak “*Ne yürümege fermâni ne size mazarrat degirebilür ve ne aşşısı dokınur.*” MN 34b-14; KT 238a

del- delik açmak, yarmak “*...eski deve çuvalı buldı, deldi boynına kiçürdi, kendüyi delülige bırağdı.*” DK 107-8, YED 74-3, SN 2747, MN 61a-14, GT 3b-4; KT 241a

deñe- denemek, sınamak “*Deñeyeliüm iş ne durur bileliüm/Pes aña lâyıq çâresin kılalum*” SN 2513, DK 207-4; KT 243a

depiş- şiddetle hareket etmek “Çıkarurdu ilduz gözini süñü/Aşınurdu depişmegin üzegü” SN 2591; KT 1208b

depren- kımıldamak, hareket etmek “Çün ol yigit gördi maqşüdü bundan hāşıl olmaz, habāset tamarı deprendi.” YED 132-2, SN 3355, MN 11b-9; KT 244a

depret- kımıldatmak, hareket ettirmek, sallamak “Ne depretdi ne açdı gözlerini/İşitmezdi atası sözlerini” SN 529, YED 184-9, MN 12b-10, GT 76b-12/**tepret-** YZ 16a-11; KT 244b

dêril- bir araya gelmek, toplanmak, üşüşmek “İhvân <u> evlâd ol kamusı dêrilür/Yüsuf- için anda bir tâbût kılur” YZ 51b-6, SN 1571/**deril-** SN 2475, MN 9b-7, GT 11b-10/**diril-** GT 44a-12; KT 245b-245a

deş- deşmek, delmek, yarmak, yarıp açmak “Ya kırda tuş olur u karnun deşer/Ya uğrar toğan kırşağına düşer” SN 3409, YED 181-7; KT 248b

dın- 1. ses çıkarmak, dikkate almak “Ġaraz bu ki dervîş incinmesün/Biri birine kimsene dınmasun” SN 5041, MN 48a-10, GT 23b-1/**din-** 2. söylemek, konuşmak “İvecekligi âdet idinmegil/Saña şormayınca sözi dinmegil” SN 316/**tan-** 3. ses vermek, kulak asmak, danışmak “Benüm gönlüm ‘aceb ‘ışkdan usanmaz/Varur ‘ışka düşer hiç bana tanmaz” YED 113-2; KT 1229b. tın- (d-) konuşmak, söylemek, Osmanlı döneminde önemsememek, aldırış etmemek, görmezlikten gelmek negatif anlamlarında tınma-biçimi ile kullanılır (Clason, 1972: 514-b).

dilen- kendisi için istemek “Ve bî-hüner her kıanda varursa loğma dilenür ve zahmet çeker.” GT 61b-5; KT 254b

dir- 1. toplamak, bir araya getirmek “Eşegin ol arada bağı kodı, kendü ot dirmege vardı.”

SN 899, MN 8a-3, GT 39a-4/**dér-** YZ 32a-14, 2. toplanmak “Nâzenin ol gözleri görmez anuñ/Gitdi hâli sünügi dërmez anuñ” YZ 38b-8; KT 246b

ditreş- birlikte titremek “Belki ol yirtıcılar senüñ korkuñdan sıtma dutmuş gibi ditreşeler.”

MN 30b-7/**titreş-** YZ 41a-12; KT 1234b

dolan- 1. dönmek, dolaşmak, gezmek YED 77-4/**tolan-** “İç Oğuz a girdi, kız bulmadı.

Toplandı Taş Oğuz a girdi, bulmadı. Tolandı Tırabuzana geldi.” DK 172-9, YED

281-8, 2. uzaklaşmak, ayrılmak “Yoluna basaldan kadem varlığını kıldum

‘adem/Gözden tolanma dem-be-dem kim sensüz ben olıamazam” YED 189-3, 3.

etrafında dönmek, dolanmak “Tolandı başı uçına geldi.” DK 266-13, SN 1490, 4.

dolamak “Hüdühüd ki peyk-i hazretdür, harîr mağzûf tolanub beşâret haberin virür.”

MN 66a-8; KT 264a

dögiş- savaşmak, vuruşmak “Big yigit baş esen olsa börk bulunmaz-mı olur, bu gelen kâfir

çok kâfirdür, şavaşalum dögişelüm, ölenümüz ölsün, diri kalanumuz odaya gelsün

didi.” DK 193-130; KT 273a

dögün- dövünmek “Gördi gönlek büs-bütün yırtuğı yok/Āh kıldı ağladı döğündi çok” YZ

6a-14, SN 5499; KT 272b

durış- karşı karşıya gelmek, savaşmak, çarpışmak, vuruşmak “Anı gördi Câlūs dürüşdi

key/Depindi vü çoğ karşı durışdı key” SN 4500/**tırış-** SN 904; KT 276a

dutın- 1. edinmek “Kanda gice olursa anda yatur ve her gün bir dost dutınur.” GT 58b-

5/**tutun-** 2. örtünmek, gizlenmek “Geldi ol Yûsuf katına utanu/Tapu kıldı yüzne yeñin

tutunu” YZ 25b-6/**dutun-** 3. bağlanmak, kendi üzerine koymak, kullanmak, edinmek

“Dürlü dürlü ‘imâret köşk ü sarây yapan ol/Kara nikâb dutunmuş girmiş külhân içinde” YED 302-10; KT 1248a

düg- düğümlemek, bağlamak “Uruzuñ kırk yigidi atdan indi, ala kalkan bağını kısa dügdiler, kılıç şıyrdılar, Uruzuñ üzerine çok şavaşdılar.” DK 133-11; KT 277b

düket- kullanarak harcayarak yok etmek, bitirmek, tüketmek “Dede Korkut aydur: Bu vech-ile sen adam kıomaz dükedürsin didi, amma günde iki adam ile biş-yüz kıoyun virelüm didi.” DK 219-13, YED 18-8, SN 4652, GT 47b-11/**tüket-** YZ 25a-4; KT 1250a

dür- dermek, toplamak, katlamak, tomar hâline getirmek “Du ‘ā okudı karşudan ürdi ol/Kamu guşşa tûmârını dürdi ol” SN 1651; KT 279b

düri- türemek “Zamîrinden endişeler düridi/Bu kaç beyti ağlayup eydür idi” SN 2856; KT 1251a

düril- 1. kıvrılmak “Ilana ‘azîm hõş geldi. Eski yurdu terk idüb bâşın ferâgat yakasına çeküb, kıvrılıub yatdı.” MN 21b-9, 2. dolmak “...zâhiri ittifâkıla ârâsta ve bâtını hîle ve nifâk birle dürilmiş ola...” MN 61b-3, YED 35-5; KT 280a

dütüz- tüttürmek, tütsülemek “‘Ûd u ‘anberler dütüüzür yolına/Altun kürsî kor getirür öñine” YZ 26b-3, MN 8b-11/**tüzüt-** SN 1655; KT 1252a

dütüzdür- tütsü yakmak “Biri dir ki cinnî görindi meger/Dütüzdürüñüz ‘ud u müşk ü şeker” SN 532; KT 1252a

düzelt- mec. düzeltmek “Ger incitmiş olsañ düzeltmek gerek/Peşimân olup tevbe itmek gerek” SN 95; KT 282a

- egil-** 1. yönelmek “*Didi otur uş toğrusın söylegil/Sözün toğrusın söylemege egil*” SN 4000,
2. eğilmek “*Ki oğşayudur gönlünü eglegil/Bu bendin yaña azın azın egil*” SN 1779;
KT 289b
- ekle-** bitştirmek, yapştirmek “*Yırın yırladı vü yirin bekledi/Sınıhlu göñülcüğini ekledi*”
SN 1648; KT 293b
- eklen-** eklenmek, bulaşmak, sürülmek “*Ağ tonuma kir eklendi senün-içün Menüm başum
kurban olsun canum oğul senün-içün*” DK 146-1; KT 293b
- eksil-** 1. azalmak “*Gücün yitdügince düriş eyle it/Ki eksilmesün aña hıç etmek it*” YZ 37b-
9, YED 18-8, SN 5455, MN 7b-9, GT 37b-7, 2. bitmek, tükenmek “*Evvel ay niçe
dogdıysa ayruk dolanmadı hergiz/Eksilmedi ‘ömri anun her kime kim kıldı nazar*”
YED 77-4, 3. bulunmamak, var olmamak “*Bir yigit aramızdan eksildi...*” DK 301-5;
KT 294b
- em-** emmek “*Satdı Ya kûb ol karavaş oğlanı/Südüni Yûsuf eme deyü anuñ*” YZ 46a-8; KT
302b
- emzür-** emzirmek “*Var-ıdı ol kırnağun bir oğlanı/Emzürürdi genc-idi n’èdem anı*” YZ
46a-6; KT 303b
- erdir-** ermesini sağlamak, ulaştırmak, eriştirmek YED 314-5/**èrdür-** “*Çünkü gördüm şükr ü
minnetdür aña/Görmege èrdürdi kim seni baña*” YZ 5b-2; KT 308b
- eri-** 1. erimek, sıvı duruma gelmek “*Tâş bağırlu düşmene dirsem terahhımdan özi göyinüb
mum gibi eriye.*” MN 2a-10, YED 245-4, 2. çürümek, zayıflamak “*Ki gövdem eriye
vü yaşum aça/Yarın sen viresin cevâbın Hâk’a*” SN 1405, YZ 38b-7, 3. mec. yok
olmak, bitmek, tükenmek “*Hak bir gevher yaratdı kendünün kudretinden/Nazar kıldı
gevhere eridi heybetinden*” YED 249-1; KT 309a

erit- 1. erimesini sağlamak, erimesine yol açmak, *mec.* yok etmek “*İşkun odı düşdi cânâ eritdi yürek yağını/Kesdi hevâsetün kökin oda yandurdu bâğını*” YED 376-1, 2. eritmek, zayıflatmak “*Anuñçün ki bu ‘ışka katlanmazın/Eritdi tenüm küllî azın azın*” SN 1946; KT 309b

esdür- estirmek “*Ata cân içinde yir eyler aña/Yavuz yili esdürmez andın yaña*” SN 3012; KT 315b

esenle- vedalaşmak, esenlik, sağlık dilemek “*Çü nakkaş varup şāhı gördidi/Esenleyübenin örü tırdıdı*” SN 2077, YED 413-1; KT 312a

esirge- 1. bağışlamak “*Dün ü gündüz âh ederdi ağlayu/êşide Yûsuf esirgeye dëyü*” YZ 30b-6, SN 5494, 2. acımak “*Bunu didi vü ağladı zâr zâr/Şu deñlü ki esirgedi şehriyâr*” SN 4648, YED 340-3, DK 133-3, MN 8a-2, 3. şefkat göstermek, korumak “*Çalabuñ rahmet deñizi kaynayub taşdı ve esirgedi...*” MN 12b-11, YED 16-5, GT 69a-4; KT 312b

eş- 1. kazmak “*Çün cenâzeden şeşdiler/Üstüme toprak eşdiler/Hep koyubanı kaçdılar/Allâh sana sundum elüm*” YED 184-11, 2. hızla koşmak, koşturmak, at koşturmak “*Oğlanum sen insansın, hayvan-ile muşâhib olmağıl, gel yahşı at bin, yahşı yigitler-ile eş yort didi.*” YED 292-5, DK 214-7, SN 2883; KT 317a

eşin- eşilmek, kazılmak “*Çeriler çü qarışdı nâ-geh katı/Eşindi ayağdan yirüñ bir katı*” SN 2748; KT 316b

evlen- evlenmek “*İşitdüm kim bir yigit evlenürdi.*” MN 38b-14, YZ 38b-11, GT 59b-15; KT 320b

eyerle- at üzerine eyeri koyup bağlamak “*erte oldı tañlacık Yûsuf turur/Tâzisin <i>eyerleyü Yûsuf binür*” YZ 30a-5, DK 261-1; KT 322a

eyerlen- atın sırtına konulan nesnenin oturtulması, eyer vurulmak “*Beri gel barışalum yadisan bilişelüm/Atumuz eyerlendi eşdük el-hamdüli'llâh*” YED 292-5; KT 322b

ezil- ezilmek “*Ki ay inceleydi görürse yüzün/Ezileydi şeker işitse sözün*” SN 5277; KT 323b

fâydelen- fayda sağlamak “*...anda olasın ve hem dahı senüñ berekâtuñ-ıla fâyideleneler.*” GT 27a-14; KT 333a

fısılda- başkalarının duyamayacağı kadar alçak sesle konuşmak “*Gözsüze fısıldadum sagır sözüüm işitmiş/Dilsüz çağırıp söyler dilümdeki sözümi*” YED 407-9; KT 345b

gerek- 1. lazım olmak, işe yaramak “*Varuñ getirüñ öldüreyim, böyle oğul maña gerekmez didi.*” DK 20-11, YED 98-5, 2. yakışmak, uygun olmak “*Âdem oğlunuñ ki aşlı toprakdur gerekmez ki başda kibr hevâsın duta.*” GT 69b-7; KT 374b-375a

geril- gergin duruma gelmek, çekilmek, germe işi yapılmak “*Yûnus yaragun eyle yol korhulı key anla/Gökren katran denizi kıldan Sırât gerile*” YED 306-6; KT 375b

getür- 1. gelmesini sağlamak, getirmek “*În dediler Yûsuf'ı getürdiler/Çevresinde Yûsuf'uñ oturdılar*” YZ 2b-8, YED 9-4, DK 20-12, SN 535, MN 2a-12, GT 18a-14, 2. ulaştırmak, iletmek, bildirmek, söylemek “*Getürmiş kitâbda ol uşlu kişi/Ki Hâk rahmeti olsun anuñ işi*” SN 378, YED 17-5, DK 93-7, GT 38a-8, 3. sağlamak, temin etmek “*Bayındır Hanun tavlasından iki şahbaz yügrük at getirüñ...*” DK 82-6, YED 138-4, 4. sebep olmak, ortaya çıkarmak “*Evvel yir-gök yogıdı varıdı 'ışk bünyâdı/'Işk ezelden kadîmdür 'ışk getürdi ne varın*” YED 254-3, 5. hissettirmek, yaşatmak, uğratmak “*Üç otuz on yaşuñuz tolsun, Hâk size yaman getürmesün, devletüñüz payende olsun hanum hey*” DK 4-13, YED 328-3, 6. uydurmak “*Didi bağla bilüñ sözüñ açmağa/Bahâne getürme turup kaçmaga*” SN 4852; KT 376a-b

getürt- getirtmek “*Pâdişâh mu'allimi getürtdi ve çok 'itâb itdi.*” GT 63b-12; KT 376b

geyin- giyinmek, kuşanmak “*Yüz kâfir için geyinmiş-idi Yidi kat meydanı tolandı geldi*”

DK 178-10; KT 385a

gizle- gizlemek, saklamak “*Gizlemeñüz eydüñüz siz toğrusın/Ma'lûm eyleñ ol Zelîhâ egrisin*” YZ 26a-10, YED 225-5, DK 34-13, SN 473, MN 16a-10, GT 45a-1; KT

385a

gizlen- saklanmak, gizlenmek “*Yir altında ve harâb yirlerde gizleneler. Ger cevâb virenese, dindâri öldüreler.*” MN 24b-5, YZ 52a-1; KT 385a

gizlet- gizletmek “*Sağı gizledem yüküñde beñleyü/Oğrı dëyem seni tutam añlayu*” YZ 39a-5; KT 385a

görin- 1. görünmek “*Yaluñuzça oğul görünmez bağrum yanar.*” DK 24-10, YED 107-2, SN 533, MN 20a-10, GT 50a-2, 2. belirlemek, gözükmek “*Bunı didi vü gitdi üç dün ü gün/Görinüpdî gün kara nite ki dün*” SN 3848, YZ 19a-10, YED 132-9/**görün-** YZ 19b-2, YED 89-1, SN 3049, GT 12b-12, 3. benzetmek, görünüşünde olmak “*Sensüz iki cihân benüm zindân görünür gözüme/Senün 'ışkunla bilişen gerek hâssü'l-hâsdan ola*” YED 4-4; KT 391a

götürt- taşıtmak “*Şöyle kanıyla bir nesneye şarub çuvâla koydı, bir kula götürdi.*” MN 16a-8; KT 392b

gövün- 1. içi yanmak, acımak, kederlenmek “*Çün eşitdi Yahûda sözi/Kıldı âh Yûsuf'a gövündi özi*” YZ 4a-8/**göyün-** YZ 14b-14, SN 5121/**göyin-** DK 102-9, MN 2a-10/**göyne-** YED 16-8, SN 565, 2. olmak, olgunlaşmak “*Taşum göyner içüm ham dirliğüm budur müdâm/Yol varmadum bir kadem 'Arş'dan virürem haber*” YED 41-5; KT 393a

gözik- görünmek “*Girü bişirürler koyun at kızu/Ki aşdan gözikmez olur yiryüzi*” SN 850, MN 62b-5/**gözük-** DK 114-11, SN 1347; KT 395b

gül- 1. gülmek “*‘Aceb geldi Fağfūr’a vü güldi çoğ/Didi bu arada kuluñ şuçı yoğ*” SN 2313, YZ 34b-12, YED 55-4, DK 87-11, MN 15b-8, GT 10a-14, 2. sevinmek “*Ma'lûmdur ahî yol eri Mevlâ'yıçün n'itdükleri/Mihnet içinde her biri miskîn olup gülmediler*” YED 40-2, DK 8-2, 3. alay etmek “*Ko gülen gülsün hak bizüm olsun/Gâfil ne bilür Hakk'ı sever var*” YED 79-2, GT 15a-13; KT 400a

güldür- gülmesini sağlamak, mutlu etmek “*Hem elüm alup kaldurur şâd idübeni güldürür/Gönlüme rahmet toldurur eri Hak'ı bildürmege*” YED 329-6; KT 399a

güliş- birlikte gülmek “*Oğuz Bigleri bunu göriçek el ele çaldılar gülişdiler.*” DK 109-9; KT 400b

gümürden- homurdanmak “*Kimesne aña yanmadın hîç yanu/Yüridi gümürdenü vü söylenü*” SN 2299, MN 33a-11/**gümren-** MN 47b-2/**kömürde-** SN 4077; KT 401a

günile- kıskanmak, çekememek “*Anları pāzişāh şöhetinden günilerdi.*” MN 26a-10, GT 51b-13; KT 389

güreş- güreşmek “*Ammā dindār kişiyile kim güreşüb başıladı İstersiz kim esrār-ı ulümda anuñıla bahş idesiz.*” MN 22b-12, YED 407-7, DK 79-13; KT 403b

haykıır- yüksek sesle bağırarak “*Muhammede şalavat getürdi, deve kibi kükredi, arşlan kibi añradı na'ra urup haykırdı.*” DK 148-1, YZ 41a-2, SN 2753; KT 443a

hazırla- hazırlamak “*Yayuñ bigi tut kırlu yağı yatın/İşigünde hāzırla nevbet atın*” SN 5470; KT 445b

hōr-la- hor görmek “...ve her kim Teñri ‘azîz kılduğı kişi, hōr dutsa gendüyi ve Teñriyi hōrlamıř ola.” MN 34a-1; KT 463b

ılı- hafif ısınmak, soğukla sıcak arası bir hâle girmek “Urdılar suyum ılıdı/Kavum kardaş cümle geldi/Esen kalsun kavum kardaş/Allâh sana sundum elüm” YED 184-4; KT 476a

ırla- şarkı söylemek “Çalup ırladı şâhdan utanmadı/Göñül kalmadı kim oda yanmadı” SN 1229/yırla- SN 1611; KT 476a

ışır- dişleri arasına alıp sıkmak, ısırarak “Pay Pürenüñ oğlı olduğın bilemediler. Yiğit parmağın ışırdı.” DK 73-6, YZ 19a-4, SN 4643, MN 43b-7; KT 476b

ışı- ışımak, parlamak, ışıldamak, parıldamak, ışıl ışıl yanmak “Çü mařrıķda ışıdı zengî dişi/Habeş dutdı mağrıb şaru kaçışı” SN 3574/şıla- DK 127-9/ışla- SN 2590; KT 479a

içil- içilmek “Ne yirde ki süci içilür olur/Ne kim gizlü sır var açılır olur” SN 4261; KT 485b

ilişdür- takmak, geçirmek “Atından indi, çılıbırını bir tala ilişdürdi.” DK 266-11; KT 505a

imren- heveslenmek, gıpta etmek “Toldı ol şâr içi şöyle ni’mete/İmrenürdi anı görenler ata” YZ 51a-9; KT 511a

inan- 1. inanmak “Yoldan haber sorarlar eydürem inanurlar/Kalbüm sâfi sanurlar vay ne düşvâr iş benüm” YED 225-6, YZ 50b-13, MN 7b-8, GT 47b-2, 2. iman etmek “Kim inanuban uyar ise saña/Benüm rağmetüm ola andın yaña” SN 117, YZ 34b-10, YED 279-10, 3. kanmak, aldanmak “Dünyâyı inanursın rızka benümdür dirsın/Niçün yalan söylersin çün hiç didüğün olmaz” YED 103-2; KT 512b-513a

ir- **1.** dokunmak, değmek, erişmek “*Bâkî suyın içmiş iken belürmez ölüm çeşnisi/Niçe zevâl ire bana sevmegile varurısam*” YED 190-4, SN 2447, GT 31a-4, **2.** ulaşmak, varmak “*Dede Korkıduñ ardından Delü Karçar irdi. Dedenüñ anısı anıtdı tañrıya şığındı.*” DK 84-7, YED 325-2, MN 6b-5, SN 809, GT 2a-1/**ér-** YZ 10a-15, **3.** kutsal bir aşamaya erişmek, ileri bir dereceyi bulmak “*Kime kim öğüt virdüm ol Hakk'a irdi gördüm/Bana benüm öğüdüm hiç eylemedi eser*” YED 41-7, **4.** vâkıf olmak, bilmek, nâil olmak, farkında olmak “*Degmeler bu sırra irmezler ledünnîdür ‘azîz/Hızr'ı koyup yolda ben kerrûbıla gerdân olam*” YED 201-19, **5.** kavuşmak “*Aña kısmet olup irem mi ‘aceb/Ya hasret ile cân virem mi ‘aceb*” SN 1605, YED 75-3, **6.** vakti gelmek “*Çün yıl temâm oldu, melik güneşine zevâl vaktı irdi, şehir kavmi derildiler.*” MN 9b-7, YED 35-5; KT 310a

irdür- ermesini sağlamak, ermesine yol açmak, dönüştürmek, ulaştırmak, kavuşturmak “*Yâ elüm al kaldur beni/Yâ asluna irdür beni/Çok aglatdun güldür beni/Gel gör beni ‘ışk n'eyledi*” YED 404-8/**irgür-** YED 174-7, DK 140-3, SN 582, GT 76b-13/**irür-** MN 41b-2, SN 1256, SN 3910/**érür-** YZ 46a-13; KT 308b

irişdür- **1.** erdirmek, eriştirmek, ulaştırmak “*Kâfirüñ çignine bir kılıç urdı, geyimini kiçimini toğradı, altı parmak deriñligi zahm irişdüirdi.*” DK 210-13 SN 628, GT 67b-13, **2.** kavuşturmak SN 642/**érişdür-** YZ 47a-4; KT 309b

irk- biriktirmek, yığmak “*Qazanur eyü ad koyuban gider/Girü komağa mâlı irküp nider*” SN 294; KT 524b

işlen- **1.** işlenmek “*Yapragı dertlüyiçün dermân ola/Gölgesinde çok kademler işlene*” YED 324-3, **2.** uygulanmak “*Şer‘ hükmi neyise işlendi.*” MN 59b-6; KT 542a-b

iv- 1. acele etmek, sabırsızlanmak “*İverdi girü gice nohtın ola/Ki yirüñ yüzi karanlıh tola*” SN 1865, MN 31b-14, GT 59b-10/év- YZ 50a-8, **2.** sabırsızlıkla beklemek, istemek “*Ne şāh işidürse severdi anı/Kaçan gele diyü iverdi anı*” SN 865, **3.** hızla gitmek, koşmak “*Seni bulmayup olmasun incine/İver kim ire tîz güvencine*” SN 1730; KT 548b

iver- evlendirmek “*Aydur: Ne göreyim, oğlı olan ivermiş, kıızı olan köçirmiş.*” DK 80-10/ever- MN 8b-1; KT 320a

‘izzetle- yüceltmek, hürmet, ikram ve izzet etmek “*Eyü ata bindiirdi ‘izzetledi/Oturuşu turuşu ‘izzetle idi*” SN 1009; KT 551b

kağı- **1.** sıkıntıya sokmak “*Olmaya kim söyleyesin dahıya/êşide düşüñi saña kağıya*” YZ 2a-12, **2.** kızmak, öfkelenmek “*Ki Kaytās görđi kağıdı aña/Ki tîzcek niçün şunmaduñ şu baña*” SN 3944/**kağı-** YZ 31a-4, YED 403-3, DK 48-6, SN 2167, MN 21a-11; KT 567b

kağ- **1.** kalkmak, ayağa dikilmek “*Kadem bir taşa basdı taş kopdı bile vardı/Kak yâ mübârek didi şöyle kaldı mu‘allak*” YED 134-5, **2.** kaldırmak vurmak, dokunmak “*Sâ’ı bir kez yine ol Yûsuf kakar/Yine ol sâ’ çıñrar u bir ün çıkar*” YZ 44b-7, **3.** çakmak, saplamak “*İşitmedüñ mi şol sûfi ki na‘lın altına bir kaç miğ kağardı, bir serheng geldi, etegin tıtdı ki gel tîz katrumı na‘lla*” GT 47a-10/**kağ-** **4.** başa kakmak, vurmak “*Menüm avumı bozma, leşkerümi dağağıtma, ben bugün koñur ata kağıram...*” DK 50-2; KT 568a

kal- **1.** durmak, beklemek “*Kala uçmaklık uçmakda tâ ebed/Tamuluğa kimse kılmaya meded*” YZ 33a-3, YED 20-5, DK 91-3, SN 3186, MN 14a-4, GT 18b-3, **2.** vakit geçirmek “*Çün Beşîr ol Ken‘ân’a on gün kala/Tañrı‘dan destûr gelür şol-dem yele*”

YZ 46b-7, YED 17-2, **3.** geride kalmak, bulunmak “...meger ki güreş ‘ilminde bir dakîk bend kalmış-ıdı...” YZ 14a-11, YED 61-8, DK 48-11, SN 68, MN 9a-13, GT 21a-6, **4.** yaşamak “Ve oğlı ve akrabâsı ve hiç kimsesi kalmadı ki yirini tuta.” GT 8b-12, YZ 40b-9, YED 218-2, DK 170-9, SN 2253, MN 19a-12, **5.** olduğu yerde durmak, olduğu yeri ve durumu korumak, sürdürmek “Gül yağmâya gitdi ve diken kaldı.” YZ 22b-1, YED 24-1, DK 3-8, GT 54a-10, **6.** miras olarak kalmak “...atamdan kalan milki hâş eylediler.” GT 17a-3, SN 392, MN 15a-12, **7.** vazgeçmek “Baḥıl fazıl kimse görmedi ki ‘ayb söylemekden kıla.” GT 79a-13, **8.** kuvvetten düşmek “Ki ıssıdan iñen buñalmış idi/Yorulmuş u armış u kalmış idi” SN 3543, **9.** bir şeyle kaplanmak, bulanmak “Ben fesâd içinde kaldum Yûnus eydür artdı derdüm/Sine varıcagız kabrüm dar olursa n'ideyin ben” YED 274-5; KT 574b-575a

kan- 1.yönelmek, inanmak “Ölmez vuslat meyin içen ma ‘siyyet denizin geçen/Meyhânedan ‘azim idüp mescidlere kanmaz mısın” YED 267-5, **2.** bir gereksinimi, isteği yeteri kadar karşılamış olmak, doymak “Denizler olsa bir kadeh susaligum kanmaz benüm/İnildümi yenemezem gözüm yaşı dinmez benüm” YED 226-1; KT 582a-b

kanat- kanamasına yol açmak “Oğlum idigün andan andan bileyim, şırça parmağını kanatsun, kanını destmala dürtün.” DK 118-10; KT 580a

kapıl- kapılmak, cezbedilmek “Sen aña kapılmışsın [u] key degül/Ķo anı ki koluña kolay degül” SN 3888, YED 265-4; KT 586b

kar- karıştırmak, katmak “Vara, naşîḥat balın anlaruñ kînleri ağūsına qarub gazabların sâkin ide.” MN 45b-14, YED 198-7, SN 2658; KT 596b

kaşan- hizmet ve büyük baş hayvanlarının işemesi “Aslan haykırdı, meydanda ne kadar at var-ise kan kaşandı.” DK 183-8; KT 602a

kat- 1. eklemek “*Gerek vara bir pādiṣāha ṣata/Bahāsını ala vü māla k̄ata*” SN 3088, YED 18-3, DK 141-3, 2. karıştırmak “...*gördü-kim oğrı köpek yike ṭana ivini bir birine katmış...*” DK 8-10, YED 57-5, MN 18a-13, GT 10b-13, 3. koymak, geçirmek “*Başatı öñine katdı ṭutdı.*” DK 226-5, 4. değirmek, temas etmek “*Kimi boyun burup yatmış tenini topraga katmış/Anasına küsüp gitmiş boyun buranları gördüm*” YED 207-7, 5. bir araya getirmek “*Sekiz Uçmagun Hûrsi gelürise bir araya/Sana ümmet olmayanı ben anlara katmayayum*” YED 215-4; KT 605a

katarla- dolu dizgin gitmek, hızla gitmek “*Bindi Yûsuf deveye katarlayu/Vardı aña gör ne sözler söyleyü*” YZ 36a-1; KT 603b

kaṣur- kavuşturmak “*Biz uş indi idibilürüz anı/Ki ataña kaṣuravuz seni*” SN 3893, YZ 38a-9/**kaṣur-** YED 329-3, DK 276-10, GT 17a-1/**kaṣur-** 2. birleştirmek “*İrişdürdi kiriş bilin kulağa/Kaṣurdu dermen ucın dırnağa*” SN 2886; KT 609a

kemür- kemirmek “*Yüridügi şöyle ki keklik seker/Sözi sanki ṭūṭ kemürür şeker*” SN 3322; KT 623a

kıl- 1. yapmak “*Belki iy melik, Tengri te ‘ālā seni ra ‘iyyete çoban kıldı ve oşbu māl ki altun gümüş-dür ṭamu odındur.*” MN 18b-8, YZ 51b-6, DK 251-9, SN 1758, GT 11a-13, 2. inşa etmek “*Dahı kardaşların Yûsuf deyšürür/Dahı şârdan daşra ol evler kılur*” YZ 51a-3, 3. yerine getirmek “*Beni eyle bil kim ṭapuñda kulam/Ne kim buyruğuñ ola anı kılur*” SN 3016, 4. eda ve ifa etmek “...*sabâha degin namâz kıldı.*” GT 7b-4; KT 637b

kılın- bir davranışta bulunmak “*Ben ol yigide hergiz ilinmedüm/Hem öldürmedüm eyle kılınmadum*” SN 2443; KT 637b

ķımılđa- kımıldamak, hareket etmek “*Naķāş ol aracuķda ķalmıř idi/Ķımıldamadı sanki ölmış idi*” SN 4667; KT 638a

ķıřla- 1. kış olmak “*Yaylalar yaylamaz olmış kışlalar kışlamaz olmış/Bar dutmış söylemez olmış ağızda dilleri gördüm*” YED 207-4, 2. kışı bir yerde geçirmek “*Bu ķıř anda ķıřlayayın.*” MN 53b-7, YED 292-6; KT 645b

ķıvan- sevinmek, övünmek, memnun olmak “*...ķılıç çalışın oķ atışın göreyim, sevineyim ķıvanayım güveneyim didi didiler.*” DK 22-2, SN 5282; KT 646b

ķiřne- at ve kısrak yüksek ses çıkarmak “*Boz aygır dahı Beyregi görüp tanıdı, iki ayađınıñ üzerine tırdı ķiřnedi.*” DK 99-5, YZ 30a-6; KT 657b

ķocal- yaşlanmak, ihtiyarlamak “*Niçeler eydür Yünus'a çün kocaldun ‘ışkı kogıl/Rüzigâr ugramaz ‘ışka ‘ışkun ne ay u yılı var*” YED 32-7, SN 743; KT 659a

ķolaylan- fırsat bulmak, kolaylaşmak, bitmeye yaklaşmak “*Ķovar anı bir iki bileñ aşurur/Yiter çün ķolaylanur u yanaşur*” SN 2879; KT 662b

ķonakla- ağırlamak, misafir etmek “*Şöyle konakladı kim gerek anı/Gördi her kim ‘acebe kaldı cânı*” YZ 10b-9/**ķonuķla-** DK 10-5, SN 1062, MN 22b-7/**ķonuķla-** SN 863; KT 665b

ķondur- 1. misafir etmek, ağırlatmak “*Getürür vezîr varur pes sarâya/Kondurur bunları bir hoş araya*” YZ 33b-9, DK 10-8, 2. kondurmak “*Ķondurmaz iken toz etegine yağa yırtup/Balçışlara yatan u bulaşan toza benven*” SN 2914, DK 26-11, 3. yerleştirmek “*Çeriyi yöresine ķonduralum/Çıraşlar u odları yanduralım*” SN 907, MN 9b-9; KT 664b

ķorķ- 1. çekinmek, sakınmak “*Tañrı’dan kork işleme uşbu işi/Yavuz iş nite kılursın ey kişi*” YZ 19a-6, YED 26-8, GT 44b-12/**ķorķ-** DK 283-2, SN 3098, 2. korkmak,

ürkmek “...ol miskīn oğlan yırtıcı cānavarlardan ıorıub, eliyile āradı, bir āđaç buldı.” MN 12b-9, YZ 8a-14, YED 33-2, GT 13a-5, **3.** endişelenmek, kaygılanmak “Eger fānī mülkden ve ‘āriyet-serāydan ve tatlu helālūñden ayrıldıñısa ıorıma, ıayurma.” MN 10a-8, YZ 42a-12, YED 261-7, GT 25a-12; KT 667b

ıorııt- **1.** korkutmak, korkmasına neden olmak “Yigitlerüm ‘Azrā’ilūñ gözini eyle ıorııtıdım ki giñ kapuyı ıodı tar bacadan ıaçdı...” DK 247-5/**ıorııt-** YZ 8b-1, YED 153-8/**ıorııt-** SN 901, **2.** gözdağı vermek, tehdit etmek “Kadı yavuzluk sanur uşbu baña/Bunı korkutđıl eyitdüm ben saña” YZ 19b-12; KT 668a

ıuıış- kucaklaşmak, sarılmak “Gördiler kim ıuıışdılar, görışdiler, ıazılıık atlar binişdiler.” DK 270-5/**ıuıış-** YZ 45b-5; KT 679a

ıurdur- kurdurmak, yaptırmak, hazırlatmak “Bir yire āđ otağ bir yire ıızıl otağ bir yere ıara otağ ıurdurmuş-idi.” DK 10-7, YZ 32b-13; KT 686b

ıurı- **1.** kurumak, ıslaklığını, nemini yitirerek kuru duruma gelmek “Kölgeliıe Kaba āđacuñ kesilmesüñ, ıamın ākan görklı şuyıñ ıurımasun ıanatlarıñ uçları ıırılmasun.” DK 35-4/**ıuru-** YED 231-4, SN 4983, **2.** hareketsiz kalmak, mec. kurumak “Üñüm añlan bigler sözüñ diñleñ bigler, yata yata yanumuz āđrıdı, tura tura bilümüz ıurıdı...” DK 36-11, YZ 40b-15, SN 2948; KT 690a

ıuşdur- āđız yolu ile dışarı ııkartmasına yol āçmak, kusmasına neden olmak “...kāfire ıan ıusdurayım, ıul ıaravaş getüreyim, hüner göstereyim.” DK 174-11; KT 691a

ıuşan- **1.** ıuşanmak, bağlamak, takınmak “Kadı bir yaña nāzı vü yüz şuyın/ıuşandı vü ıaldı biline süyin” SN 1969, YED 242-3, GT 22b-9, **2.** donanmak, silahlanmak “İy Yünus sen ‘āşıkısan imān biligin berk ıuşan/Varlıgun degşür yokluga cümle eksüklük sendedür” YED 44-8, DK 31-3; KT 692a

kuşat- kuşatmak, kuşanmasını sağlamak “*Muraşşa ‘ kılıç u geyür tonların/Kuşatdı vü geydüirdi birin birin*” SN 4702, YZ 11b-4; KT 692a-b

kükre- kızgınlık ve öfke ile yüksek sesle bağırarak “*Muhammede şalavat getürdi, deve kibi kükredi, arşlan kibi añradı...*” DK 147-13; KT 697a

mavla- miyavlamak, kedinin ses çıkarması “*...kedisi mavladı...*” DK 180-4; KT 755a

na‘lla- nallamak, nal çakmak “*...bir serheng geldi, etegin tütüdi ki gel tiz kıtırımı na‘lla.*” GT 47a-11; KT 902b

obrıl- oyulmak, yarılmak “*Görür-misin ay oğul neler oldu, şarp kayalar oynanmadı yir obrıldı, ilde yağı yoğ-iken senüñ babañuñ üstine yağı geldi...*” DK 30-8, YED 241-4; KT 929b

oğla- okla vurmak “*Oğlanuñ bidevi atın oğladılar, at yihıldı.*” DK 133-9; KT 931b

oğşa- 1. benzetmek “*Ki oğşayudur göñlüñi eglegil/Bu bendin yaña azın azın egil*” SN 1779, 2. okşamak, sevmek, ilgilenmek, şefkat göstermek “*Oğlançukları karşı geldi, oğşamadı.*” DK 238-11, SN 2682, GT 38b-1; KT 931b

oñ- düzelmek, eski hâline gelmek, iyi olmak “*Zel <î> hâ eydür bildür imdi Tañrı ‘ya/Bütün ola bu sanem gèrü oña*” YZ 16a-10, YED 220-3, DK 2-11, SN 1873; KT 935b

oña- beğenmek “*Dânişmânun câhili onamaz dervîşleri/Dervîşile dânişmân yavlak arışgan olur*” YED 58-3; KT 935a

oñar- iyileştirmek, onarmak, tedavi etmek “*Şu kız bellüsi işbu ilde ola/Çalap Tangrı oñara gire ele*” SN 4401, YZ 35b-14, YED 198-4, DK 210-10; KT 935a

oñul- iyileşmek, düzelmek, şifa bulmak “*Ölmeklik dirlik ola ölümsüz dirlik bula/Başlu gönül onula merhemi sen olasın*” YED 261-2, YZ 16b-2, SN 239/oñul- SN 239/oñal- DK 29-7; KT 935b

ortalan- yarılanmak “*Her gâh ki nefes gelür ol kîsenden eksilür/Çün kîse ortalandı sen anı düketdün tut*” YED 18-8; KT 937b

otla- otlamak “*Geyik göbeginde şu kan kim kalur/Ipar yavşan otlayıcak müşk olur*” SN 319, MN 38a-2; KT 939a

ov- ovuşturmak “*Şavuluñ diyü halkı kıovar idi/Elin gögsine koyup ovar idi*” SN 4813; KT 930b-931a

oynaş- oynaşmak “*Meger kaşşâb ‘avratı oynasıyla yaturdı.*” MN 29b-6; KT 941b

ög- değerini yüceltmek, övmek, methetmek “*Her bir çiçek bin nâzıla öger Hakk'ı niyâzıla/Her murgı hoş âvâzıla ol pâdişâhı zikreder*” YED 28-3, YZ 15a-7, DK 41-1, SN 1691, MN 43a-5; KT 951b

öğren- 1. öğrenmek “*Sen bilürsin dilümi göster yolu/Kanda öğrendüñ haber vèr bu dili*” YZ 36a-7, DK 130-13, SN 1918, MN 21a-5, GT 3b-1, 2. yetenek, beceri kazanmak “*Depeçe böyümişsin tarıça beynüñ yok hüneri oğul atadan-mı görür öğrenür, yoğsa atalar oğuldan-mı öğrenür*” DK 125-11; KT 944a

öğret- 1. öğretmek “*Evünde helâlüne biş vakt namâz öğretgil/Öğüdün dutmazısa yazuğı yokdur boşâ*” YED 341-4, SN 1435, MN 7b-6, GT 29b-2, 2. alıştırmak “*Kakıyup yavu kıлмаğıl bilüñi/Yalan söze öğretmegil dilüñi*” SN 275, MN 18b-2; KT 944b

öğüt- 1. bir araçla tane durumundaki nesnelere bir araçla ezerek un durumuna getirmek, ezmek, çiğnemek “*Öter çakıldak dün gün öğüdüdür döger anı/Ol gün durur gün bu gün*”

geçdi 'ömür ziyâna" YED 313-5/**ügit- 2.** küçük parçalar hâline getirmek "*Ol buğa katı taşâ boynuz ursa un gibi ügidür-idi.*" DK 15-10; KT 945a

ögütile- nasihat etmek, öğüt vermek "*Niçe kim ögütledüm işitmedi/Sözüm aña hergiz eşer itmedi*" SN 776, YZ 42a-15, YED 165-13, MN 18b-12; KT 944b

öp- öpmek "*Vardı ol kul Yûsuf'uñ öpdi elin/Diledi andan ne ki suçu varın*" YZ 9b-11, YED 117-6, DK 51-1, SN 4538, MN 8b-9, GT 10b-12; KT 948a

öpil- öpülmek "*Bunda el-ayak öpilür görenün cânı kapılır/Garîb müsâfir yapılır zavve vü mescid-hânedan*" YED 265-4; KT 948a

ör- iplik, yün, tel, saz vb.ni birbirine dolayarak işlemek veya tezgâhta dokumak "*Süleymân zenbîl ördi kendü emegin yirdi/Anunıla buldılar bunlar peygamberligi*" YED 361-1; KT 949b

ört- 1. kapatmak, gizlemek "*Nite kim yağınca kar örter izi/Çü mâl irkile tutar olur gözi*" YZ 33b-15, YED 412-13, SN 3209, MN 55a-1, GT 79a-14, **2.** kaplamak "*Bu işde senüñ ile ben ortağam/Yüzin şâzîlîguñ niçün örte gam*" SN 4403, YED 108-4, DK 43-4, **3.** kapamak "*Cübbesin üzerine büridi, kapusın örtti.*" DK 242-6, YED 237-3, MN 54b-13, GT 5b-7, **4.** gizlemek için üstüne bir şey koymak "*Götürdiler bunda üşüp/İndürdiler anda şeşüp/Topragum örterler eşüp/Allâh sana sundum elüm*" YED 184-8; KT 950a

örtül- 1. kapanmak "*Çün cülâh altını gördi, girü gözi örtüldi.*" MN 55a-7, **2.** görünmez duruma getirilmek, gizlenilmek "*Yalan degüldür sözüm bak yüzüme aç gözün/Dah'örtülmedi izüm uş yoldan urup geldüm*" YED 191-8; KT 950a

parala- parçalamak "*İrürdi göge zârî vü nâlei/Paraladı findük ile lâlei*" SN 2917, MN 48b-3, GT 33b-5; KT 957b

şaç- 1. saçmak, serpmek “Gözlerini bunlaruñ dahı açar/Kamunuñ üstlerine mâverd saçar”

YZ 45a-11, YED 191-10, SN 1236, MN 8b-9, GT 18a-4, 2. harcamak “Hâzînelerin açmağa başladı/Mâlı dökmeğe saçmağa başladı” SN 396, GT 67a-10; KT 1009b

şacı- 1. saçılmak “Bu harâbât iklimi anun melâmetdür tonı/Dökilür kanlar saçılır sad-

hezarân başı yiter” YED 67-2, SN 2150, MN 19a-9/**şacı-** 2. yayılmak “Kudret haznesi açıldı/Âleme rahmet saçıldı/Hulle tonları biçildi/Söyle bülbülcüğüm söyle” YED 343-7, YZ 9b-13; KT 1009a

sağal- iyileşmek “Ümîzdir kim tizcek sağalub kuvvet dutasın...” MN 32b-6; KT 1013b

şakın- 1. düşünmek, korumak “Gizlemişken Yûsuf’ı çıkardılar/Hürmetini sakınur korkar

bular” YZ 8a-14, 2. dikkat etmek “Girmeñüz bir kapudan key sakınuñ/Diñmeñüz Tañrı adını takınuñ” YZ 35b-4, GT 73b-1, 3. saklamak, muhafaza etmek “Eger seni görmeseyidüm lâyıķ/Sakınayidum tâc u tahtı bayıķ” YZ 9a-2, SN 540, 4. uzak durmak, kaçınmak “Hasedden irak ol [u] kinden şakın/Dahı kibre vü buhle varma yakın” SN 266/**şakın-** 5. sakınmak “Küfrini atar iken îmânun urma sakın/Hırs bizümle düşmândur bilişlüdür il degül” YED 163-4, MN 11b-10, 6. korumak “Erenlere muhib iken yâ münkir olduğun neden/Key sakıngıl datlu cânun okları çıkmadın yaydan” YED 265-1; KT 1020

şalın- 1. salınarak yürümek “Girü ittifâķ indi kaçan ola/Ki tam üstine şalunuban gele” SN

1459, 2. salınmak GT 60a-10, 3. konulmak “Ağzı böyük humralar ortalığa şalınmış-idi.” DK 122-13, 4. sallanmak “...ve çevresinde bıçaķlar salınur.” MN 29a-13; KT 1024b

şap- 1. ayrılmak “Ol arada hâzır bulunur kapanar/Şu altına iltür gemiden şapar” SN 3492,

YED 94-1, 2. doğru yoldan çıkmak, sapmak “Didi eyidüñ devletin iy depen/Sa’âdet

yolundan yabāna şapan” SN 2318, **3.** yön değiştirmek “*Bir devlengeç yuva yapar yürür ilden yavru kapar/Togan ileyinden sapar zir'elinde murdāri var*” YED 27-3; KT 1033a

şarar- sararmak, solmak “*Ve līkin elinden qodı qopuzı/Düşüp gitdi ögi şarardı yüzi*” SN 1297, YZ 12b-2, YED 262-4, DK 215-10, GT 53a-2; KT 1033b

şarart- rengini sarıya çevirmek, sararmasına yol açmak “*Ağardur sakalı kızardur gözi/Şarardur gönüli şarardur yüzi*” SN 4234, DK 157-2, MN 63a-7; KT 1033b

şarın- kendi üstüne sarmak, örtünmek “*Anam menüm için gök geyüp kara şarınsun/Kalın Oğuz ilinde yasum tutsun.*” DK 144-12; KT 1035b

sarmaş- sarılmak, sıkıca sarılmak, kucaklaşmak “*Şarvaşdılar, iki pehlivan olup bir birine şarmaşdılar.*” DK 79-7, MN 56b-1; KT 1036b

şarşıl- 1. sallanmak, titremek “*Şağ-ilen şolına göz gezdürdi, oğlançuğını görmedi. Kara bağrı şarşıldı, düm yüreği oynadı*” DK 23-11; KT 1037a

şataş- 1. çatmak, karşılaşmak, istenmeyen bir durumla karşılaşmak, bulaşmak, duçar olmak “*Kaldum bir karanlık yirde/Ayruk varımaz ol yirde/Sataşdum bir ‘aceb derde/Allāh sana sundum elüm*” YED 184-12, SN 4527/**sataş-** YZ 20b-6, SN 3716, **2.** rastlamak, tesadüf etmek “*Ger meyhāneye vardum ansuz yir göremedüm/Yine ana sataşdum girdüm dahı külhānda*” YED 328-4, **3.** uğraşmak “*Şäkirem derdümile sataşdum güle güle/Dertlüler bulıcağız ben beni bulmazam*” YED 188-3; KT 1037b

şatıl- satılmak “*İşk bâzâridur bu cânlar satılır/Sataram cânımı hiç kimse almaz*” YED 113-5/**satıl-** YZ 15a-8; KT 1038a

şavaş- savaşmak, dövüşmek, mücadele etmek, kavga etmek “Azğün dinlü kâfirdür başların keseyin. Döne döne şavaşayın döne döne çekişeyin.” DK 130-11, SN 3693, MN 16a-9; KT 1039a

şavıl- dağılmak, çekilmek, uzaklaşmak “Güneş kızgın olduğda bur diyicek/Bulut savılır demde kur diyicek” SN 71/**şavul-** YED 151-1, DK 17-3, SN 4813, MN 45a-2; KT 1040a

şavuşdur- uzaklaştırmak “Orada düşe ger oğulu ögine/Ol erlik güninde nite ögine” SN 2889; KT 1040b

şaydur- sayma işini yaptırmak, sözünü dinletmek “Kâfiri kâmuş kibi od oluban yandurayım Tokuzını bir yirine şaydurayım.” DK 147-8; KT 1040b

şayıl- kabul edilmek, addedilmek “Lîkin senüñ âduñ girçeklerden şayılmaz” MN 58b-11, GT 14b-15; KT 1041b

seç- 1. ayırt etmek, ayırmak, seçip almak “İçin kara tonlu gök demürlü altı yüz kâfir seçdi.” DK 192-2, YED 138-3, SN 4247, 2. fark etmek, birbirinden ayırmak “Öyle idüpdür ol beni seçemezem dünden günü/Alsun teni utsun cânı kon ben ana aldanayım” YED 216-3, 3. tercihini bir yönde kullanmak, tercih etmek “Dîn ü milletden geçer ışk eserini tuyan/Mezheb ü dîn mi seçer kendüyi yoga sayan” YED 236-1; KT 1045b

seçdür- ayırtmak “O zalım seçdürdi ola kardaş.” DK 223-1; KT 1045b

seçil- ayrılmak, fark edilmek, ayırt edilmek “Yine ol karadan seçildi seher/Cihân üstine kıldı gündüz nazar” SN 1036, YZ 33a-1, DK 247-4; KT 1045b

segir- hafif kımıldamak, kıpırdamak, sıçramak “Çıksun beniim görür gözüme Dirse Han yaman segir Kesilsün oğlan emen süd tamarum yaman sızlar.” DK 24-7, YED 106-4/**segri-** SN 3445/**sekri-** MN 50b-14; KT 1048a

sek- sekmek, sıçramak “Birincesi oynar birince büker/Birincesi segrir birince seker” SN 3445, GT 53b-5; KT 1049b

ser- 1. sermek “Didi kim bahası bir akça ola/Sürerler yire vü sererler yola” SN 4590, 2. boylu boyunca yere yatırmak, düşürmek veya hırpalamak, yere çalmak “Kāfirler aydur: Şimdi yigidi atar yıkar serer pırtar, yıkılsun Oğuz illeri...” DK 180-11; KT 1059b

sev- 1. sevmek, hoşlanmak “Anı gördi Yūsuf’ı sevdi katı/Oldı düşvâr Yūsuf’uñ hâli yatı” YZ 16a-12, YED 52-3, DK 198-6, SN 2301, MN 29b-13, GT 28a-9, 2. takdir etmek, beğenmek “Ben severin şol kulumu yoksul ola sabreyleye/Benden ana yol eyledüm Mi'râc'uma gitsün dimiş” DK 185-7, YED 122-5; KT 1063b

sevdür- sevdirmek “Ya 'kûb 'a sevdürdi kim eytgil seni/Kurtaran kim kardaşuñdan eyt anı” YZ 23a-5; KT 1062b

sevil- sevgi duyulmak, sevgi beslenilmek, sevilme “Gelün taşuk ideliüm işi kolay tatalum/Seveliüm sevilelüm dünyâ kimseye kalmaz” YED 103-5, MN 28b-6; KT 1063a

sevin- sevinç duymak, mutlu olmak, sevinmek “Yûnus imdi avınur dostı görüp sevinür/Erenler mahfilinde 'ışkı cünbiş eyledi” YED 362-8, YZ 47b-4, SN 2042, DK 22-2, MN 10a-1/**sevün-** SN 5568; KT 1063a

sevindür- sevindirmek, mutlu olmasını sağlamak “Üç gündür yoldan geldüm toyuruñ meni Üç güne varmasun Allah sevindürsün sizi didi.” DK 105-9, SN 4698; KT 1063a

seviş- birbirini sevmek “*Süheyl ile nite sevişdüğini/Şoñ uci kaçuban sivişdüğini*” SN 3875;
KT 1063a

sez- 1. olmuş veya olacak bir şeyi anlamak, hissetmek, kestirmek, farkına varmak, sezmek
“*Riyâ çökük yirde durur key sakın oda buyurur/İhlâs gelüp cümlesin yur Yûnus yolu
yavlak sezer*” YED 83-7/**siz-** SN 4878, MN 57b-11, 2. anlamak, tahmin etmek
“*Yûnus bu kuş dilidür bunu süleymân bilür/Gerçek eren bu yolda ne didüğün
sezerem*” YED 171-12; KT 1065b

şıçra- 1. yerinden koparak hızla, parçalar durumunda savrulmak “*Senün ‘ışkun odı meger
şıçramaya kimesneye/Bir zerre degdi Yûnus'a cihân içinde fâş oldı*” YED 354-10, 2.
ayaklarla birdenbire ve kuvvetle yeri teperek hızla yukarıya veya ileriye atılmak
“*Toğlı başlu torı aygır yorıldı, Dede Korkut kiçi başlu kiçer aygıra şıçradı bindi.*”
DK 84-5, MN 6a-1; KT 1066b

şığa- 1. sıvamak, sıyırmak, çekip toplamak, kıvırmak “*Kan Turalı yirinden torı geldi, apul
apul yorıldı, ağ alnını açdı, ağ bileklerini şığadı, ayıtdı-kim:*” DK 179-5, 2.
sıvazlamak, okşamak “*Oğlan anda yıkıldukda boz atlu Hızır oğlana hazır oldı, üç
katla yarasın eli-y-ile şığadı, saña bu yaradan korhıma oğlan ölüm yokdur*” DK 26-
12, YZ 40b-14, SN 2246, GT 67b-6; KT 1073b

şığın- korunmak amacıyla bir yere veya birine başvurmak, başkalarının yardım ve
korunmasına ihtiyaç duymak, sığınmak “*İy bi-çâre miskîn Yûnus günâhun çok
neyleyesin/Sığındum ol Allâh'uma didi hem ‘afv kılam diyü*” YED 285-5, YZ 17b-5,
DK 84-7, SN 5067, MN 29b-8; KT 1067a

şığış- sığmak “*Bizüm evimiz târdır, oğlancuklar dahı sığışmaz.*” MN 16a-11; KT 1067b

şın- 1. kırılmak, parçalanmak “Zel <î> hâ eydür n'eyledüñ bunlara sen/Ne sebebeden sındı bunlar deýesen” YZ 16a-5, SN 3218/**şın-** SN 2598, MN 9b-13, 2. bozulmak “Girü iltürem üşte atasına/Ķarār itmişem nite kavlüm şına” SN 3084, 3. zayıf düşmek, aciz kalmak “Gönül sındı buludı hem Hakk'a yakındı/Yine dikerem diyü bütünü yırtmayalar” YED 57-4, GT 68b-107, 4. kırmak, incitmek “Sakıngıl yârün gönlin sırçadur sımayasın/Sırça sındukdan girü bütün olası degül” YED 158-4, 5. yenilmek, bozguna uğratılmak “Yağı başıldı, düşmen sındı.” DK 197-6, YED 244-3; KT 1070b

şınan- denenmek “Şınanmış durur bu cihānuñ işi/Şınanmışı nite şınaya kişi” SN 5658, MN 8a-8; KT 1070a

şındur- 1. lekelemek, bozmak “Ķazanuñ nāmusını sındurayın-mı, niçideyin oğul hey didi.” DK 53-5, 2. kırmak, bozmak, yenmek “Gözüm gözüm yaluñuz gözüm/Sen yaluñuz göz-ile/Men Oğuzı şındurmuş-idüm.” DK 231-3, 3. kırmak, parçalamak GT 72b-13; KT 1070a

sıva- kapamak, örtmek “Anuñ ayru bir hücre si var idi/Ki tahta yaruğını sıvar idi” SN 3127; KT 1073b

şıyır- 1. çekerek çıkarmak “Nayibi kılıcın şıyırdı eline aldı, menüm başum Beyregüñ başına Ķurban olsun didi.” DK 90-8, 2. hafifçe dokunarak geçmek “Ķalkanın uvatdı, tuğulğasını yoğurdı, Ķapağların şıyırdı, oğlanı alımadı.” DK 250-10; KT 1074a

şıyır- sıyırarak geçmek “Sıyırdup deñizi ol üç dün ü gün/Hem açlığdan oldıdı iñen zebün” SN 3827; KT 1074a

şızla- hafifçe ağrımak “Kesilsün oğlan emen süd tamarum yaman şızlar” DK 24-8; KT 1074b

silke- silmek, silkelemek “*Yapışdum etegüñe sanki tozam/Eger silker iseñ yabāna tozam*”
SN 3114; KT 1077b

silkin- 1. üstünü silmek, temizlemek “*Çün gölden girü döndi budak üzere kondı/Silkindi her bir yönden bir tamlı su döküldi*” YED 367-5, 2. sarsılmak, kuvvetle sallanmak “*Bir kez Cehennem silkine/Âsîlere ide kîne/Yâ Rab iricek ol güne/Ben n'ideyin n'eyleyeyin*” YED 275-5; KT 1077b

siñirle- hareket edemez hâle koymak için vurup ayak sinirini kesmek “*Oğlandur ne bilsün, geyigi kıvar-idi getirür-idi babasınıñ öñinde sinirler-idi.*” DK 22-4; KT 1080a

siviş- sıvışmak, kimseye görünmeden kaçmak “*Ögüdümi tut var ataña kavış/Belāya şataşma aradan siviş*” SN 5082; KT 1083a

şol- 1. rengini yitirmek, rengi uçmak, sararmak, solmak “*Kim bular sūrata ol-dem bakışur/Beñzi solar kamu korkar titreşür*” YZ 37a-8, YED 129-5, SN 4815, GT 60a-1, 2. tazeliğini, diriliğini yitirmek “*Benüm dilüm kuş dilidür benim ilüm dost ilidür/Ben bülbülem dost gülümdür bilün gülüm solmaz benim*” YED 175-2; KT 1087b

şoldur- soldurmak “*Hem işbu yigit tāze bir gül durur/Ki az ıssı tızcek anı şoldurur*” SN 1243; KT 1087a

şor- emmek, emerek içine çekmek “*Emçegini ağzına viridi. Bir şordıolança südin aldı, iki şordı kanın aldı, üç şordı canın aldı.*” DK 217-2, SN 3101, MN 53b-1; KT 1089a

şordur- soruşturmak “*Yedi sırât tamu üzre kurdura/Tamu kavmi dère aña sordura*” YZ 32b-6; KT 1089a

şoruş- birbirine sormak “*Biri birümüz ile ırışmışuz/Hikāyetlerümüzü şoruşmışuz*” SN 5193; KT 1089a

sög- sövmek, kaba sözler söylemek, küfretmek “... ağ şakallu kocanuñ ağzın sögdi, ağ pürçeklü qarınunuñ südiñ tartdı...” DK 19-6, YED 269-4, SN 3309, MN 69b-12, GT 6a-6; KT 1091a

sömür- yiyecek ve içeceğin hepsini birden yiyip bitirmek, silip süpürmek, iştah ile yemek “Hanum sazdan bir aşlan çıkar, at urur, apul apul yorıyışı adam kibi, at başuban kan sömürür.” DK 213-13; KT 1091a

söyindür- söndürmek “Olaçağını söyindürüñ diyü söyleşdiler Hanum baba korharam.” DK 143-5, MN 67a-1/söyündür-YED 371-8, GT 68a-10; KT 1090a

söyken- 1. yaslanmak, dayanmak “Salṭanat tahtına sa ‘âdet tekyesine söykendi.” MN 9b-9, GT 28a-6, 2. oturtmak, yerleştirmek “Zîrek nāmūsıla ululuk gerdi başına söykenüb oturdu.” MN 37b-8; KT 1091a

söylen- 1. mırıldanmak “Tursa otursa Yûsuf’ı söylenür/Kanda kim varsa anı zıkr eylenür” YZ 15b-9, SN 1602, GT 45b-1, 2. söylenmek, anlatılmak “Sûretler ün diyemez söz kendüsüz söylenmez/İşler hicâbsuz olmaz risâlet hâsıdır” YED 25-4, SN 4779, MN 40b-7, GT 63a-7, 3. konuşulmak “Süheyl’e gelüp gönlini tutdı şād/Ne sözler ki söylendidi tutdı yād” SN 4873, YED 268-7; KT 1091b

söyleş- 1. karşılıklı konuşmak, sohbet etmek, görüşmek “İmdi gelüñ görüşelüm kucuşup/Oturalum söyleşelüm sevnışüp” YZ 45b-5, YED 169-10, DK 55-6, SN 4706, MN 22b-2, GT 3b-15, 2. bir işin nasıl yapılması gerektiği konusunda konuşmak, müzakere etmek “Söyleşdiler fışıl fışıl Kâfirüñ fi’lin tıydum.” DK 52-7, YED 124-12; KT 1091b

- söylet-** 1. konuşurmak “*Başā geçmiş işleri bu añladur/Zihî Sâni’ buni biz[e] söyledür*” YZ 44a-12, YED 231-2, SN 2243, 2. söyletmek “*Dört mezhebün ‘aşkıyam yidi mezheb geçdi cânım/Kogil beni söyletmegil bu yollarda uyanayın*” YED 268-4; KT 1091b
- şun-** uzatmak, elini uzatmak “*Basať çoçuñ başını Depegözün eline şundi.*” DK 228-4, YZ 43b-13, YED 51-2, SN 1751, GT 44a-13; KT 1097a
- şuşa-** 1. susamak “*Canı yok durur kırtarur şuda cân/Degüldür şusayan u kıarnı acan*” SN 3018, YZ 27b-4, 2. çok istemek, özlemek “*Şimdi Yûnus susadı diler ki senden içe/Bir içim bin kızıla nice bahân yok seniün*” YED 147-9; KT 1098a
- şuşan-** susamak “*Aruz aydur: Mere herze merze söyleme, kıanuña şuşanma gel and iç didi.*” DK 297-8; KT 1098a
- sürin-** sürünmek, sürüklenmek MN 38b-4/**sürün-** “*Nasihat kandilinden bir işâret görüñdi/Tenüm içinde cânım andan yana sürüñdi*” YED 383-1; KT 1106a
- sürt-** 1. sürmek, değmek, dokundurmak “*Ya’kûb’a selâm verür tonı/Yüzine Ya’kûb alur sürter anı*” YZ 47b-1, 2. bulaştırmak “*Vardılar avlayu birin tutdılar/Kanı ağzı yöresine sürtdiler*” YZ 6b-4; KT 1105a
- süs-** boynuzlamak, delmek, deşmek, batırmak “*Kızuçağın süser-mi olur Alp yiğitler big yiğitler.*” DK 197-1; KT 1107a
- şaş-** kaybetmek, ne yapmak gerektiğini bilememek, içinden çıkamamak “*Yûnus imdi bunı gördi anı bize haber viridi/‘Aklum şaşdı öğüm dirdi nitelim bunları görđüm*” YED 207-9; KT 1118a
- şişir-** şişirmek “*Örümcek tızağ u aru nişter/Ki dürtincegez şişirür çün batar*” SN 24; KT 1134b

tağla- dağlamak, yaralamak “*Tengri haqqın virmeyince alnuñ tağlayacaqlardur.*” MN 18b-9, YED 187-2, DK 54-10, SN 538; KT 225a

talaş- 1. dalaşmak “*Ṭalaşmazdı biri biriyle ḥorūs/Yol azdurmaz idi ḥulabandorus*” SN 4539, MN 43b-7, 2. ısırmaq “*Süheyl’e öküş itlik eyledi ol/Ṭalaşur bigi katı söyledi ol*” SN 4757; KT 227b

tañla- şaşırmaq, hayrete düşmek “*Anda Yûsuf sordı aña tañladı/Zel <î> hâ eydür beni Tañrı’m sakladı*” YZ 32a-3, SN 458; KT 1163b

tapdur- tapmasını sağlamak, tabi kılmak “*Ne îmana bakdurur ne hod dine tapdurur/’Işk odi şöyle dutdı yıkdı dükkânumuzı*” YED 416-2; KT 1164a

tart- 1. çekmek, getirmek “*...kıyma kıyma ağ etinden çeküñ, kara kavurma pişürüp kırk big kızına iletün...*” DK 52-1, YZ 8a-3, SN 2521, MN 21b-4, 2. ağırlığını bulmak, tartmak “*Döndi eydür tartalum terezüden/Ağırınca kıymeti her nesneden*” YZ 14a-7, DK 148-12, GT 68a-15/**dart-** SN 174, 3. alıkoymak “*...kocanuñ ağzın sögdi, ağ pürçeklü karınuñ tartdı, ağan tırı şulardan...*” DK 19-6, 4. ortaya çıkartmak “*Pes niçün murdârı açup tartasın/Sen gerek lutfıla anı örtesin*” YED 417-19, 5. yaşamak, tecrübe etmek “*Tartduk bu ‘ışk cefâsın tâ irince ma’sûka/Zirâ ki ol dost benüm derdümün devâsıdur*” YED 64-2, 6. hesaplamak “*Ḳara ayğıruñ cilavisını maña tartğil yiğit Tike tutup yüzüme bağğil yiğit.*” YED 417-22; KT 1169a

taşıt- taşımak “*Ṭurup köşke ağdılar oturdılar/Süci taşıdup nuql getürdiler*” SN 1674; KT 1174a

tık- sokmak “*Adı görklü Muhammede şalavat getürdi, kâfire kılıç koydı, başdı kal’aya tıkdı.*” DK 265-2; KT 1228b

tırman- 1. tırmanmak “Gözetdi bir ağaç kaba vü yüce/Çetük bigi tırmandı ol ağaca” SN 4072/**dirman-** 2. tırmalanmak “Zühal kara geymiş idi kendüzi/Ayuñ dahı dirmanup idi yüzi” SN 5507; KT 1230b

toğ- 1. doğmak, dünyaya gelmek “Saña virmezüz, Yayhan Keşiş oğluna virürüz, Yayhan Keşiş oğlından oğlu toğar, biz anı saña garım koruz didiler.” DK 58-12, YZ 20a-1, YED 182-4, SN 875, MN 21a-2, GT 41a-15/**doğ-** MN 62b-5, 2. çıkmak, ufukta yükselmek “Tañ ötdi, gün toğdı, Beyregün atası anası bakdı gördi-kim gerdek görünmez olmuş.” DK 90-13, YED 26-10, SN 111, GT 45a-12, 3. ortaya çıkmak, oluşmak “Togdı ol dîn metâ’sı andan oldı kamusu/Âdem Halîl ü Mûsâ hüccet ü bürhân bana” YED 12-8, MN 10b-2; KT 261a

toğra- keserek parçalamak veya elle küçük parçalara ayırmak “Her biri aldı bıçağı eline/Ellerin toğradı turunc yêrine” YZ 21a-7, DK 56-4, GT 56b-5; KT 261a

toğrul- 1. düzelmek, yoluna girmek “Eyitdi ki şabr eyle ağlama hiç/İşüñ toğrula nola oldısa pîç” SN 4837, 2. doğrulmak GT 60a-6; KT 261b

toğur- doğurmak “Hatunı hāmile oldı, bir niçe müddetden sonra bir oğlan toğurdu.” DK 15-5, YED 407-6, SN 5320, GT 65a-2; KT 262a

toyur- açlığını gidermek, doymasını sağlamak “...aç görseñ toyurğıl, yalınçak görseñ tonatğıl...” DK 14-7, YZ 29b-6, YED 122-8, SN 2955, GT 44b-10; KT 269a

turıl- 1. durma işi yapılmak, kalınmak “Sefer kılsam bana yoldaş olursın/Karâr itsem yine sensüz turılmaz” YED 107-7, 2. durulaşmak, duru hâle gelmek, sakinleşmek “İkilik eylemeye hiç yalan söylemeye/‘Âlem bulanurısa bulanmadın turıla” YED 304-2; KT 276a

tuyur- bildirmek, duyurmak “*Kim-’dügin eydürler-idi tuyuru/Yohsa sürerler kapudan döndürü*” YZ 32b-1; KT 277a

uçın- korkudan sararmak, rengi uçmak “*Velî fazl u tevfiķ senden gerek/Ki uçınmaya uçar iken yürek*” SN 2263, YED 257-3/**uçun-** SN 2150; KT 1254b

uğraş- 1. çarpışmak, savaşmak “*Yaķa tıttup kāfir-ile uğraşayım seniñ-içüñ.*” DK 130-2, SN 4305, MN 45b-2, 2. uğraşmak MN 19b-2; KT 1256a

uğurla- 1. gizlemek, saklamak “*Kulah ķo vü şālih kişiniñ sözün/İşitgil ü uğurlağıl kendüzün*” SN 5452, 2. çalmak, hırsızlık etmek “*Ķara ķarğa nite ki ķızı deyin/Yumurda uğurladı keklikleyin*” SN 1726/**uğrıla-** YED 302-4/**oğurla-** YZ 40a-7, MN 49a-2; KT 1256b

ula- eklemek, bağlamak “*Geh ağlar idi gāhî güler idi/Giceleri gündüze ular idi*” SN 1137; KT 1258a

ulal- büyümek, yetişmek, yücelmek “*Eyegülü ulalur ķapurğalu büyür.*” DK 15-7, SN 4291, MN 31b-9; KT 1257b

ulaş- erişmek, varmak, ulaşmak “*Uşadam bu kafesi yıkam hırs u hevesi/Za’if kılam bu nefsi tâ asluma ulaşam*” YED 227-2, SN 493, MN 18b-7, GT 73b-10; KT 1258a

ulaşdur- yetiştirmek, eriştirmek “*Nefsünün varlığını ‘akl-ı külle ulaşdur/Varlığın yoga degşür cevher ol olma muhâs*” YED 119-4; KT 1258a

ulış- bağrıışmak “*...iki ĥasret bir birine bulışdılar, issüz yirüñ ķurdı kibi ulışdılar, Tanrıya şükürler kıldılar.*” DK 212-6; KT 1258b

ulula- yüceltmek, aziz tutmak “*Ķü aña lâ-büid varasız dileyü/Vere buğday kamuñuz ululayu*” YZ 33a-9; KT 1258a

um- 1. beklemek, ummak, istemek “Allah diyü kıl zârı/Oldur kamunun varı/Andan umalum yarı/Allah görelüm n'eyler” YED 71-2, YZ 39a-1, SN 267, MN 22b-2, GT 72b-12, 2. elde etmek SN 1736; KT 1259a

unıdul- unutulmak “Yavı vargıl bu yolda her bir dürlü menzilde/Cümle söylenen dilde gerek unıdulasın” YED 281-7/**unıdıl-** SN 1827; KT 1260b

unit- 1. unutmak “Gökdeki Hârût-Mârût ‘ışk için indi yire/Zühre yüzün göricek unıtdı Rahmân'ını” YED 398-6, DK 208-7, SN 1843, MN 33b-9, GT 57b-3/unut- YZ 29b-4, SN 4573, GT 64a-9/**uñıt-** MN 54a-3, 2. dalgınlıkla bırakmak “Yûnus sana tutdı yüzün unıtdı cümle kendözin/Cümle sana söyler sözün sensün söz söyleden bana” YED 8-6, DK 229-6/**unut-** 3. hatırdan, gönülden çıkarmak “Şîrîn hulklar eylegil tatlu sözler söylegil/Sohbetlerde Yûnus'ı hergiz unutmayalar” YED 57-9, 4. gereken önemi vermemek, üstünde durmamak “Hak Mûsâ'ya eyitdi unıtdun emâneti/Ol nidâya cânını Mûsâ nisâr eyledi” YED 356-17; KT 1260b

unıtdur- unutmamasına yol açmak, unutmamasını sağlamak “Bunlara benüm didüm bunlara benin didüm/Unıtdurdum mâlını gencini dervîşlerin” YED 149-8, SN 4150/**unıtdur-** GT 36b-3; KT 1260b

urış- 1. vuruşmak, çarpışmak “Çerilere uğrar isem turışam/Başa baş dürişem ü hem urışam” SN 2392/**uruş-** SN 4504, 2. boynuz vurmak, toslaşmak SN 4542; KT 1296b

uşan- parçalanmak, ufalmak, toz hâline gelmek, dağılmak, savrulmak, ufalanmak “Kogıl beni hoş yanayın küil oluban uşanayın/Ol sevdiğün Muhammed'e olayın çerâk Çalab'un” YED 186-5, YZ 11a-2, SN 4138/**uvan-** DK 66-5/**ufan-** DK 35-7; KT 1255b

utan- gülünç olacak bir duruma düşmekten üzüntü duymak, korkmak, mahcup olmak, utanmak “*Dervîş adın idindüm dervîş tonın tonandum/Yola bakdum utandum hep işüm yanlış benüm*” YED 225-3, YZ 45a-2, SN 4218, MN 15b-7, GT 68a-12; KT 1263b

uy- **1.** uyum göstermek “*Bildük gelenler geçdiler gördük konanlar göçdiler/‘İşk şarâbın içen cânlar uymaz göçmege konmaga*” YED 1-10, **2.** bir inanca, anlayışa, duruma veya egemen bir güce uygun davranışta bulunmak, riayet etmek, tabi olmak “*Niçe bir ben sana uyam özümi belâya koyam/N'ola gelsen sen de beniim öğüdümi dutsan gönül*” YED 161-3, YZ 33a-8, SN 4293, MN 18b-14, GT 73b-8, **3.** kapılmak SN 5457; KT 1265a

uyuş- anlaşmak “*Biri birümüze uyuşmaz idük/Yıyesi bile hiç yiyişmez idük*” SN 3637; KT 1265b

uza- **1.** uzaklaşmak “*Ķovagördiler aña yitmediler/Uzadı vü ardınca gitmediler*” SN 4510, **2.** uzamak “*El-ķıssa olavuz işümüz uzaya.*” MN 43b-1; KT 1266b

uzat- **1.** beklemek, bir süre geçirmek “*Budur çäre kim bir zamân uzadam/Hikâyet nitesi olur gözedem*” SN 468, **2.** uzun sürmesine neden olmak, süreyi arttırmak “*Uzatdı bu halk işi ger erkek ü ger dişi/Müsülmân olan kişi ‘isyân yolına girmez*” YED 115-2, SN 2645, **3.** *mec.* yetiştirmek SN 60, **4.** uzaklaştırmak SN 4709, **5.** uzatmak YED 258-8, MN 40a-3, GT 4a-8; KT 1267a

üleş- paylaşmak, bölüşmek, dağıtmak “*Mâlung çogısa iy paşa hısımın kavmun üleşe/İledeler seni sine göresin yirün tengini*” YED 350-4, DK 72-4, MN 18a-14; KT 1270b

üleşdür- paylaştırmak “...etin pāre pāre eyleyüb yoldaşlarına üleşdürdiler.” MN 61b-7;
KT 1270b

üre- üremek “...tavar ālīvirdüm, ol daḥı üredi...” MN 3b-7; KT 1272b

ürkit- korkutup kaçırmak “Tavlunbaz urup yundları ürkitdi, getürüp ol қoruya geldi.” DK
263-7; KT 1272b

üşür- 1. atmak, saplamak, sallamak, saldırmak “Topraga çün düşürdiler/El topraga
üşürdiler/Taşlarla basdurdılar/Allāh sana sundum elüm” YED 184-9, DK 295-10,
MN 61b-5, 2. musallat etmek, toplamak SN 5059; KT 1274b

varıl- bir yere ulaşılmak “Benüm münâcâtum senden yanadır/Sana varur yolum sensüz
varılmaz” YED 107-3; KT 1282b

viril- 1. iletilmek, duyurulmak “Geldi salacam sarılır/Dört yana sala virilür/İl namâzuma
dirilür/Allāh sana sundum elüm” YED 184-6, 2. bırakılmak “Bu ben ben didüğüm
eger ben isem/Bu benliğüm bana niçün virilmez” YED 107-10, 3. dağıtılmak “İşit ne
dir horûsunuz/Tanla virilür rûzunuz/Dost dergâhına dutgıl yüz/Tanla seher vaktinde
tur” YED 88-2, 4. ihsan edilmek, bağışlanmak “Yine yini hazîneden yini hil’at giydi
cihân/Yine virildi yini cân ot u agaç sesdi yine” YED 312-3, GT 36a-13; KT 1290b

yağ- 1. dökülmek, gelmek, düşmek, yağmak “Men bu yirden gideli delü olmuş Delim ağça
karlar yağmış dize yetmiş.” DK 114-13, YZ 9b-5, YED 77-5, SN 3209, MN 54b-3,
GT 63a-3, 2. arka arkaya gelmek, düşmek YZ 7a-4; KT 1302a

yağdur- yağdırmak “...belā yağmurın yağdura...” MN 42b-10; KT 1301a

yağla- yağ sürmek “Ay şakar қоç қоç menüm nireden helāk olaçağum bildüñ, şöyle
çalayım seni mağara duvarına kim kıyruğıñ mağarayı yağlasun didi” DK 228-3; KT
1301b

yaqıl- yakma işi yapılmak, kül durumuna geçirilip yok edilmek “*Niçe bir derdler ile odlara yanam yakılam/Niçe bir şâkir olam zâkir olam mihmân olam*” YED 201-20, YZ 27b-11, SN 3550; KT 1303a

yaqışdur- yakıştırmak “*Yaqışdurdı düzdi biri birine/Ki bilürdi uşah u ne iri ne*” SN 4858; KT 1303b

yal- yalamak “*Ne var barmaq uzatdıyusa bular/Kime kısmet ise balı ol yalar*” SN 4174; KT 1304b

yalvar- ısrarla bir şey istemek, yalvarmak “*İşit sözümi ya sagır/Tâ terezün gele ağır/Yalvar Çalab'una çağır/Tanla seher vaktinde tur*” YED 88-3, YZ 3b-15, DK 160-12, SN 3510, MN 12b-8, GT 59a-11; KT 1306a-b

yañıl- 1. aldanmak, hata yapmak “*Miskîn Âdem yanıldı Uçmak'da bugday yidi/İşi Hak'dan bilenler şeytândan tutmayalar*” YED 57-8, SN 2902, **2.** şaşırmaq, karıştırmak “*Hûrîlerle sırdaş olan Muhammed ile eş olan/Ol îmânı yoldaş olan bunda yol yanılmayandır*” YED 99-7, MN 25b-12; KT 1308a

yapdur- yaptırmak, inşa ettirmek, kurdurmak “*Bir kuru çayun üzerine bir köpri yapdurmuş-idi.*” DK 155-3, YZ 49b-4, SN 1056/**yabdur-** MN 9b-3; KT 1311a

yar- 1. bölüp ayırmak, yarık açmak “*Basañun hançeri var-idi, edüğini yardı, içinden çıkdı.*” DK 226-8, YED 181-6, **2.** oymak, delmek “*Bir taşa kıldı nazar mu'cizâtila yarar/Çıkdı ber-Tâ vü Sin ü Yâ dürli nakış üstine*” YED 321-3, **3.** derin yara açmak “*Beyrek kalkdı, kızlar yanına vardı, şurnaçıları kovdı, nakaraçıları kovdı, kimini döğdi, kiminiñ başın yardı.*” DK 112-2, MN 19b-10, GT 18b-5, **4.** geçmek, ötekini geride bırakmak “*At depdiler, Beyrek atı kızuñ atını kiçdi. Oh atdılar, Beyrek kızuñ*

oğın yardı.” DK 79-4, **5.** ayırmak, uzaklaştırmak SN 2860, **6.** ayırmak, bölmek SN 2760, **7.** yarmak, kazmak SN 2002; KT 1314a

yara- **1.** yaramak, iş görmek “*Ölümden ne korkarsın korkma ebedî varsın/Çün kim işe yararsın bu söz fâsid da'vidür*” YED 33-2, YZ 30a-12, GT 7a-1, **2.** uygun düşmek, yakışmak “*Aldanma mâla davara kulluk eyle Hakk'a yara/Seviyile bile vara bâkî yoldaş olanı gör*” YED 22-6, YZ 34a-6, MN 11b-4, GT 1b-12, **3.** gerekmek SN 3800; KT 1312a

yaraqlan- hazırlanmak “*Yaraqlan u köşküm işigine gel/Dimezven atamuñ ki köşkine gel*” SN 1718/**yaraqlan-** MN 39a-12; KT 1311b

yarala- yaralamak “*Işkı bıçağ çıkardı vü bağrumı toğradı/Yaraladı nideyim urımasvanın yama*” SN 1626; KT 1311b

yaralan- vücudun bir yerinde yara açılması “*...üç yirde yaralandum kara kara başum bunaldı, yaluñuz kaldum, suçum bu-mıdur didi.*” DK 48-11; KT 1311b

yaraş- **1.** gerekmek “*Gerek yārumuzdan viresin nişān/Ki ansuz yaraşmaz baña bu cihān*” SN 665, **2.** yakışmak “*Yūnus Emre kendözün topraga urgıl yüzün/Ma'sūkaya yaraşur bir miskînligüm vardur*” YED 51-7, DK 257-2, SN 749; KT 1312b

yarat- **1.** olmayan bir şeyi var etmek, yaratmak “*Senüdüür pâdişâhlık kudretün var/Yaratdun yiri gögi heybetün var*” YED 48-1, YZ 10a-5, MN 20b-9, GT 66a-12, **2.** yeni bir şey ortaya koymak, yapmak “*Niçe kez geldüm gitdüm delim sûret yaratdum/Bu şimdiki devrede Yūnus'a aldar idüm*” YED 223-5; KT 1312b

yaratıl- yaratılmak “*Biz uludan işitdük evvel er yaratıldı/Pâdişâhun birliğin evvel kadîm er bildi*” YED 367-1, MN 9b-14, GT 13a-14/**yaradıl-** YED 12-7, SN 144, MN 9b-11; KT 1312b

yarıl- yarık açılmak, ayrılmak, yarılmak “*Taglar yirinden ırıla heybetinden gök yarıla/Yılduzlar bağı kırıla düşe yire perrân ola*” YED 9-6, YZ 19a-5, DK 216-10, SN 148; KT 1313a

yarış- 1. yarışmak “*Ayağlar içişmege yarışdılar/İçe içe sözlere karışdılar*” SN 4260/**arış-**
2. iddiaya girmek, yarışmak GT 72a-9; KT 1313b

yarlığa- bağışlamak, affetmek “*Hak Çalab'um Hak Çalab'um sencileyin yok Çalab'um/Günâhluyam yarlıgagıl iy rahmeti çok Çalab'um*” YED 186-1, YZ 3a-14, GT 79b-13; KT 1313b

yas- yasılmak, düz hâle getirmek “*Kılıç yalmanı kim kılıcı yasar/Dile beñzedügi için baş keser*” SN 3678; KT 1314b

yasta- yaslamak, dayanmak, yastık edinmek “*Baş üstine varalum isteyelüm/Baş altına biz taş yastayalum*” SN 2846; KT 1314b

yaşa- yaşında olmak, yaşına gelmek, hayatını sürdürmek, yaşamak “*Delü Dumrul yüz kırk yıl dahı yoldaşı-y-ile yaş yaşadı.*” DK 169-9, YZ 31b-12, SN 1739, MN 63a-3, GT 65a-6; KT 1315a

yaşar- sulanmak, yaşarmak, yaşla dolmak “*Yidi başlu ejderhaya yetüp vardum Heybetinden şol gözüm yaşardı.*” DK 278-7, SN 3364; KT 1315a

yaşmaklan- örtünmek, kapanmak “*Banı Çiçek yaşmaklandı haber şordı, aydurYigit gelişüñ kandan?*” DK 78-3; KT 1315b

yay- 1. yayılmak “*Cihân içine yaydı ol key adın/İşitdi kamu yoğsul u bay adın*” SN 3648,
2. yaymak SN 3703; KT 1319a-1319b

yayıł- 1. birçok kimsenin duyma işine konu olmak, hızla duyulmak, yayılmak “*Yayıldı Yûnus adı suçdur cümle tâ‘atı/ Çalab‘um ‘inâyeti suçın geçüre meger*” YED 41-9, SN 1623, MN 19a-5, DK 243-2, 2. çevreye dağılmak “*Böyle diğec kırk ince kız yayıldılar, tağ çiçegi divşürdiler.*” DK 28-13/**yazıl-** SN 1670, 3. ağızdan ağza söylenmek SN 2732; KT 1318b-1319a

yed- çekmek, çekerek peşinden götürmek, yedekte götürmek YED 304-5/**yéd-** SN 2338/**yet-** “*Kațar kațar kızıl develerini yetdiler.*” DK 38-7; KT 1322a

yeşer- bitki yaprak vermek, yapraklanmak, yeşermek “*Ķaba ağacuñ Ķurımıř-idi yeşerdi aħır Şahbaz atuñ Ķurımıř-idi Ķulın virdi aħır.*” DK 117-6, MN 34b-10; KT 1329

yet- 1. erişmek, ulaşmak, yetişmek “*Buğaç Ķan çapup yetdi.*” DK 31-8, YED 356-8/**yét-** YZ 8a-11/**yit-** YED 298-5, MN 36b-2, SN 2133, GT 14b-4, 2. olgunlaşmak, büyümek “*Ol ‘Āyişe Fāţıma şoyıdur Ķanum. Anuñ bebekleri yetsün.*” DK 7-10, 3. bir gereksinimi karşılayacak nicelikte olmak DK 217-5, 4. yeterli olmak, kâfi gelmek DK 256-12; KT 1330b

yığışdur- toplamak, biriktirmek “*...Allah viren umuduñ üzilmesün, yığışdursun dürişdürsün günahuñuzu...*” DK 66-9/**yığşur-** DK 27-5; KT 1331a

yıhdur- 1. devrilmesini sağlamak, yıktırmak “*Çünkü buldı anları eşit hoca/Yıhdurdu müşebbeki uçdan uca*” YZ 32b-3/**yıkdur-** YZ 33a-2, DK 138-8, 2. kurulu bir şeyi parçalayarak dağıtmak “*Ķırañ yirde tikilmiş otaħlarıuñ O zalım yıkdurdu ola Ķardaş.*” DK 222-13; KT 1331b

yık- 1. yıkmak, dağıtmak, parçalamak “*Ķazan Bigüñ dünlügi altun ban ivlerini biz yıkmışuz, tavla tavla şahbaz atlarını biz binmişüz*” DK 40-5, YZ 50b-11, YED 198-3, SN 4444, MN 41b-1/**yıh-** SN 543, 2. kırmak, rencide etmek GT 43b-14, 3. *mec.*

yıkmak, bozmak “*Kimseye hor bakmagıl hergiz gönül yıkmagıl/Yitmiş iki milletde dervişlik yarı gerek*” YED 142-4, MN 14a-6/yıh- SN 5604, **4.** sermek “*Senüñ ivüñ üzerine şıgın geyik yıkmadum-mı.*” DK 116-8, **5.** devirmek “*...oğlanı iki talusnuñ arasında urup çağdı, yıkdı*” DK 23-1; KT 1331b

yıkıl- **1.** bozulmak, dağılmak “*Gönlüm bana yoldaş iken zühd ü tâ‘at kıluridum/Yıkıldı bu tertîblerüm gönülsüzem elüm irmez*” YED 104-4, GT 70a-4, **2.** yok olmak, mahvolmak “*Yöm vireyim hanum: Karlu kara tağlaruñ yıkılmasun, kölgelüçe kaba ağacuñ kesilmesüñ...*” DK 66-1, YED 375-5, **3.** devrilmek, yere serilmek, yığılmak DK 17-5, SN 2586, **4.** üzölmek SN 2230; KT 1331b

yigitlen- gençleşmek, gençlik taslamak “*Dilerdi ki kolın açup çoçadı/Yigitlendi niçeme kim kocadı*” SN 3245; KT 1333b

yigren- iğrenmek, tiksirmek “*Bahilüñ görenler yüzün yigrenür/İşidenler anuñ sözün yigrenür*” SN 867; KT 1333b

yilten- girişmek, kalkışmak, özenmek, heves etmek, meyletmek “*Yağrınında kalkın oynar yayası olur Yavuz yirlere yiltendüñ kayıda döngil.*” DK 176-2, SN 3210; KT 1324a

yiñil- yenilmek, mağlup edilmek “*Ağız aña zindan durur bekci diş/Yiñilmez çoparur dağı bunca iş*” SN 3671; KT 1326b

yiñile- bir şeyin yerine yenisi koymak, tazelemek “*Yünus cânun yinile ki dostlugun anıla/İşkıla dinlerisen bilesin kudretümüz*” YED 116-8; KT 1326a-b

yir- **1.** kötülemek, beğenmemek “*Hak nazar kılduğı cânâ bir göz ile bakmak gerek/Ana ki Hak nazar kıldı ben anı niçe yireyin*” YED 266-5, **2.** hakir görmek “*Yünus sözün kime dirsün yâ kimün kaygusün yirsün/Nasihat halka eylersün yâ özün neye tutmazsün*” YED 235-9; KT 1328b

yit- 1. kaybolmak, ortadan kalkmak, yok olmak, zayi olmak “*Ölmiş-mi-y-idüñ yitmiş-mi-y-idüñ a Kazan...*” DK 47-8, YED 113-10, SN 2806, 2. bitmek, tükenmek, süresi dolmak “*Göçenler menzile yitdi vardı anda karâr itdi/Geçdi ‘ömür kavil yitdi varlığumdan nâ-çâr oldum*” YED 208-7, 3. eklenmek, karışmak, dökülmek “*Görün ki Yûnus n'itdi varuban hazrete gitdi/Katredür ‘ummâna yitdi tolsa gerek şimden girü*” YED 286-7; KT 1334a

yoğur- yoğurmak, şekil vermek “*Azrâil gökden inde bir avuç toprak aldı/Dört ferişte yogurdu bir peygamber eyledi*” YED 355-5, DK 180-1, SN 4484, GT 22b-13; KT 1334b

yokla- yoklamak, kontrol etmek “*Çü Yûsuf'ı yokladılar devede/Kaçmış ol kul [dê]diler feryâd êde*” YZ 9a-14; KT 1335a

yon- yontmak, tıraş etmek, düzeltmek “*Kızıl altun getirüñ han kızına tırnak yonuñ.*” DK 115-3, YZ 10a-12; KT 1337b

yor- anlamlandırmak, yorumlamak, tabir etmek “*Er oldur ki menzilin her dem gösteri tura/Degme ‘ârif bu düşü yoramaz işi degül*” YED 164-4, YZ 2a-15, DK 43-7, SN 4674, MN 21a-10; KT 1338a

yor- yormak, yorgun düşürmek “*Didi uş yiyem karnımı toyuram/Ne av avlayam u ne atum yoram*” SN 2955; KT 1338a

yuhla- uyuklamak “*Uyur olsa nâ-geh sayuhlar idi/Süheyl-i Yemen diyü yuhlar idi*” SN 1138; KT 1265b

yum- örtmek, üstüne koymak, kapamak “*Behey miskîn aç gözünü bu fânîden yum gözünü/Günâhdan kara yüzünü hiç agartmayasın bigi*” YED 414-3, MN 13a-1, GT 56a-8; KT 1339a

yumıl- kapanmak “*Kaçan kim ölüp gözlerüm yumula/Gerek Çîn’e var gerek ayruk ile*” SN 709; KT 1339b

yumurtla- yumurtlamak “*Ol tavuk yumurdladukca bir sıçan ānı ogurlardı.*” MN 49a-2; KT 1340a

yun- 1. yıkanmak “*Gül-āb olıcağ u şu dağı şābūn/Getüreyim uş hücre içinde yun*” SN 3277, YZ 11b-14, YED 304-5, MN 27b-8, 2. temizlenmek “*Bu murdârı divşürenler bu su ile yunur sanur/Erden himmet olmayınca ‘ömür geçer yunmayısar*” YED 24-4; KT 1340b

yücel- artmak, fazlalaşmak, yükselmek, yücelmek “*Argap argap kara tağūñ yihılmış-idi yüceldi ahır Kanlu kanlu şularuñ soğılmış-idi çağladı ahır.*” DK 117-4, MN 19a-5, GT 68a-10; KT 1342a

yüli- tıraş etmek “*Saçı sakalını yülidiler. Bir at bir kılıç virdiler.*” DK 266-1, SN 4620; KT 1343a

yürin- yürüme işi yapılmak “*Yûnus Hak tecellisın şâ’ir dilinden söyler/Cânda gevher varısa Hak’dan yana yürindi*” YED 383-5; KT 1344a

yüz- derisini çıkarmak, derisini soymak “*Pıçak çıkarup serisini yüzdi.*” DK 183-1; KT 1345b

yüzdür- yüzmesini sağlamak veya yüzme işini yaptırmak “*Işk bî-karâr denizdür cânunu ‘ışka yüzdür/Denizde bahrî vardur yüzdüm yüzmedüm dime*” YED 336-3; KT 1345a

3.4. *Kâmûs-ı Türkî*’de Olmayan Fiiller

Anlam değişmelerini tespit etmek amacıyla taranan eserlerden elde edilen fiiller, *Kâmûs-ı Türkî* ile karşılaştırılmıştır. EAT’den elde edilen bazı fiillerin *Kâmûs-ı*

Türki'de olmadığı tespit edilmiştir. Söz konusu fiillerin Osmanlı Türkçesi döneminin diğer sözlüklerinde yer alabilmesi mümkünken tezin belli eserlerle sınırlanması ile fiillerin *Kâmûs-ı Türki*'deki varlığı üzerinden sonuca gidilmiştir. EAT dönemindeki 6 eserden taranıp *Kâmûs-ı Türki*'de yer almayan fiiller anlamlarıyla birlikte listelenmiştir:

‘**aceble-** şaşırmaq YZ 14a-4, SN 842, MN 13b-1

‘**acebleş-** birlikte şaşırmaq, hayrete düşmek YZ 2b-3

adın- adım atmaq SN 5421

ağarıl- boru çalınmaq, üflenmek (Ergin, 2009b: 4) DK 271-2

ağıl- çıkılmak, yükselmek MN 22a-7

ağtarıl- yere inmek, attan inmek (Ergin, 2009b: 7) DK 290-3

alal- kızarmak (Ergin, 2009b: 11) DK 124-10

añdurt- yâd ettirmek, tekrar yaşatmaq DK 246-6

anıt- (**andı-/andıt-**) tuzak kurmaq, yakalamaya çalışmaq (Ergin, 2009b: 17) DK 27-6

anıt- şaşırmaq (Ergin, 2009b: 17) DK 84-7

apıla- okşamak, gönlünü hoş etmek SN 4318

ar- yorulmaq, yorgun düşmek YED 301-9, SN 2560, MN 2b-14

arhalaş- birbirine yardımcı olmak SN 4410

arķala- yardımcı, destek olmak SN 2577

aşan- yükselmek, kurulmaq, asılmak (Ergin, 2009b: 21) DK 67-1

ayın- korkmaq, çekinmek SN 3175

ayruksı- başka türlü olmak, değişmek, yadırgamak YED 248-11, MN 53a-8

aytış- söyleşmek (Ergin, 2009b: 31) DK 277-4

āzādla- serbest bırakmak SN 228

bağışlan- karşılık beklenmeden verilmek YED 324-1

balkı- parlamak, parıldamak, ışıldamak YED 233-6

bañla- 1. ezan okumak YED 364-1, 2. ötmek MN 39a-9/**mañla-** 3. bağırarak, feryat etmek (Ergin, 2009b: 211) DK 149-3. Fiilin *mañra-*, *müñre-* biçimleri de mevcuttur ve ses taklidi bir kaynağa dayanarak temel anlamı *gürültü yapmaktır* (Clauson, 1972: 770).

bañlat- ezan okutmak (Ergin, 2009b: 37) DK 121-2

batıl- 1. batmak YZ 42a-4, 2. batırılmak, saplanmak YED 92-4

bayı- zengin olmak, zenginleşmek (Ergin, 2009b: 41) DK 2-11

bayıt- zengin etmek, ihtiyacını karşılamak, zenginleştirmek 24b-6

bayla- değerlendirmek, yüceltmek SN 1044

beglen- beylik taslamak, bey olmak, beylik elde etmek, beylik göstermek YZ 29b-14, SN 1705

begne- bey kabul etmek YZ 10a-10

beñle- nişan koymak YZ 39a-5

beñzeş- benzer olmak, andırmak SN 2198

berki- güçlenmek MN 32a-13

bezet- süsletmek SN 1469

biniş- birlikte binmek DK 270-6

bitile- eline mektup vermek, bir kimse ile mektup göndermek YZ 47a-1

bitit- yazmak, nasip etmek, takdir etmek YED 345-1

boğazlan- hayvan kesilmek SN 2113

boğazlat- boğazlatmak MN 27b-12

boğra- delik açmak (Ergin, 2009b: 35) DK 129-12

boyla- 1. hikâye anlatmak, destan söylemek (Ergin, 2009b: 56) DK 34-10, 2. dikkatle dinlemek (Ciğa, 2013: 544) SN 825

bögrüş- bağıra bağıra ağlaşmak (Ergin, 2009b: 57) DK 92-1

buñlan- sıkıntı çekmek YZ 25b-13

burcala- yakmak SN 2838

buş- öfkelenmek, kızmak YZ 21b-4, YED 104-7, SN 37

buy- donmak MN 8a-2

buzla- bağıra bağıra ağlamak, feryat etmek, deve bağırarak (Ergin, 2009b: 63) DK 54-9

buzlaş- bağırıp ağlaşmak, deve gibi bağırışıp feryat etmek (Ergin, 2009b: 63) DK 224-2

buzlat- bağırtmak, ağlatmak, feryat ettirmek, deveyi bağırtmak (Ergin, 2009b: 63) DK 134-5

büdiri- sendelemek, ayağı titremek (Ergin, 2009b: 64) DK 35-5

büg- önünü tutup engel olmak SN 799

bükit- eğilmek, kendini eğmek SN 4193

cüftlen- eş edinmek, eş olarak kabul etmek YZ 31b-8

çağna- bağırmak, haykırmak SN 2480

çapdur- at koşturmak DK 245-11

çapıl- yağmalanmak, basılmak DK 294-10

çapın- atılmak, hızla koşmak SN 3834

çavlan- ün salmak, şöhret kazanmak DK 155-8, SN 5215

çayla- düşünmek SN 2600

çerer- göz açılıp parlamak SN 1868

çevüklen- titiz davranmak SN 4231

çıgrışdur- bağırttırmak, feryat ettirmek DK 38-6

çıkraş- fokurdamak YZ 27b-8

çınrat- şingırdatmak, çınlatmak, ses çıkartmak YZ 44a-15

çolğa- sarmak, bohçalamak (Ergin, 2009b: 76) DK 251-8

dağılış- birlikte dağılmak MN 26a-3

darı- talan etmek, yağma etmek (Ergin, 2009b: 76) DK 44-7

dartın- kaçmak MN 63b-1

debert- kurcalamak, araştırmak SN 4296

degin- ulaşmak, nail olmak, kavuşmak YZ 42a-4/**tegin-** YZ 38b-3

depser- kuruyup buruşmak (dil, dudak), kabarmak, büzülme, uçuklamak SN
4823/**tepsir-** (Ergin, 2009b: 288) DK 58-13

devletlen- faydalanmak GT 29a-11

dikin- kendisi için dikmek GT 39a-13

dirişdür- toplamak SN 1567

dirneş- toplanmak, bir araya gelmek SN 4894

divşüril- bir araya getirilmek, toplanmak, derlenmek YED 306-1

dölen- 1. huzura kavuşmak, sükûnet bulmak, yatışmak YED 66-7, SN 1553, 2. karar kılmak, ağır davranmak SN 1490

döniş- yönelmek YED 127-5

döy- dayanmak, katlanmak, tahammül etmek YED 4-8, YZ 40a-5, SN 1776

düg- havaya yükselmek, yukarı çıkmak, yukarı doğru fırlamak SN 1764, MN 11a-2

dügdür- yukarı doğru fırlatmak, kaldırmak SN 4488, MN 51a-4

dükenle- aramak, araştırmak, yoklamak SN 2525

dümük- meşgul olmak, oyalanmak, dalmak YZ 3a-5 (**dümük ol-** meşgul olmak SN 4043)
(DS, 1993: 1630a)

düne- tünemek, konaklamak, geceleme SN 1981, MN 29b-8

dürét- 1. yaratmak YZ 10a-7/**dürüt-** SN 19/**dürit-** 2. türetmek, meydana getirmek SN 3360

dürişdür- derleyip toplamak DK 66-9

düşiş- düşüp kalkmak, birlikte bulunmak SN 5400

düzdür- 1. yaptırmak, bina ettirmek YZ 36b-14, 2. hazırlatmak, tamamlatmak, tertip ettirmek SN 1085

düzen- süslenmek SN 1631

düzil- 1. yapılmak, hazırlanmak YED 335-10, DK 36-5, SN 793, MN 10a-9/düzül- YED 118-2, 2. nazmedilmek, yazılmak SN 363, MN 68a-7/düzül- SN 5586, 3. kurulmak SN 485/düzül- MN 21b-7/**düzül-** 4. dizilmek, sıralanmak YZ 37a-1, YED 301-5, 5. akort edilmek SN 503

edible- terbiye etmek GT 62a-5

egle- 1. oyalamak YED 143-9, 2. teselli etmek, avutmak YZ 17b-5, YED 270-2, SN 981

elik- zayıflamak MN 46b-12

elikdür- elde etmek, ele geçirmek, yakalamak SN 469/**elükdür-** SN 2904, MN 14a-5

endik- şaşırmaq, ürkemek SN 2187

erilen- kaygılanmak, üzölmek (Ergin, 2009b: 107) DK 55-7

esil- eksilmek, dökölmek YED 74-5

esle- söz dinlemek, aldırış etmek, itaat etmek, kulak vermek DK 217-10, SN 2717. Fiilin *dinlemek* anlamı üzerine yeni soyut anlamlar yüklenmiştir (Erol-Arslan, 2014: 277).

esrit- sarhoş etmek, aklını başından almak YED 208-3

eşür- hızlı yürötmek, koşturmak SN 2538

etlen- kendi kendine etmek, öyle yapmak SN 1653

eydür- meylettirmek, çevirmek YED 124-5

eylen- hazırlanmak, kalkmak, hareket etmek (Ergin, 2009b: 109) DK 50-4

eylet- 1. inşa ettirmek YZ 17a-15, 2. yaptırmak SN 3725, MN 38a-13

eymen- korkmak, utanmak, çekinmek YZ 50b-13, SN 2772, MN 23a-5

eytdür- söylettirmek YZ 26a-4

fermānla- buyruk vermek YZ 22a-3

ġalbırıla- elemek MN 16b-9

gideril- yok edilmek GT 7b-2

göger- yeşermek, yeşillenmek (Ergin, 2009b: 122) DK 258-6

gönen- refaha kavuşmak, sevinmek, mutlu olmak YED 279-14

gönül- yönelmek, yola koyulmak, yüzünü döndürmek YZ 13a-12, SN 2845/**gönül-** YED 30-1, SN 772

göymeş- titremek MN 29a-13

gözikdür- göstermek MN 65b-7

ġuşşalan- kaygılanmak, üzülme, kederlenmek MN 27b-10, GT 6b-7

gülümsin- gülümsemek SN 3278/**gülümsün-** SN 1884

gümüşlen- gümüş gibi parıldamak YED 324-1

güvür- koymak, sokmak, kapatmak YZ 18a-11

ġırlat- gürültülü ses çıkarmasını sağlamak, hırıltı çıkartmak DK 157-2

ġikāyetle- hikāye etmek, anlatmak SN 4651

ınlı- itaat etmek, boyun eğmek SN 5604

ıñra- homurtulu ses çıkarmak SN 4095

ırġa- sallamak YZ 25a-10

ırış- 1. birbirinden ayrılmak, uzaklaşmak SN 5193, 2. yorulmak SN 3753

ısn- 1. ısınmak MN 8a-3, 2. alışmak GT 58b-9

ısmarla- 1. emanet etmek SN 1241, DK 82-11, MN 11a-9, GT 8b-14/**ısmarla-** YZ 29a-2, YED 366-8/**şımarla-** SN 800/**şımarla-** SN 804, 2. buyurmak GT 65b-9/**ısmarla-** 3. tembih etmek, talimat vermek YZ 24a-15, DK 100-1/**şımarla-** SN 476/**şımarla-** SN 3340, 4. sipariş etmek YED 407-3

ışıt- parlatmak SN 2977

için- kendi kendine içmek SN 1544

içiş- birlikte içmek SN 2070

igle- hasta olmak (Caferoğlu, 2011: 90) YZ 16b-6. D. Dilçin fiili ‘*igledüm*’ biçiminde okurken (Dilçin, 1945: 31-6a) İ. Taş ‘*añladum*’ olarak okumayı tercih etmiştir (Taş, 2010: 31-455). 454. beyitte geçen *igledüm* fiili, 456. beyitte yine aynı anlamı taşıyan *sayru kıl-* birleşik fiili ile bağlam olarak ilişkili olabilme ihtimaline binaen çalışmada tercih edilmiştir.

ıldür- iliştmek, batırmak, delip geçirmek DK 221-10

ile- yurt edinmek SN 5253/**ille-** SN 4916

ilin- ilişmek, dokunmak, sataşmak SN 4934

iltür- götürmek SN 3084/**életdür-** göndertmek YZ 40b-2

incin- 1. kırılmak, gücenmek, incinmek DK 74-9, SN 2216, MN 14b-7, GT 49a-11, 2. canı yanmak DK 217-8

incü- incinmek, zahmet çekmek SN 1627

inde- çağırarak, davet etmek YZ 33b-8/**ünde-** YZ 49a-10, SN 4211

inile- 1. inlemek, sızlanmak YZ 46a-9, SN 638 /**inile-** YED 168-5/**inile-** YZ 13a-1, SN 536, GT 56b-2, 2. eziyet çekmek GT 32b-8/**siñle-** DK 47-1

irde- araştırmak, incelemek, irdelemek YZ 43b-14

ittifāklař- anlaşmak YZ 22a-7

iyi- kokmak, çürümeğ YZ 22b-10

ķadarla- dizmek, düzenlemek YED 358-3

ķahala- sarmak, kuşatmak, her yandan saldırmak SN 4497

ķahla- kurutmak SN 2044

ķanıķ- kanlanmak, kandan kızarmak SN 1889

ķaran- lanet etmek SN 2460

ķarıl- karışmak YED 107-6, SN 2594

ķarmala- kavramak MN 6b-7

ķarvan- tutunmak, yapışmak SN 1756

ķarvař- birbirini alt etmek üzere kavramak, tutuşmak, kapışmak (Ergin, 2009b: 174) DK

79-7

ķařlıt- kasılmak, kendini sıkmak YZ 42b-6

ķavla- çekiştirmek, dedikodu etmek YZ 20b-8/**ķovla-** DK 8-8

ķavlař- 1. çekiştirmek, dedikodu yapmak YZ 20b-6/**ķovlař-** YZ 20b-1, 2. çekişmek, tartışmak YZ 20b-3

ķavzan- 1. elleriyle tutunmayı istemek, kavramaya çalışmak YZ 43a-3, 2. *mec.* kavramaya çalışmak SN 141

ķayıđlan- endişelenmek MN 54a-4

ķayıķ- **1.** kaymak, temayül göstermek, meyletmek YED 121-4/**ķayıķı-** YED 135-4, **2.**
dönmek, sapmak YED 237-4

ķayıt- **1.** vazgeçmek, bir karardan dönmek DK 26-2, **2.** geri dönmek DK 36-13

ķeble- çivilemek MN 35b-10

ķeykirde- endişelenmek, heyecanlanmak SN 3151

ķıģırt- çağırılmak, davet etmek SN 1097, MN 40a-9

ķıģırıl- çağırılmak YED 306-3

ķılçat- çekinmek, aldırış etmek, teprenmek, umursamak (Ergin, 2009b: 180) DK 187-1

ķılıçla- kılıçla vurup kesmek DK 64-7

ķılıçlaş- karşılıklı olarak kılıçla vuruşmak DK 250-12

ķımrat- kıpırdatmak SN 2475

ķındur- kışkırtmak MN 52b-14

ķırış- birbirini öldürmek, vuruşmak DK 251-1, SN 2587

ķız- **1.** sıcaklıģı çok artmak, yakmak, ısınmak, yanmak, kızarmak YZ 27a-7, YED 21-5,
DK 226-13, SN 2426, MN 54a-12, GT 22b-13, **2.** kızmak, fkelenmek YED 83-3,
SN 3109

ķızlan- kız görünmek YZ 32a-2

ķişnet- yüksek ses çıkarmasını sağlamak DK 190-7

ķoçın- silkelenmek, çabalamak, kurtulmaya çalışmak (Ergin, 2009b: 188) DK 79-13

ķoçış- kucaklaşmak SN 1833/**ķoçuş-** SN 1920

ķodur- **1.** koydurmak, hazırlatmak YZ 37a-9, **2.** bıraktırmak YED 264-3

kolâr- bir Şey atmak için kollarını kaldırmak SN 5213

korın- koruma işine konu olmak YED 303-5

kotar- boşaltmak, piŐen yemeği başka bir kaba aktarmak YED 349-10, SN 5336, MN 53b-12

köŐür- kızı evlendirmek, kocaya vermek (Ergin, 2009b: 206) DK 80-11

köpüklen- ağızda kabarcıkların oluşması DK 182-7

köpüklendür- köpük çıkartmak DK 83-3

kösüle- uzatmak, bağlamak YED 340-2

ku- kucaklamak, sarmak, bağrına basmak, sarılmak YZ 47b-9, DK 224-3/**koş-** SN 3855/**ko-** SN 1604

kuŐa- kuşatmak, çevirmek YED 310-5

kuŐla- kuş yakalamak DK 120-6

kuym- dökme YZ 22a-14

kuzla- hayvan yavrulamak, doğurmak MN 31a-9

küvle- haykırmak, gürlmek (Ergin, 2009b: 208) DK 119-1

mañrı- melemek, bağırmak (Ergin, 2009b: 211) DK 139-11

mırıla- mırıldanmak DK 160-3

muŐtula- müjde vermek YZ 24b-14, SN 402, GT 23a-2

naŐıŐla- resim yapmak SN 621

nemle- hedefe isabet ettirmek, vurmak (Ergin, 2009b: 221) DK 200-4

obar- eskitmek, yıpratmak SN 2862

oğurlan- çalınmak YZ 39b-3

oğurlat- çaldırmak GT 44b-13/**uğurlat-** SN 1726, GT 44b-10

oğlan- okla vurulmak DK 141-7

opur- yıkmak, çökertmek SN 2862

öçür- söndürmek SN 2422

ögle- özlemek SN 2309

öglen- aklını başına toplamak, kendine gelmek SN 3562

ögsüzlen- ayrı kalmak YZ 52a-1

ögütlen- ibret almak, ders olmak SN 5066

ökçele- ayağının topuğu ile atın karnına vurmak, ökçe ile tepmek DK 26-7

öldürt- öldürtmek YZ 44b-11, MN 52b-14

öñ- beklemek YED 313-7, SN 217

öndür- yarıştırmak MN 30b-13

öñirt- ileri geçmek, öne geçmek, öne geçirtmek SN 4332, MN 36-8

örüş- belirlemek SN 287

öt- 1. geçmek, aşmak YZ 30b-11, YED 39-6, 2. geçmek, ağarmak, vakit olarak dolmak
DK 90-13

ötele- ileri geçirmek SN 2892

ötür- terk etmek, bırakmak SN 91

ırt- delmek, delip etini dışarı çıkarmak, delik deşik etmek DK 180-11

şaalan- sağa sola saılmak SN 3959

şadula- uzun uzun anlatmak SN 3798

şağalt- iyileştirmek DK 84-2

şağıncıla- istemek, arzulamak YED 221-4

şağışla- 1. saymak, hesap etmek YZ 29a-4, 2. düşünmek SN 1268

şalındur- sallandırmak, iple aşağıya indirmek, sarkıtmak DK 98-13

şavaşdur- dövüştürmek DK 15-11

şavurt- dağıtmak, savrulmasına sebep olmak YED 353-10

çayla- seçmek SN 2214

şegirdür-koşturmak YED 201-12

şegen- ürpermek, korkup sıçramak (Ergin, 2009b: 262) DK 277-5

şekri- sıçramak MN 50b-14

şermür- uykudan sıçrayıp kalkmak (Ergin, 2009b: 265) DK 42-11

şes- büyümek, gelişmek; ses vermek YED 312-3

şevniş- birlikte sevinmek YZ 48b-2

şığındur- sığındırmak YZ 4a-10

şığrın- hazmetmek YED 325-6

şıvışdur- ayırmak SN 2889

řitāyiřle- övmek, takdir etmek, alkışlamak SN 610

şoğul- 1. kurumak, feri gitmek, ışığı sönmek YED 207-6/**şoğul-** 2. kaynağı kurumak, çekilmek, kuruyup akmamak DK 117-5

şoğran- söylenmek, homurdanmak YZ 31a-4

şorış- emerek öpüşmek DK 198-5

soyak- aslına erişmek, dönmek YED 363-5

soykaş- omuzlamak, sırtlamak SN 1571

soyla- 1. araştırmak, aslını aramak, izini sürmek YED 283-7/**şoyla-** 2. söylemek, destan manzumesi söylemek YED 181-10, DK 2-10. Eski Anadolu Türkçesi döneminde ortaya çıkan fiilin ilk ortaya çıktığı metinde çok anlamlı bir özellik taşıması ve anlam alanını zaman içinde daha da genişletmesi anlam genişlemesinin söz konusu olduğunu gösterir (Erol-Arslan, 2014: 473). Tezcan (1978: 227-236), fiildeki *soy*'un Orhun Türkçesindeki *sab* 'söz, haber'den geldiğini belirtir.

soylat- araştırmak, aslını aratmak SN 2243

sögül- kızartmak, kebab etmek SN 2930

şuçıt- serkeşlik ettirmek SN 4440

şunul- takdim edilmek, uzatılmak YED 118-2

şunuş- birbirine uzatmak, birbirine vermek YZ 44a-2

suvarıl- sulanmak MN 34b-10

sürük- sürülmek, uzaklaştırılmak SN 4098

süsil- dürtülmek, vurulmak, saplanmak (Ergin, 2009b: 276) DK 63-10

süsiş- boynuzlaşmak, mızraklaşmak, dürtüşmek (Ergin, 2009b: 276) DK 251-1

şakı- şimşek ve yıldırım gibi çakmak, parlamak DK 147-7

şakıt- öttürmek DK 188-13

şes- çözmek, ayırmak, açmak YED 184-11, SN 1832, MN 63b-11/**şes-** YZ 21b-4/**çes-** YZ 11a-4/**şiş-** (Clauson, 1972: 857-a) DK 31-11

şşil- çözülmek SN 1197, MN 18b-7

şşür- ayırmak, koparmak, atmak YED 102-3

şorla- fişkırlarak hızla akmak, şırıldamak, şırıl şırıl akmak (Ergin, 2009b: 279) DK 23-1

şorlat- fişkirtmek (Ergin, 2009b: 279) DK 53-9

şalat- ısırtmak DK 184-5

şalbınma- çırpınmak YED 18-7

şam- damlamak SN 1625

şañlaş- hep birden hayrete düşmek YZ 38b-4

şarıq- 1. hiddetlenmek, öfkelenmek YZ 26a-15/**şarıh-** 2. sıkılmak, daralmak SN 37

şartdur- çektirmek DK 148-8

şaşdıkle- onaylamak YZ 43a-10

şayın- kaymak, sürçmek DK 186-3, SN 5127, MN 33b-11, GT 55a-10

şazık- koşup sıçramak SN 2911

şeferrücle- seyretmek SN 3059

şeferrüclen- gezinmek, gezip dolaşmak, ferahlamak SN 4005

şekebbürülen- gururlanmak, kibirlenmek GT 53a-3

tekellüfle- *mec.* ağırlamak SN 1596

tekyelen- yaslanmak, dayanmak GT 10a-5

terāzūla- tartmak, ölçüp biçmek SN 5335

tīmārla- **1.** ilgilenmek, özen göstermek YZ 2b-11, SN 3171, **2.** katlayıp yerleştirmek SN 476/**tīmārla-** **3.** tedavi etmek SN 4575

toğran- doğranmak DK 98-9, SN 5284

toğda- zorla alıkoymak, durdurmak YZ 25a-7

tolat- dolandırmak, kandırmak YZ 35a-12

tolun- batmak, yitmek, gözden kaybolmak, gurup etmek YZ 3b-5, YED 252-4/**tulun-** SN 1455/**tulun-** SN 2934

tosna- surat asmak, somurtmak SN 1672

toyın- doymak, kendini doyurmak SN 5263

toyla- ağırlamak, ziyafet çekmek YZ 35a-5, YED 134-8, DK 23-8, SN 1596

toz- savrulmak YED 171-8, SN 2548

tuğlat- kapattırmak, tıkatmak (Ergin, 2009b: 294) DK 138-10

tun- kapanmak, tıkanmak SN 3676

tuşla- öne çıkmak, karşılamak YED 417-5

tutaş- yaklaşmak, karşılaşmak YED 310-5

uğun- bayılacak hâle gelmek, kendinden geçmek YZ 33b-3/**uğın-** MN 35b-10

umadur- ümitle beklemek SN 1588

us- kıyas etmek, karşılaştırmak, benzetmek SN 142

ušan- parçalanmak, ufalmak, toz hâline gelmek, dağılmak, savrulmak, ufalanmak, kırılmak
YZ 11a-2, YED 186-5, SN 4138/**uvan-** DK 66-5

uшат- 1. parçalamak, ufaltmak, ufalamak YZ 16a-6, YED 156-3, SN 173/uvat- DK 185-3,
MN 8b-5, GT 72b-15, **2.** bırakmak YED 71-8 /**uvat- 3.** kırmak, yıkmak DK 255-6,
MN 30a-6

uyağ- gurup etmek, batmak SN 1894/**uyağ-** SN 3557

uyar- 1. uyandırmak, ikaz etmek YED 88-9, SN 1923, MN 3a-11, GT 13b-10/**oyar-** DK
264-4, **2.** ışığı parlatmak, yakmak YED 342-3, **3.** harekete geçirmek YED 160-8

ür- 1. havlamak SN 2493, MN 26b-1, GT 72b-1, **2.** üflemek, üflemek SN 1651, GT 70a-7

ütüz- yutulmak, oyunda kaybetmek SN 5006

üzüş- koparılmak, bir şeyi kendi aralarında bozmak YED 271-7

veribi- göndermek YZ 43b-1/**viribi-** SN 115, MN 9b-6/**virbi-** GT 19b-7

yacan- çekinmek, sakınmak SN 27

yağış- yaklaşmak SN 3432

yağmala- zor kullanarak ele geçirilen malı alıp kaçmak DK 38-8

yağmalan- baskı ve zor kullanarak bir şeyin sona erdirilmesi YED 20-5

yağmalat- yağma ettirmek DK 280-5

yağ- yaklaşmak SN 5228/**yağ-** SN 3112

yağın- sürünmek, kına yakmak SN 2567

yağlan- yaklaşmak DK 132-3

yaldan- yaltaklanmak SN 230

yancıl- ezilmek SN 3684

yandurt- yaktırmak, tutuşturmak YED 353-10

yañgulan- ses vermek, yankı durumunda geri dönmek, aksetmek DK 227-4

yanıt- cezayı karşılamak SN 2670

yarçı- yüzü gülmek, mutlu olmak, fayda görmek, iyi olmak (Ergin, 2009b: 322) DK 42-3

yarı- yüzü gülmek, mutlu olmak, fayda görmek, iyi olmak (Ergin, 2009b: 322) DK 42-3

(**yarı-/yarçı-** TaS, 2009: 4348).

yarlığan- bağışlanmak, affedilmek YZ 48b-9, YED 247-5, GT 77a-1

yaşa- düzenlemek, hazırlamak YED 323-5, MN 50b-10

yaşat- yaptırmak, imal ettirmek SN 1790

yaştan- yastık edinmek SN 3819

yaşın- gizlenmek, saklanmak SN 4662

yaşla- yaş yaşamak, yaş sahibi olmak DK 125-3

yaşur- 1. kapamak, gizlemek, örtmek, saklamak SN 1584, 2. örtülmek, kapanmak SN

2745

yavın- kaybolmak, görünmemek SN 29

yavıt- kaybetmek, saklamak SN 1584

yavşur- yapıştırmak SN 3089

yaykan- çalkalanmak, dalgalanmak, sallanmak (Ergin, 2009b: 325) DK 127-10

yedil- yedeğe alınarak götürölmek, birinin kılavuzluğunda gitmek YED 304-6

yègle- 1. üstün tutmak YZ 39b-12/**yigle- 2.** tercih etmek, yeğlemek MN 8a-9

yetür- 1. ulaştırmak, eriştirmek DK 31-10/**yétür-** YZ 48b-4/**yitür-** YED 147-3, SN 1958,
2. yerine getirmek DK 83-13/**yétür- 3.** kâfi gelmesini sağlamak YZ 7b-14, **4.**
getirmek YZ 26b-9

yığln- çekinmek, kaçınmak, geri durmak, nefisini men etmek YZ 19b-11

yılğa- atlarla hücum etmek, baskın yapmak, akın yapmak (Ergin, 2009b: 330) DK 38-4

yıyıl- 1. dağılmak, yayılmak, aşmak SN 4297, **2.** kendini kaptırmak SN 4578

yıyla- koklamak YED 283-4, DK 277-2/**yiyle-** SN 5433, GT 27b-9

yigrelen- iğrenmek, nefret etmek YZ 34a-9

yil- koşmak, yel gibi gitmek SN 4795, MN 37b-13

yiliş- koşuşmak DK 200-7

yilte- 1. kışkırtmak MN 34b-4, **2.** heveslendirmek, özendirmek YED 141-4/**yelte-** YED
234-4

yimişlen- yemiş, meyve yemek YED 324-2

yirin- kederlenmek, mahzun olmak, tasalanmak, yakınmak YED 381-2, SN 5499

yirindür- kederlendirmek, üzme, mahzun etmek (Ergin, 2009b: 336) DK 106-11

yirmür- yalvarmak, acındırmak, sızlanmak SN 2674

yitür- 1. yatırmak, koymak YED 184-7, **2.** mahvetmek, kaybetmek YZ 7b-14, YED 250-3,
3. ortadan kaldırmak, yok etmek DK 278-10, **4.** tüketmek SN 1413

yiyl- çürümek, aşınmak SN 3672

yiyiş- birlikte yemek SN 3637

yiyni- hafiflemek MN 47a-8

yiynil- azalmak MN 47a-11

yiynilt- azalmasını sağlamak, hafifletmek MN 47a-9

yiynit- azaltmak MN 47a-2

yo- silmek, yok etmek SN 4417/**yoy-** SN 558, MN 7a-2

yorilt- koşturmak, yormak DK 145-13

yorit- 1. dolaştırmak DK 30-11, 2. kullanmak, sallamak DK 270-6

yort- 1. devamlı yürümek, koşmak YED 403-1, SN 2701, 2. at koşturmak, atla hızlı gitmek
DK 141-3

yortış- beraber at koşturup gitmek DK 200-8

yorul- yorulmak, tabir edilmek YZ 2b-2, SN 3543, GT 44b-10/**yorıl-** GT 59b-7

yoşı- yorulmak, zayıf düşmek SN 3542

yoyıl- bozulmak, yok edilmek YED 306-1

yön- yönelmek YZ 3a-5

yönen- yüz tutmak, yönelmek SN 214

yöner- yönelmek, yön vermek, yönlendirmek YED 313-8

yören- bir şeyin çevresini dolaşmak, gezmek, dolanmak SN 1463, MN 30a-1

yudın- yutmak, içmek SN 4881

yudur- yıkatmak, temizletmek GT 38a-3

yumşan- yumuşamak YED 66-3

yuv- yuvarlamak SN 2423

yuvıt- gizlemek, saklamak SN 4848/**yuvut-** SN 2204

yuvnıl- yuvarlanmak SN 700

yuyun- 1. yıkanmak YZ 12a-1, 2. temizlenmek YZ 20b-9

yügrüş- koşuşmak, hep birlikte koşmak YZ 8a-11/**yügriş-** SN 4810

yüfür- 1. hızla ilerlemek, koşmak YZ 3b-6, DK 63-9, SN 649, MN 13b-7, 2. koşturmak
MN 6b-4

yükin- önünde diz çökmek SN 2240/**yükün-** SN 1792

zahımla- yaralamak SN 4860

zarıncın- ağlayıp sızlamak, yana yakıla ağlamak SN 4160

zārlan- ağlayıp sızlamak YZ 28a-15

SONUÇ

Çalışmada, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait 6 eser taranmış olup Türkçe basit ve türemiş fiiller tespit edilmiştir. Fiiller anlamlandırılırken daha önce yapılmış alanla ilgili yayınların dizin ya da sözlüklerinin yanı sıra çoğunlukla metinlerinden yararlanılmıştır. Bu aşamada 1212 fiil tespit edilerek dönemin zengin söz varlığı bir kez daha ortaya konmuştur. Fiillerin tarihî süreç içerisinde tek anlamlılıktan çok anlamlılığa doğru gelişim gösterdiği görülmektedir: *aç-*, *çık-*, *dut-/tut-*, *gel-*, *git-*, *gör-* gibi işlek fiillerin 15'ten fazla anlamı tespit edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde tespit edilen fiillerin birçoğunun farklı eserlerde aynı anlama sahip olduğu görülmüştür. Bazı fiiller ise işlek olmayıp tek bir eserde geçmektedir (*Dede Korkut Kitabı* gibi). Kimi zaman da bazı fiillerin birden fazla eserde aynı anlamda kullanılıp bu anlam(lar)ın dışında bir anlamıyla sadece bir eserde yer aldığı tanıklanmıştır.

Anlam, anlam olayları ve anlam değişimleri üzerine yapılmış araştırmaların azlığı bu çalışmayı önemli kılan unsurlardandır. Anlam bilimi ile ilgili yapılmış teorik çalışmalar ilkin -genellikle Batı dillerinden- çeviri niteliğindeyken daha sonraları özgün birtakım eserler yayımlanmışsa da anlam olayları ve anlam değişmelerine verilen örneklerin genellikle birbirinin tekrarı durumunda olduğu söylenebilir. Söz konusu alanla ilgili yapılmış çalışmaların çoğu çeviri eserler olduğu için konuyla ilgili örnekler de genelde Fransızca, Almanca vb. dillere aittir.

Araştırmada Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde tespit edilen fiillerin anlamları, metindeki bağlamından yola çıkılarak belirlenmiş, anlamları belirlenen

fiiller, Osmanlı dönemi sözlüğü olan *Kâmûs-ı Türki*'deki fiillerle karşılaştırılarak anlam olayları ve değişimleri incelenmiştir.

Anlam değişmelerine neden olan pek çok etken açıklanmış, bununla birlikte birtakım anlam değişmelerinin de herhangi bir nedene bağlı olmaksızın (tesadüfi) ortaya çıkabileceği belirtilmiştir. Anlam değişmeleri için uzun bir süre gerekli olmakla birlikte kimi zaman dil planlaması gibi istisnai ve özel durumlarda değişiklik kısa sürede tamamlanabilmektedir.

Dilin yapısından kaynaklanan benzetme, eş seslilik, çok anlamlılık, eş yazımlılık, eş anlamlılık gibi dil içi faktörler ile birlikte; tarihî, toplumsal, dinî, coğrafi veya psikolojik gibi dil dışı faktörlerin de anlam değişmelerine neden olduğu görülmüştür. Anlam değişmelerinin birçok nedeni olmakla birlikte en önemlilerinden birinin dünyadaki, toplumdaki ve dildeki değişimler olduğu söylenebilir. Bu değişimler, anlam değişmelerini de beraberinde getirir. Toplumun derinden etkileyen olaylar, ticari ilişkiler, siyasi koşullar, bilim ve teknoloji alanındaki dönüşümler, psikolojik nedenler, yabancı dillerin etkisi vb. faktörlerden dolayı anlamın değişebileceği belirtilmiştir. Toplumun kültürel, düşünce ve inançlarındaki değişim ve gelişim de anlamı etkiler. Değişmelerin en önemli nedenlerinden bir diğeri 'ihtiyaç'tır. Toplumun değişimle beraber ihtiyaç duyduğu yeni kavramlar ve anlamlar, anlam değişmesini tetikler. Bu yolla sözcüklerin temel anlamına bağlı benzetme ve ilgiye dayalı yeni anlamlar türetilmektedir.

Taranan eserlerden tespit edilen fiilleri Osmanlı döneminin genel söz varlığıyla karşılaştırmak ve anlam değişmelerini belirlemek üzere *Kâmûs-ı Türki*

kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden toplam 1212 fiil fişlenmiş ve anlamlandırılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinleri ve *Kâmûs-ı Türki*'de yer alan, çeşitli anlam olaylarının ve değişmelerinin tespit edildiği 474 fiil, çalışmada amaçlanan asıl ve birinci bölümü oluşturmaktadır.

Söz konusu fiillerde en fazla tespit edilen anlam değişmesi *anlam genişlemesidir*. Anlam genişlemesine dair 541 adet veri elde edilmiştir. Bu sonuç, bazı fiillerin birden fazla anlam kazandığını gösterir. Tarihî ve toplumsal olayların sonucu, aradaki sürecin uzun olması, değişen dil yapısı, diğer dillerin etkisi ve bu süreçte yeni anlamlara duyulan ihtiyacın artmasıyla da anlam genişlemeleri ortaya çıkmıştır. Fiillerin anlam genişlemelerinin gerçekleşmesinde çoğu zaman çeşitli anlam olayları baskın rol oynamıştır. Anlam genişlemesi sürecinde görülen anlam olayları *mecazlaşma, deyim aktarması, eylem aktarması, terimleşme, argolaşma, benzetme, halk ağzına geçiş, anlam dirilmesi/uyarılması, anlam ayrışması, çatı değiştirme ve dilbilgiselleşme*dir. 133 mecazlaşma, 89 deyim aktarması, 85 eylem aktarması, 52 terimleşme, 21 argolaşma, 4 benzetme, 4 halk ağzına geçiş, 17 anlam dirilmesi/uyarılması, 2 çatı değiştirme, 19 anlam ayrışması ve 13 dilbilgiselleşme görülmektedir. En fazla görülen anlam olayı mecazlaşmadır.

Çalışmada anlam genişlemesinden sonra en çok görülen anlam değişmesi 205 ile *anlam daralmasıdır*. Anlam daralması gerçekleşirken görülen anlam olayları *anlam birleşmesi, özelleşme ve kaybolmadır*. Fiillerde, 6 anlam birleşmesi, 10 özelleşme, 193 kaybolma yoluyla anlam daralması söz konusudur. Kimi anlamların kavram alanları daralırken kimileri tamamen kaybolmuştur. Kimisinde de sözlük

biriminde anlam birleşmesi yoluyla sayısal olarak anlam daralması söz konusu olmuştur.

Çalışmada 29 adet *anlam kötüleşmesi*, 4 adet *anlam iyileşmesi* tespit edilmiştir. Anlam değişimleri araştırmalarında anlam iyileşmesi ve kötüleşmesi örnekleri genel itibarıyla azdır. Anlam iyileşmesi ve kötüleşmesi tanımındaki *iyi* ve *kötü* kavramlarının göreceli olması ve kaynaklarda konuyla ilgili örneklerin tekrardan ibaret olması konunun anlaşılabilirliğini azaltmaktadır.

Çalışmada, fiiller üzerinde yapılan incelemede bir fiilde birden fazla anlam değişmesinin olabileceği görülmüştür. Genelde birden fazla anlambirimciğe sahip bir fiilde, hem anlam genişlemesi hem anlam kötüleşmesi veyahut hem anlam daralması hem de anlam iyileşmesinin olabildiği tanıklanmıştır: **kazan-** fiilinin EAT ve KT'deki ortak anlamları **1.** kazanmak YED 380-4, SN 4116, **2.** olumlu sonuç elde etmek SN 5208; KT 614a biçimindedir. Söz konusu fiilin 'çabalamak' DK 131-3 anlamında kaybolma yoluyla anlam daralması olmuştur. KT'deki 'Uğramak, duçar ve müptelâ olmak: *Ağır havalı yerlerde durmakla birkaç illet kazandı.*' anlamıyla da anlam kötüleşmesi söz konusudur. Aynı fiilin bir anlambirimciğinin kaybolmasıyla anlam daralması, bir başka anlambirimciğinde ise anlam kötüleşmesi söz konusudur.

Çalışmanın ikinci bölümünde işlenen 21 fiilin hem Eski Anadolu Türkçesi hem de *Kâmûs-ı Türki*'de yer aldığı fakat anlam olarak herhangi bir ortaklık göstermediği tespit edilmiştir. Anlam olarak farklı olsa da biçim ve köken olarak aynı görünen bu fiillerin kimisinde eş işlevliliğin söz konusu olduğu söylenebilir. Bu fiiller anlam olarak eşleşmeyip çeşitli anlam olayı ve değişmesi göstermektedir. Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki bazı anlamların *Kâmûs-ı Türki*'de yer almaması

üzerine anlam daralması veya yeni anlamlar kazanmasıyla anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan ve Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden taranan 354 fiilin *Kâmûs-ı Türkî* ile anlam bakımından eşleştiği görülür. Bu fiiller herhangi bir anlam olayı veya anlam değişmesi göstermemektedir. Söz konusu fiillerin çoğunun aynı anlamlarla günümüze kadar ulaştığı söylenebilir: *bağır-* yüksek ve gür ses çıkarmak DK 189-5; KT 94a, *geyin-* giyinmek, kuşanmak DK 178-10; KT 385a, *ısr-* dişleri arasına alıp sıkamak, ısırarak YZ 19a-4, DK 73-6, SN 4643, MN 43b-7; KT 476b, *seçil-* ayrılmak, fark edilmek, ayırt edilmek YZ 33a-1, DK 247-4, SN 1036; KT 1045b gibi.

Çalışmanın son bölümünü oluşturan ve Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden fişlenen 363 fiilin *Kâmûs-ı Türkî*'de yer almadığı belirlenmiştir. Bunlar genelde taranan eserlerin yalnızca birinde yer alan, aynı zamanda Güncel Türkçe Sözlük'te bulunmayan -kimisinin yalnızca ağızlarda yaşadığı- ve günümüzde sık kullanılmayan arkaik fiillerdir: *dümük-* YZ 3a-5, *ütüz-* SN 5006, *yarı-* DK 19-3, *yortış-* DK 200-8 vb. Eski Anadolu Türkçesi dönemi ile birlikte *Kâmûs-ı Türkî*'de yer alan fiillerin büyük bir kısmının, anlamlarıyla birlikte Türkçe Sözlük'e de geçtiği görülmektedir. Bu fiiller, Eski Anadolu Türkçesi söz varlığına ve sözlük çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla anlamlarıyla birlikte son bölüme eklenmiştir.

Tezde anlam değişimleri ile birlikte yazım/imla, ses ve biçim bilgisiyle ilgili ayrı bir inceleme bölümü oluşturulması planlanmıştır. Fakat çalışmada anlam üzerine yoğunlaşılmasıyla söz konusu verilerin bir başka çalışmada incelenmesine karar verilmiştir.

Tezde, ses bilgisi ile ilgili dikkat çeken hususlardan biri, Arap harfleriyle kaleme alınmış eserlerin özellikle yazım/ımla bakımından birbirlerinden farklılık göstermesidir. Eserlerde genel olarak kapalı e (/è/) ve /i/ ikiliği söz konusudur: *dè-/di-, èn-/in-, èndür-/indür-, gèç-/geç-/giç-* vb. Kimi zaman aynı eserde aynı anlama sahip iki ayrı yazıma rastlanmaktadır: *aç-* SN 133 / *aş-* SN 3855 gibi. Metinler arasında çeşitli yazım biçimleri görülmektedir. Bu durum, çeşitli ses değişikliklerini beraberinde getirmektedir. İmla ve fonoloji meselesi, araştırmacılar tarafından bir arada incelenmektedir. Eserlerdeki ikili yazım biçimlerinden bazıları şunlardır: (*avin-/avun-, boğul-/boğul-, çağır-/çağur-, kavla-/kovla-*), (*büyü-/büyi-/böyü-, uyan-/oyan-, yürü-/yüri-/yöri-/yörü-*), (*çok-/çok-, ayıt-/eyit-, ut-/üt-*), (*acı-/açı-, biç-/piç-, biş-/piş-, dartıl-/tartıl-, dayan-/tayan-, geçür-/kiçür-, ufan-/uvan-*), (*diñ-/din, diñle-/dinle, biñ-/bin-*), (*aç-/aş-, ak-/ah-, bırak-/bırak-, çık-/çık-, iç-/iş-, kaç-/kaş-, kalk-/kalh-, fırla-/pırla-*), (*bañla-/mañla, gövün-/göyün-/göyne-*), (*bağışla-/bağışla-, düütüz-/tüütüz-, tarvandur-/davrandır-*), (*ayır-/ırır-, ayrıl-/ırıl-, ıldır-/yıldır-, ırla-/yırla-, ilet-/yilt-, ile-/ille-, ko-/koy-, ol-/bol-, sön-/söyün-/söyne-, yo-/yoy-, ur-/vur-*), (*çaldıra-/çaldur-, ıldır-/yıldır-, tanı-/tan-, ıştı-/şıla-*).

Batı grubu yazı dilinin teşekkül dönemi olan Eski Anadolu Türkçesi döneminin söz varlığı ve bunu oluşturan temel unsur olan fiillerin tespiti ve metinler esas alınarak oluşturulan anlamlandırmalar, zengin Türk dilinin tarihî dönemini yansıtması bakımından çalışmayı değerli kılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi döneminden *Kâmûs-ı Türkî*'ye zengin bir fiil listesi ve anlam dünyası tespit edilmiştir. Döneme ait fiillerin tespiti ve anlamlarının geçtiği yerler ile birlikte fişlenmesi çalışmayı bir nevi tarihî sözlük formatı haline getirmiştir. Eserlerin dizin/sözlüklerinde genellikle birkaç anlamla kaydedilen fiillerin aslında çok anlamlı

oldukları, metinlerden çıkarılan bir sonuçtur. Fiillerin kendileri ile birlikte birden fazla anlamı, metinlerde geçtiği biçimleriyle fişlenmiştir. Çalışmanın bu yönüyle Türk dili araştırmalarına kaynak olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmayla anlam bilimi, söz varlığı, Türk dilinin tarihî dönemleri ve fiillerine katkı sağlanması amaçlanmıştır. Fiilerde tespit edilen anlam olayları ve anlam değişimleri Türk anlam bilimi araştırmalarına tanıklık edebilecek türdedir.

KAYNAKLAR

- Ahanov, K. (2008), **Dil Biliminin Esasları** (Aktaran: Murat Ceritoğlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akar, A. (2010), **Türk Dili Tarihi**, Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Akarsu, B. (1984), **Wilhelm Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akçataş, A. (2011), **Türkiye Türkçesi Fiil Anlam Söz Dizimi-Fiil Kökleri Arası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aksan, D. (2004), **Dilbilim ve Türkçe Yazıları**, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Aksan, D. (2005), **Yûnus Emre Şiirinin Gücü**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2006), **Türkçenin Sözvarlığı-Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar**, Ankara: Engin Yayınları.
- Aksan, D. (2009), **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2016), **Anlambilim Anlambilimi Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D., 1975, "Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlılardan Yararlanma", **I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler 1972**. Ankara: TDK Yay.
- Aksan, D., 1989, "Türk Anlam Bilimine Giriş-Anlam Değişmeleri I", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1965**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 167-184.

Albayrak, N. (2014), **Gönül Çalab'ın Tahtı Açıklamalı Yûnus Emre Sözlüğü**, İstanbul: Dergâh Yay.

Arat, R. R., 1960, “Anadolu’da Yazı Dilinin Tarihi İnkişafına Dair ”, **V. Türk Tarih Kongresi** (Ankara 12-17 Nisan 1956), Ankara: TTK. Yay. s. 225-232.

Atmaca, E. (2011), **Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişmeler ve Anlam Olayları**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya.

Atmaca, E., 2012, “Eski Oğuz Türkçesinden Günümüz Türkiye Türkçesine Kadar Özelleşme Yoluyla Anlam Daralmasına Uğrayan Kelimeler”, **Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 7/2 Spring, p. 129-143.

Ayer, A. J. (2010), **Dil, Doğruluk ve Mantık**, (Çeviren: Vehbi Hacıkadiroğlu), İstanbul: Metis Yayınları.

Banarlı, N. S. (2001), **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Banguoğlu, T. (1938), **Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl-ü Nevbahar**, Breslau.

Banguoğlu, T. (2007), **Türkçenin Grameri**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bayraktar, N., 2000, “Artzamanlı Anlambilim Açısından Orhon Yazıtlarında Geçen Toplumsal Yaşamla İlgili Sözcüklerin Anlambilimsel Değerleri”, **Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, S. 1, s. 209-218.

Besli, N., 2015, “Kutadgu Bilig’de Kör- Fiilin Çok Anlamlılığı Üzerine”, **Turkish Studies -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 10/12 Summer, p. 159-178.

Bilgin, M. (2013), **Anlamdan Anlatıma Türkçemiz**, Ankara: Anı Yayıncılık.

Bloomfield, L. (1973), **Language**, London: Compton Printing LTD.

Boeschoten, H., 2002, “Why is *Yapmak* Replacing *Etmek* –A Historical Perspective-”, **Scholarly Depth and Accuracy A Festschrift to Lars Johanson** (Editörler: Nurettin Demir ve Fikret Turan), Ankara: Grafiker Yay., s. 73-82.

Bolay, S. H. (2013), **Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü**, (Geliştirilmiş 11. Basım), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Borg, E. (2008), **Minimal Semantics**, UK: Oxford University Press.

Boz, E. (2013), **Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi**, Ankara: Gazi Kitabevi.

Boz, E., 2009, “Sözlükbirimlerin Tanımlanmasına Anlambilimsel Bir Bakış”, **Turkish Studies -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 4/4 Summer, p. 172-183.

Caferoğlu, A. (2011), **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları.

Canpolat, M., 1967, “Behcetü'l-Hadā'ik'in Dili Üzerine”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1968, Ankara: TDK Yay., s. 165-175.

Ciĝa, Ö. (2013), ***Süheyl ü Nev-Bahâr*** (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Deĝişmeleri, Dizin), Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.

Clauson, S. G. (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, London: Oxford University Press.

Çabuk, Ç. A., 2015, “Türkçedeki Örtmece Sözlere Oluşum Yolları”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.4, S.5, s. 136-160.

Çelik, Y. (2010), **Türkçe Sözlük’ün A, B, C Maddelerindeki Fiillerin Eski Anadolu Türkçesindeki Görünümleri**, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Çelik, Y., 2015, “Türkçe Sözlük’teki Fiillerin Eski Anadolu Türkçesindeki Görünümleri -A ve B Maddeleri Örneğinde-” **Turkish Studies -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 10/12 Summer, p. 249-270.

Çiçek, A., 2009, “Sözlük Bilimi Açısından Kâmûs-ı Türkî Üzerine Bir İnceleme”, **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.11, S.2, s. 183-193.

Çolak-Bostancı, G., 2009, “Mecaz Anlamı Temel Anlama Dönüşen Kelimeler”, **Turkish Studies -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 4/4 Summer, p.148-171.

Demir N., Yılmaz, E., (2010), **Türk Dili El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları.

Demir, G. Y., (2015), **Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği**, İstanbul: İthaki Yayınları.

Demir, N. (2004), **Dânişmend-nâme**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Demirci, K. (2014), **Türkoloji İçin Dilbilim-Konular, Kavramlar, Teoriler**, Ankara: Anı Yayıncılık.

Demirci, M. (2008), **Yûnus'ta Hak ve Halk Sevgisi**, İstanbul: H Yayınları.

Derleme Sözlüğü (1993), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Develi, H. (2015), “Açıklamalı Yûnus Emre Sözlüğü’ne Dair”, **Türk Dili**, C.CVIII, S.756, s. 83-94.

Dilçin, C. (1991), **Süheyl ü Nev-Bahâr İnceleme-Metin-Sözlük**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Dilçin, C. (2011), **Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Dilçin, C., 1983, “Türkiye Türkçesinin Sözcük Varlığı ve Tarihsel Sözlüğü”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1980-1981, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 23-38.

Dilçin, D. (1945), **Yusuf ve Zeliha**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Doğan, N., 2011, “Türkiye Türkçesi Fiillerinde Eş Anlamlılık”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.4, S.19, s. 78-88.

Doğru, F. (2012), **Kâmûs-ı Türkî’den Türkçe Sözlük’e Anlam Değişmeleri-Eylemler**, Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Doğru, F., 2011, “Türkçe Sözlüklerde Eşadlı Sözlükbirimlerden Türemiş Sözlükbirimlerin Tanımlanması Sorunu”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi** (Sözlük Özel Sayısı), S.4. İstanbul, s. 133-173.

Eco, U. (2008), **Yorum ve Aşırı Yorum** (Çeviren: Kemal Atakay), İstanbul: Can Yayınları.

El-Cürçânî, A. (2015), **Delâilü'l-İ'câz Sözdizimi ve Anlambilim** (Çeviren: Osman Güman), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul: Litera Yayıncılık.

Ercilasun, A. B. (2010), **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ercilasun, A. B., 1996, "Batı Türkçesinin Doğuşu", **Uluslararası Türk Dili Kongresi** (26 Eylül 1988- 3 Ekim 1988), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları: 655, s. 39-45.

Erdem, M. (2009), **Modern Oğuz Türkçesi Söz Varlığı, Türkiye, Azerbaycan ve Türkmen Standart Türleri Esasında**, Ankara: Grafiker Yayınları.

Ergin, M. (2009a), **Dede Korkut Kitabı-I (Giriş-Metin-Faksimile)**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, M. (2009b), **Dede Korkut Kitabı-II İndeks-Gramer**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, M. (2013), **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul: Bayrak Yayınları.

Erkınay, H. K., 2016, "Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerindeki Dut-/Tut-Fiilinde Çok Anlamlılık/Polysemy in the Verb Dut-/Tut- in the Works of Old Anatolian Turkish", **TURKISH STUDIES –International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, ISSN: 1308-2140, Volume 11/21 Fall 2016, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net. DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11333>, p. 821-838.

Erkman-Akerson, F. (1991), **Anlam-Çeviri-Karşılaştırma**, İstanbul: ABC Yayınları.

Erkman-Akerson, F. (2005), **Göstergebilime Giriş**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Erkman-Akerson, F. (2008), **Dile Genel Bir Bakış Türkçe Örneklerle**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Erkman-Akerson, F., Ozil, Ş., (1998), **Türkçede Niteleme-Sıfat İşlevli Yan Tümceler**, İstanbul: Simurg.

Erol-Arslan, H. (2002a), **Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Çanakkale.

Erol-Arslan, H. (2014), **Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erol-Arslan, H., 2002b, “Tabu (Taboo) ve Kelimelerin Anlam Alanlarına Etkisi”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten II**, s. 35-56.

Ersoy, F., 2006, “Moğolca ve Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkileri”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.20, s. 81-98.

Ertaylan, İ. H., 1949, “VII. H./XIII. Asra Ait Çok Değerli Bir Türk Dili Yadigarı Behcet ül-Hadâik Fi Mev’izet ül-Halâik” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.3, S.2-3, s. 275-293.

Filizok, R. “Anlam Biliminin Çağdaş Üç Yöntemi”, <http://www.ege-edebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=163>, 20.09.2016 tarihinde erişildi.

Göbütöğlü, İ. (1995), **Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde Fiillerin Karşılaştırmalı Anlam Gelişmeleri**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Grünberg, T. (2006), **Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Guiraud, P. (1975), **Anlambilim La Sémantique** (Çeviren: Berke Vardar), İstanbul: Gelişim Yayınları.

Guiraud, P. (1994), **Göstergebilim La Sémiologie** (Çeviren: Prof. Dr. Mehmet Yalçın), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Guttenplan, S. (2009), **Objects of Metaphor**, UK: Oxford University Press.

Gülsevin G., Boz, E. (2004), **Eski Anadolu Türkçesi**, Ankara: Gazi Kitabevi.

Gülsevin, G. (2007), **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gümüştam, G., 2014, “Türkiye Türkçesi Ağız Sözlüklerinin Hazırlanmasında İstem (Valenz) Verilerinin Gerekliliği Üzerine”, **Turkish Studies -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 9/6 Spring, p. 419-439.

Günay, V. D. (2007), **Sözcükbilime Giriş**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Güneri, D. A., 2009, “Yeni Uygur ve Türkiye Türkçesinde Fiil-Tamlayıcı İlişkileri”, **Turkish Studies -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 4/4 Summer, p. 505-515.

Hacıeminoğlu, N. (2008), **Karahanlı Türkçesi Grameri**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hartmann, R.R.K., James, G. (1998), **Dictionary of Lexicography**, London: Routledge.

Hatiboğlu, V. (1969), **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hazar, M. (2014), **Türkçe (Sözcük) Anlam Bilimi-I**, Konya: Eğitim Yayınevi.

Hengirmen, M. (2009), **Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Engin Yayınevi.

Huber, E. (2008), **Dilbilime Giriş**, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

İleri, E., 1997, "Türkçedeki Fiillerin Birleşim Değeri", **VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri**, 7-9 Ağustos 1996, Ankara, s. 157-165.

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S., (2011), **Dilbilim Sözlüğü**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Jameson, F., (2013), **Dil Hapishanesi, Yapısalcılığın ve Rus Biçimciliğinin Eleştirel Öyküsü**, (Çeviren: Mehmet H. Doğan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kahraman, T. (1996), **Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 654.

Kanar, M., (2011), **Kanar Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul: Say Yayınları.

Karaağaç, G., 2001, “Sözlük Yapısı”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, C: 2001/II, S. 596, s. 120-127.

Karaağaç, G. (2013a), **Türkçenin Dil Bilgisi**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Karaağaç, G. (2013b), **Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim)**, İstanbul: Kesit Yayınları.

Karaağaç, G. (2013c), **Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karaağaç, G., 1993, “Dil, Ağız ve Kulak İle İlgili Kelimelerimiz”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi VII**, İzmir, s. 85-113.

Karahan, L., 1997, “Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine”, **Türk Dili**, S.549, s. 209-213.

Kasapoğlu, A., 2013, “Kur’an’ı Anlamada Semantik Yöntem”, **Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, C.6, S.11, s. 105-178.

Kılıç, V. (2009), **Anlambilime Giriş Temel Kavramlar**, İstanbul: Papatya Eğitim Yayıncılık.

Kısas-ı Enbiya, Metin-Sözlük-Dizin, Notlar, (Hazırlayanlar: Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Murat Küçük), 2013, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Koç, M., 2011, “Anadolu’da İlk Türkçe Telif Eser” **Bilig**, S.57, s. 159-174.

Korkmaz, Z. (2009), **Türkiye Türkçesi Grameri**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (2010a), **Grammer Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z., 1972, “Dilde Doğal Gelişme ve Devrim Açısından Türk Dil Devrimi”, A.Ü.D.T.C.F. Türk Dili ve Ed. Araş. Ens. **Türkoloji Dergisi**, C.IV, S.1, s. 97-114.

Korkmaz, Z., 1995a, “Eski Türk Yazı Dilinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş Devri ve Özellikleri”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.1**, Ankara: TDK Yay., s. 296-303.

Korkmaz, Z., 1995b, “Batı Anadolu Ağzlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekimi Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.2**, Ankara: TDK Yay., s. 224.

Korkmaz, Z., 1995c, “Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.1**, Ankara: TDK Yay., s. 205-216.

Korkmaz, Z., 2004, “Eski Anadolu Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları: 875/I, s. 99-105.

Korkmaz, Z., 2005, “Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, Ankara, TDK. Yay., s. 241-253.

Korkmaz, Z., 2010b, “Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişme Süreçleri”, **Turkish Studies -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 5/1 Winter, p. 1-41.

Köprülü, F. (1981), **Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar** (Gerekli Sâdeleştirmeler ve Bâzı Notlara İlâvelerle Yayımlayan Orhan F. Köprülü), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Köprülü, M. F. (1934), **Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Bir Bakış**, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Köprülü, M. F. (2004), **Nasreddin Hoca**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Küçük, M., 2010, “Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait (M. 1401) Satır Arası İlk Kur’an Tercümesinde Yapı Bilgisi-Tercüme Tekniği-Söz Varlığı”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, C.17, S.1, s. 121-147.

Lakoff, G., Johnson, M. (2010), **Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil**, (Çeviren: Gökhan Yavuz Demir), İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Leech, G. (1981), **Semantics, The Study of Meaning**, USA: Penguin Books.

Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs, **Gülîstan Tercümesi, Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük** (Hazırlayan: Mustafa Özkan), 1992, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 562.

Mansuroğlu, M. (1947), **Dehhanî**, İstanbul: Bürhaneddin Erenler Matbaası.

Martinet, A. (1998), **İşlevsel Genel Dilbilim** (Çeviren: Berke Vardar), İstanbul: Multilingual Yayınları.

Marzuban bin Rüstem, **Marzubannâme -Acem Hikâyeleri-** (Çeviren: Orhan Sarıkaya), 2014, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Mengi, M. (2013), **Eski Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Tarihi-Metinler**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Önler, Z., 2001, “Tarihsel Süreçte Anlam Değişmeleri”, **Kur’an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 17-18 Mayıs 2001, s. 369-375.

Özavşar, R. (2009), **Marzubanname Tercümesi-Metin, Çeviri, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin**, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.

Özdemir, A. (2004), **Eski Anadolu Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Özden, H. İ., 2014, “Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi** 16 (Özel Sayı I), s. 160-165.

Özkan, A., 2011, “Eski Anadolu Türkçesindeki Bazı Fiillerin Hâl Ekli Tamlayıcıları ve Bu Tamlayıcılarda Zaman İçinde Görülen Değişiklikler”, **Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 6/1 Winter, p. 521-532.

Özkan, M. (2013), **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Özsoy, B. S. (2006), **Dede Korkut Kitabı (Transkripsiyon-İnceleme-Sözlük)**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Özşahin, M., 2011, “Başkurt Türkçesindeki Farsça Alıntılarda Anlam Değişmeleri” **Turkish Studies -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 6/1 Winter, p. 1622-1642.

Özyetgin, A. M., “Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı”, http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/ozyetgin_tarihten_bugune_turkdi_li.pdf, 25.03.2016 tarihinde erişildi.

Palmer, F.R. (2001), **Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi** (Çeviren: Ramazan Ertürk), Ankara: Kitâbiyât.

Richard, M. (derleyen), (2015), **Semantik Anlambilim Üzerine Temel Yazılar** (Çeviren: Dr. Halil Kayıkcı), Ankara: İtalik Kitapları.

Ricoeur, P. (2003), **The Rule of Metaphor The Creation of Meaning in Language**, London: Routledge Classics.

Ricoeur, P. (2007), **Yorum Dair/Freud ve Felsefe** (Çeviren: Necmiye Alpay), İstanbul: Metis Yayınları.

Ricoeur, P. (2011), **Zaman ve Anlatı 1. Zaman-Olayörgüsü-Üçlü Mimesis** (Çeviren: Mehmet Rifat-Sema Rifat), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Rifat, M., vd. (2010), **Göstergebilim, Dilbilim ve Çeviribilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Şadru'dîn Şeyhoğlu, **Marzubân-nâme Tercümesi, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım** (Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz), 1973, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Sakar, E., 2015, “Gönül Çalab’ın Tahtı Bir Yûnus Emre Sözlüğü müdür?”, **Ayraç Dergisi**, S.67, s. 30-33.

Sami, Ş. (2010), **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Sarıca, M., ve Eratalay S., 2008 “Türkçede Kökte Ses(li) Değişmeleri”, **22. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, s. 538-543.

Sav, B., 2003, “Anlam Değişmeleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.23, S.1, s.147-166.

Savran, H., 2010, “Türk Dilinin Kavram ve Anlatım Zenginliği”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, C:XCIX, s. 492-507.

Selçuk, E. (2000), **Batı Türkçesinde Anlam Değişmeleri**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Sürmeli, Ş. (2005), **Kadı Burhaneddin Divanı: Anlam Çerçevesi**, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.

Şen, S., 2001, “Anlam İyileşmesi ve Kötüleşmesine Divan u Lügati’t-Türk Merkezli Örnekler”, **Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi**, C. 2001/1, S. 591, s. 268-275.

Şen, S., 2004, “Orhon Yazıtlarından Uygur Yazmalarına Anlam Daralmaları”, **Türklük Bilimi Araştırmaları [TÜBAR]**, XV. s. 151-160.

Şeyhoğlu Mustafa, **Kenzü’l Küberâ ve Mehekkü’l Ulemâ Büyüklerin Hazinesi Âlimlerin Mihenk Taşı (İnceleme-Günümüz Türkçesi-Metin-Tıpkıbasım)**, (Hazırlayan: Kemal Yavuz), 2013, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Şeyyâd Hamza, **Yûsuf ve Zelîhâ**, (Hazırlayan: İbrahim Taş), 2010, Ankara. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10712,yusufvezelihapdf.pdf?0> (20.11.2013 tarihinde erişildi).

Tamba-Mecz, I. (1998), **Anlambilim** (Çeviren: Necmettin Sevil), İstanbul: İletişim Yayınları.

Tarama Sözlüğü (2009), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tatçı, M. (1990), **Yûnus Emre Dîvânı II**, Kültür Bakanlığı.

Tatçı, M. (1991), **Risâletü'n-Nushiyye Tenkitli Metin**, İstanbul: H Yayınları.

Tatçı, M. (2008), **Yûnus Emre Dîvân ve Risâletü'n-Nushiyye**, İstanbul: H Yayınları.

Tatçı, M. (2009), **Yine Geldi Aşk Elçisi, Yûnus Emre Seçmeler**, İstanbul: H Yayınları.

Tatçı, M. (2014), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10662,girispdf.pdf?0>, (21.01.2013 tarihinde erişildi).

Tatçı, M. (2014), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10663,metinpdf.pdf?0>, (21.01.2013 tarihinde erişildi).

Tekin, Ş., 1973-1974, “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde ‘Olğa-bolga’ Sorunu”, **TDAY-Belleten**, s. 59-157.

Tezcan, S., 1978, “*Dede Korkut Kitabında Boy Boylamak Soy Soylamak*”, **Ömer Aksoy Armağanı**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 227-136.

Tezcan, S., 1994, “Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve Çarh-nâme'nin Tarihlendirilmesi Üzerine”, **Türk Dilleri Araştırmaları**.

Tezcan, S., Boeschoten, H. (2012), **Dede Korkut Oğuznameleri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tietze, A. (2002), **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı**, Cilt I A-E, İstanbul: Simurg Yayınları.

Tietze, A. (2009), **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı**, Cilt II F-J, Wien: ÖAW.

Timurtaş, F. K. (2012), **Eski Türkiye Türkçesi (Gramer-Metin-Sözlük)**, İstanbul: Kapı Yayınları.

Tokat, L. (2014), **Anlam Sorunu**, Ankara: Elis Yayınları.

Toklu, O. (2003), **Dilbilime Giriş**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Topaloğlu, A. (1989), **Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Toprak, B. (2006), **Yûnus Emre Divanı**, İstanbul: Odunpazarı Belediyesi Yayınları.

Traugott, E. C., Dasher, R. B. (2004), **Regularity In Semantic Change**, UK: Cambridge University Press.

Türkçe Sözlük (2011), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uçan, H. (2013), **Dilbilim, Göstergibilim ve Edebiyat Eğitimi**, Ankara: Hece Yayınları.

Uğur, N. (2007), **Anlambilim Sözcüğün Anlam Açılımı**, İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Ullmann, S. (1970), **Semantics An Introduction to The Science of Meaning**, Oxford: Alden Press.

Ullmann, S., 1978, "Anlambilimi", (Çeviren: Ahmet Kocaman), **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, C.XXXVIII, S.324, s. 355-363.

Usta, H. İ., 1995, "Yûnus Emre'nin Dilinde Anlatım Zenginliği", **Uluslararası Yûnus Emre Sempozyumu Bildirileri**, (Ankara, 7-10 Ekim 1991), Atatürk Kültür,

Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 69, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi: 2, s.89-96.

Usta, H. İ., 2006, “Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 46, 1, s. 223-242.

Usta, H. İ., 2010, “Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.7, S.2, s. 92-101.

Uzun, N. E. (2006), **Biçimbilim Temel Kavramlar**, İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Üçok, N. (2004), **Genel Dilbilim (Lengüistik)**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Üşenmez, E., 2008, “*Tün* Sözü Üzerine”, **Turkish Studies -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 3/1 Winter, p. 399-404.

Vardar, B. (2001), **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Vardar, B. (2002), **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Wilson, J. (2002), **Dil, Anlam ve Doğruluk**, (Çeviren: İbrahim Emiroğlu ve Abdüllatif Tüzer), Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Yavuzarslan, P., 2004, “Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'si”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** 44, 2, s. 185-202.

Yavuzarslan, P., 2010a, “Tarihî ve Çağdaş Türkçe Sözlüklerde Homonymous (Eşadlı) ve Homographic (Eşyazımlı) Sözcükler”, **Türkiye’de ve Dünya’da Sözlük**

Yazımı ve Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul,
s. 66-72.

Yavuzarslan, P. (2010b), **Kamus-ı Türkî** / şemseddin Sami, Ankara: Türk Dil
Kurumu Yayınları.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ İLE *KÂMÛS-I TÜRKÎ* DEKİ FİLLER ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI ANLAM İNCELEMESİ

ÖZET

Bu çalışma, Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerindeki ve *Kâmûs-ı Türkî*'deki fiillerin anlam incelemesi üzerinedir. Söz konusu dönemdeki fiillerin anlam tespiti ve Osmanlı dönemi sözlüğü olan *Kâmûs-ı Türkî* ile karşılaştırılması sonucu anlam olayları ve anlam değişimleri incelenmiştir.

Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı, kapsamı, yöntemi; birinci bölümde Eski Anadolu Türkçesi dönemi, taranan eserler, *Kâmûs-ı Türkî* ve fiilde istem ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde anlamın tanımı, alanları, kavram, anlam olayları, anlam değişimleri ve nedenleriyle ilgili teori oluşturulmuş ve bu teoriye göre elde edilen veriler tasnif edilmiştir. Verilerin tasnif edildiği bu bölüm, üçüncü bölümdür. Bu tasniflerden birincisini tezin iskeletini oluşturan *Kâmûs-ı Türkî* ile anlam olarak eşleşip çeşitli anlam olayı ve değişimleri gösteren fiiller, ikincisini *Kâmûs-ı Türkî* ile anlam olarak eşleşmeyip çeşitli anlam olayı ve değişmesi gösteren fiiller, üçüncüsünü *Kâmûs-ı Türkî* ile anlamları aynı olup anlam olayı ve değişmesi göstermeyen fiiller ve sonuncusunu da *Kâmûs-ı Türkî*'de yer almayan fiiller oluşturur.

Üçüncü yani bulgular bölümünde Eski Anadolu Türkçesinde ve *Kâmûs-ı Türkî*'de yer alan fiillerin anlamları karşılaştırılarak anlam değişimlerinin hangi yolla ve türde olduğu belirlenmiştir. *Kâmûs-ı Türkî* ile anlam olarak eşleşip çeşitli anlam olayı ve değişmesi gösteren fiillerin anlam değişimleri *anlam genişlemesi, anlam*

daralması, anlam iyileşmesi ve anlam kötüleşmesi ana başlıklarında incelenmiştir. Söz konusu anlam değişmelerinin gerçekleşmesinde aracı olan *aktarmalar, mecazlaşma, terimleşme, argo, tabu, özelleşme* vb. anlam olayları da alt başlıklarla işlenmiştir.

Sonuç bölümünde ise tespit edilen zengin fiil listesi ve anlam dünyası değerlendirilmiş, fiillerin anlam değişmelerinin hangi anlam olayı yoluyla gerçekleştiği istatistiklere göre verilmiş, anlam değişmelerinin nedeni, süresi, türü, olayları açıklanmıştır. Ayrıca elde edilen verilerle *Kâmûs-ı Türkî*'de yer alan fiillerin belirlenebilen birtakım yazım değişiklikleri de sonuç bölümüne eklenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Fiiller, anlam bilimi, anlam değişmeleri, Eski Anadolu Türkçesi, *Kâmûs-ı Türkî*

**COMPARATIVE SEMANTIC ANALYSIS of VERBS IN OLD ANATOLIAN
TURKISH AND *KÂMÛS-I TÜRKÎ***

ABSTRACT

This study is on the semantics examination of the verbs in the works of Old Anatolian Turkish and *Kâmûs-ı Türkî*. Semantic detection of the mentioned verbs and semantics phenomenon and changes as a result of its comparison with *Kâmûs-ı Türkî* which is a dictionary of Ottoman Era were examined.

In the introduction part, the topic of the research its importance, goal, scope, and method were mentioned. In the first part, the general information about the Old Anatolian Turkish, the scanned works, *Kâmûs-ı Türkî*, and the verbal system was provided. In the second part, the theory about the definition of semantics, its areas, concept, and cases of meaning, changes in meaning and its reasons was formed and the data gathered according to that theory were classified. The part in which the data were classified is the third part. The first classification is about the verbs which are matched with *Kâmûs-ı Türkî*, which forms the framework of this thesis, semantically but has various semantic cases and changes; the second one is about the verbs that doesn't match semantically with *Kâmûs-ı Türkî* and has various semantic cases and changes; the third one is about the verbs that have exactly the same meanings with *Kâmûs-ı Türkî* but doesn't have any semantic cases or changes, and the last one is about the verbs that didn't exist in *Kâmûs-ı Türkî*.

In the third part, how and what kind of semantic changes happened was designated by comparing the meanings of the verbs took part in Old Anatolian

Turkish and *Kâmûs-ı Türkî*. The semantic changes of the verbs which are semantically matched with *Kâmûs-ı Türkî* but have various semantic cases and changes were examined under the subtopics like semantic extension, semantic restriction, semantic amelioration, and semantic pejoration.

In the conclusion, the confirmed prosperous verb list and world of semantics were evaluated; by which semantic case the semantic changes of the verbs come out was provided based on the statistics; the reason, time, type, and cases of semantic changes were explained. Besides, the gathered data and identifiable some spelling changes of the verbs took part in *Kâmûs-ı Türkî* were added to the conclusion.

Key Words: Verbs, semantics, semantic changes, Old Anatolian Turkish, *Kâmûs-ı Türkî*